

**TAUTINIAI ASPEKTAI
LIETUVOS ŪKIO POLITIKOJE
1919–1940 METAIS**

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

**TAUTINIAI ASPEKTAI
LIETUVOS ŪKIO POLITIKOJE
1919–1940 METAIS**

GEDIMINAS VASKELA

LII
LEIDYKLA

VILNIUS, 2014

UDK 94(474.5)„1919/1940“

Va345

Knygos leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIT-8-35

Recenzentai:

dr. Algis Povilas Kasperavičius

prof. habil. dr. Povilas Gylys

ISBN 978-9955-847-78-6

© Lietuvos istorijos institutas, 2014

© Gediminas Vaskela, 2014

TURINYS

PRATARMĖ → 7

KIEKYBINIAI RODIKLIAI (1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinis gyventojų surašymas) → 11

BENDRIEJI ŪKINĖS RAIDOS RODIKLIAI → 55

Statistiniai indeksai (makroekonominiai rodikliai) → 56

Nominalieji ir realieji makroekonominiai indeksai → 63

Ūkio statistikos raida → 75

Makroekonominių rodiklių skaičiavimas Rytų Pabaltijyje
1924–1940 metais → 80

Nacionalinės pajamos Rytų Pabaltijyje tarpukariu ir Madisono
projektas → 103

LIETUVOS ŪKIO TAUTINĖ STRUKTŪRA IR SOCIALINIŲ SKIRTUMŲ

ŪKIO STRUKTŪROJE PROBLEMA TAUTINIŲ ASPEKTU → 117

ŽYDAI → 139

LENKAI → 189

VOKIEČIAI → 263

PABAIGA → 279

MOKSLINĖ LITERATŪRA → 287

ETHNIC ASPECTS IN THE NATIONAL ECONOMIC POLICY
FROM 1919 TO 1940 → 301

PRATARMĖ

Nėra vieno bendrai priimto socialinės struktūros (taip pat kartais vadinamos socialine sistema) apibrėžimo, o pastangos pateikti tikslų apibūdinimą dažniausiai nesėkmingos. Pagal socialinio veiksmo paradigmą, socialinė struktūra yra susijusių socialinių pozicijų ir vaidmenų sistema, kuri gali būti suprantama ir kaip socialinių santykių tarp individų grupėse bei tarp grupių ar žmonių kategorijų visuomenėje sistema. Struktūros analizė leidžia tam tikru aspektu suvokti ir apibendrinti kone kiekvieną reiškinį. Laikoma, kad socialinės struktūros sąvoką pirmasis panaudojo Aleksis Tokvilis (Alexis de Tocqueville; 1805–1859).

Ūkio struktūra dažniausiai suprantama kaip ekonomikos šakinė struktūra. Apie ūkio tautinę struktūrą kalbama rečiau, bet jos apibūdinimas tarsi išsamesnių komentarų ir nereikalingas. Laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų daugelyje valstybių organizuoti specialūs pramonės, prekybos, amatų, žemės ūkių surašymai tų valstybių tautinei ūkio struktūrai įvertinti. Tokie atlikti ir Latvijoje bei Estijoje. Lietuvoje, tiesa, dėl lėšų ir kitų galimybių ribotumo to padaryti nesugebėta. Bet tautinė ūkio struktūra bandyta įvertinti kitais metodais, orientuojantis pagal išpirktų prekybos ir pramonės patentų skaičių bei atitinkamų įmonių savininkus (dažniausiai tik pavardes).

Jei valstybėje gyvenama kelių tautų, beveik kiekvienas ūkinis arba vienu ar kitu aspektu su ūkiu susijęs socialinis bei politinis veiksmas tas tautas gali paliesti skirtingai. Ypač, jei pastarosios yra skirtingų konfesijų, skirtingos socialinės struktūros arba visuomeninės padėties. Tuomet, tarkim, reikalavimas išmokti kalbą vykdant tam tikrą veiklą, dirbti tam tikru laiku ir nustatytomis savaitės dienomis gali įgyti (dažniausiai ir įgyja) ir tam tikrą tautinį niuansą. Nekalbant apie žymiai platesnio masto politines akcijas, tokias kaip ūkinių ar nuosavybės santykių transformavimas. Tuomet tai pasidaro glaudžiai susiję su socialinės struktūros ir socialinių (įskaitant tautinius) santykių raida.

Šioje monografijoje bus nagrinėjami tik šie ūkio politikos tautinių santykių aspektai. Smulkesni ir bent santykinai kiek mažiau reikšmingi dalykai palikti už šio tyrimo ribų. Viliantis, kad prie jų dar bus grįžta ateityje.

O tų svarbesniųjų ūkio politikos dalykų, kurie tarpukariu labiausiai veikė tautinius santykius Lietuvoje, yra du: žemės reforma ir vadinamoji „*verslo atlietuvinimo*“ problema, kurią šiuolaikine terminologija galima būtų vadinti ne vienoje valstybėje sprendžiama „*tautinio pobūdžio disproporcijų ūkio struktūroje*“ įveikimo problema. Galima būtų, bet su tam tikromis išlygomis... Ir dėl to, kad XX a. pradžioje labai daug kas įgavo negatyvaus rasizmo atspalvį, ir dėl gana radikalaus pobūdžio nemažos dalies Lietuvos visuomenės nuotaikų, ir dėl kai kurių valdžios veiksmų, kuriuos galima interpretuoti kaip tiesioginę diskriminaciją.

Bet giliau gvildinti ūkio politikos tautinius aspektus įmanoma tik tuomet, kai daugiau mažiau tiksliai įvertinta ūkio tautinė struktūra. Kadangi Lietuvoje statistikos tarnybos tarpukariu tikslių duomenų šiuo klausimu nepateikė, tenka imtis papildomos analizės, įvertinant ūkio struktūrą apskritai, ne tik tautinę, kuriai apibūdinti ši „bendroji“ procedūra ir būtina. Bėda ta, kad nacionalinių sąskaitų Lietuvoje tarpukariu neskaičiuota, nors tam ruošiasi, ir atskirų specialistų skaičiavimų būta. Todėl monografijoje pamėginta įvertinti Lietuvos nacionalinio produkto apimtį, struktūrą, palyginti jį su analogiškais kaimyninių bei kitų pasaulio šalių rodikliais. Šie duomenys leidžia bent iš dalies kompensuoti tikslių surašymų duomenų nebuvimą.

Dažnai atrodo, kad socialinių skirtumų ar socialinės nelygybės likvidavimo problema, kalbant apie šalies ūkio tautinę struktūrą, tiksliau, apie tos struktūros kiekybinius rodiklius, tėra siekis, kad kiekvienai tautai ūkio struktūroje tektų maždaug tiek, kiek tai ar kitai tenka šalies gyventojų struktūroje. Tai neatitinka tiesos, nors iki šiol kalbėta ir rašyta būtent taip. Monografijoje pamėginta bent apytiksliai įvertinti realius Lietuvos ūkio tautinės struktūros 1919–1940 metais parametrus.

Lietuvoje Pirmosios Respublikos laikotarpiu, be pačių lietuvių, gyveno trys tautos, kurių atžvilgiu tas ar kitas ūkio politikos aspektas gali būti vertinamas kaip tautinių santykių dedamoji. Viena vertus, reikalingas tam tikras nepagrindinės („kitos“) tautos „svoris“, t. y. jos lyginamasis svoris visų gyventojų skaičiuje negali būti visiškai menkas. Antra, reikalinga tam tikra socialinė ar politinė (tautinė, konfesinė ar dar kokia) kolizija, aktuali konkrečiai šaliai konkrečiu momentu. Dar gali turėti įtakos ir tam tikra specifinė tarptautinė situacija, teritorinė sandara ar pan. Taigi Lietuvoje tos tautos – žydai, lenkai ir vokiečiai. Visos kitos pernelyg negausios, kad ūkio sferoje galėtų būti tautinės įtampos visos valstybės mastu subjektas. Jos, aišku, gali būti apibūdinamos, kaip ką nors daugiau ar mažiau veikusios toje ar kitoje ūkio šakoje, ūkyje dirbusių struktūroje etc.

Žydai, kalbant apie ūkio politikos tautinius aspektus, aktualūs dėl to, kad Lietuvos sąlygomis tai – gana gausi tautinė grupė, labai specifinės socialinės ir profesinės struktūros, nepriklausomo gyvenimo pradžioje akivaizdžiai turėjusi daugumą jaunos valstybės pramonės ir prekybos objektų. Lenkai – taip pat pakankamai gausi etninė grupė, nepriklausomo gyvenimo pradžioje kontroliavusi didžiąją dalį žemės ūkio, be to, jautusi kaimyninės Lenkijos palaikymą. Vokiečiai Didžiojoje Lietuvoje nebuvo itin gausi ir reikšminga tautinė grupė, bet kai kalbama apie Klaipėdos kraštą ir santykius su Vokietija, reikšminga ir politiškai, ir ūkiškai. Todėl knygoje kiekvienai jų skirtas atskiras skyrius.

KIEKYBINIAI RODIKLIAI

(1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinis gyventojų surašymas)

Norint kiekybiškai apibūdinti Lietuvos ūkį ir jo struktūrą tarpukariu didžiausias kliuvinys yra faktinių duomenų trūkumas. Jų stinga apskritai, o ypač patikimų ir palyginamų.

Kalbant apie Lietuvos ūkio tautinę struktūrą Pirmojoje Respublikoje tiek anuomet, tiek dabar faktiškai pradedama nuo 1923 m. visuotinio gyventojų surašymo. „*Faktiškai*“ kalbant apie dalyko esmę, nes konkretaus tyrimo pradžioje gali būti apibūdinami ir bendresnio pobūdžio dalykai, ir ankstesnis laikotarpis – iki Pirmojo pasaulinio karo ar nuo XIX amžiaus pabaigos. 1923 m. gyventojų surašymo medžiagoje yra du puslapiai, skirti dirbančių gyventojų pasiskirstymui ūkio šakomis, socialinėmis grupėmis ir tautybėmis¹ (*Pav. 1–2, p. 12–13*). Surašymo duomenimis naudojamosi dažnai ir plačiai, deja, ne visuomet korektiškai. Dažniausiai painiojamas visų ir ekonomiškai aktyvių gyventojų skaičius. Todėl šiame tyrime tiesiog būtina 1923 m. surašymo duomenis pristatyti ir visapusiškai aptarti.

1923 m. gyventojų surašymas yra, be abejo, itin informatyvus šaltinis visų gyventojų bei atskirų tautybių socialinei sandarai apibūdinti, atskirų tautybių reikšmei (vietai) Lietuvos ūkio struktūroje kiekybiškai apibrėžti, pagaliau, pačią Lietuvos ūkio struktūrą tarpukariu aptarti ir kiekybiškai įvertinti. Tačiau svarbu, kad iš akių nebūtų išleista aplinkybė (o būtent taip paprastai ir atsitinka), kad kalbama apie **gyventojų**, o ne **pramonės, amatų ar prekybos** surašymą. Savininkai ir administratoriai nėra tas pat, kas įmonių skaičius, kapitalo, produkcijos, apyvartos apimtis.

♦♦♦♦

1 Lietuvos gyventojai: 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotin[i]o gyventojų surašymo duomenys, [Kaunas]: Finansų m–ja: CSB, 1926 (Toliau: Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys), p. 295–296.

VIII. Lietuvos gyventojai darbo sritimis ir tautybėmis.

Population de la Lithuanie suivant les branches de travail et les nationalités.

Ežės Nr.—Nr. d'ordre.	Tautybė.—Nationalité.	Lietuvos piliečiai—Sujets lithuaniens.												
		Lietuviai. Lithuaniens.			Žydai. Juifs.			Lenkai. Polonais.			Rusai. Russes.		Vokiečiai. Allemands.	
		Vyrų. Sexe masc.	Moterų. Sans femm.	Visų. Sexe masc. Moterų. Sexe femm.	Vyrų. Sexe masc.	Moterų. Sexe femm.	Visų. Sexe masc. Moterų. Sexe femm.	Vyrų. Sexe masc.	Moterų. Sexe femm.	Visų. Sexe masc. Moterų. Sexe femm.	Vyrų. Sexe masc.	Moterų. Sexe femm.	Visų. Sexe masc. Moterų. Sexe femm.	
I. Savarankiški gyvenantieji.—Indépendants.														
A. Dirbantieji žemės ūkyje.—Occupés à l'agriculture.														
1	Šeiminkai—Chefs d'établiss. et admin.	193 354	31 207	1 434	139	7 810	1 552	5 471	972	2 063	232			
2	Dirb. šeimos nariai—Memb. de famille ayant une occup.	163 031	389 511	916	2 057	6 274	1 451	4 706	10 772	2 049	1 568			
3	Tarnautojai—Employés	383	3	8	1	53	7	15	1	18	—			
4	Dirbininkai—Ouvriers	107 467	107 218	391	143	3 472	3 268	2 429	2 070	1 110	776			
	Viso—Total.	468 188	527 939	2 659	2 341	17 607	19 679	12 621	13 813	5 240	3 586			
B. Dirbantieji pramonėje.—Occupés à l'industrie.														
1	Šeiminkai—Chefs d'établiss. et admin.	12 471	2 726	5 991	729	628	155	465	46	752	92			
2	Dirb. šeimos nariai—Memb. de famille ayant une occup.	4 768	8 079	1 790	2 151	167	267	229	237	288	249			
3	Tarnautojai—Employés	279	79	322	47	43	6	7	—	38	14			
4	Dirbininkai—Ouvriers	17 832	9 957	3 311	1 766	870	514	1 254	240	1 312	275			
	Viso—Total.	35 379	20 871	13 414	4 693	1 608	942	1 973	562	2 440	630			
C. Dirbant. transporto bei susis. mo jm-se.—Occupés au transp. et à la communic.														
1	Šeiminkai—Chefs d'établiss. et admin.	240	3	1 382	3	26	—	23	—	7	—			
2	Dirb. šeimos nariai—Memb. de famille ayant une occup.	52	18	266	—	2	—	4	—	3	1			
3	Tarnautojai—Employés	2 209	644	43	22	27	30	94	30	34	28			
4	Dirbininkai—Ouvriers	5 712	483	527	5	155	8	193	21	343	7			
	Viso—Total.	8 213	1 150	2 318	30	270	38	313	41	437	36			
D. Dirbantieji prekyboje.—Occupés au commerce.														
1	Šeiminkai—Chefs d'établiss. et admin.	1 678	482	11 708	2 091	191	45	66	37	96	20			
2	Dirb. šeimos nariai—Memb. de famille ayant une occup.	156	527	2 909	4 676	11	19	4	17	20	21			
3	Tarnautojai—Employés	915	452	965	345	45	25	54	18	145	45			
4	Dirbininkai—Ouvriers	728	729	1 369	1 139	42	31	69	19	79	40			
	Viso—Total.	3 477	2 190	16 881	8 251	199	120	190	81	340	126			
E. Dirb. valst. bei viešp. įstaigose.—Occupés dans les établis. d'État et publ.														
1	Šeiminkai—Chefs d'établiss. et admin.	1 714	316	884	355	110	68	93	39	53	40			
2	Dirb. šeimos nariai—Memb. de famille ayant une occup.	27 573	3 095	2 342	359	306	169	741	116	448	122			
3	Tarnautojai—Employés	2 774	1 129	244	36	102	27	63	91	128	18			
4	Dirbininkai—Ouvriers	32 067	4 640	3 430	760	513	364	809	178	629	180			
	Viso—Total.	43 128	9 180	17 690	1 900	1 032	601	1 753	324	1 368	340			
F. Kiti gyven. šaltiniai.—Autres sources de subsist.														
1	Šeiminkai—Chefs d'établiss. et admin.	1 991	28 231	1 099	16 488	96	1 482	65	1 242	91	1 278			
2	Dirb. šeimos nariai—Memb. de famille ayant une occup.	636	16 515	337	6 254	46	609	22	487	24	300			
3	Tarnautojai—Employés	49	64	31	21	13	3	8	1	31	5			
4	Dirbininkai—Ouvriers	12 448	23 776	2 144	2 686	373	980	527	654	375	559			
	Viso—Total.	15 124	58 586	3 579	25 448	222	3 072	619	2 384	491	2 142			
	Šešio savar. gyv.—Total des habit. indép.	589 338	618 678	42 281	41 540	20 895	24 091	16 615	17 061	9 575	8 910			
II. Nesavarankiški gyvenantieji.—Kabiniai dependantai.														
	1. Neįnamy gyven. šaltinyje.—Habit. dans les sources de subsist. sans pendans.	109	78	25	16	6	1	20	7	2	1			
	Šešių gyventojų.—Population totale.	810 614	891 249	78 542	80 196	30 166	35 133	24 614	25 846	14 249	13 852			

Pav. I. Lietuvos gyventojų pasiskirstymas ūkio sritimis ir tautybėmis (pradžią; Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys, p. 295)

VIII. Lietuvos gyventojai darbo sritimis ir tautybėmis (galas).

Population de la Lithuanie suivant les branches de travail et les nationalités (fin).

Eil. Nr.—Nr. d'ordre.	Tautybė.—Nationalité.	Lietuvos piliečiai. Sujets lithuaniens.						Svečiai/étrangers.		ISVISO—TOTAL.				
		Latviai. Létons.		baltruščiai. Blanc-russiens.		Kijai. Aukštai.		Vyrai. Sexe masc.	Moterų. Sexe femm.	Vyrai. Sexe masc.	Moterų. Sexe femm.	Vyrai. Sexe masc.	Moterų. Sexe femm.	Ab. lyčiai. Les deux sexes.
		Vyrai. Sexe masc.	Moterų. Sexe femm.	Vyrai. Sexe masc.	Moterų. Sexe femm.	Vyrai. Sexe masc.	Moterų. Sexe femm.							
I. Savarankiški gyventojai.—Habitués indépendants.														
A. Dirbantieji žemės ūkyje.—Occupés à l'agriculture.														
1	Sėmininkai—Chefs d'établiss. et admn.	2 056	284	451	73	119	28	221	38	275 094	34 548	249 552		
2	Dirb. šeimos nariai—Memb. de famille ayant une occup.	1 141	3 852	439	934	93	262	145	471	180 785	326 412	507 540		
3	Tarnautojai—Employés.	8	1	—	—	4	—	—	1	334	9	343		
4	Dirbininkai—Ouvriers.	758	729	353	296	50	49	426	224	116 312	114 779	231 091		
	Viso—Total.	3 963	4 867	1 243	1 303	271	280	690	742	518 638	578 178	1 096 816		
B. Dirbantieji pramonėje.—Occupés à l'industrie.														
1	Sėmininkai—Chefs d'établiss. et admn.	305	70	27	5	38	0	192	19	20 769	3 852	24 621		
2	Dirb. šeimos nariai—Memb. de famille ayant une occup.	85	108	10	12	16	11	29	41	7 392	11 145	18 542		
3	Tarnautojai—Employés.	3	—	4	1	23	—	102	11	868	163	1 033		
4	Dirbininkai—Ouvriers.	294	78	89	17	52	11	611	84	27 655	13 012	40 667		
	Viso—Total.	685	256	130	35	108	24	964	155	36 684	28 174	64 858		
C. Dirbant. transporto bei pašto įmone—Occupés au transp. et à la communic.														
1	Sėmininkai—Chefs d'établiss. et admn.	—	—	—	—	2	—	8	—	1 291	6	1 297		
2	Dirb. šeimos nariai—Memb. de famille ayant une occup.	—	—	—	—	—	—	2	—	328	13	343		
3	Tarnautojai—Employés.	14	5	13	2	5	2	57	12	2 545	745	3 291		
4	Dirbininkai—Ouvriers.	29	—	26	—	4	—	67	4	7 473	536	8 010		
	Viso—Total.	46	5	49	2	11	2	134	16	11 741	1 800	13 541		
D. Dirbantieji prekyboje.—Occupés au commerce.														
1	Sėmininkai—Chefs d'établiss. et admn.	17	2	8	1	20	3	214	6	13 948	2 677	16 585		
2	Dirb. šeimos nariai—Memb. de famille ayant une occup.	7	4	—	2	1	—	23	25	4 129	5 205	9 323		
3	Tarnautojai—Employés.	10	4	7	—	1	—	125	20	2 207	909	3 116		
4	Dirbininkai—Ouvriers.	4	—	4	2	1	—	46	15	2 320	1 975	4 295		
	Viso—Total.	36	10	19	6	23	3	468	66	21 524	10 866	32 429		
E. Dirb. valst. bei visuom. įstaigose.—Occupés dans les établis. d'État et publi.														
1	Sėmininkai—Chefs d'établiss. et admn.	19	6	11	—	5	7	112	44	3 086	878	3 884		
2	Dirb. šeimos nariai—Memb. de famille ayant une occup.	132	27	73	9	20	17	285	108	31 885	4 024	35 910		
3	Tarnautojai—Employés.	6	1	21	3	2	—	57	9	3 433	1 211	4 677		
4	Dirbininkai—Ouvriers.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
	Viso—Total.	166	37	108	12	27	24	499	161	38 925	6 148	44 471		
F. Kitų gyven. šaltinių. Autres sources de subsist.														
1	Sėmininkai—Chefs d'établiss. et admn.	39	430	6	82	16	117	44	903	3 447	46 759	50 206		
2	Dirb. šeimos nariai—Memb. de famille ayant une occup.	11	104	2	19	5	27	8	252	1 081	18 767	19 848		
3	Tarnautojai—Employés.	—	—	—	—	1	—	3	4	79	38	117		
4	Dirbininkai—Ouvriers.	113	107	52	49	12	52	117	170	16 451	29 136	45 281		
	Viso—Total.	163	737	50	150	34	197	172	835	20 758	94 754	115 513		
	Viso savar. gyv.—Total des habit. indep.	5 036	5 733	1 593	1 308	474	540	8 992	1 975	661 724	717 408	1 379 132		
II. Nepasirūpinę gyventojai.—Habitués dépendants.														
1	Motinos gyven. šaltinį.—Mātib. dont les sources de subsist. sont lacunées.	1 862	2 094	617	907	278	206	1 061	1 126	303 673	543 836	849 549		
	Viso gyventojų.—Population totale	6 941	7 942	2 215	2 206	752	840	1 064	3 115	1 067 580	1 661 441	2 028 971		

Pav. 2. Lietuvos gyventojų pasiskirstymas ūkio sritimis ir tautybėmis (pabaiga; Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys, p. 296)

1923 m. gyventojų surašymo medžiagoje pateikti duomenys apie Lietuvos gyventojų pasiskirstymą pagal: 1) lytį, 2) pilietybę, 3) tautybę, 4) ekonominę aktyvumą, 5) ūkio sritį ir 6) socialinę padėtį. Kalbant konkrečiai:

1. Pateikti vyrų ir moterų duomenys, kurie nesumuoti, išskyrus „visų gyventojų“ skiltį.
2. Lietuvos gyventojai suskirstyti į Lietuvos piliečius ir svetimšalius².
3. Išskirtos 7 Lietuvos piliečių tautybės – lietuviai, žydai, lenkai, rusai, vokiečiai, latviai, baltarusiai (*baltgudžiai*). Likusieji priskirti „kitų“ kategorijai³.
4. Visi gyventojai suskirstyti į ekonomiškai aktyvius (savarankiškus) ir išlaikytinius (ekonomiškai neaktyvius). Atskirai pateiktas skaičius asmenų (tokių labai nedaug), kurie pragyvenimo šaltinio arba nenurodė, arba jis liko nežinomas dėl kitų priežasčių⁴.

♦♦♦♦

- 2 Pasak surašinėtojų, „Požymis „pilietybė“ nereikalauja atskiros paaiškinimo – jis yra savaime aiškus.“ Surašymo duomenimis, 1923 m. užregistruoti 2 021 792 piliečiai (99,65 proc.) ir 7179 svetimšaliai (0,35 proc.) Žr.: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. XXXIV.
- 3 Kalbant apskritai, „surašymo duomenimis, Lietuvos piliečių užregistruota 26 atskiros tautos“. Tačiau, kaip nurodyta surašymo medžiagoje, žymesniųjų tautų – turinčių daugiau kaip 1000 žm. – yra tik 7, būtent: lietuviai, žydai, lenkai, rusai, vokiečiai, latviai, baltgudžiai. 19 kitų tautų turi mažiau negu po 1000 žm. Bendras tų 19 tautų skaičius siekia 1592 žm., iš jų 284 čigonai, 141 karaimas, 973 totoriai. Jei tas tris gana seniai Lietuvon atėjusias tautybes išskirti, tai visų kitų kitataučių tik 194 žm. Žr.: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. XXXVI.
- 4 Surašymo medžiagoje klausimas aptartas taip. „Gyvenimo šaltinių atžvilgiu visi gyventojai, surašymo medžiagą apdirbant, suskirstyti į tris grupes: savarank[iški] gyventojai, nesavarank[iški] gyventojai ir gyvenantieji iš nežinomųjų pragyvenimo šaltinių. Savarankių gyventojų grupei priskirti visi turintieji daugiau kaip 10 metų ir savarankišką uždarbį arba kokias lėšas; nesavarankių gyventojų grupei priskirti neturintieji savarankiško uždarbio ir taip pat visi turintieji mažiau kaip 10 metų. Į trečią grupę įeina kiekvieno statistikos darbo liekanos – asmenys, kurie visai neatsakė į gyvenimo šaltinio klausimą arba taip neaiškiai atsakė, kad jų atsakymais negalima nė pasinaudoti.“ Žr.: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. LIV.

5. Ekonomiškai aktyvūs gyventojai suskirstyti į dirbusius: a) žemės ūkyje⁵, b) pramonėje⁶, c) transporte ir ryšiuose, d) prekyboje⁷, e) valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse organizacijose⁸, f) kitose⁹ sferose¹⁰.
6. Ekonomiškai aktyvūs gyventojai suskirstyti į: a) savininkus ir administratorius, b) dirbančius šeimų narius, c) tarnautojus bei d) darbininkus.

Atsakant į klausimą apie „*pragyvenimo šaltinį*“, surašinėtojų prašyta nurodyti „*padėtį versle*“, pasirenkant iš variantų: 1) savininkas, 2) nuomininkas, 3) šeimnininkas-valdytojas, 4) darbininkas, 5) tarnautojas, 6) dirbantis šeimos narys¹¹.

Surašymo medžiagoje specialiai pabrėžta, kad į dirbančių „*toj ar kitoj srity*“ šeimos narių skaičių įtraukti tik faktiškai dirbę, todėl šioji grupė nėra tas pat, kas Vokietijos statistikoje „*šeimos nariai*“, kurie „*gali dirbti, bet gali ir nedirbti*“.

Kaip nurodyta surašymo medžiagoje, „*Šeimininkų bei administratorių grupei priskirti visi tvarkantieji gamybą, įmones bei įstaigas savo*

♦♦♦♦

- 5 Žemdirbystė, sodininkystė, daržininkystė, gyvulininkystė, miškininkystė, žuvininkystė.
- 6 Įskaitant statybą ir energetiką, buitines paslaugas.
- 7 Įskaitant kredito įstaigas, viešbučius, viešąsias maitinimo įstaigas.
- 8 Administracija, teisėtvara, konfesijos, sveikatos sauga, švietimas, technika, literatūra ir menas, krašto apsauga.
- 9 Rentininkai, pensininkai, nenuolatinis darbas, buitinės paslaugos namuose ir likusieji pragyvenimo šaltiniai.
- 10 Kiekviena tų grupių surašant dalyta į smulkesnes „*pagrupes*“, kurių – *pagrupių* – iš viso būta 80-ties. Žr.: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. LIV. Ekonomiškai nesavarankiški gyventojai surašinėtojų taip pat skirstyti į keletą „*pagrupių*“ pagal kiekvienos „*pagrupės*“ pragyvenimo šaltinį – stipendininkus, globojamuosius, kalinius, gyvenusius giminių lėšomis ir t. t. Žr.: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. LVI.
- 11 *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. XX.

sąskaita ir atsakomybe.“ Be to, šiai socialinei kategorijai priskirti „*be pačių šeimininkų, taip pat dar ir jų kompanionai, bendravaldytojai, akcinių bendrovių valdybų nariai ir t. t.*“ Valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse organizacijose šeimininkų ir administratorių socialinei kategorijai priskirti:

1. Valstybės valdymo sferoje – Vyriausybės nariai, Seimo atstovai, XIV ir aukštesnės kategorijos valdininkai;
2. Vietos savivaldos sferoje – burmistrai, savivaldybių organų pirmininkai ir nariai;
3. Konfesinėje sferoje – „*visų tikiybinių organizacijų*“ administratoriai (klebonai) ir administracijos nariai (vikarai);
4. Teismų sferoje – visi teisėjai ir asmenys, kurie naudojami teisėjų teisėmis, taip pat advokatai ir notarai;
5. Švietimo sferoje – visų privačių mokyklų prižiūrėtojai (vedėjai), laisvai praktikuojantys mokytojai ir švietimo srities valdininkai (pradedant XIV kategorija);
6. Krašto apsaugos sistemoje – tik krašto apsaugos ministras (kaip Vyriausybės narys), nes visi karininkai dėl „*ypatingosios karo organizacijos*“ priskirti tarnautojų kategorijai¹².

Tarnautojų ir darbininkų socialinėms kategorijoms priskirti „*dirbantieji kitų sąskaita ir atsakomybe*“. Skirtumas tarp tarnautojų ir darbininkų buvo nustatomas pagal darbo pobūdį: „išimtinai arba daugiausia fizinį darbą“ dirbusieji laikyti darbininkais, kiti – tarnautojais¹³.

Surašymo organizatorių papildomai nurodyta, kad „*į tarnautojų grupę neįeina žemesnieji tarnautojai (sargai, kurjeriai, pasiuntiniai, pečkuriai ir kiti)*“, kurie priskirti darbininkams. Prie dirbusiųjų valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse organizacijose nepriskirti geležinkelininkai,

♦♦♦♦

¹² Ten pat, p. LVI.

¹³ Ten pat, p. LVI.

pašto ir vandens ūkio darbuotojai (transporto ir ryšių sfera), taip pat miškininkai (žemės ūkis; surašinėtojų skirtos stambesnės šakos: žemdirbystė, sodininkystė, daržininkystė, gyvulininkystė, miškininkystė ir žuvininkystė)¹⁴.

Ekonomiškai neaktyvūs gyventojai (surašymo medžiagoje „*nesavarankiškai gyvenantieji*“) – gyvenę iš stipendijos, kaliniai, elgetos, globotiniai (daugiausia vaikai iki 10-ties metų amžiaus)¹⁵.

Priekaištų, išskyrus smulkias pastabas, dėl surašymo organizavimo, vykdymo, surašyme gautų duomenų apdorojimo bei pačių duomenų tikrumo niekas niekada nereiškė, išskyrus vieną dalyką. Ir anksčiau, ir dabar polemizuojama dėl per surašymą fiksuoto lenkų skaičiaus. Dalykas tas, kad kai kam iš Lietuvos lenkų ir daugeliui Lenkijoje atrodė, kad lenkų skaičius sumažintas. Todėl 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo rezultatai Lenkijoje ginčyti, teigta, esą lenkų dalis buvusi sumažinta, argumentuojant, neva lenkai buvę bauginami, o lietuvių tautybė įrašoma ir kitų tautybių asmenims. Lenkų demografai surašymo duomenis lygino su rinkimų į Steigiamąjį (1920 m.), Pirmąjį (1922 m.), Antrąjį (1923 m.) bei Trečiąjį (1926 m.) seimus rezultatais. Atseit, už lenkų kandidatus balsavo jų tautiečiai (o tik jie ir tegalėję balsuoti už lenkų sąrašus), todėl už lenkų kandidatus atiduotų balsų lyginamasis svoris turįs atitikti ir gyventojų pasiskirstymą tautybėmis (bent jau lenkų procentą Lietuvos gyventojų skaičiuje)¹⁶.

Detaliau į problemą šiame darbe gilintis nenumatyta. Tačiau nekreipti dėmesio į lenkų argumentus taip pat nevalia. Bene geriausiai ir išsamiausiai šią problemą bus aptaręs žymus lenkų geografą, gyventojų geografijos ir istorinės demografijos specialistas Piotras Eberhardtas (Piotr Eberhardt). Pasak P. Eberhardto, lenkų reakcija buvusi pernelyg aštri, ir gyventojų surašymo paklaidos nebuvusios tokios didelės, kaip

♦♦♦♦

14 Ten pat, p. LVIII.

15 Ten pat, p. LVI, 220–294.

16 Analogiški teiginiai, kad ūkio tautinė struktūra turi atitikti tautinę gyventojų sudėtį.

teigusi lenkų pusė. Viena vertus, lietuviai demografai, atmetę lenkų priekaištus ir išvedžiojimus tik kaip nepagrįstus ir tendencingus, argumentacija nepasirūpino. Dabar į visas kylančias problemas galima pažvelgti ramiau¹⁷. Neįrodyta, kad už lenkų kandidatus balsavo tik lenkai, todėl negalima teigti, kad lenkų Lietuvoje būtų 202 tūkst., arba 9,9 proc. (1923 m. surašymo duomenimis, tik 65,6 tūkst., arba 3,2 proc.). Antra vertus, P. Eberhardtui nekelia abejonių faktas, kad Lietuvos valdžia buvo suinteresuota kuo mažesniu lenkų ir žydų skaičiumi, ir kuo didesniu lyginamuoju lietuvių svoriu. Kad lenkų skaičius būtų sumažintas, liudijęs ir 1923 m. duomenų lyginimas su 1897 m. bei 1909 m. surašymų duomenimis. Net ir atsižvelgus į nuo XIX a. pabaigos vykusius lituanizacijos procesus, toks lenkų sumažėjimas neįtikimas. Tad esą galima manyti, kad tikrasis lenkų skaičius būtų per vidurį – apie 144 tūkst., nors autorius toliau naudosis tik oficialius surašymo duomenimis¹⁸. Taip (naudojami tik oficialiais surašymo duomenimis) bus daroma ir šiame tyrime, nors ne vien dėl priežasčių, kurias nurodė P. Eberhardtas.

Lenkų tautinės mažumos istorija Lietuvoje 1919–1940 metais yra gana sudėtingas XX amžiaus lietuvių ir lenkų santykių fragmentas. Naujoji Lietuva po Pirmojo pasaulinio karo atgimė kaip tautinė valstybė. Lenkai, kaip ir kitos tautinės bendrijos, tapo mažumomis. Be abejo, lenkai Lietuvoje daugiausia buvo vietiniai gyventojai, lietuvių laikyti „*sulenkėjusiais*“ ar „*sulenkintais*“ lietuviais. Tautinio atgimimo epochoje tai buvo itin pabrėžiama. Nėra, suprantama, abejonių, kad buvo būtent taip. Dauguma Lietuvos lenkų yra vietos gyventojų palikuonys, o dabartinėje Lietuvos teritorijoje nelietuvių praeityje negalėjo būti daug. Kitas dalykas, kaip šis faktas interpretuojamas, ir kokios išvados daromos. Jei tai vertinama tiesiog kaip istorijos faktas, viena. Tačiau lietuvių tautinio atgimimo ir „naujosios“ Lietuvos kūrimosi laikotarpiu ši aplinkybė daugeliui atrodė:

♦♦♦♦

17 P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa: Przegląd wschodni, 1997 (Toliau: P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie*), s. 97, 100.

18 Ten pat, p. 102.

1. Kaip galimybė „lenkakalbius etninius lietuvius“ ateityje dar „susi-grąžinti“ į tikrąją lietuviškai kalbančią ir lietuvišką tautinę savi-monę turinčią lietuvių tautą;
2. Kaip būdas pabrėžti, kas Lietuvoje (ne tik susikūrusios valstybės, bet ir apskritai etninėje istorinėje Lietuvos teritorijoje) yra „tikra-sis šeimininkas“.

Reikalo esmę dar labiau painiojo tai, kad XX a. pradžioje dalis gyventojų dar nebuvo tautiškai apsisprendę. Lietuvių tautinio atgimimo sąjūdis XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje kaip tik ir įrodė gyvybingumą į savo pusę patraukdamas anksčiau aiškiai tautiškai ir net kalbiškai neapsisprendusių gyventojų mases. Juk net daugelis lietuvių tautinio sąjūdžio pradininkų ir šauklių buvo kilę iš lenkakalbės aplinkos, ir savąjį lietuviškumą moderniāja tos sąvokos prasme suvokė tik subrendę. Būtent tai skatino juos nuoširdžiai tikėti, kad „ne viskas prarasta“ ir visų likusių Lietuvos lenkakalbių atžvilgiu. Jie nesuprato ar nenorėjo suprasti tik vieno. Kad dalis (tikrai ne visi, bet ne taip ir mažai) lenkakalbių kaip tik tuomet ėmė negrįžtamai tapatinti save su naująja lenkų tauta.

1897 m. gyventojų surašymo duomenimis, teritorijoje, kuri vėliau tapo Lietuvos valstybės teritorija, gyveno apie 153 tūkst. lenkų (7,9 proc. visų gyventojų). Kauno gubernijoje lenkų būta 138 tūkst. (9,1 proc. visų gyventojų)¹⁹. Lenkų demografas Vlodziemiežas Vakaras (Włodzimierz Wakar; 1885–1933) 1909 metais Kauno gubernijoje priskaičiavo 131 tūkst. (8 proc.), šiaurinėje Suvalkijoje – 14,8 tūkst. (3,5 proc.) lenkų. Edvardas Mališevskis (Edward Maliszewski; 1875–1928) lenkų Kauno gubernijoje 1909 m. skaičiavo buvus 198 tūkst. (11,4 proc. gyventojų).

♦♦♦♦

19 P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, s. 52–55; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku, 1999 (Toliau: K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*), s. 11.

Rusų statistikos tarnybų duomenimis, 1909 m. Kauno gubernijoje buvo tik iki 57,8 tūkst. lenkų (3,5 proc.)²⁰.

Kaip bebūtų, lenkų skaičius ir jų dalis gyventojų skaičiuje Kauno gubernijoje ir dabartinėje Suvalkijoje po truputį mažėjo. Bent jau tokia tendencija ryškėjo. Juk E. Mališevskio duomenų net lenkų tyrėjai nelanko patikimais. Tiesa, jiems ir rusų statistikos teiktas skaičius neatrodo patikimas, skirtingai nuo lietuvių, kuriems rusų statistikos duomenys atrodo gana patikimi. Minėta lenkų skaičiaus ir lyginamojo svorio mažėjimo tendencija akivaizdžiai sietina su lietuvių tautiniu atgimimu. Tai konstatuodamas Kšyštofas Buchovskis (Krzysztof Buchowski) rašo, kad „*lygia greta buvo galima išvelgti sistemingą lenkų etninės erdvės plėtimąsi pietinėje Suvalkijos dalyje – Suvalkų, Augustavo ir Seinų apskrityse.*“²¹

Kaip minėta, 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenimis, Didžiojoje Lietuvoje būta 65,6 tūkst. lenkų (3,23 proc. gyventojų)²². Minėta ir tai, kad pastarasis skaičius jau anuomet lenkų politikų ir visuomenės veikėjų ginčytas, lenkų tyrėjams jis neatrodo patikimas ir XXI amžiaus pradžioje.

Pagrindinis argumentas visą laiką išlieka tas pats. 1923 m. gegužės 12–13 d. rinkimuose į Antrąjį Seimą už lenkų mažumos sąrašą buvo atiduota 63,5 tūkst. (7,1%) balsų. 2,2 karto daugiau už surašymo metu nustatytąją lenkų dalį gyventojų skaičiuje. Centrinis lenkų rinkimų komitetas (*Centralny Polski Komitet Wyborczy – CPKW*), paskelbė, esą

♦♦♦♦

20 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai: lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940, *Darbai ir dienos*, t. 34, Kaunas: VDU leidykla, 2003 (Toliau: K. Buchowski, Retorsijos įkaltai: lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940), p. 49; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 11.

21 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai: lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940, p. 50; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 11; Nuorodos į: P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, s. 48–49 ir kitus lenkų istorikų mokslinius tyrimus.

22 *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 36 ir kt.

surašymo momentu lenkų Didžiojoje Lietuvoje iš viso turėję būti per 202 tūkst. (9,99 proc.)²³.

1923 metų surašymas buvęs viešas ir vardinis. Tautinių mažumų organizacijų veikėjai įtarė, kad Lietuvos valdžiai „reikėję“ „gražesnių“ tautinės sudėties rodiklių. Jos motyvai gal ir nelabai aiškūs, tačiau pagrindinės politinės partijos „*programa bei administracinio darbo praktika*“ tokius būgštavimus tik stiprino. Seime susidariusios tautinių mažumų frakcijos patikrinusios dalį surašymo duomenų ir surengusios bendrą lenkų, žydų ir vokiečių atstovų²⁴ akciją.

1924 m. balandžio 15 d. Seime pateikta interpeliacija, kurioje išvardyta per 700 pažeidimų, surašant gyventojus. Interpeliacijoje aprašyti 550 su vokiečiais susijusių falsifikavimo atvejų, ir 174, susiję su lenkais. Priekaištauta dėl surašinėtojų praktikos pieštuku pildyti tautybės skiltį arba lenkams atitinkamoje anketos vietoje vietoj pilno tautybės pavadinimo įrašyti vien raidę „L“, kuri vėliau lengvai galėdavusi virsti įrašu „Lietuvis“. Net Seimo vokiečių frakcijos vadovas savoje anketoje esą ra-dęs įrašą „Lietuvis“²⁵.

K. Buchovskis toliau rašo, kad „*savo pretenzijoms pagrįsti lenkai rė-mėsi Seimo rinkimų rezultatais: 1920 metais lenkų sąrašui atiteko 4,86% balsų, 1922 – 6,74%, 1923 – 7,1%. Pavyzdžiu nurodyti vietinių rinkimų į Kauno miesto tarybą rezultatai: 1918 metais lenkai gavo 30,3% balsų,*

♦♦♦♦

23 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai: lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940, p. 50; Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 12–14.

24 Paklausimą pateikė Vincas Rumpelis (lenkų frakcija), Viktoras Budzinskis (lenkų frakcija), Boleslovas Liutikas (lenkų frakcija), Kazys Volkovickis (lenkų frakcija), Augustas Rogalis (vokiečių sąrašas), Rudolfas Kinderis (vokiečių sąrašas), Joselis Kaganemanas (Kageneumanas; žydų frakcija), Jevtichijus Jerinas (rusų sąrašas), Ozeras Finkelšteinas (žydų frakcija), Jokūbas Robinzonas (žydų frakcija), Levas Garfunkelis (žydų frakcija) ir Juozas Roginskis (žydų frakcija).

25 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai: lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940, p. 51; Ministrų kabineto atsakymai į paklausimus, *Seimo stenogramos*, 102-asis posėdis: 1924 gegužės 28, p. 22–27. Buchovskis klysta, vokiečių frakcijos Seime nebuvo, nes iš vokiečių sąrašo į Seimą pateko tik du atstovai.

1920 – 27%, 1921 – 28,6%. Tuo tarpu surašymo duomenimis, lenkai Kaune tesudarė vos 4,5% gyventojų.²⁶

Ernestas Galvanauskas į interpeliaciją atsakė, kad jokio pagrindo abejoti surašymo duomenimis nėra. Ministras pirmininkas atmetė falsifikavimo įrodymus ir teigė, kad taisyti surašymo duomenų nėra dėl ko²⁷.

E. Galvanausko atsakymai ir argumentacija verti didesnio dėmesio, negu kad jiems paprastai skiria lenkų istorikai (lietuviai dažniausiai tiesiog konstatuoja faktą, kad Lenkijoje specialistai abejoja 1923 m. gyventojų surašymo rezultatais). Suprantama, E. Galvanauskas buvo protingas ir patyręs politikas, o pastaraisiais be geros skepticizmo dozės pasitikėti nebūtina. Bet vis dėlto...

E. Galvanauskas pradėjo nuo to, kad grupės Seimo narių paklausime esą supainioti du dalykai: politiniai rinkimai, kuriuose „žmonės grupuojasi į atitinkamas politines partijas, pasiremiančias interesais, daugiausia ekonominius socialiniais interesais, kartais, galbūt, filosofiniais moraliniais“ ir tautinis apsisprendimas. „Todėl tenka pabrėžti, kad politiniai tautinių grupių laimėjimai nenustato tautinės mažumos piliečių skaičiaus.“ Politinių rinkimų rezultatai esą parodo tik „tam tikrą politiskai socialinio nusistatymo piliečių grupę, bet ne gryną tautinę grupę.“ Ir pateikė pavyzdį. Agrariniu klausimu lenkų mažuma atstovaujanti konservatyviajam elementui, ir šiuo klausimu lenkų mažumai pritarianti dalis „vokiečių, žydų ir pačių lietuvių.“²⁸ „Kuomet eina rinkimų politinė kova, – kalbėjo Galvanauskas, – lenkų mažumos vadu vartojami reikalui išitikus ir tautiniai motyvai, lenkų kultūros idėja ir t. t. <...> stengiamasi išnaudoti visi tie prietarai, kurie istorijos bėgyje yra užsilikę kai kuriuose

♦♦♦♦

26 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai: lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940, p. 51; Ministerių kabineto atsakymai į paklausimus, Seimo stenogramos, 102-asis posėdis: 1924 gegužės 28, p. 22.

27 Ministerių kabineto atsakymai į paklausimus, Seimo stenogramos, 102-asis posėdis: 1924 gegužės 28, p. 27–30.

28 Ten pat, p. 27.

tamsesniuose mūsų krašto kampuose: lenkystė prilyginama kultūrai, poniškumui, tikrai katalikybei; lietuviškumas gi prilyginamas chamizmui, pagonystei, tamsumui etc., žodžiu vartojama visa eilė motyvų ir argumentų, kurie vietomis, ypač tamsesniuose politiškai bei tautiškai nesusipratuosiuose piliečiuose kartais labai daug sveria ir tokiu būdu pritraukia tam tikrą skaičių balsų. Jis balsuoja už lenkų sąrašą, manydamas kad jie gal būt yra geresni katalikai kaip lietuviški sąrašai, kurie, nors ir pasivadina save kartais krikščioniškais sąrašais ar partijomis, bet kuriuos lenkiškos mažumos agitatoriai apšaukia bedieviškais, pagoniškais etc. Faktas yra, kad užsilikusieji pas mus sulenkintieji piliečiai <...> dažniausia neatskiria tautybės nuo tikybos. Mes turime daug tokių atsitikimų, kada žmogus, paklaustas, kokios jis yra tautybės, atsako – katalikų tikybos arba: „katolickej wiary”. Ir jeigu tamstos, prilygindami katalikybę lenkystei pavarysite agitacija tokių tamsių piliečių tarpe, o kultūriškai kaip tik labiausia yra atsilikusi lenkiškai kalbančioji gyventojų dalis, tai galite surinkti, sugaudyti labai daug balsų už savo kandidatus. Bet jei aš prieisiu prie žmogaus be jokios politinės agitacijos ir paklausiu – kas esi, ar lietuvis ar lenkas; apgalvok gerai ir štai pasirašyk – tai tamstos gausite visai kitą rezultatą. Jeigu tamstos nuvažiuosite į sulenkintą kaimą užsilikusį tamsų užkampį, tai patėmysite, kad tautinis susipratimas eina labai sparčiai ir paklaustas lenkiškai apie savo tautybę atsako: „jestem litwin” (esu lietuvis). Tiesa mūsų bajorai lietuvių kilmės, kurie prieš karą sakydavosi „jestem litwin”, susidėjęs kitoms aplinkybėms jau pasivadino save „jestem polak”. Bet net jų sulenkintoji lietuvių tautos dalis nebenori buvusių „geradarių“ sekti ir dabar, kaip aš esu pasakęs, eina sodžiuje didelis susipratimas, ne tik politinis, bet ir tautinis. Todėl galima suprasti jūsų nusistebėjimą, kad kuomet ėjo surašymas, tas surašymas davė visai kitus davinius kaip lenkų mažumos vadai norėjo arba tikėjosi.²⁹ Visuotinio gyventojų surašymo duomenys, pasak E. Galvanausko, rodo, kad dalis piliečių, nors „nemoka

****

29 Ten pat.

nei žodžio lietuviškai ir tekalba vien lenkiškai, nors ir labai savotiškai, bet <...> laiko save lietuviais³⁰.

K. Buchovskis, beje, taip pat sutinka, kad rinkimų rezultatai negali būti laikomi tapatūs tautinei sudėčiai, tik jis daugiau kalba apie tai, kad „dalis lenkų galėjo atiduoti savo balsus už lietuviškas partijas“³¹. „Tam tikra lenkų dvarininkų dalis aktyviai dalyvavo 1922 ir 1923 metų rinkimų kampanijose nacionalistinių lietuvių partijų (dažniausiai Pažangos partijos) pusėje, motyvuodama šį žingsnį būtinybe „gelbėti žemes“, nes tos partijos pasisakė prieš radikalią žemės reformą“³².

E. Galvanauskas ypač pabrėžė, kad ir žydai anksčiau kalbėjo ir rašė apie tai, kad jų Lietuvoje apie 14..18 proc. „Bet visuotinis gyventojų surašymas parodė ką kitą, būtent žydų skaičius yra apie 7%.“³³ O žydų „padėtis rasės atžvilgiu yra visai kitokia kaip lenkų“. Labai maža žydų, kurie laikytų save lietuviais ne politine to žodžio prasme, „o dar mažiau lietuvių, kurie save rokuotų žydais“. Todėl „dėl žydų mažumos skaičiaus <...> visuotinio gyventojų surašymo daviniai ir pačių žydų vadų nekontestuojami.“³⁴

Dėl vokiečių, – kalbėjo E. Galvanauskas, – būna nesusipratimų nebent vietovėse, kuriose yra lietuvių reformatų ir liuteronų. Prieš karą rusų klausiami vietos žmonės dažnai atsakydavę esą vokiečiai, nes neskyrė tautybės nuo tikybos.³⁵

Dėl surašymo slaptumo, tai pasirinkus šį metodą esą nebūtų galimybės pastebėti ir ištaisyti klaidas, išsiaiškinti „nesusipratimus“ ir pašalinti „abejojimus“. Toks metodas esąs „labai nepraktiškas todėl ir niekur

♦♦♦♦

30 Ten pat, p. 27–28.

31 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai: lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940, p. 52.

32 Ten pat.

33 Ministerių kabineto atsakymai į paklausimus, *Seimo stenogramos*, 102-asis posėdis: 1924 gegužės 28, p. 27.

34 Ten pat, p. 28.

35 Ten pat.

nevertojamas.“ Lietuvoje laikytasi „Tautų Sąjungos specialistų patartos tvarkos“.³⁶

E. Galvanauskas pareiškė, kad netolerancijos tautinių mažumų atžvilgiu Lietuvoje nesą. Paklausime tvirtinama, kad surašinėtojai sistemingai darė spaudimą nelietuviams. Dėl moralinio spaudimo, tai jo, išanalizavus pateiktą medžiagą, nebuvo, – teigė E. Galvanauskas. Priešingai, surašymo organizatoriai stengėsi tenkinti „visų gyventojų grupių pageidavimus.“ Net surašymo diena iš pradžių buvusi numatyta 1923 m. rugsėjo 11-oji, „bet kadangi pasirodė toji diena nepatogi žydams, tai surašinėjimas perkeltas į kitą dieną, nežiūrint materialinių valstybės nuostolių.“ Surašinėjimo „paaiškinimai“ buvo paskelbti „visuose tautinių mažumų laikraščiuose“, jie komentuoti ir aiškinti „visų tikybių bažnyčiose“. „Gyventojams paskelbta ir paaiškinta, kas tai yra tautybė, tas buvo atspausdinta visuose laikraščiuose. Visi buvo perspėti, kad koks nors spaudimas ar agitacija draudžiami, ir nusikaltusieji bus baudžiami. Be to, prie surašinėjimo buvo pritraukti ne tik valdžios, bet ir visuomenės atstovai: ir iš visuomenės atstovų dalyvavo ne tik lietuviai, bet ir žydai, vokiečiai ir bendrai visi tautinių mažumų atstovai.“ Todėl kalbėti apie kokį nors spaudimą E. Galvanauskas nematęs reikalo³⁷.

Ministras pirmininkas paneigė paklausėjų teiginį, kad nelietuviams surašinėtojų primygtinai aiškinta, esą rusai gyveną Rusijoje, lenkai – Lenkijoje, o vokiečiai – Vokietijoje. Paneigė ir kaltinimus, kad iš užsirašiusiųjų nelietuviais reikalauta vidaus pasų, ir jei šių asmenų dokumentuose buvo nurodyta lietuvių tautybė, pasai būdavo atimami, surašomi protokolai, grasinama teismu arba surašymo anketoje tiesiog įrašoma „Lietuvis“³⁸.

Paklausime teigta, kad duomenims iškraipyti surašinėtojai griebęsi gudrybės. Tautybės skiltyje rašę vien raidę „L“, kurią vėliau pratęsdavę

****
36 Ten pat.

37 Ten pat.

38 Ten pat.

„*ietuvis*”. E. Galvanauskas į tai atsakė, kad lenkų frakcijos Seime narys ponas Budzinskis, beveik tris mėnesius tikrinęs surašinėjimo dokumentus, gerai žino, kad „*lietuviams buvo rašoma „Lietuvys” ar „Liet.”, lenkams buvo rašoma „Lenk.” ar „Lenkas”, žydams buvo rašoma „Žyd.” ar „Žydas” ir t. t.*“³⁹

Paklausime tvirtinta, kad kunigas Umbras lietuviais neteisingai užrašęs 15 asmenų. Patikrinime nustatyta, – tvirtino Galvanauskas, – kad tas 15 anketų užpildę ir raides „L“ surašymo lapuose įrašę patys apklausiamieji. Todėl kunigas Umbras minėtus 15 asmenų išsikvietęs ir duomenis patikslinęs. Iš 15-os asmenų 9 užrašyti lenkais, 5 – lietuviais. Ministras pirmininkas pabrėžė, kad surašymo instrukcijoje būtent tokia procedūra ir numatyta. Paklausime taip pat tvirtinta, kad mokytoja Morta Šleidytė „*leido sau padirbti parašus trijų dvarininkų*“. E. Galvanauskas į tai pareiškė: „*jeigu paklausėjai, rašydami paklausimą, būtų geriau susipažinę su surašymo instrukcijomis ir formuliariais, tai jie patys būtų įsitikinę, kad šituo atsitikimu mokytoja Šleidytė tik nurodė asmenų pavardes, iš kurių ji gavo žinias. Todėl vyriausybė laiko visai neleistinu dalyku vartoti lenkų tautinės mažumos atstovams tokias priemones savo interesams ginti, kaip čionai išdėstyta užmetimuose.*“⁴⁰

Taigi, anot E. Galvanausko, „*jokių tikrų argumentų prieš visuotinį gyventojų surašymo netikslumą nėra.*“ Didžiausias kaltinimas paklausime – kad lietuviais užrašyti 174 lenkai ir 550 vokiečių. Lenkų frakcija po surašymo per laikraštį „*Chata rodzinna*“ kreipėsi į visą lenkų visuomenę, prašydama pranešti apie surašymo metu pastebėtus pažeidimus (Galvanauskas vartojo tik žodį „*netikslumai*“). Nepaisant gana plačios kampanijos, „*visi Lietuvos lenkai teiŝgalėjo surinkti žinių apie 174 įtrauktus į šitą skaičių ir vaikus ir tokius žmones, kaip Jokubavičius iš Babtų valsčiaus, kuris surašymo metu sėdėjo kalėjime. Šitas faktas, kad visoje Lietuvoje po didelės agitacijos ir per visas lenkų organizacijas galima buvo*

•••••
39 Ten pat, p. 29.

40 Ten pat.

*atrasti tik 174 sutikusius pakeisti nurodytą savo tautybę, kas sudaro vieną šimtinę nuošimčio dalį, tai tas kaip tik ir liudija, kad visuotinis gyventojų surašymas atliktas labai tiksliai.*⁴¹

O dėl vokiečių frakcijos surinktų ir paklausime pateiktų pavyzdžių, tai Ministras pirmininkas turįs pasakyti, kad Seimo narys Augustas Rogalis (August Rogall; 1880–1941) savo 550 pavardžių sąrašą sudaręs naudodamasis surašymo medžiaga. Visus liuteronus vokiškomis pavardėmis A. Rogalis laikęs vokiečiais. Tarp tų 550 asmenų 175 surašyme „užregistruoti vokiečiais“. „Šitas liečia ir patį Rogalį, kursai užregistruotas vokiečiu, o jisai vis tik tvirtina, kad buvo užrašytas lietuviu.“ Taigi lieka tik 375 atvejai, ne 550. E. Galvanauskas turįs pasakyti, „kad ne visi vokiškomis pavardėmis liuteronai nori save priskaityti prie vokiečių tautybės.“ Kai kurie jų, A. Rogalio klausiami apie tai, kuo save laiko, atsakę: „kadangi mūsų tėvai ir protėvių protėviai gyveno Lietuvoje, iš kitos šalies neatvyko, ir kadangi jie buvo tikri lietuviai, tai mes esame tik lietuviai, kame ir pasirašome.“ Tuos žmones vokiečių frakcija, jei nori, galinti laikyti vokiečiais, bet patys žmonės maną kitaip, ir Lietuvos valdžia jiems prieštarauti „negali ir neprivalo“.⁴²

Iki šios vietos E. Galvanauskas kalbėjo tvirtai ir aiškiai, bet toliau ėmė kalbėti neriškiai ir neaiškiai. Kad būtų suprantamiau, kas turima galvoje, tą Ministro pirmininko kalbos vietą verta pacituoti. „Yra pasakui keletas pavyzdžių, kad antru kart paklausus, Seimo atst. p. Rogaliui prašant, keletas žmonių pareiškė, kad jie dabar skaito save kokios tai savistovios vokiečių tautybės, būtent „Lietuvos vokiečiai“. Bet ką tai reiškia, terminologija „Lietuvos vokiečiai“ tautiniu žvilgsniu, ar jie vokiečiai, ar lietuviai, ar kiniečiai, ar kas kita? Gal už[si]rašę „Lietuvos vokiečiais“, jie kalba apie pilietybę. Bet tai nebūtų atsakymas į pastatytą klausimą. Tai Lietuvos lenkų sena terminologija, kurią nori ir Lietuvos vokiečiai vartoti. Mūsų sulenkėję dvarininkai, neturėdami ar tai drąsos ar noro atsakyti

♦ ♦ ♦ ♦
41 Ten pat.

42 Ten pat.

nuo lietuviybės, dažnai sako: „jestem litvin polski“ arba „poliak litevski“ ir savo neaiškiai tautybei apibūdinti ieško davimų net lotynų kalboje. Dėl tautybės pastatytų klausimų reikia atsakyti aiškiai: arba „esu lenkas“, „vokiečys“ ar „lietuvis“ etc., bet negalima maišyti tautybės su politine arba tikiybine koncepcija. Aš manau, kad tautybės žvilgsniu tokių pavadinimų kaip „Lietuvos vokiečiai“ negali būti ir į klausimą turi būti duotas aiškus atsakymas.“ Posėdžio stenogramoje pažymėta, kad Seimo narys Adomas Vilimas iš vietos replikavęs: „nori iš akmens sūrį išspausti.“ Kadangi A. Vilimas priklausė krikščionių demokratų frakcijai, repliką reikėtų laikyti Ministrą pirmininką palaikančia⁴³.

Kaip bebūtų, iš pacituotos E. Galvanausko kalbos vietos aišku, kad „Lietuvos vokiečiai“, „Lietuvos lenkas“, „lenkas lietuvis“ Seimo lenkų ir vokiečių atstovų akimis, laikytini nelietuviais, o pats Galvanauskas bent jau kalba, kad bent dalis jų gali būti lietuviai...

Baigdamas E. Galvanauskas pareiškė, kad „su padėtimi“ yra susipažinęs ir konstatavo: „visuotinis gyventojų surašymas atliktas tvarkingai ir tiksliai“, klaidų ir netikslumų nedaug, apie kokį nors duomenų tikslinimą negali būti kalbos⁴⁴.

Viktoras Budzinskis paskui dar bandė kalbėti, kad šalyje nemaža tautinės netolerancijos. 1923 m. balandžio 23 d. Ukmergėje mesta grana į lenkų komiteto pirmininko butą. Be to, surašymo organizatorių išaiškinimas, kas yra tautybė, buvęs paskelbtas laikraščiuose, tačiau to nepakanka, kad kiekvienas įsisąmonintų. Surašymo duomenys negali būti tikrinami vienu „lietuvų valdininkų“, turėtų būti kviečiami „iš tos pusės, kuri čia balsą kelia“ atstovai. Be to, ir V. Budzinskis, ir A. Rogalis paklausime nurodė tik pavardes tų asmenų, kuriuos patys paklausėjai buvo išsiaiškinę kaip netiksliai surašytus⁴⁵.

♦♦♦♦

43 Ten pat.

44 Ten pat.

45 Ten pat, p. 29–30.

Ministras pirmininkas atsakė, kad dėl teroristinių aktų galys pasakyti tik tiek, kad jie tiriami. Atseit, ir į jį patį kėsintasi, ir nusikaltėliai dar nerasti. Ir pridūrė: „Reikia pažymėti, kad nuotykis dėl metimo granatos Kauno miesto sode (kalbama apie pasikėsinimą į E. Galvanauską – G. V.) ir Ukmergėje gana charakteringi. Aš manau, nesuklysiu pasakęs, kad Lenkijos agentai tai yra padarę, nes granatos dar nebuvo sprokusios, o Varšuvos laikraščiai jau apie jų sprogimą paskelbė. <...> Lenkijos propaganda gi išpūtė Prancūzų spaudoje apie tuos įvykius ligi komizmo. Varšuvos spauda ir agentūros paskelbė, jog teatras sunaikintas, žuvo šimtai moterų, vaikų, žodžiu, baisiausias reginys. Matyti, kad tas provokatorius, kuris buvo lenkų vyriausybės pasiūstas, šitą provokatorišką darbą atlikęs suspėjo pabėgti anon pusėn demarkacijos linijos. Tiek dėl granatų, kurios, man rodos, nebuvo taikomos minėtų provokatorių specialiai prieš lenkų mažumą.“⁴⁶

Dėl tautybės sąvokos išaiškinimo, tai E. Galvanauskas sutinkąs, „kad mūsų sąlygomis neužtenka parašyti žmogui laikraštyje, kas yra tautybė.“ Nesupratusiam „sulenkintam kaimiečiui“ neužtektų ir dvylikos tomų. Kas „nėra šiandien tautiškai susipratęs“ ir „neskiria tikybos nuo tautybės, arba tautybės nuo pilietybės“, tokiems joks aiškinimas nepadėsias. Ilgainiui, švietimo lygiui pakilus, „tautinis klausimas bus visai aiškus kiekvienam piliečiui. Tuomet nereikės nei laikraštyje rašyti, nei kalbėti apie tai.“ Dabartinėmis sąlygomis statistika teikianti „nuostabiai tikslų rezultatą“, nors „tie rezultatai gal kartais mums ir nemalonūs arba ir nepatenkina mūsų pageidavimų ir vilčių“.

O dėl valstybės valdininkų, tai atstovas V. Budzinskis gerai žinąs, kad „Vyriausybė, skirdama valdininkus, nežiūri, ar jis lietuvis, ar lenkas, ar žydas, ar vokietis. Vyriausybė tik žiūri, kad kandidatas būtų doras, kad tinkamai galėtų eiti savo pareigas. Nepasitikėti savo valdininkais aš neturiu pamato. Tamstos žinote, kad pas mus įstaigose, be lietuvių, yra ir lenkų, ir žydų, ir vokiečių, ir rusų.“⁴⁷

♦ ♦ ♦ ♦
46 Ten pat, p. 30.

47 Ten pat.

K. Buchovskis kartoja Lietuvos lenkų ir Lenkijos spaudoje anuomet išsakytus teiginius, kad pasuose lietuvių tautybė būdavo įrašoma lenkų tautybės asmenims, be to, visų sluoksnių – ne tik valstiečių, bet ir amatininkų bei prekybininkų, taip pat „*valstybės įstaigų tarnautojų ir netgi kai kurių dvarininkų*.“ Lietuviais šie užsirašydavę, nes nurodžius, kad yra lenkai, vieniems grėsdavęs boikotas, o kai kurie dvarininkai bijojo, kad vykdant žemės reformą neteks žemės, todėl užsirašę lietuviais tikėjosi išsaugoti savo turtą⁴⁸. Tiesa, autorius mini pavojų, kad gali būti konfiskuota žemė tų ūkių, kurių savininkų šeimos nariai tarnavo Lenkijos kariuomenėje⁴⁹. Nors tokiu atveju žemė turėjo būti konfiskuota nepriklausomai nuo savininko tautybės. Ir apskritai Lietuvoje žemės reformos nuostatos su ūkių savininkų tautybe, skirtingai nuo Latvijos, Estijos, Slovakijos, Rumunijos, Jugoslavijos, Bulgarijos, nebuvo susietos. Išimtis, suprantama, „rusai kolonistai“, kurių žemės buvo konfiskuotos. Tačiau net jie, griežtai kalbant, galėjo būti ne tik etniniai rusai, o apskritai caro valdžios į Lietuvą po 1863 m. sukilimo atkelti ir čia žemės gavę stačiatikiai bei sentikiai... O tarp apdovanotųjų žemės valdomis už tarnybą, iš kurių ar jų palikuonių žemės valdos taip pat buvo atimtos, tikrai būta ne vienu rusų...

K. Buchovskio galutinė išvada tokia: nėra absoliučiai patikimos statistikos, tiksliai nustatančios lenkų tautybės gyventojų skaičių Lietuvoje. Metodologiniu atžvilgiu jam nepriimtini nei surašymo duomenys, nei rinkimų statistika paremti skaičiavimai. Nepatikimi ir bet kokie oficialūs šaltiniai, įskaitant „*švietimo ir karinių struktūrų statistiką*.“ XX a. IV dešimtmečio antroje pusėje „*įvairūs lenkų ir nepriklausomi lietuvių šaltiniai*“ (paryškinta – G. V.) *lenkų tautybės gyventojų skaičių padidindavo iki 150–250 tūkstančių*.⁵⁰ Autoriui atrodo tikėtina, kad IV dešimtmečio

♦♦♦♦

48 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai: lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940, p. 52.

49 Ten pat.

50 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai: lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940, p. 52–53. Nurodyti šaltiniai: Litwa: Sprawozdanie za rok 1937 (1938 02 22), AAN, MSZ, t. 10472, k. 34–40; L. Mitkiewicz, *Wspomnienia kowieńskie*, Warszawa, 1990, s. 191–192 ir K. Grinius, Lietuva ir Lenkija skaičiais, *Lietuvos Žinios*, 1936 10 30, nr. 219, p. 3–4.

pabaigoje, „paskutinėje nepriklausomybės fazėje, kiekybiškai ir mentaliai sunkiai apibrėžiamoje gyventojų grupėje, kalbančioje lenkiškai, apie 150–200 tūkstančių gyventojų turėjo susiformavusią lenkišką tapatybę.“⁵¹

Dėl autoriaus nurodytų lenkiškų šaltinių nieko nauja pasakyti netenka, išskyrus nebent tai, kad XX a. III dešimtmetį nurodytus skaičius lenkų pusė ilgainiui rodė tendenciją šiek tiek mažinti. Tačiau K. Buchovskio kaip „nepriklausomas lietuvių šaltinis“ nurodytas Kazys Grinius apie Lietuvos tautinę sudėtį nerašė nieko, išskyrus tai, kad apie 80 proc. Lietuvos gyventojų yra lietuviai⁵². Taip kad „nepriklausomų lietuvių autorijų“, kurie būtų rašę apie „150–250 tūkstančių“ Lietuvos lenkų, nėra.

Pranas Janauskas, kalbėdamas apie 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo fiksuotą lenkų skaičių (64 105 arba 3,23 proc. gyventojų) mini, kad lenkų rinkimų komiteto į Lietuvos Steigiamąjį Seimą skaičiavimais, Lietuvoje būta net apie 200 tūkst. lenkų (apie 10 proc. gyventojų). Toliau nurodo to klausimo detaliau nesvarstysiąs bei konstatuoja, kad XX a. III dešimtmečio pradžioje lenkų Lietuvoje tikrai būta apie 70 tūkstančių. Ir prideda: „didžioji dauguma iš jų buvo pasiturintys žemvaldžiai.“⁵³ Ką reiškia paskutinioji frazė, suprasti, tiesą sakant, nelengva, bet dabar svarbu ne tai.

Šiaip nieko geriau Lenkijoje (Lietuvoje, beje, taip pat) už P. Eberhardtą nepadaryta. O pastarasis konstatavo: „Nekelia abejonių tai, kad lenkų skaičiavimai pasižymėjo didelėmis paklaidomis ar netgi gausiomis aritmetinėmis klaidomis. Buvo priimta gana abejotina prielaida, pagal kurią vėliau skaičiavimai buvo pritaikyti. Tai privedė prie akivaizdžių falsifikavimų. <...> Pasirinkta hipotezė, kad už lenkų sąrašus balsavo tik lenkai, buvo nepagrįsta. Tarp lenkų kandidatų buvo daug turtingų ir žinomų

****

51 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai: lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940, p. 56.

52 K. Grinius, Lietuva ir Lenkija skaičiais, *Lietuvos Žinios*, 1936 10 30, nr. 219, p. 3.

53 P. Janauskas, POW Kaune: senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiai ar išdavikai?, *Kauno istorijos metraštis*, 2000, t. 2, p. 93. Šiaip, 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje užregistruoti 65 599 lenkai arba 3,23 proc. visų gyventojų. Žr.: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 13–18.

žmonių, už kuriuos galėjo balsuoti ir lietuviai. Dėl to negalima priimti nekritiškai lenkų tautybės gyventojų skaičių, pagal kurį surašymo dieną buvo 202 tūkst. lenkų.⁵⁴ Gana įdomu, kad K. Buchovskis, daug vietos skyręs lenkų skaičiaus Lietuvoje problemai ir kelis kartus rėmęs P. Eberhardto monografija, savo darbe nei komentavo, nei minėjo galutinę šio mokslininko išvadą. O ji dviejų dalių. Pirma, tikrasis lenkų skaičius Didžiojoje Lietuvoje 1923 m. galėjęs būti apie 144 tūkstančiai. Antra, nors lenkų Lietuvoje turėjo būti daugiau, negu užregistruota 1923 m. surašyme, lenkų tautinės mažumos Lietuvoje mokslinėje analizėje pravartu naudotis tik oficialiais surašymo duomenimis⁵⁵.

Kad surašant gyventojus paklaidos galimos, akivaizdu. Kad įvairiuose surašymuose užduodami klausimai gali būti ir yra suvokiami skirtingai, elementari tiesa. Kad atsakymai į kai kuriuos įvairiuose surašymuose užduodamus klausimus gali būti interpretuojami skirtingai, taip pat ne nauji. Tokie šiame tyrime rūpimu aspektu būna klausimai apie kalbą (gimtąją, vartojamą butyje, viešajame gyvenime), tautybę, tikybą (kalbant ne tiek apie konfesiją, kiek apskritai apie santykį su religija ir bažnytinėmis institucijomis).

Tad pravartu bent trumpai aptarti, kaip 1923 m. gyventojų surašymas buvo organizuotas ir vykdomas. Kartais gyvenamojo momento politinėse ar dalykinėse bei vėlesnėse istorikų diskusijose pradingsta net tai, kas turėtų būti akivaizdu ir elementaru. Kitaip saktant, kartais niekas nėra nebeprisimena, kaip buvo instrukuoti ir privalėjo dirbti surašinėtojai. Diskutuojama abstrakčiai, kad tas ar kitas dalykas galėjo arba privalėjo būti jei ne sąmoningai iškreiptas („pakoreguotas“), tai bent jau nekorektiškai atspindėtas.

Gyvenamųjų vietų sąrašus, reikalingus surašymo apylinkėms, rengė apskričių viršininkų ir miestų bei valsčių savivaldybių įstaigos. Surašymo instrukcijoje nurodyta: „*Kiekvienos surašymo apylinkės ruošiama pirmi*

****
54 P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, s. 100–102.

55 Ten pat, p. 102.

apgyventų vietų sąrašai, einant kuriais, turi būti įrašytos žinios į surašymo blankus. <...> Apgyventų vietų sąrašų pagaminimą ir visą kitą priruošiamąjį darbą atlieka apskričių ir valsčių savivaldybės. <...> Žinias, kurias įrašomos į surašymo blankus, duoda kiekvienos šeimos ar ūkio galva. Kai vietos sąlygos leidžia, žinias į surašymo blankus gali įrašyti ir patys gyventojai, surašinėtojams prižiūrint ir kontroliuojant. Į surašymo blankus žinių įrašymo reikalui valsčiuose leidžiama per seniūnus šaukti seniūnijos gyventojų susirinkimą. Žinias apie kareivinių, pensijonų, ligoninių, prieglaudų ir kitų įstaigų gyventojus surašo tų įstaigų vedėjai arba viršininkai į tam tikrus blankus. Kalbamų įstaigų tarnautojai ir kiti žmonės, kurie jose gyvena, surašomi einant bendromis surašymo taisyklėmis. Baigus surašinėjimo darbus rajonų skyrių vedėjai patikrina sąrašus ir paskirtu laiku perduoda juos surašymo komisijoms⁵⁶.

Toliau surašymo instrukcijoje ir paaiškinimuose pereinama prie skirstymo pagal tautybę. Nurodyta, kad požymis „pilietybė“ Lietuvos piliečiams surašinėtojų skaidytas tautybėmis, skirtingai nuo svetimšalių, kurie skirstyti tik pagal pilietybę. Taip grupuota dėl nežymaus svetimšalių skaičiaus, o dar ir dėl to, kad svetimšalių skirstymas tautybėmis esą neturįs santykinės reikšmės, nes daugelis jų negalį atskirti pilietybės nuo tautybės.

Surašymo organizatorių itin pabrėžta, kad demografijoje tautybės klausimas esąs vienas painiausių. Atskirti vieną tautybę nuo kitos kokiu nors griežtu kriterijumi ir aiškiu požymiu negalima. Nei tikybos, nei kalbos dalykai netinka, o jei ir tiktų, tai tik iš dalies. Tad, „*paskutiniaisiais laikais prieita išvados*“, kad geriausias būdas tautybei apibūdinti yra „*pačių gyventojų tautinis apsisprendimas*“. Surašymo duomenų rinkinyje konstatuota, jog pirmajame visuotiniame Lietuvos gyventojų surašyme gyventojai gavę progą būtent taip nurodyti savo tautybę, nors minimas tautybės sprendimas esąs statistikos praktikoje naujas, ir dar nedaug jį pasirinkusių valstybių.

♦♦♦♦

56 Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys, p. VIII.

Ir toliau. Gyventojų surašymas, kuris naudojasi tokiu tautybės nustatymo būdu, gali duoti pakankamų rezultatų tik šiomis sąlygomis: 1) sąmoningai gyventojams užsirašant ir 2) visiškai bet kokią prievartą pašalinant.

Dėl pirmosios sąlygos konstatuota, kad dėl „karo ir jį lydintųjų pokarinio laiko įvykių“ tautybės klausimo supratimas „plačiose masėse nepaprastai išaugo“. „Be to, ir mūsų Vyriausiosios Surašymo Komisijos paaiškinimai, išsiuntinėti į visas net atkampiausias Lietuvos vietas, visomis vietoj vartojamomis kalbomis, darė tai, kad gyventojai galėjo visai sąmoningai užsirašyti.

Būta, žinoma, ir nesusipratimų, bet nedaug. Pvz., buvo keletas atsitikimų, kad tautybės parodymus patys gyventojai keisdavo po 2, 3, o net ir 4 kartus. Bet tokie atsitikimai kaip tik ir liudija, jog gyventojai pareiškė visišką sąmoningumą šiuo svarbiu reikalu.

Kai dėl antrosios sąlygos – visiško bet kokios prievartos pašalinimo – tai praktiškai jo buvo pasiekta tuo būdu, kad miestuose didesnę surašymo dalis buvo atlikta pačių gyventojų namuose. Surašinėtojas turėjo tik patikrinti atsakymų pilnumą ir padėti sustatinėti surašymo formularius mažai mokantiems arba visai nemokantiems rašyti.

Kaimuose buvo nustatyta tokia tvarka, kad surašinėtojas turėjo apvaikštinti gyventojus drauge su seniūnu, kuris yra vietinių žmonių atstovas ir privalėjo rūpintis, kad surašant nebūtų daroma jokios prievartos. Tuo būdu, surašymo metu visai buvo garantuota parodymų laisvė.“ Be to, „buvęs užtikrintas ir parodymų slaptumas“.⁵⁷

Tai, kas surašymo organizatorių išdėstyta, žinoma, negali visiškai atmesti ar kaip nors „visiškai“ paneigti nuogastavimus tų, kurie mano arba rašo, kad vis dėlto buvo galimybių vienaip ar kitaip surašinėjamuosius tautybės klausimu paveikti. Darant prielaidą, kad XX amžiaus III dešimtmečio pradžioje dar būta galutinai neapsisprendusių žmonių, tvirtai nežinančių, kas jie – lietuviai ar lenkai, pats Lietuvos valstybės buvimo

♦♦♦♦

⁵⁷ Ten pat, p. XXXIV.

faktas ir tai, kad būtent ši valstybė surašymą organizavo ir vykdė, buvo arba galėjo būti tam tikras stimulus užsirašyti lietuviais. Bet kaip tik šių žmonių atžvilgiu ir nevalia tvirtinti, kad tai lietuviais „užrašyti“ lenkai... Jie ne „lenkai“, jie tautiškai iki galo neapsisprendę... Lygiai tas pat, kalbant apie 1931 m. gruodžio 9 d. surašymą Lenkijoje. Vilniaus krašte taip pat tikėtina buvus tam tikro skaičiaus ne iki galo apsisprendusių žmonių. Juos taip pat veikė tai, kas organizavo surašymą, kas rinko duomenis, kaip vyko apklausa etc. Nepaisant to, istoriniuose tyrimuose tenka kliautis surašymo duomenimis...

Galutines išvadas iš to, kas išdėstyta, daryti sunku. Kaip minėta, P. Eberhardtas, o jo, kaip demografinės istorijos specialisto, autoritetas labai didelis, svarstė taip. Lenkų gal ir galėjo būti ne 66, o 144 tūkstančiai, bet moksliniuose tyrimuose verta naudotis tik 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis. Dėl to, kad lenkų faktiškai galėjo būti daugiau, negu minėtame surašyme užregistruota, iš principo galima sutikti. Darant išlygas tautiškai iki galo neapsisprendusių gyventojų atžvilgiu, apie ką jau kalbėta. „Garsioji“ tautinių mažumų frakcijos apeliacija 1924 m. gegužę ir Ministro pirmininko atsakymas į ją, leidžia daryti išvadą, kad apeliacijos autoriai realią padėtį nemažai iškreipė ir „sudramatino“.

Šiame tyrime taip pat naudotasi 1923 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenimis. Viena vertus, nieko tikslesnio ir patikimesnio nėra. Visa kita tėra spekuliacijos, kurias savo laiku nuodugnai aptarė P. Eberhardtas. Antra vertus, kalbant apie ūkio tautinę struktūrą dažnai svarbu ne absoliutūs skaičiai, o santykiniai dydžiai, pasiskirstymo pagal tą ar kitą kriterijų duomenys. Ne visuomet, bet gana dažnai... Šiuo požiūriu už 1923 m. surašymą ne tik nėra nieko „tikslesnio ir patikimesnio“, apskritai nieko nėra.

Taigi gyventojų surašymo medžiagoje pateiktoje lentelėje (*Pav. 1–2*) esama galybė faktinės medžiagos, bet ji nėra vaizdi ir šiuo aspektu nepakankamai informatyvi.

Kadangi šaltinyje tik ekonomiškai aktyvūs gyventojai suskirstyti ūkio šakomis ir socialine padėtimi, toliau analizuotinas vien ekonomišk-

kai aktyvių gyventojų pasiskirstymas. Būtent ekonomiškai aktyvios gyventojų dalies analizė leidžia korektiškai analizuoti ir kiekybiškai įvertinti Lietuvos ūkio struktūrą (*1 lentelė*).

1 lentelė. Ekonomiškai aktyvių Lietuvos gyventojų pasiskirstymas tautybėmis ir veiklos sferomis 1923 metais*

Veiklos sfera	Iš viso	Lietuviai	Žydai	Lenkai	Rusai	Vokiečiai	Kiti**
Iš viso	1379132	1178516	83791	44786	33676	18485	19878
Žemės ūkis	1088816	995927	4996	37307	26436	10836	13314
Pramonė	84863	56243	18107	2550	2535	3070	2358
Transportas ir ryšiai	13041	9363	2348	238	354	473	265
Prekyba	32429	5667	25132	319	271	466	574
Valstybinės įstaigos ir visuomeninės organizacijos	44471	36600	4180	776	1077	809	1029
Kitos veiklos sferos	115512	74716	29028	3596	3003	2831	2338

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

** Latviai, baltarusiai ir kiti, įskaičius svetimšalius (užsienio piliečius).

Santykine išraiška šie bendrieji duomenys apibūdina du problemos aspektus. Vienas jų – visų ekonomiškai aktyvių gyventojų ir atskirų tautybių gyventojų pasiskirstymas ūkinės veiklos sferomis (pragyvenimo šaltiniais; *2 lentelė*). Akivaizdus šalies agrarinis pobūdis.

Beveik 78,95 proc. gyventojų 1923 m. dirbo žemės ūkyje, tik 6,15 proc. – pramonėje ir 2,35 proc. – prekyboje. Tarp lietuvių žemės ūkyje dirbo net 84,51 proc. ekonomiškai aktyvių gyventojų, tarp lenkų – 83,30 proc., tarp rusų – 78,50 proc. Pramonėje buvo užimta vos 4,77 proc. lietuvių, 5,69 proc. lenkų ir 7,53 proc. rusų. Prekyboje – atitinkamai 0,48 proc., 0,71 proc. ir 0,80 procento.

Lyginant su visų gyventojų sudėtimi, lietuvių, lenkų ir rusų pasiskirstymas ūkio sferomis 1923 m. buvo daugmaž identiškas. Tai akivaizdžiai patvirtina ir demonstruoja F testo rezultatai. Statistikoje F testu įvertinama dvipusė tikimybė, kad dviejų masyvų (mūsų atveju,

2 lentelė. Ekonomiškai aktyvių Lietuvos gyventojų pasiskirstymas tautybėmis ir veiklos sferomis 1923 metais procentais*

Veiklos sfera	Iš viso	Lietuviai	Žydai	Lenkai	Rusai	Vokiečiai	Kiti**
Iš viso	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Žemės ūkis	78,95	84,51	5,96	83,30	78,50	58,62	66,98
Pramonė	6,15	4,77	21,61	5,69	7,53	16,61	11,86
Transportas ir ryšiai	0,95	0,79	2,80	0,53	1,05	2,56	1,33
Prekyba	2,35	0,48	29,99	0,71	0,80	2,52	2,89
Valstybinės įstaigos ir visuomeninės organizacijos	3,22	3,11	4,99	1,73	3,20	4,38	5,18
Kitos veiklos sferos	8,38	6,34	34,64	8,03	8,92	15,32	11,76
F testas***		0,86	0,11	0,89	0,99	0,46	0,67

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

** Latviai, baltarusiai ir kiti, įskaičius svetimšalius (užsienio piliečius).

*** F testu įvertinama dvipusė tikimybė, kad dviejų masyvų imties dispersijos nėra reikšmingai skirtingos. Šiuo atveju didesnė F testo reikšmė (išskirta juodesniu šriftu) reiškia, kad konkrečios tautybės pasiskirstymas yra artimas visų Lietuvos gyventojų struktūrai. Ir priešingai, mažesnė F testo reikšmė apibūdina atvejį, kai konkrečios tautybės pasiskirstymas ūkio sferomis neatitinka visos šalies gyventojų pasiskirstymo.

konkrečios tautybės ir visų gyventojų) imties dispersijos nėra reikšmingai skirtingos. Visų gyventojų ir rusų pasiskirstymo F testo reikšmė lygi 0,99 (vos ne identiška struktūrai!), lenkų – 0,89, lietuvių – 0,86 procento (2 lentelė).

Vokiečių ir smulkesnių tautybių (latviai, baltarusiai ir kiti, įskaičius svetimšalius) pasiskirstymas buvo kiek labiau nutolęs nuo visos šalies struktūros, nors agrarinis pobūdis būdingas ir jiems. Žemės ūkyje dirbo 66,98 proc. smulkesniųjų Lietuvos tautybių ir svetimšalių bei 58,62 proc. vokiečių (kalbama tik apie teritoriją be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų, kuri dažnai vadinama Didžiąja Lietuva). Pramonėje – atitinkamai 11,86 ir 16,61 proc., prekyboje – 2,89 ir 2,52 procento. Visų gyventojų ir smulkesniųjų tautybių pasiskirstymo F testo reikšmė lygi 0,67, vokiečių – 0,46 procento (2 lentelė).

Visai kito pobūdžio, lyginant su visais Lietuvos gyventojais, pasiskirstymas būdingas žydams. Žemės ūkyje iš jų dirbo tik 5,96 proc., užtat

net 29,99 proc. prekyboje ir 21,61 proc. pramonės įmonėse. Visų gyventojų ir žydų pasiskirstymo veiklos sritimis rodiklių dispersijos F testo reikšmė lygi vos 0,11 procento (2 lentelė).

Dar aiškiau apie pasiskirstymo ūkio šakomis tipiškumą ir specifika galima spręsti lyginant ne ekonomiškai aktyvių gyventojų pasiskirstymo ūkio šakomis rodiklius, o analizuojant tos ar kitos tautybės struktūras ir bendrojo gyventojų pasiskirstymo skirtumą (3 lentelė). Tuomet įmanoma apskaičiuoti standartinį nuokrypį (arba vidutinį kvadratinį nuokrypį) – dydį, nusakantį atsitiktinio dydžio įgyjamų reikšmių sklaidą apie vidurkį. Šiuo atveju mažesnė standartinio nuokrypio

3 lentelė. Atskirų tautybių ekonomiškai aktyvių gyventojų struktūra, palyginant su visų ekonomiškai aktyvių Lietuvos gyventojų pasiskirstymu veiklos sferomis*

Veiklos sfera	Visi ekonom. aktyvūs gyventojai, proc.	$I_n - V$					
		Lietuviai	Žydai	Lenkai	Rusai	Vokiečiai	Kiti**
	V	I_1	I_2	I_3	I_4	I_5	I_6
Žemės ūkis	78,95	5,56	-72,99	4,35	-0,45	-20,33	-11,97
Pramonė	6,15	-1,38	15,46	-0,46	1,37	10,45	5,71
Transportas ir ryšiai	0,95	-0,15	1,86	-0,41	0,11	1,61	0,39
Prekyba	2,35	-1,87	27,64	-1,64	-1,55	0,17	0,54
Valstybinės įstaigos ir visuomeninės organizacijos	3,22	-0,12	1,76	-1,49	-0,03	1,15	1,95
Kitos veiklos sferos	8,38	-2,04	26,27	-0,35	0,54	6,94	3,39
Standartinis nuokrypis***		2,85	37,49	2,21	0,98	10,72	6,19

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

** Latviai, baltarusiai ir kiti, įskaičius svetimšalius (užsienio piliečius).

*** Standartinis nuokrypis (arba vidutinis kvadratinis nuokrypis) – dydis, nusakantis atsitiktinio dydžio įgyjamų reikšmių sklaidą apie vidurkį. Šiuo atveju mažesnė standartinio nuokrypio reikšmė (išskirta juodosniu šriftu) reiškia, kad konkrečios tautybės pasiskirstymas yra artimas visų Lietuvos gyventojų struktūrai. Ir priešingai, didesnė standartinio nuokrypio reikšmė apibūdina atvejį, kai konkrečios tautybės pasiskirstymas ūkio sferomis neatitinka visos šalies gyventojų pasiskirstymo.

reikšmė reiškia, kad konkrečios tautybės pasiskirstymas yra artimas visų Lietuvos gyventojų struktūrai. Ir priešingai, didesnė standartinio nuokrypio reikšmė apibūdina atvejį, kai konkrečios tautybės pasiskirstymas ūkio sferomis menkai susijęs arba išvis neatitinka visos šalies gyventojų pasiskirstymo. Standartinio nuokrypio reikšmė lietuvių atveju 1923 m. lygi 2,85. Lenkų ir rusų pasiskirstymas ūkio šakomis net dar artimesnis vidurkiui (atitinkamai 2,21 ir 0,98). Latviai, baltarusiai ir kiti, įskaičius svetimšalius (užsienio piliečius), taip pat arti visai visuomenei būdingo pasiskirstymo veiklos sferomis (standartinio nuokrypio reikšmė – 6,19), kiek daugiau nuo standartinių reikšmių nutolę vokiečiai (standartinio nuokrypio reikšmė – 10,72). O štai žydai vertėsi ir pragyveno aiškiai specifiškai (standartinio nuokrypio reikšmė – net 37,49).

Pedantas, žinia, galėtų pasigesti ekonomiškai aktyvių gyventojų ir išlaikytinių santykio. Nors ūkio struktūros atžvilgiu pastarasis rodiklis nesvarbus (gal ir būtų kiek aktualesnis, jei 1923 m. gyventojų surašymo medžiagoje išlaikytiniai būtų išskirstyti jų šeimų galvų socialinėmis kategorijomis ir pragyvenimo šaltiniais (veiklos sritimis), tos ar kitos tautybės ekonomiškai aktyvių gyventojų dalis gali būti skirtinga. Šis skirtumas, monografijoje net nebandant jo detaliau analizuoti, vis dėlto gali būti kiekybiškai įvertintas.

Apskritai Lietuvoje 1923 m. ekonomiškai aktyvūs (savarankiški) buvo du iš trijų gyventojai (67,97 proc.), o kas trečias (32,01 arba 32,03 proc.) priskirtinas išlaikytinių arba ekonominiu atžvilgiu nesavarankiškų (neaktyvių) gyventojų kategorijai. Iš pateiktų duomenų (4 lentelė) akivaizdu, kad ši proporcija būdinga lietuviams, lenkams, rusams. Nedaug skiriasi vokiečių, latvių, baltarusių, „kitų“ tautybių ir Lietuvoje gyvenusių užsienio piliečių (svetimšalių) proporcijos. Šia prasme akivaizdi vien žydų specifika. Iš jų dirbo tik 54,50 proc., ir net 45,50 proc. buvo išlaikomi dirbusių šeimų narių. Tai, matyt, susiję su tuo, kad vadinamųjų „laisvųjų profesijų“ atstovų šeimose (surašymo medžiagoje priskirta „kitoms veiklos sferoms“), taip pat valstybinėse

4 lentelė. Ekonomiškai aktyvių Lietuvos gyventojų ir išlaikytinių skaičius tautybėmis 1923 metais*

Socialinė kategorija	Iš viso	Lietuviai	Žydai	Lenkai	Rusai	Vokiečiai	Latviai	Baltarusiai	Kiti	Svečiai
Iš viso (skaičius)	2028971	1171863	153743	65599	50460	29231	14883	4421	1592	7179
Ekonomiškai aktyvūs	1379132	1178516	83791	44786	33676	18485	10791	2106	1014	4967
Išlaikytiniai	649549	523161	69911	20806	16757	10743	4086	2314	574	2197
Nežinomi, nenurodę	290	186	41	7	27	3	6	1	4	15
Iš viso (proc.)	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Ekonomiškai aktyvūs	67,97	69,25	54,50	68,27	66,74	63,24	72,51	70,26	63,69	69,19
Išlaikytiniai	32,01	30,74	45,47	31,72	33,21	36,75	27,45	29,72	36,06	30,60
Išlaikytiniai ir nežinomi	32,03	30,75	45,50	31,73	33,26	36,76	27,49	29,74	36,31	30,81

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

įstaigose ir visuomeninėse organizacijose dirbusių asmenų šeimose išlaikytinių dėsningai daugiau, palyginti su valstiečių šeimomis, kuriuose vaikų darbas nepalyginamai didesnio masto. Kiek mažesniu mastu tai konstatuotina ir pramonės, prekybos ar transporto sferose užimtų gyventojų šeimoms.

Daug kas čia priklauso ir nuo to, kaip 1923 m. gyventojų surašyme buvo interpretuota šeimos (šeimynos; ūkio) sąvoka. Surašymo organizatorių nurodyta, kad „Surašymo metu ūkiai buvo registruojami ne gamybos vienetais, bet vartojimo vienetais, kitaip sakant, buvo registruojama tik namų, tariant, šeimynos ūkiai. Savaiminiu šeimynos ūkiu buvo laikoma kiekviena šeimyna ar asmuo, turįs savo atskirą ūkį. Prie savaiminių namų ūkių buvo priskirti ne tik giminės, bet taip pat ir visi pašaliniai, kurie sykiu su šeima valgo ir gyvena. Todėl tarnai, darbininkai ir kiti, gaunantieji visą išlaikymą, buvo priskaitomi prie tų šeimynų ir ūkių, kuriuose gyvena. Negaunantieji viso išlaikymo tarnai bei darbininkai ir tie gyventojai, kurie nusamdo vieną kambarį, arba tik jo dalį, nebuvo priskaitomi prie buto

savininko ūkio, o laikomi atskira šeima, atskiru ūkiu“.⁵⁸ Valstiečių ūkiuose natūraliai daugiau kartu su savininko šeima gyvenusių samdinių – pie-
menų, pusbernių, pusmergių, bernų ir mergų. Reikia turėti galvoje, kad
piemenauti anais laikais būdavo pradama nuo penkerių – septynerių
metų. Tad daug kas „paprastoje“ ar „savojoje“ šeimoje būtų gal priskirtas
prie išlaikytinių, bet, atsidūręs „pas svetimus“, turėjo būti įregistruotas
kaip dirbantis šeimos narys.

Tarp dirbusių valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse organizacijo-
se „dirbusių šeimos narių“ nebuvo išvis (ir negalėjo būti), transporte ir
ryšiuose „dirbusių šeimos narių“ dalis – vos 2,63 proc., iš užimtų kitose
veiklos sferose – 17,18 proc., pramonėje – 21,85 proc., prekyboje – 25,97
procento. O tarp užimtųjų žemės ūkio gamyboje net 55,81 proc. buvo
„dirbantys savininkų ir administratorių šeimų (šeimynų) nariai“⁵⁹. Tas
pat būdinga ir žydams. Per surašymą žemės ūkyje užimti ir iš žemės ūkio
gyveną nurodė 4996 žydai, iš kurių net 2967, arba 59,39 proc., priskirti
dirbančių šeimos narių kategorijai⁶⁰.

Kalbant apskritai, dirbantys šeimų nariai Lietuvoje 1923 m. rug-
sėjį buvo 47,48 proc. ekonomiškai aktyvių gyventojų. Tarp lietuvių –
49,14 proc., tarp lenkų – 49,66 proc., tarp rusų – 48,90 proc., tarp vokie-
čių – 41,76 proc., iš latvių, baltarusių ir kitų, įskaičius svetimšalius, – 39,71
procento. O iš ekonomiškai aktyvių žydų dirbantys šeimų nariai buvo tik
25,49 procento. Nors, kaip minėta, tarp žemės ūkyje užimtų žydų dir-
bančių šeimos narių dalis siekė net 59,39 procento (5–6 lentelės).

Savininkų ir administratorių socialinei kategorijai⁶¹ 1923 m. rugsėjo
17 d. priskirta ketvirtadalis Didžiosios Lietuvos gyventojų (25,11 proc.).

****

58 Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys, p. XXX.

59 Apskaičiuota remiantis: Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys, p. 296.

60 Ten pat, p. 295.

61 Šeimininkų bei administratorių grupei surašyme priskirti „visi tvarkantieji gamybą,
įmones bei įstaigas savo sąskaita ir atsakomybe“. Be pačių „šeimininkų“, šiai socialinei
kategorijai dar priskirti „jų kompanionai, bendravaldytojai, akcinių bendrovių valdy-
bų nariai ir t. t.“ Iš užimtųjų valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse organizacijose

5 lentelė. Ekonomiškai aktyvių Lietuvos gyventojų pasiskirstymas tautybėmis ir socialinėmis grupėmis 1923 metais*

Socialinė kategorija	Iš viso	Lietuviai	Žydai	Lenkai	Rusai	Vokiečiai	Kiti**
Iš viso	1379132	1178516	83791	44786	33676	18485	19878
Savininkai***	346245	273421	41992	11999	8513	4744	3576
Dirbantys šeimų nariai	654787	579111	21356	22240	16468	7719	7893
Tarnautojai	44070	35757	4380	695	1099	1000	1139
Darbininkai	334030	290227	16063	9852	1099	5022	5270

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

** Latviai, baltarusiai ir kiti, įskaičius svetimšalius (užsienio piliečius).

*** Savininkai ir administratoriai.

6 lentelė. Ekonomiškai aktyvių Lietuvos gyventojų pasiskirstymas tautybėmis ir socialinėmis grupėmis 1923 metais procentais*

Socialinė kategorija	Iš viso	Lietuviai	Žydai	Lenkai	Rusai	Vokiečiai	Kiti**
Iš viso	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Savininkai***	25,11	23,20	50,12	26,79	25,28	25,66	28,05
Dirbantys šeimų nariai	47,48	49,14	25,49	49,66	48,90	41,76	39,71
Tarnautojai	3,20	3,03	5,23	1,55	3,26	5,41	5,73
Darbininkai	24,22	24,63	19,17	22,00	22,56	27,17	26,51

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

** Latviai, baltarusiai ir kiti, įskaičius svetimšalius (užsienio piliečius).

*** Savininkai ir administratoriai.

Tarp lietuvių savininkų ir administratorių buvo 23,20 proc., lenkų – 26,79 proc., rusų – 25,28 proc., vokiečių – 25,66 proc., latvių, baltarusių ir kitų neskaitlingų tautinių mažumų bei svetimšalių (užsieniečių) – 28,05 procento. Akivaizdi išimtis buvo žydai, tarp kurių savininkų ir administratorių dalis siekė net 50,12 procento (6 lentelė). Tačiau ši išimtis ne

savininkų ir administratorių kategorijai priskirti Vyriausybės nariai, Seimo atstovai, XIV ir aukštesnės kategorijos valdininkai, burmistrai, savivaldybių organų nariai, klebonai, vikarai, teisėjai, advokatai ir notarai, privačių švietimo įstaigų vedėjai. Žr.: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. LVI.

absoliuti, t. y. ne kas nors grynai „tautiškai specifiško“. „Tautiškai specifišku“ galima laikyti pasiskirstymą ūkio šakomis arba veiklos sferomis.

Dalykas štai koks. Pasiskirstymas socialinėmis kategorijomis priklauso nuo ūkio šakos. Žemės ūkyje savininkai ir administratoriai buvo tik 22..25⁶² proc. šia ūkio šaka besivertusių gyventojų (per 31 proc. žydų; Lietuvos vidurkis – 22,92 proc.). Dirbusių šeimos (šeimynos) narių – dvigubai daugiau (53..61 proc.; Lietuvos vidurkis – 55,81 proc.). Darbininkų dalis šioje ūkio šakoje atskiromis tautybėmis paprastai siekė 17..22 proc. (žydų – vos 8,93 proc.; Lietuvos vidurkis – 21,22 proc.), o tarnautojų tebuvo vienas kitas. Lietuvos vidurkis – 0,05 proc., ir jį lėmė lietuviai (0,04 proc.), nes tarp žemės ūkyje dirbusių žydų, lenkų bei vokiečių tarnautojų dalis buvo 0,14..0,18 procento (*7 lentelė*).

7 lentelė. Žemės ūkyje užimtų Lietuvos gyventojų pasiskirstymas tautybėmis ir socialinėmis grupėmis 1923 metais procentais*

Socialinė kategorija	Iš viso	Lietuviai	Žydai	Lenkai	Rusai	Vokiečiai	Kiti**
Iš viso	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Savininkai***	22,92	22,75	31,39	25,16	24,37	21,36	24,61
Dirbantys šeimų nariai	55,81	55,66	59,51	56,62	58,55	61,06	53,27
Tarnautojai	0,05	0,04	0,18	0,14	0,06	0,17	0,38
Darbininkai	21,22	21,55	8,93	18,07	17,02	17,40	21,74

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

** Latviai, baltarusiai ir kiti, įskaičius svetimšalius (užsienio piliečius).

*** Savininkai ir administratoriai.

Tarp užimtųjų pramonėje savininkų ir administratorių būta tik truputį daugiau negu žemės ūkyje – 27..28 proc. pramonėje dirbusių lietuvių, lenkų, vokiečių ir kitų kategorijai priskirtų tautybių bei užsienio piliečių, išskyrus rusus (iš jų tik 20 proc. buvo savininkai ir adminis-

♦♦♦♦

62 Jei intervalas žymimas dviem taškais (pvz., 2..5), reiškia, kad rodiklis tolyginis (gali būti, pvz., ir 2,01, ir 2,95, 4,99 etc.), o jei intervalo ženklas – brūkšnelis (pvz., 2–5), reiškia, kad rodiklis diskretus (gali būti, pvz., tik 2, 3, 4 etc.)

tratoriai) ir žydus (net 37 proc.). Suprantama, darbininkų dalis tarp užimtųjų pramonėje buvo santykinai didžiausia tiek šioje ūkio šakoje, tiek ūkyje apskritai (49.54 proc., išskyrus rusus, tarp kurių darbininkai buvo net 60,51 proc., ir žydus – vos 39,08 proc.). Dirbantys šeimų nariai pramonės sferoje buvo 21,85 proc. užimtųjų (22..23 proc. tarp lietuvių ir žydų, 17..18 proc. tarp lenkų, rusų ir vokiečių; **8 lentelė**).

8 lentelė. Pramonėje užimtų Lietuvos gyventojų pasiskirstymas tautybėmis ir socialinėmis grupėmis 1923 metais procentais*

Socialinė kategorija	Iš viso	Lietuviai	Žydai	Lenkai	Rusai	Vokiečiai	Kiti**
Iš viso	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Savininkai***	29,01	27,02	37,11	26,78	20,24	27,49	28,07
Dirbantys šeimų nariai	21,85	22,88	21,77	17,02	17,99	17,49	13,02
Tarnautojai	1,22	0,64	2,04	1,92	1,26	3,32	5,22
Darbininkai	47,92	49,46	39,08	54,27	60,51	51,69	53,69

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

** Latviai, baltarusiai ir kiti, įskaičius svetimšalius (užsienio piliečius).

*** Savininkai ir administratoriai.

Daugiausia savininkų ir administratorių būta tarp užimtųjų prekyboje (Lietuvos vidurkis – 51,14 proc.). Iš prekyboje dirbusių žydų net 54,91 proc. buvo priskirti savininkų ir administratorių kategorijai, iš lenkų – 45,77 proc., iš lietuvių – 38,12 proc., iš rusų – 34,32 procento. Darbininkų šioje ūkio sferoje būta net mažiau, negu žemės ūkyje (Lietuvos vidurkis – 13,27 proc.), tarnautojų – daugiausia palyginti su kitomis ūkio sferomis (Lietuvos vidurkis – 9,61 proc.), išskyrus, suprantama, valstybines įstaigas ir visuomenines organizacijas (**9 lentelė**).

Kadangi dauguma žydų dirbo būtent prekybos sferoje, pastarajai sferai būdingas didesnis savininkų ir administratorių skaičius (ūkio vietetai labai smulkūs) didino šios socialinės kategorijos lyginamąjį svorį žydų socialinėje struktūroje apskritai. Ne viskas, suprantama, aiškinti vien šia aplinkybe. Savininkų ir administratorių dalis ekonomiškai

9 lentelė. Prekyboje užimtų Lietuvos gyventojų pasiskirstymas tautybėmis ir socialinėmis grupėmis 1923 metais procentais*

Socialinė kategorija	Iš viso	Lietuviai	Žydai	Lenkai	Rusai	Vokiečiai	Kiti**
Iš viso	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Savininkai***	51,14	38,12	54,91	45,77	34,32	24,89	47,21
Dirbantys šeimų nariai	25,98	12,05	30,18	9,40	7,75	8,80	11,15
Tarnautojai	9,61	24,12	4,97	21,94	26,57	40,77	29,09
Darbininkai	13,27	25,71	9,94	22,88	31,37	25,54	12,54

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

** Latviai, baltarusiai ir kiti, įskaičius svetimšalius (užsienio piliečius).

*** Savininkai ir administratoriai.

aktyvių gyventojų struktūroje žydų atveju visuomet didesnė už Lietuvos vidurkį (8-iais procentiniais punktais žemės ūkyje ir pramonėje, beveik 4-iais procentiniais punktais prekyboje; žr.: 7–9 lentelės). Bet savininkų ir administratorių lyginamasis svoris prekyboje (51,14 proc.), 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, buvo net 28-iais procentiniais punktais (2,2 karto) didesnis už jų dalį žemės ūkyje ir 22-iem procentiniais punktais (1,7 karto) didesnis už analogišką rodiklį pramonėje (žr.: 7–9 lentelės).

Ne tokie kontrastingi, bet tą pačią tendenciją liudijantys ir ekonomiškai aktyvių lietuvių socialinės struktūros rodikliai. Tarp prekyboje užimtų lietuvių 38,12 proc. buvo savininkai ir administratoriai, ir tai 15 procentinių punktų (1,6..1,7 karto) daugiau už analogišką lietuvių rodiklį ūkyje apskritai bei žemės ūkyje, taip pat 11 procentinių punktų (1,4 karto) daugiau už savininkų ir administratorių dalį tarp pramonėje užimtų lietuvių (žr.: 7–9 lentelės).

Aptarus tautinių grupių ekonomiškai aktyvių gyventojų socialinės struktūros ir pasiskirstymo ūkio šakomis duomenis, laikas pereiti prie atskirų tautinių grupių vietos Lietuvos ūkio struktūroje (tiek apskritai, tiek atskiromis šakomis).

Lietuviai buvo 85,45 proc. visų šalies ūkyje dirbusių gyventojų (86,89 proc. darbininkų, 81,14 proc. tarnautojų, 78,97 proc. savininkų

ir administratorių bei 88,44 proc. dirbusių šeimos narių; žr.: *10 lentelė*). Tarp žemės ūkyje užimtų gyventojų lietuvių dalis siekė net 91,47 proc., bet valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse organizacijose – 82,30 proc., transporte ir ryšiuose – 71,80 proc., pramonėje – 66,28 proc., o prekyboje – vos 17,48 proc. (kitose veiklos sferose – 64,68 proc.). Lietuviai buvo 78,97 proc. savininkų ir administratorių kategorijai priskirtų asmenų,

10 lentelė. Lietuvos lietuvių dalis ekonomiškai aktyvių gyventojų skaičiuje veiklos sferomis ir socialinėmis grupėmis 1923 metais procentais*

Veiklos sfera	Iš viso	Savininkai ir administratoriai	Dirbantys šeimų nariai	Tarnautojai	Darbininkai
Iš viso	85,45	78,97	88,44	81,14	86,89
Žemės ūkis	91,47	90,79	91,23	72,93	92,87
Pramonė	66,28	61,73	69,39	34,66	68,41
Transportas ir ryšiai	71,80	17,39	18,95	86,69	77,43
Prekyba	17,48	13,02	8,11	43,87	33,85
Valstybinės įstaigos ir visuomeninės organizacijos	82,30	52,27	–	85,41	83,39
Kitos veiklos sferos	64,68	54,23	56,18	63,84	80,00

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

žemės ūkio sferoje – 90,79 procento. Bet pramonėje lietuvių savininkų dalis mažėjo iki 61,73 proc., valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse organizacijose – iki 52,27 proc., transporte ir ryšiuose – iki 17,39 proc., prekyboje – iki 13,02 procento (*10 lentelė*).

1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, lietuviai buvo 81,14 proc. visų tarnautojų, daugiausia transporte ir ryšiuose (86,69 proc.) bei valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse organizacijose (85,41 proc.). Žemės ūkio sferoje lietuvių tarnautojų dalis buvo lygi 72,93 proc., prekyboje – 43,87 proc., pramonėje – tik 34,66 procento. Iš bendro darbininkų skaičiaus net 86,89 proc. buvo lietuviai, o žemės ūkyje – net 92,87 procento. Tarp darbininkų, užimtų valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse

organizacijose, lietuviai sudarė 83,39 proc., transporte ir ryšiuose – 77,43 proc., pramonėje ir statyboje – 68,41 proc., prekyboje – 33,85 procento (*10 lentelė*).

Akivaizdu, kad tarp savininkų ir administratorių bei tarnautojų, kitaip sakant, gamybos ar kito verslo organizatorių, lietuvių visuomet (išskyrus valstybinių įstaigų ir visuomeninių organizacijų tarnautojus) būta mažiau, palyginti su jų dalimi tiek visame ūkyje, tiek atskirose gamybinės ar kurios nors kitos veiklos sferose. Ir atvirkščiai, lietuvių darbininkų dalis tarp visame ūkyje arba atskirose gamybinės ar kurios nors kitos veiklos sferose dirbusių samdomų darbininkų 1923 m. visuomet didesnė už lietuvių santykinį svorį tiek visame ūkyje, tiek atskirose gamybinės ar kurios nors kitos veiklos sferose. Be to, išskyrus prekybą, lietuviai buvo absoliuti dauguma ir visame ūkyje, ir atskirose gamybinės ar kurios nors kitos veiklos sferose užimtų ekonomiškai aktyvių gyventojų (*10 lentelė*).

Žydai buvo tik 6,08 proc. ekonomiškai aktyvių Lietuvos gyventojų (vienas iš 16–17-kos), bet tarp savininkų ir administratorių jie sudarė net 12,13 proc. (vadinasi, vienas iš 8-nių tos socialinės kategorijos asmenų 1923 m. vadinamojoje „*Didžiojoje Lietuvoje*“ buvo žydas). Žydai buvo dešimtadalis tarnautojų (9,94 proc.), nors tarp darbininkų – vos 4,81 procento. Bet tai kalbant apie visas užimtumo sferas (*11 lentelė*).

Žemės ūkyje, pagrindinėje ano meto Lietuvos ūkio šakoje, žydas buvo tik vienas iš 217-kos užimtųjų (0,46 proc.). Ne žemės ūkio sferoje žydai buvo daug reikšmingesni. Tarp dirbusių valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse organizacijose žydų dalis siekė 9,40 proc. (kas dešimtas vienuoliktas), transporte ir ryšiuose – 18,00 proc. (kas penktas šeštas), pramonėje – 21,34 proc. (kas ketvirtas penktas), kitose veiklos sferose – 25,13 proc. (kas ketvirtas), tačiau daugiausia prekyboje – net 77,50 proc. (trys iš keturių dirbusių prekybos sferoje). Tarp savininkų ir administratorių žydų visur būta daugiau, lyginant su jų dalimi visų toje ar kitoje sferoje užimtų asmenų skaičiuje (*11 lentelė*). Visame ūkyje žydas buvo kas aštuntas savininkas ir administratorius (12,13 proc.), pramonėje,

11 lentelė. Žydų dalis ekonomiškai aktyvių gyventojų skaičiuje veiklos sferomis ir socialinėmis grupėmis 1923 metais procentais*

Veiklos sfera	Iš viso	Savininkai ir administratoriai	Dirbantys šeimūnariai	Tarnautojai	Darbininkai
Iš viso	6,08	12,13	3,26	9,94	4,81
Žemės ūkis	0,46	0,63	0,49	1,66	0,19
Pramonė	21,34	27,29	21,25	35,72	17,40
Transportas ir ryšiai	18,00	77,67	77,55	1,98	11,64
Prekyba	77,50	83,20	90,04	40,12	58,04
Valstybinės įstaigos ir visuomeninės organizacijos	9,40	31,90	–	7,41	5,99
Kitos veiklos sferos	25,13	35,02	33,21	14,69	10,67

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse organizacijose bei kitose veiklos sferose – kas trečias ketvirtas (atitinkami 27,29 ir 31,90 bei 35,02 proc.). Transporte ir ryšiuose žydai buvo trys iš keturių savininkų ir administratorių (77,67 proc.), prekyboje – penki iš šešių (83,20 proc.).

Visame ūkyje žydai buvo kas dešimtas tarnautojas (9,94 proc.), pramonėje – kas trečias (35,72 proc.), prekyboje – keturi iš dešimties (40,12 proc.) Tarp valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse organizacijose dirbusių tarnautojų žydų dalis siekė 7,41 proc., transporte ir ryšiuose – 1,98 proc., žemės ūkyje – 1,66 proc., kitose veiklos sferose – 14,69 procento (11 lentelė).

Tarp darbininkų žydų daugiausia būta prekyboje – net 58,04 proc. (keturi iš septynių ar net trys iš penkių), pramonėje – 17,40 proc. (kas penktas šeštas), transporte ir ryšiuose bei kitose veiklos sferose (11,67 ir 10,67 proc., arba kas devintas; 11 lentelė).

Lenkai socialine struktūra labai nedaug skyrėsi nuo lietuvių. Lyginant su šalies vidurkiu, lenkų pasiskirstymo ūkio šakomis F testo reikšmė – 0,89, lietuvių – 0,86 (2 lentelė). Standartinis nuokrypis, lyginant su visų ekonomiškai aktyvių Lietuvos gyventojų pasiskirstymu veiklos sferomis, lenkų atveju lygus 2,21, ir tai net mažiau už atitinkamą lietuvių rodiklį

(2,85; 3 lentelė). Tik tarp žemės ūkio tarnautojų lenkų būta neproporcingai daug, beveik kas dešimtas (9,94 proc.). Dėl to ir apskritai tarp tarnautojų lenkai buvo net kas vienuoliktas (9,04 proc.), nes nors ne žemės ūkio šakose lenkų buvo, palyginti, mažai; jose apskritai dirbo nedaug tarnautojų. Prekyboje tarp tarnautojų lenkai buvo tik 2,25 proc., valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse organizacijose – 1,31 proc., transporto ir ryšių sistemoje – 1,12 procento (12 lentelė).

12 lentelė. Lenkų dalis ekonomiškai aktyvių gyventojų skaičiuje veiklos sferomis ir socialinėmis grupėmis 1923 metais procentais*

Veiklos sfera	Iš viso	Savininkai ir administratoriai	Dirbantys šeimų nariai	Tarnautojai	Darbininkai
Iš viso	3,25	3,47	3,40	1,58	2,95
Žemės ūkis	3,43	3,76	3,48	9,94	2,92
Pramonė	3,00	2,77	2,34	4,74	3,40
Transportas ir ryšiai	1,83	1,86	0,58	1,12	2,16
Prekyba	0,98	0,88	0,36	2,25	1,70
Valstybinės įstaigos ir visuomeninės organizacijos	1,74	4,58	–	1,31	2,76
Kitos veiklos sferos	3,11	3,14	3,27	9,04	2,99

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

Lietuvoje gyvenę rusai nuo lietuvių socialine struktūra taip pat skyrėsi nedaug. Lyginant su šalies vidurkiu, rusų pasiskirstymo ūkio šakomis F testo reikšmė – 0,99, lietuvių – 0,86 (2 lentelė). Šia prasme rusai, palyginti su lietuviais, geriau atitiko visos Lietuvos struktūrą. Standartinis nuokrypis, lyginant su visų ekonomiškai aktyvių Lietuvos gyventojų pasiskirstymu veiklos sferomis, rusų atveju lygus 0,98, ir tai taip pat gerokai geriau už atitinkamą lietuvių rodiklį (2,85; 3 lentelė). Tai daugiausia „senieji“ Lietuvos rusai. Emigravusių iš Rusijos po 1917 m. revoliucijos, Lietuvoje būta labai nedaug, be to, jie dažniausiai nebuvo ir Lietuvos piliečiai. Kiek daugiau už santykinę dalį bendrame gyventojų skaičiuje rusų būta tarp valstybinių įstaigų ir visuomeninių organizacijų darbuo-

13 lentelė. Rusų dalis ekonomiškai aktyvių gyventojų skaičiuje veiklos sferomis ir socialinėmis grupėmis 1923 metais procentais*

Veiklos sfera	Iš viso	Savininkai ir administratoriai	Dirbantys šeimūnariai	Tarnautojai	Darbininkai
Iš viso	2,44	2,46	2,52	2,49	2,27
Žemės ūkis	2,43	2,58	2,55	2,95	1,95
Pramonė	2,99	2,08	2,46	3,10	3,77
Transportas ir ryšiai	2,71	1,65	1,17	3,46	2,66
Prekyba	0,84	0,56	0,25	2,31	1,97
Valstybinės įstaigos ir visuomeninės organizacijos	2,42	3,45	–	2,39	1,80
Kitos veiklos sferos	2,60	2,60	2,56	3,39	2,61

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

tojų, priskirtų savininkų ir administratorių kategorijai (atitinkamai 2,44 ir 3,45 proc.; 13 lentelė).

Pastebimiau nuo lietuvių skyrėsi Didžiosios Lietuvos vokiečių socialinė struktūra. Lyginant su šalies vidurkiu, vokiečių pasiskirstymo ūkio šakomis F testo reikšmė – 0,46, lietuvių – 0,86 (2 lentelė). Standartinis nuokrypis, lyginant su visų ekonomiškai aktyvių Lietuvos gyventojų pasiskirstymu veiklos sferomis, Didžiosios Lietuvos vokiečių atveju lygus 10,72, kas rodo buvus tam tikros vokiečių specifikos (žydų atveju minėto rodiklio reikšmė – net 37,49; 3 lentelė). Dalykas tas, kad vokiečių, palyginti su šalies vidurkiu, gerokai dažniau dirbta pramonėje, transporte ir ryšiuose. Itin daug vokiečių – beveik kiekvienas dešimtas arba 9,87 proc. tarp pramonės tarnautojų. Vokietis buvo ir kiekvienas šešioliktas tarnautojas prekybos sistemoje (6,10 proc., 14 lentelė).

Latvių taip pat kiek daugiau už šalies vidurkį dirbta pramonėje, daugiau jų būta ir tarp žemės ūkio tarnautojų (15 lentelė). Kalbant apskritai apie latvius, baltarusius ir visas likusias tautybes (1,44 proc. ekonomiškai aktyvių Lietuvos gyventojų), jiems taip pat būdingas žymiai didesnis už šalies vidurkį pramonės ir žemės ūkio tarnautojų skaičius (atitinka-

14 lentelė. Vokiečių dalis ekonomiškai aktyvių gyventojų skaičiuje veiklos sferomis ir socialinėmis grupėmis 1923 metais procentais*

Veiklos sfera	Iš viso	Savininkai ir administratoriai	Dirbantys šeimų nariai	Tarnautojai	Darbininkai
Iš viso	1,34	1,37	1,18	2,27	1,50
Žemės ūkis	1,00	0,93	1,09	3,31	0,82
Pramonė	3,62	3,43	2,90	9,87	3,90
Transportas ir ryšiai	3,63	0,50	1,17	3,40	4,37
Prekyba	1,44	0,70	0,49	6,10	2,76
Valstybinės įstaigos ir visuomeninės organizacijos	1,82	2,39	–	1,59	3,12
Kitos veiklos sferos	2,45	2,73	2,62	4,52	2,06

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

15 lentelė. Latvių dalis ekonomiškai aktyvių gyventojų skaičiuje veiklos sferomis ir socialinėmis grupėmis 1923 metais procentais*

Veiklos sfera	Iš viso	Savininkai ir administratoriai	Dirbantys šeimų nariai	Tarnautojai	Darbininkai
Iš viso	0,78	0,94	0,78	0,49	0,66
Žemės ūkis	0,79	0,94	0,79	1,66	0,64
Pramonė	1,11	1,52	1,01	0,29	0,91
Transportas ir ryšiai	0,39	0,21	0,00	0,58	0,36
Prekyba	0,15	0,11	0,14	0,45	0,09
Valstybinės įstaigos ir visuomeninės organizacijos	0,46	0,72	–	0,47	0,13
Kitos veiklos sferos	0,78	0,95	0,58	0,00	0,68

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

mai 11,91 ir 9,21 proc. tos šakos tarnautojų). Tarp prekybos, transporto ir ryšių tarnautojų jų taip pat būta gerokai daugiau (atitinkamai 5,36 ir 3,34 proc. visų tos šakos tarnautojų). Šių tautybių gyventojų dažniau, palyginti su gyventojų skaičiumi, pasitaikydavo tarp pramonės (3,11 proc.), taip pat valstybinių įstaigų ir visuomeninių organizacijų

16 lentelė. Latvių, baltarusių ir kitų tautybių bei svetimšalių dalis ekonomiškai aktyvių gyventojų skaičiuje veiklos sferomis ir socialinėmis grupėmis 1923 metais procentais*

Veiklos sfera	Iš viso	Savininkai ir administratoriai	Dirbantys šeimų nariai	Tarnautojai	Darbininkai
Iš viso	1,44	1,01	1,21	2,58	1,58
Žemės ūkis	1,22	1,31	1,17	9,21	1,25
Pramonė	2,78	2,69	1,66	11,91	3,11
Transportas ir ryšiai	2,03	0,93	0,58	3,34	1,75
Prekyba	1,77	1,63	0,76	5,36	1,67
Valstybinės įstaigos ir visuomeninės organizacijos	2,31	5,41	–	1,90	2,95
Kitos veiklos sferos	2,02	2,28	2,16	4,52	1,68

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

darbininkų (2,95 proc.), tarp savininkų ir administratorių pramonėje (2,69 proc.) ir ypač valstybinėse įstaigose bei visuomeninėse organizacijose (5,41 proc.; **16 lentelė**).

Jau rašyta, kad 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, tarp visų ekonomiškai aktyvių gyventojų 25,11 proc. buvo savininkai ir administratoriai, 47,48 proc. dirbantys jų šeimų nariai, 3,20 proc. tarnautojai ir 24,22 proc. darbininkai (**17 lentelė**). Šia prasme vidutinius duomenis geriausiai atitiko rusai (standartinis nuokrypis – 1,27), lietuviai (standartinis nuokrypis – 1,48) ir lenkai (standartinis nuokrypis – 2,25). Vokiečiai (standartinio nuokrypio reikšmė – 3,94) ir latviai, baltarusiai ir kiti, įskaičius svetimšalius (užsienio piliečius; standartinio nuokrypio reikšmė – 5,19), iš esmės taip pat neišsiskiria. Tik žydų atveju minėta standartinio nuokrypio reikšmė šokteli net iki 19,48 (**17 lentelė**). O tai jau didelį skirtumą fiksuojantis rodiklis.

Daugiau mažiau tą patį demonstruoja ir gyventojų pasiskirstymo ūkio šakomis santykiniai rodikliai (**3 lentelė**). Standartinis nuokrypis nuo vidutinių pasiskirstymo ūkio šakomis rodiklių didžiausias žydų atveju (37,49), mažiausias – rusų, lenkų ir lietuvių atvejais (atitinkamai 0,98; 2,21 ir 2,85), kiek didesnis kalbant apie

17 lentelė. Atskirų tautybių ekonomiškai aktyvių gyventojų struktūra, lyginant su visų ekonomiškai aktyvių Lietuvos gyventojų pasiskirstymu socialinėmis grupėmis*

Socialinė kategorija	Visi ekonom. aktyvūs gyventojai, proc.	I _a - V					
		Lietuviai	Žydai	Lenkai	Rusai	Vokiečiai	Kiti**
	V	I ₁	I ₂	I ₃	I ₄	I ₅	I ₆
Savininkai ir administratoriai	25,11	-1,91	25,01	1,68	0,17	0,55	2,94
Dirbantys šeimų nariai	47,48	1,66	-21,99	2,18	1,42	-5,72	-7,77
Tarnautojai	3,20	-0,17	2,03	-1,65	0,06	2,21	2,53
Darbininkai	24,22	-0,41	-5,05	-2,22	-1,66	2,95	2,29
Standartinis nuokrypis***		1,48	19,48	2,25	1,27	3,94	5,19

* Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

** Latviai, baltarusiai ir kiti, įskaičius svetimšalius (užsienio piliečius).

*** Standartinis nuokrypis (arba vidutinis kvadratinis nuokrypis) – dydis, nusakantis atsitiktinio dydžio įgyjamų reikšmių sklaidą apie vidurkį. Šiuo atveju mažesnė standartinio nuokrypio reikšmė reiškia, kad konkrečios tautybės pasiskirstymas yra artimas visų Lietuvos gyventojų struktūrai. Ir priešingai, didesnė standartinio nuokrypio reikšmė apibūdina atvejį, kai konkrečios tautybės pasiskirstymas ūkio sferomis neatitinka visos šalies gyventojų pasiskirstymo.

latvius, baltarusius ir visus kitus, įskaičius svetimšalius (užsienio piliečius) – 6,19 bei vokiečius (standartinio nuokrypio reikšmė – 10,72; 3 lentelė).

Taigi iš dviejų 1923 m. gyventojų surašymo medžiagos puslapių apie ekonomiškai aktyvių Lietuvos gyventojų struktūrą galima gauti labai daug informacijos. Tai ir Lietuvos ūkio struktūros atspindys, nors negalima pamiršti, kad, šiaip ar taip, kalbama ne konkrečiai apie ūkį, o tik apie gyventojų pasiskirstymą ūkio šakomis, tautybėmis ir socialinėmis kategorijomis.

BENDRIEJI ŪKINĖS RAIDOS RODIKLIAI

Imtis bendrųjų Lietuvos ūkinę raidą apibūdinančių rodiklių analizės verčia tai, kad nėra jokių kitų patikimų statistinių duomenų ūkio tautinei struktūrai apibūdinti. Antra vertus, kadangi šis klausimas Lietuvos istoriografijoje labai menkai aptartas, pravartu jį ištirti išsamiai ir iš esmės.

Ūkis ir atskiros jo šakos bei ūkio struktūra gali būti apibūdinami gausybės natūrinių rodiklių. Darbuotojų (darbininkų, pagalbinio personalo, specialistų etc.) skaičiumi, kapitalo (akcijų, įrengimų, technologinių linijų etc.) verte, gamybos apimtimi (produkcijos rūšių ar atskirų produktų kiekiu arba verte etc.). Žodžiu, tūkstančiais įvairiausių kiekybinių rodiklių, tiek natūrine, tiek pinigine išraiška. Dėl to, kad natūrinių rodiklių galybė, be to, ne kiekvienas tų rodiklių vienodai svarbus ir reikšmingas, konstruojami tokie, kurie vadinami agregatiniais, makroekonominiais ar dar kaip kitaip, kad ūkio raidą ir lygį būtų galima įvertinti pagal galybes tiksliau ir vaizdžiau.

Statistiniai indeksai (makroekonominiai rodikliai)

Statistiniai indeksai yra itin svarbus ūkio statistinės analizės metodas, atsiradęs dėl praktinių poreikių. Iš pradžių jie taikyti tik individualiems kainų indeksams apskaičiuoti, nes prekyboje būtina reikėjo apskaičiuoti prekių kainas ir įvertinti jų kitimą. Šiuolaikinė statistinių indeksų teorija leidžia indeksus plačiai taikyti visame ūkyje ir atskirose ūkio šakose. Ekonominiai indeksai leidžia įvertinti įvairių ekonominių reiškinių absoliučią ir santykinę kaitą, kiekvieno iš ūkio raidą lemiančių veiksnių poveikį.

Statistikoje indeksu vadinamas santykinis rodiklis, kuris apibūdina santykį tarp kažkokio reiškinio kiekybinių reikšmių laike ir erdvėje arba santykį tarp faktinių duomenų ir kažkokio etalono (normatyvo, plano, prognozės). Agregatinis indeksas yra pagrindinė ir labiausiai paplitusi indekso forma. Jo dedamosios – skaitiklis ir vardiklis yra kažkoks rinkinys – „agregatas“ (lot. sudėtinis, sumuojamas) tiesiogiai nepalyginamų ir nesumuojamų elementų. Žodžiu, statistinis indeksas yra išvestinė dviejų dydžių, iš kurių vienas kinta (yra indeksuojamas), o kitas pastovus.

Dabar palyginti dažnai kalbama apie bendruosius ūkinės veiklos rodiklius (agregatinius indeksus), tokius kaip bendrasis vidaus produktas (BVP), bendrasis nacionalinis produktas (BNP), bendrosios nacionalinės pajamos (BNP).

Bendrasis vidaus produktas (BVP) dabar bene dažniausiai interpretuojamas kaip bendrosios pajamos, sukurtos šalies teritorijoje, atėmus šalies gyventojų (piliečių) užsienyje gautas pajamas. Paprastai skaičiuojamas taip: $BVP = \text{vartojimas} + \text{investicijos} + \text{valstybės išlaidos} + (\text{eksportas} - \text{importas})$. Skaičiuojamas trimis būdais: 1) gamybos metodu, kaip sukurta pridėtinė vertė; 2) pajamų metodu (gautų pajamų suma) arba 3) išlaidų metodu (visų išlaidų suma). Išlaidų metodas dažniausias. BVP angliškai – Gross Domestic Product (GDP).

Grynasis vidaus produktas (GVP) gaunamas iš bendrojo vidaus produkto (BVP) atėmus išlaidas amortizacijai. GVP angliškai – Net Domestic Product (NDP).

Bendrasis nacionalinis produktas (BNP) dabar dažniausiai interpretuojamas kaip visų galutinių prekių ir paslaugų, pagamintų šalies gyventojų (piliečių) per tam tikrą laikotarpį, rinkos kainų suma (vertė). Rodiklis iš esmės labai artimas BVP, nors painioti nevertėtų. Bendrasis vidaus produktas išreiškia vertę šalies teritorijoje sukurtų gėrybių, o bendrasis nacionalinis produktas atspindi bendrąją vertę gėrybių, kurias sukūrė jos gyventojai (paprastai piliečiai), nepriklausomai nuo to, kur jie konkrečiu metu gyveno ir dirbo. Bendrasis nacionalinis produktas apibūdina bendrą šalies ūkio veiklos rezultatą, kuris interpretuojamas kaip vartojimo reikmenų ir gamybos veiksnių rinkoje parduotų prekių bei paslaugų suma. Jis gali būti skaičiuojamas trimis metodais: pajamų, išlaidų, gamybos. 1) Pajamų metodu – sumuojant visų šalies gyventojų pajamas, uždirbtas ūkinėje veikloje, ir netiesioginius verslo mokesčius bei pagrindinio kapitalo metinę amortizaciją. 2) Išlaidų metodu – skaičiuojant visumines išlaidas, kurias sudaro asmeninio vartojimo išlaidos, bendrosios privataus sektoriaus investicijos, vyriausybės pirkiniai ir grynasis eksportas. 3) Gamybos metodu – nustatant tam tikru laikotarpiu visose ūkinės veiklos šakose sukurtos pridėtinės vertės sumą. Kitaip saktant, BNP – tai bendra paslaugų ir gatavų prekių, kurias šalis pagamina ir pateikia per metus, pinigine išraiška, pridėdant grynąsias pajamas iš užsienio. Bendrasis nacionalinis produktas angliškai – Gross National Product (GNP).

Grynasis nacionalinis produktas (GNP) – yra rodiklis, gaunamas iš Bendrojo nacionalinio produkto (BNP) atėmus amortizacinius atskaitymus. Tai yra suma suteiktų paslaugų ir produkcijos, liekančios visuomenei vartoti bei gamybiniam kapitalui plėsti. Grynasis nacionalinis produktas angliškai – Net National Product (NNP).

Bendrosios nacionalinės pajamos (BNP) yra rodiklis, JTO rekomendacija nuo 1993 m. pakeitęs bendrojo nacionalinio produkto rodiklį.

Lietuviška santrauka – BNP – bendra abiem agregatiniams indeksams, ir tai nelabai patogu. Kitomis kalbomis jos skirtingos. Tai, žinoma, nereikia, kad būtina vartoti kitakalbius terminus, nors taip besielgiančių „gudročių“ netrūksta ne tik Lietuvoje. Bendrosios nacionalinės pajamos angliškai – Gross National Income (GNI).

$BNP_{pajamos}$ yra $BNP_{produktas}$ – netiesioginiai verslo mokesčiai. $BNP_{pajamos}$ skaičiuojamas pagal formulę $BNP = BVP +$ (pajamos, kurias šalies gyventojai/piliečiai gavo užsienyje – pajamos, kurias šalies teritorijoje gavo ne jos gyventojai/piliečiai). Kitaip sakant, $BNP_{pajamos}$ yra suma 1) asmens vartojimo sąnaudų, 2) bendrųjų privačių investicijų, 3) valdžios vartojimo sąnaudų, 4) grynųjų pajamų iš užsienio, 5) bendrojo prekių ir paslaugų eksporto.

Grynosios nacionalinės pajamos (GNP) yra terminas, Lietuvoje faktiškai nevartojamas (tiksliau, kalbama apie grynąją nacionalinę produktą (GNP) ir tiek, nesigilinant arba aiškiai neišskiriant nei terminų $GNP_{pajamos}$ / $GNP_{produktas}$, nei sąvokų $BNP_{pajamos}$ / $BNP_{produktas}$). Tai rodiklis, gaunamas iš Bendrųjų nacionalinių pajamų (BNP) atėmus amortizacines išlaidas. Grynosios nacionalinės pajamos (GNP) angliškai – Net National Income (NNI).

Nei BVP, nei BNP (tiek $BNP_{produktas}$, tiek $BNP_{pajamos}$) nėra tobuli ūkio ir materialinės aktyvumo matai. Ūkio ir ūkio statistikos specialistų tiek Lietuvoje, tiek visame pasaulyje dažniausiai nurodomi keli dalykai. Viena vertus, dalis ūkio neapskaitoma (vadinamosios šešėlinė ir pilkoji zonos, namuose atliekamas darbas). Kita vertus, reeksportas, faktiškai nepernelyg tesiskiriantis nuo tranzito, gali labai išpūsti BVP⁶³. Išlaidos gali būti ir investicija, ir vartojimas (verslas gali pirkti įrangą (tai investicija) ir kvalifikacijos kėlimo paslaugas (vartojimas, bet jos ateityje taip

♦♦♦♦

63 Pvz., 2013 m. reeksportas sudarė net 48 proc. Lietuvos eksporto, kurio dalis Lietuvos BVP 2012 m. buvo net 84,1 procento. Žr.: Lietuvos eksporto plėtros 2014–2020 metų gairės (Ūkio ministro patvirtinta 2014 01 27), p. 2. Prieiga per internetą: <<http://www.ukmin.lt/uploads/documents/4-58%20.pdf>> [žiūrėta 2014 07 01]; Lietuvos ekonomikos apžvalga: 2014 m. gegužė, Lietuvos bankas, 2014, p. 10.

pat turėtų leisti daugiau ar geriau gaminti, vadinasi, taip pat investicija; analogiškai: įsigytas būstas yra investicija, bet apgyvendinimo paslauga suprantama kaip vartojimas). Galybės teisėjų, policininkų ir kitų kontrolės bei tvarkos palaikymo sferos darbuotojų darbo atlyginimas įskaitomas į BVP, nors faktiškai tie žmonės nieko nekuria. Draudimo išmokos taip pat įskaitomos į BVP, vadinasi, jei kuriais metais pasitaiko daugiau stichinių nelaimių ar kitų draudiminių įvykių, ir draudimo išmokos didesnės, atitinkamai išauga ir BVP, nors tai ir neturi nieko bendra nei su ūkio pažanga, nei su gyventojų materialinės gerovės augimu. BVP nepatenkinamai atspindi reiškinius, kurie turi esminės įtakos piliečių gerovei. Net eismo spūstys arba gaisrai ir uraganai trumpuoju laikotarpiu gali padidinti BVP, kadangi jie lemia didesnę degalų, statybinių medžiagų bei paslaugų poreikį, tačiau visiškai akivaizdu, kad dėl to visuomenė tikrai netampa turtingesnė. Dar daugiau, dėl sugaišto laiko eismo spūstyse ir kenksmingų medžiagų išmetimo blogėja gyvenimo kokybė⁶⁴.

BVP neįvertina laisvalaikio vertės. JAV gyventojas sukuria maždaug trečdaliu daugiau BVP, negu vidutinis prancūzas, tačiau šie ir dirba maždaug trečdaliu trumpiau, vadinasi, darbo našumas Prancūzijoje ir JAV panašus. Būtent darbo našumą XX amžiaus III–IV dešimtmetį žymus ūkio statistikas Kolinas Klarkas (Colin Clark; 1905–1989) siūlė laikyti pagrindiniu bendruoju valstybės ūkinės raidos rodikliu, apie valstybės ūkinę pažangą ragindamas spręsti ne iš BVP apimties skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui, o BVP dalijant iš ekonomiškai aktyvių ar gamyboje užimtų gyventojų skaičiaus (apie tai vėliau).

BVP dažnai pateikiamas kaip materialinės gerovės matas, bet taip nėra. Geriausiai atveju, tai labai netobulas materialinės gerovės matas.

****

64 Apie tai plačiau: A. Maldeikienė, 4 paskaita: Nacionalinės sąskaitos. Nacionalinės pajamos, p. 9. Prieiga per internetą: <<http://www.mif.vu.lt/eka/medziaga/makreko-2011prat4.doc>>; taip pat: <<http://www.mif.vu.lt/eka/medziaga/makreko2011slide4.ppt>> [žiūrėta 2014 07 01], (Toliau: A. Maldeikienė, 4 paskaita: Nacionalinės sąskaitos. Nacionalinės pajamos); Ar senas geras BVP dar tinka ekonomikos gerovei išmatuoti?, *SEB Lietuvos makroekonomikos apžvalga*, 2009 m. rugsėjis, nr. 37 (Toliau: Ar senas geras BVP dar tinka ekonomikos gerovei išmatuoti?), p. 18 ir kt.

Viena vertus, ne viskas, kas per laiko vienetą sukuriama toje ar kitoje šalyje, atitenka būtent tos šalies gyventojams. Užsieniečiai didesnę ar mažesnę dalį savo uždarbio arba pelno išsiveža. Kaip nurodo ekonomistė Aušra Maldeikienė, XXI amžiaus pradžioje Lietuvoje neproporcingai daug užsienio investicijų tenka Lietuvos monopoliniams ūkio sektoriams – telekomunikacijų, energetikos, bankų, mažmeninės prekybos, o Lietuvos įmonės veikia pramonėje, kurioje pelno norma mažesnė. Taip 2006 metais užsieniečiai Lietuvoje pasiėmė 2,4 mlrd. Lt pelno, nors investavo labai nedaug⁶⁵.

Yra ir kapitalo nusidėvėjimo problema. Dalis BVP yra skirta prekių ir paslaugų gamybos metu susidėvėjusiam kapitalui atkurti. Šios sąnaudos atitenka kapitalo savininkams (tai kapitalo grąžos dalis). Lietuvoje 2007 metais pagrindinio kapitalo vartojimas (t. y. nusidėvėjimas) to meto kainomis sudarė 12,2 mlrd. Lt (arba 12,4 proc. BVP). Iš BVP atėmus grynąsias užsienio investicijų ir kapitalo nusidėvėjimo pajamas gaunamas grynas nacionalinis produktas (GNP; angliškasis terminas – *Net National Product*; NNP), kuris tiksliau parodo šalies gyventojų pajamas. Lietuvoje 2006 metais GNP buvo apie 15 proc. mažesnis už BVP⁶⁶.

Nors nuo seno įprasta šalių ekonominius pasiekimus iliustruoti BVP dydžiu vienam gyventojui, jo pokyčiais arba kitais santykiniais rodikliais, kurie siejami su naujai sukurta prekių ir paslaugų verte, BVP rodiklis, kaip minėta, netobulus. Vis dažniau BVP atžvilgiu pasigirsta politikų ir specialistų kritinių balsų, tvirtinančių, kad šis rodiklis tik iš dalies ir gana netiksliai atspindi realią situaciją, ypač visuomenės ir atskiro namų ūkio gerovės srityse.

Būtent todėl kuriami alternatyvūs gerovės matai. Pavyzdžiui, Jungtinių tautų Žmogaus socialinės raidos indeksas (angliškai – *Human Development Index*; HDI), kuris apima tikėtiną gyvenimo trukmę, švietimo prieinamumą, raštingumą, BVP. Arba laimės (angliškai *Happiness*;

♦♦♦♦
65 A. Maldeikienė, 4 paskaita: Nacionalinės sąskaitos. Nacionalinės pajamos, p. 9.

66 Ten pat.

Happy Planet; Gross National Happiness) indeksas, kuris atsižvelgia ne tik į materialinės gerovės, bet ir į dorovinius bei psichologinius gyvenimo kokybės aspektus. Yra ir egzotiškesnių rodiklių – Olimpinis indeksas, Ginklų ir ikrų santykio indeksas, Suvartoto alaus indeksas, Aukštakulnių indeksas, Kepintų pupelių indeksas, Rangovų atsako greičio indeksas, Vyrų apatinių indeksas, Aspirino ir Tylenolio vartojimo indeksas etc.

2008 m. vasarį Prancūzijos prezidentas Nikolias Sarkozi (Nicolas Sarkozy) paprašė Kolumbijos universiteto profesoriaus Džozefo Stiglico (Joseph Stiglitz), Harvardo universiteto profesoriaus Amartijos Seno (Amartya Sen) ir Politikos mokslų instituto profesoriaus Žano Polio Fitusi (Jean-Paul Fitoussi) įkurti „Ekonomikos būklės ir socialinės plėtros įvertinimo komisiją“, kuri dar kitaip vadinama „Laimės komisija“, arba „Stiglico–Seno–Fitusi komisija“. Komisijai buvo išskeltas uždavinys įvertinti populiariausio makroekonominio rodiklio (BVP) tinkamumo ribas ir parengti alternatyvių rodiklių sistemą⁶⁷.

Po pusantrų metų trukusio darbo „Laimės komisija“ parengė dokumentą⁶⁸, kuriame įvardijo tradicinės oficialios statistikos problemas ir rekomendavo vietoje į gamybą orientuotos statistikos plačiau taikyti dabartinę ir būsimųjų kartų gerovę atspindinčią rodiklių sistemą. Komisijos parengta ataskaita išryškino skirtumą tarp dabartinę gerovę atspindinčių ir tvarumo rodiklių. Konstatuota, kad BVP rodiklio prigimtis yra pernelyg „kiekybinė“, neatsižvelgiama į produktų ir paslaugų kokybės pokyčius⁶⁹. Komisijos nuomone, namų ūkių pajamos ir varto-

♦♦♦♦

67 *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, 2010, p. 7. Prieiga per internetą: <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf> [žiūrėta 2014 07 01], (Toliau: *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*); Ar senas geras BVP dar tinka ekonomikos gerovei išmatuoti?, p. 17–18.

68 *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, 292 p.

69 Ar senas geras BVP dar tinka ekonomikos gerovei išmatuoti?, p. 18–19.

jimas gyvenimo kokybę atspindi tiksliau negu BVP vienam gyventojui, nors jie visko taip pat neapėpia⁷⁰.

„Laimės komisijos“ įsitikinimu, objektyvius visuomenės gerovės matavimo rodiklius būtina papildyti subjektyviais, sociologinėmis apklausomis nustatomais gyvenimo kokybės rodikliais. Be to, dabartinės padėties ir tvarumo dalykų negalima „suplakti“ sintetiniame rodiklyje – juos būtina matuoti atskirai. Siekiant atspindėti tvarumo veiksnį, reikia įvertinti gamtinių, darbo, žmogiškojo, socialinio ir fizinio kapitalo išteklių pokyčius, kurie turės esminės reikšmės visuomenės gerovei ateityje.

Komisijos nuomone, galima rinktis vieną iš dviejų metodų – analizuoti kiekvieną gamybos veiksnį atskirai arba išreikšti juos vertiniais mato vienetais ir sumuoti. Pastarasis metodas pagrįstas gamybos veiksnių pakeičiamumo prielaida, pavyzdžiui, tam tikrų gamtos išteklių trūkumą galima kompensuoti didesniu fizinio kapitalo kiekiu. Pagrindinė problema ta, kad neįmanoma nustatyti kai kurių išteklių bei nacionalinio turto elementų rinkos vertės, nes jų rinkos tiesiog nėra. Dėl šios priežasties, komisijos nuomone, tikslingiau agreguoti tik tuos gamybos išteklius, kuriuos įmanoma bent apytiksliai išreikšti vertiniais mato vienetais (fizinis, žmogiškasis kapitalas, kai kurie gamtos išteklių elementai)⁷¹.

♦♦♦♦

70 *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, p. 23–25; Ar senas geras BVP dar tinka ekonomikos gerovei išmatuoti?, p. 19.

71 *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, p. 33–37, 61–82 ir kt.; Ar senas geras BVP dar tinka ekonomikos gerovei išmatuoti?, p. 20.

Nominalieji ir realieji makroekonominiai indeksai

BVP, BNP ar bet kurio kito agregatinio indekso reikšmė priklauso ne tik nuo gamybos apimties ir struktūros, bet ir kainų (kainų svyravimo ar pokyčių). Norėdami palyginti skirtingų metų ar kokių nors kitų laikotarpių, taip pat skirtingų šalių BNP, privalome atsižvelgti į kainų veiksnį. Tam apskaičiuojami ne tik nominalieji, bet ir realieji agregatiniai rodikliai (indeksai).

Nominalusis agregatinis indeksas (BVP, BNP ir kt.) yra visų prekių ir paslaugų, pagamintų ar suteiktų per tam tikrą laiką, suma faktinėmis (gyvenamosiomis, einamosiomis) kainomis. Realusis agregatinis indeksas – visų baigtinių prekių ir paslaugų, pagamintų per tam tikrą laiką, suma palyginamosiomis (sugretinamosiomis, bazinio laikotarpio) kainomis.

Kainų pasikeitimas nustatomas naudojant kainų indeksą. Kainų indeksas yra santykis tarp prekės (paslaugos) ar jų grupės vertės faktinėmis kainomis ir jų vertės sugretinamosiomis (bazinio laikotarpio) kainomis. Realusis ūkinis rodiklis apskaičiuojamas naudojant specialų kainų indeksą, kuris vadinamas defliatoriumi. Šis indeksas išreiškia ūkinį indeksą sudarančių prekių ir paslaugų kainų kitimą. Realusis ūkinis indeksas nustatomas nominalųjį indeksą dalijant iš defliatoriaus.

Bet minėto specialaus kainų indekso apskaičiavimas nėra paprastas dalykas. Akivaizdu, kad pirmiausia būtina apibrėžti, kokių produktų ir paslaugų kainomis bus operuojama, ir koks turėtų būti pasirinktų produktų bei paslaugų santykis. Aišku iš karto, kad idealaus prekių ir paslaugų krepšelio, tinkančio visiems įmanomiems atvejams laiko ir geografinė prasmėmis, apibrėžti neįmanoma. Viskas tegali būti tik daugiau mažiau priimtina (patogu, įmanoma). Net kasdienio vartojimo prekių indeksas negali būti vienareikšmis, nes skiriasi ir nuolat kinta vartojimo struktūra. Net nesukant galvos dėl prekių ir paslaugų kokybės aišku, kad laikui bėgant žmonių poreikiai kinta, kad, patenkinus paprastesnius, atsiranda naujų ir sudėtingesnių. Žmonės sugeba pagaminti vis daugiau ir

įvairesnių gaminių, teikti vis daugiau ir įvairesnių paslaugų. Kažko, žinia, atsisakoma, nes nebelieka poreikio (pavyzdžiui, atsiranda geresnių ir sveikesnių maisto produktų, geresnių ir patogesnių vartojimo reikmenų) arba nebelieka resursų anksčiau įprastų produktų gamybai.

Norisi iš karto atkreipti dėmesį į dar vieną dalyką. Tai šiuolaikinių kainų ir ūkinės raidos indeksų problema. Pagunda praeities ūkį įvertinti gyvenamojo momento kainomis didelė. Bet toks vertinimas negali būti laikomas absoliučiu. Ir dėl to, kad laikui bėgant atsiranda iš principo naujų produktų ir paslaugų. Ir dėl to, kad paslaugų ir produktų kainos kinta netolygiai. Tarkim, vienoje šalyje prieš n metų pagamintos produkcijos ir suteiktų paslaugų vertė šiuolaikinėmis kainomis buvo 100 sąlyginės valiutos vienetų, o kitoje 75. Tačiau dėl to dar negalima be išlygų teigti, kad pirmosios ir antrosios šalies ūkio pajėgumo santykis prieš n metų buvo 100:75. Dalykas štai koks.

Kalbant apskritai, žemės ūkio produkcijos kainos kinta daug mažiau negu pramonės gaminių, kurie paprastai pinga, bent santykinai, gana greitai (ilgalaikėje perspektyvoje taip yra visuomet; kalbant apie trumpalaikes istorinės raidos atkarpas, pasitaiko ir greitesnės žemės ūkio produkcijos kainų kaitos). Ši tendencija būdinga visai civilizacijos istorijai. Kad jau užsiminėme apie apskritai lėtesnę žemės ūkio produktų kainų kaitą bei galimas trumpalaikes ir specifines išimtis, pravartu trumpai aptarti Lietuvos situaciją XX amžiaus III–IV dešimtmečiais. Ji būdinga daugeliui to laikotarpio agrarinių šalių.

Per Pirmąjį pasaulinį karą Europos valstybėse žemės ūkio produkcijos gamyba labai sumenko, o maisto produktų atsargų faktiškai nebeliko. Vokietijoje, Austrijoje ir Vengrijoje karo pabaigoje gyventa pusbadžiu. Lietuvoje taip pat. Maisto ir kasdienio vartojimo produktų trūko ne tik Didžiojoje Britanijoje, bet ir Rusijoje⁷², net didžiojoje žemės ūkio

♦♦♦♦

72 Rusija didelė ir marga. Kalbant apskritai tokio vargo apsirūpinant maisto produktais, kaip kad Vokietijoje, tikrai nebuvo, bet, viena vertus, atskirose vietovėse (įskaitant okupuotas baltarusiškas) būta visaip, antra vertus, nuo 1917 m. pakriko viskas, tad vėliau Rusiją neišvengiamai ištiko neregėto masto badas.

valstybėje Prancūzijoje. 1918–1919 m. kai kur jau būta tikro bado (Rusija, Vokietija, Lietuva etc.). Tad karo metais ir tuoj po jo žemės ūkio produktų kainos išaugo. Aukštos jos liko ir kurį laiką karui pasibaigus. Lietuvos CSB skaičiavimais, žemės ūkio ir maisto produktai Lietuvoje 1924 m. kainavo vidutiniškai 35,3 proc. brangiau negu 1913 m. (javai, daržovės, sėklos – 55,3 proc., mėsos produktai ir žuvis – 30,1 proc., kiaušiniai ir pieno produktai – 31 proc.; atpigo tik gyvuliai ir paukščiai – 7,4 proc.). Žinia, išaugo ir pramonės gaminių bei kuro kainos (1913–1924 m. – 35,4 proc.)⁷³.

XX a. III dešimtmetį į pasaulines rinkas vis platesne srove pasipylė JAV, Kanados, Argentinos ir Australijos grūdai. Ten žemė neseniai pradėta dirbti, todėl dar nenualinta, palankios klimato sąlygos, specializuoti labai dideli grūdų ūkiai, plačiai naudojamose žemės ūkio mašinos, be to, dažnai pilama gausiai trąšų. Todėl javai galėjo būti auginami mažesnėmis sąnaudomis ir pigiai parduodami. XX a. III dešimtmetį atsigavo Vakarų Europos šalys (pirmiausia Prancūzija). Europoje atkurta ne tik augalininkystė, bet ir gyvulių (mėsos ir pieno) ūkis. JAV, Argentinoje, Australijoje, Naujojoje Zelandijoje, Kanadoje gyvulininkystės produkcija išplėtota iki tol dar niekur ir niekada neregėtu mastu. Svarbia žemės ūkio produktų eksportininke tapo ir Brazilija.

Taigi žemės ūkio produktų pasiūla XX a. III dešimtmečio antroje pusėje labai išaugo, greičiau už paklausą. Todėl 1928 m. pabaigoje Kanadoje, JAV, Brazilijoje ir Australijoje prasidėjo nauja pasaulinė agrarinė krizė, kuri truko ilgai (faktiškai iki Antrojo pasaulinio karo) ir paveikė visas žaliavas ir žemės ūkio produktus eksportuojančias šalis. Dar daugiau, minėtoji žemės ūkio krizė susipynė su 1929–1933 m. pasauline

****
73 Lietuvos statistikos metraštis, t. 3: 1929–1930 m. Kaunas: CSB, 1931, p. 369–371; t. 4: 1931 m. Kaunas: CSB, 1932, p. 247, 252–255; t. 5: 1932 m. Kaunas: CSB, 1933, p. 116; t. 6: 1933 m. Kaunas: CSB, 1934, p. 116–119; t. 7: 1934 m. Kaunas: CSB, 1935, p. 118–121; t. 8: 1935 m. Kaunas: CSB, 1936, p. 126–129; t. 9: 1936 m. Kaunas: CSB, 1937, p. 124–127; t. 10: 1937 m. Kaunas: CSB, 1937, p. 300–303; t. 11: 1938 m. Kaunas: CSB, 1939, p. 290–293; t. 12: 1939 m. Vilnius: CSB, 1940, p. 310–313.

ekonomine krize, ir dėl to bendras jų poveikis agrarinių šalių ūkiui tapo dar skaudesnis.

Lietuvoje žemės ūkio produktų kainos 1924–1928 metais iš esmės nekito, galima sakyti, buvo santykinai aukštos. 1930 m. jos faktiškai krito iki 1913 m. kainų lygio, o 1935 m., lyginant su 1924 m. kainomis, sumažėjo 3 kartus (3,06; javai, daržovės, sėklos – 3,27 karto, gyvuliai ir paukščiai – 2,07 karto, mėsos produktai ir žuvis – 2,90 karto, kiaušiniai ir pieno produktai – 2,51 karto)⁷⁴.

Nemaisto produktų kainos taip pat krito, bet šiek tiek mažiau. 1924–1928 m. pramonės gaminių ir kuro kainos sumažėjo vidutiniškai 6,2 proc. (lyginant su 1925 m., net 10,4 proc.). 1924–1936 metais (1936 m. kainos mažiausios) pramonės gaminių ir kuro kainos sumažėjo 2 kartus (2,07; bakalėja arba, kaip tuomet sakyta, kolonijinės prekės – 1,81 karto, kailiai, oda ir odos gaminiai – 1,79 karto, audiniai – 2,14 karto, statybinės medžiagos – 2,50 karto, kuras – 2,16 karto)⁷⁵.

Kainos Lietuvoje 1924–1939(1940) metais kito veikiamos kelių veiksnių (praūžęs pasaulinis karas, pasaulinė agrarinė krizė, pasaulinė ekonominė krizė), kurių kombinacija ilgalaikėje perspektyvoje buvo specifinė. Tegu konkrečiu istorijos tarpsniu ir būdinga ne vien Lietuvai. O bendroji ūkio raidos, tiksliau, kainų kaitos ūkio raidoje tendencija – pramonės gaminių (vartojimo reikmenų) kainos mažėja sparčiau už žemės ūkio (maisto) produktų kainas.

Lietuvoje 1938 m. kilogramas kvietinių miltų kainavo 0,54 Lt, silkės – 0,95 Lt, kiaulienos – 1,5 Lt, pieno – 0,16 Lt, sviesto – 3,30 Lt, vyriškas vilnonis kostiumas – 80 Lt, vyriški pusbačiai – 16,30 Lt, elektros kilovatvalandė – 1,10 Lt⁷⁶. Dviračių, radijo imtuvų, automobilių etc. prekių kainų statistikos metraščiuose fiksuoti niekam net galvon nešaudavo. Dviratis

♦♦♦♦

74 Žr. 73-čią nuorodą.

75 Žr. 73-čią nuorodą.

76 *Lietuvos statistikos metraštis*, T. 11: 1938 m. Kaunas: CSB, 1939, p. 284–289.

kainavo bent 200 Lt (200..400 Lt), lempinis radijo imtuvas – taip pat bent 200 (200..600 Lt ir daugiau), motociklas – 1800 litų...

Kvietinių miltų kilogramas 2014 m. pradžioje vidutiniškai kainavo 3,47 Lt, sūdytų silkių filė – 12,91 Lt, pieno – 2,66 Lt, sviesto – 25,4 Lt⁷⁷. „Maximos“ prekybos tinkle 1 ltr. „Saulės“ 2,5 proc. riebumo pieno – 2,19 Lt⁷⁸, 1 kg „Saulės“ 82 proc. riebumo sviesto – 22,17 Lt⁷⁹, „Tradicinė silkių filė“ – 17,23 Lt⁸⁰, kiaulienos nugarinė su kaulais – 12,99 Lt⁸¹, jautienos kumpis su kaulais – 16,79 Lt⁸², elektros energijos kilovatvalandė – 0,474 Lt⁸³, paprastas dviratis – 600..750 Lt⁸⁴ (galima rasti ir už

****

77 Lietuvos Statistikos departamentas: Ūkis ir finansai. Pagrindinių maisto produktų ir degalų mažmeninės kainos. Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M2020113&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSId=19629&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14>> [žiūrėta 2014 03 12].

78 Pasterizuotas pienas („Maxima“ kainoraštis). Prieiga per internetą: <<https://www.barbora.lt/Produktai/Pieno-gaminiai-kiausiniai/Pienas/Pasterizuotas-pienas.aspx>> [žiūrėta 2014 07 01].

79 Sviestas („Maxima“ kainoraštis). Prieiga per internetą: <<https://www.barbora.lt/Produktai/Pieno-gaminiai-kiausiniai/Sviestas-margarinas-riebalai/Sviestas.aspx>> [žiūrėta 2014 07 01].

80 Silkės („Maxima“ kainoraštis). Prieiga per internetą: <<https://www.barbora.lt/Produktai/Mesa-zuvis-kulinarija/Zuvis-gaminiai/Silke.aspx>> [žiūrėta 2014 07 01].

81 Šviežia mėsa: kiauliena („Maxima“ kainoraštis). Prieiga per internetą: <<https://www.barbora.lt/Produktai/Mesa-zuvis-kulinarija/Sviezia-mesa/Kiauliena.aspx>> [žiūrėta 2014 07 01].

82 Šviežia mėsa: jautiena ir veršiena („Maxima“ kainoraštis). Prieiga per internetą: <<https://www.barbora.lt/Produktai/Mesa-zuvis-kulinarija/Sviezia-mesa/Jautiena-ir-versiena.aspx>> [žiūrėta 2014 07 01].

83 Visuomeninės elektros energijos kainos 2014. Prieiga per internetą: <<http://www.lesto.lt/lt/privatiems/elektros-energijos-kainos-ir-tarifu-planai/visuomenines-elektros-energijos-kainos-2014.html>> [žiūrėta 2014 07 01].

84 Miesto dviračiai (kainoraštis). Prieiga per internetą: <<http://www.manodviratis.lt/dviraciai/miesto>> [žiūrėta 2014 07 01]; Išpardavimas (kainoraštis). Prieiga per internetą: <<http://www.dviraciai.lt/ispardavimas>> [žiūrėta 2014 07 01]; Miesto/kelionių dviračių kainos (kainoraštis). Prieiga per internetą: <<http://www.2ratai.lt/lt/index;catalog;category.1>> [žiūrėta 2014 07 01].

300..500 Lt⁸⁵), radijo imtuvas – nuo 20..40 Lt⁸⁶ (ir net pigiau; nors yra ir kainuojančių 500..1000 Lt ar net daugiau⁸⁷), motociklas arba motoroleris – nuo 1500..2000 Lt (yra ir per keliasdešimt tūkstančių Lt⁸⁸). Vyrišką vilnonį kostiumą dabar reklamuoja ir už 165 Lt ar net 110 Lt⁸⁹, tarkim, jam įsigyti minimaliai prireiks bent 200 Lt⁹⁰ (tarpukariu taip pat tekalbėta apie minimalią kainą). Vyriškus pusbačius dabar galima įsigyti už 80 litų⁹¹.

Tad paprasčiausias kainų sugretinimas rodo, kad, lyginant su 1938 m., per 75 metus maisto produktų kainos nominaliai išaugo bent 6..8 kartus (kvietiniai miltai – 6,4 karto, silkė – 13,6 karto, pienas – 13,7 karto, sviestas – 7,7 karto, kiauliena – 8,7 karto). O elektros energija atpigėjo per 2 kartus (2,32 karto), dviratis pabrango 1,5..2 kartus, nors galima įsigyti

****

- 85 Miesto dviračiai (kainoraštis). Prieiga per internetą: <<http://www.bikko.lt/miesto-dviraciai>> [žiūrėta 2014 07 01]; Sulankstomi dviračiai (kainoraštis). Prieiga per internetą: <<http://www.bikko.lt/miesto-dviraciai/sulankstomi>> [žiūrėta 2014 07 01].
- 86 Radijo imtuvai (kainoraštis). Prieiga per internetą: <http://www.buitene.lt/index.php?option=com_virtuemart&page=shop.browse&category_id=286&Itemid=235> [žiūrėta 2014 07 01]; Radijo imtuvai (kainoraštis). Prieiga per internetą: <<http://www.elektromarkt.lt/Vaizdo-ir-garso-technika/Smulki-garso-technika/Radijo-imtuvai>> [žiūrėta 2014 07 01].
- 87 Prieiga per internetą: <<http://www.irankiai.lt/Kiti-elektriniai-irankiai/Radijo-imtuvai/Radijo-imtuvas-Bosch-GML-20-Profesional.html>> [žiūrėta 2014 07 01]; Prieiga per internetą: <<http://www.elektromarkt.lt/Vaizdo-ir-garso-technika/Smulki-garso-technika/Radijo-imtuvai>> [žiūrėta 2014 03 12]; Prieiga per internetą: <<http://www.lyra.lt/lt/garso-aparatura/radijo-imtuvai>> [žiūrėta 2014 07 01].
- 88 Zipp motociklai (kainoraštis). Prieiga per internetą: <<http://www.duratai.lt/zip-motociklai>> [žiūrėta 2014 07 01]; Motociklai (kainoraštis). Prieiga per internetą: <<http://www.heradas.lt/moto-technika-detales/motociklai>> [žiūrėta 2014 07 01].
- 89 ZARA vilnonis kostiumas M/L vyrui. Prieiga per internetą: <<http://www.mano-drabuziai.lt/vyriski/kostiumai/5381310-zara-vilnonis-kostiumas-ml-vyrui>> [žiūrėta 2014 07 01].
- 90 Kostiumai vyrams (kainoraštis). Prieiga per internetą: <<http://www.otto.lt/kategorija/vyrams/vyru-drabuziai-nuo-a-iki-z/kostiumai>> [žiūrėta 2014 07 01].
- 91 Vyriški bateliai (kainoraštis). Prieiga per internetą: <<http://www.manodrabuziai.lt/vyriski/bateliai>> [žiūrėta 2014 07 01]; Avalynė vyrams (katalogas). Prieiga per internetą: <<http://www.deichmann.lt/LT/lt/shop/vyrams/vyrams-avalynė>> [žiūrėta 2014 07 01].

ir už nominaliai tą pačią kainą, kaip ir XX a. IV dešimtmečio pabaigoje. Radijo imtuvai atpigo 5..10 kartų (priklausomai nuo to, kas lyginama su šiuolaikiniais imtuvais, detektoriniai ar lempiniai radijo aparatai), motociklai – tarkim, nominaliai liko tos pačios kainos. Vyriškas vilnos kostiumas nominalia išraiška pabrango 2,5 karto, vyriški pusbačiai – beveik 5 kartus. Tai reiškia, kad, palyginti su maisto produktais, pramonės prekės santykinai atpigo maždaug 5..10 kartų... (elektros energija, lyginant su sviestu⁹²: $7,7/(0,47/1,10) = 17,9$ karto; radijo imtuvas, net jei 1938 m. turėsimė galvoje tik detektorinius, lyginant su sviestu: $7,7/(20/100) = 38$ kartus; motociklas, lyginant su sviestu, $7,7/(1500/1800) = 9,2$ karto, dviratis, lyginant su sviestu: $7,7/(300/200) = 5,1$ karto). Čia nekalbant apie kokybinius pokyčius, ar tas prekes, kurių anksčiau išvis nebuvo. Drabužiai ir avalynė santykinai taip pat atpigo. Vyriškas vilnos kostiumas, lyginant su sviestu, santykinai atpigo $7,7/(200/80) = 3,1$ karto, vyriški pusbačiai – $7,7/(80/16,3) = 1,6$ karto.

Iš to seka situacija, kurią iliustruoti galima pavyzdžiu, kuris nėra tik teoriškai įmanomas atvejis, o dažnas, „standartinis“ realaus gyvenimo atvejis. Tarkim prieš n metų žemės ūkio gaminiai kokiomis nors sugretinamosiomis kainomis kainavo vidutiniškai 2 kartus brangiau, o pramonės gaminiai – 10 kartų brangiau. Dar kartą. Ūkio istorijoje tai gana dažna situacija.

Taigi prieš n metų a šalyje, skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui ir ano meto kainomis, BVP buvo 100 sLt (sLt – sąlyginiai Lt), o šalyje b – 200 sLt. Taigi prieš n metų buvo aišku, kad šalis b ekonomiškai pažėgesnė už a. Bet BVP struktūra abejose šalyse skirtinga. Pirmojoje 80 sLt

♦♦♦♦

92 Jei kam neaišku, kodėl lyginama su sviesto kainos dinamika. 1) O kodėl ne sviesto? Skaitytojas, žinoma, gali pasirinkti bet kurį kitą maisto produktą... Sviestas – vienas svarbesnių maisto produktų, be to, jo nominali kaina, skaičiuojant litais, analizuojamu laikotarpiu išaugo tik 7,7 karto. Lyginimo pagrindu pasirinkus kiaulieną arba pieną, pramoninių prekių santykinio pigimo tendencija, žinoma, būtų dar akivaizdesnė. 2) Aptariama maisto produktų ir pramonės gaminių kainų raidos tendencija nėra nei paslaptis, nei atradimas; ji ne įrodinėjama, o iliustruojama. 3) Tikslėsniam kiekybiniam rodikliui gauti reikėtų analizuoti specifinių prekių krepšelių kainų dinamiką; tai nesudėtingas, bet ne šio darbo uždavinys.

davė žemės ūkis, 20 sLt – pramonė. Antrojoje žemės ūkis davė 50 sLt, pramonė – 150 sLt. Tačiau, kaip sakyta, po n metų žemės ūkio produkcija atpigo dvigubai, pramonės – dešimteriopai. Tad, skaičiuojant dabartinėmis kainomis, šalyje a BVP/1 gyv. = $80/2+20/10 = 40+2 = 42$ sdLt (sdLt – sąlyginiai dabartiniai Lt). Antrojoje – $50/2+150/10 = 25+15 = 40$ sdLt. Tad kurioje šalyje prieš n metų BVP buvo didesnis? Ypač tada, jei pradinis skirtumas ne 1:2 kaip pavyzdyje, o mažesnis...

Atkreiptinas dėmesys į dar vieną aspektą. Dažnai kalbama apie Lietuvos atsilikimą iki Pirmojo pasaulinio karo. Tai, be abejo, tiesa, jei lyginama su Pabaltijo gubernijomis ar Lenkija, juoba, su šalimis nuo Lietuvos į vakarus. Bet apskritai svarbu, kas ir kaip lyginama. Žemės ūkio gamybos lygis, kurį Lietuvoje prieš Pirmąjį pasaulinį karą laikome žemu, carinėje Rusijoje nusileido tik Pabaltijo (Estijos (Estliandijos), Livonijos (Livliandijos, Vidžemės), Kuržemės (Kuršo)) ir sostinių (Peterburgo ir Maskvos) gubernijoms. Pramonėje padėtis buvo liūdnesnė, nes atsilikta net nuo Rusijos vidurkio. Pramonės darbininkų dabartinės Lietuvos teritorijoje (su Klaipėdos kraštu) 1912/13 m. būta 2,5 karto mažiau negu Estijoje ir net 7,5 karto mažiau negu Latvijoje; pramonės produkcijos pagaminta atitinkamai 2,6 ir 8,75 karto mažiau. Skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui, bendrosios pramonės produkcijos vertė Lietuvoje, plg. su Estija ir Latvija, 1913 m. (to meto kainomis) buvo atitinkamai 7,6 ir 9,75 karto mažesnė (atitinkamai 16, 121 ir 156 rubliai; Rusijos vidurkis 1912 m. – 33 rubliai)⁹³.

♦♦♦♦

93 Kalbama tik apie vadinamąją cenzinę pramonę (tik įmones, kuriose dirbo 16 ir daugiau darbininkų). Estijos, Latvijos ir Lietuvos sienos dabartinės (Lietuva su Klaipėdos kraštu). Apskaičiuota remiantis: E. Kull, Sotsialistlike tootmissuhete ja tootlike jõudude areng Eesti NSV tööstuses, *Eesti NSV TA Toimetised*, Kd. 9; Ühiskonateaduste seseria, 1960, nr. 2, Lk. 139; E. Kull, Eesti NSV masinaehituse ja metallitöötlemise tööstuse arengu küsimusi, *Nõukogude Eesti majandus: 1940–1960*, Tallinn, 1960, Lk. 287; K. Siilivask, Veebruarist Oktoobrini: 1917, Tallinn, 1972, Lk. 47; K. Bērziņš, J. Kalniņš, Latvijas rūpniecības attīstība 1913–1964 gadā, *Latvijas PSR tautas saimniecības attīstības jautājumi rūpniecība un finanses*, Rīga, 1967, 4. lpp.; Latvijas PSR tautas saimniecība 1975. gadā: Statistikas gadagrāmata, Rīga, 1976, 6. lpp.; *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, Vilnius, 1976, p. 271, 293; Lietuvos TSR ekonomika ir kultūra 1977 metais: *Statistikos metraštis*, Vilnius, 1978, p. 11.

Taigi Lietuvos ir vidutinių Rusijos europinės dalies ūkinių rodiklių santykis nėra toks jau aiškus, nors nuo Pabaltijo gubernijų (žinome, kad taip pat nuo Suomijos ir Lenkijos) Lietuvoje atsilikta neabejotinai. Ten pranašenis ir žemės ūkis, ir pramonė. Skaičiuojant kokį nors makroekonominį rodiklį (kad ir nacionalines pajamas) **ano meto kainomis**, galimas dalykas, Lietuva europinės Rusijos vidurkio ir nesiekė (**jei toji Rusija su Pabaltiju, Suomija ir Lenkija**). Pramonės gaminių kainos didelės, žemės ūkio santykinai mažos, ir Lietuvos pranašumo žemės ūkyje gal ir nepakako geresnei rodiklio reikšmei. Gal, nes niekas konkrečiai dar neskaičiavo... Greičiausiai Lietuvos ir Rusijos (europinė dalis su Suomija, Pabaltiju ir Lenkija) BVP, BNP ar NP rodikliai labai daug nesiskirtų.

Kas kita kalbant apie europinę Rusiją be Suomijos, Pabaltijo ir Lenkijos. Tuomet net faktinėmis kainomis apskaičiuotieji makroekonominiai Lietuvos rodikliai pranoktų atitinkamus Rusijos rodiklius. Na, o skaičiuojant gerokai vėlesnio laikotarpio kainomis, žemės ūkio ir maisto pramonės produkcijos lyginamasis svoris bet kuriame agregatiniame indekse, lyginant su tuo pačiu indeksu faktinėmis kainomis, labai padidėtų. Taip skaičiuojant, Lietuvos NP (BVP, BNP, GNP etc.) reikšmės prieš Pirmąjį pasaulinį karą būtų neabejotinai didesnės už atitinkamų rodiklių reikšmes europinėje Rusijoje. **Net jei toji Rusija su Pabaltiju, Suomija ir Lenkija.**

Pramonės bendroji produkcija, skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui, 1912/1913 metais faktinėmis kainomis buvo Lietuvoje – 16 rub., Rusijoje (europinė dalis) – 33 rub., Estijoje – 121 rub., Latvijoje – 156 rubliai. Perskaičiavus 1975 m. kainomis, tas pats rodiklis toks: Lietuvoje – 21 rub., Rusijoje – 25 rub., Estijoje – 83 rub., Latvijoje – 75 rubliai.⁹⁴

♦♦♦♦

94 *Apskaičiuota remiantis*: Народное хозяйство СССР в 1979 г.: Стат. ежегодник, ЦСУ СССР, Москва: Статистика, 1980, с. 10, 135, 142; СССР и союзные республики в 1976 г.: Сообщения ЦСУ СССР и ЦСУ союзных республик об итогах выполнения государственного плана развития народного хозяйства, Москва: Статистика, 1977, с. 278–280; Народное хозяйство Литовской ССР за 40 лет: Юбил. стат. ежегодник, ЦСУ Лит. ССР, Вильнюс: Минтис, 1980, с. 50; Latvijas PSR tautas saimniecība 1975. gadā: Statistiskas gadagrāmata, LPSR CSP, Rīga: Liesma, 1976, 84. lpp.

Duomenys sugretinamosiomis 1975 m. kainomis nėra visiškai identiškai 1912/1913 m. duomenims faktinėmis kainomis, nes į pramonės apskaitą pirmuoju atveju (1975 m. kainos) įtrauktos smulkesnės įmonės, malūnai, miško pramonė. Dėl to Estijoje, kurioje daugiau smulkių įmonių ir didesnė miško pramonė, pramonės gamybos vertė, perskaičius žymiai mažesnėmis kainomis, sumažėjo mažiau negu Latvijoje, kurioje pramonė 1913 m. buvo stambesnė. Nepaisant to, tendencija akivaizdi. Dar daugiau, pateiktas pavyzdys iliustruoja net atvejį, kai buvęs akivaizdus pranašumas, perskaičius kitomis kainomis, gali virsti nemenu minusu (Latvijos ir Estijos pramonės produkcijos vertės santykis). Lietuvos atsilikimas, lyginant pramonės bendrosios produkcijos apimtį, skaičiuojant faktinėmis kainomis buvo: nuo Rusijos vidurkio – $33/16 = 2,06$ karto, nuo Estijos – $121/16 = 7,56$ karto, nuo Latvijos – $156/16 = 9,75$ karto. Skaičiuojant sugretinamosiomis 1975 m. kainomis liko: nuo Rusijos vidurkio – $25/21 = 1,19$ karto, nuo Estijos – $83/21 = 3,95$ karto, nuo Latvijos – $75/21 = 3,57$ karto⁹⁵.

Rimti tyrėjai, suprantama, turėtų analizuoti visus įmanomus duomenis. Politiškai, ideologiškai ar dar kaip kitaip angažuoti palikuonys kuriais nors sumetimais gali kalbėti tik apie vieną kurį jiems „malonesnį“ rodiklį. Tačiau kiekvienas šiaip ar taip privalo pripažinti, kad konkrečiu gyvenamuoju momentu aktualu tik tai, kas „dabar“. Koks skirtumas, kiek kainuos mūsų kompiuteriai po metų, penkerių, dešimties ar dar daugiau metų. Aišku, kad nedaug. Aišku, kad po ilgesnio laikotarpio jų net dykai, net primokėjus niekas neims... Koks skirtumas XX amžiaus pradžioje dviratį pirkusiam miestiečiui, kad po kurio laiko dviratis nebus prabangos prekė. Kai reikia įsigyti „čia ir dabar“, praktiškai aktualu būtent tai, kas „čia ir dabar“.

♦♦♦♦

95 Kol nėra tikslesnių duomenų apie žemės ir kitų ūkio šakų (be pramonės) produkcijos vertę, skaičiuojant tiek ano meto, tiek dabartinėmis kainomis, apie konkrečias BVP, BNP ar NP reikšmes nieko konkretaus pasakyti negalima. Čia teuzsimenama apie tendenciją: ankstesnio laikotarpio pramoninis pranašumas perskaičius žymiai vėlesnio laikotarpio kainomis labai sumenksta.

Beje, tas lyginamojo laikotarpio pradžios gamybos ar pajamų perskaičiavimas vėlesniam laikui būdingomis kainomis (ypač, jei lyginamas ilgesnis laikotarpis) lygintojui kartais darosi itin „nepatogus“. Po Antrojo pasaulinio karo Maskvos bei vietos propagandoje labai mėgta Lietuvos ūkinio „atsilikimo“ tema. Šiaip ūkiniai rodikliai, pernelyg nesukant galvos dėl reikalo esmės, dažnai tarsi ir leisdavo tai pagrįsti. Bendrosios pramonės produkcijos, gamybinio personalo, transporto, iš dalies net žemės ūkio gamybos duomenys (nutylint XX a. VI dešimtmečio nuosmukį) bei daugelis kitų ūkinės pažangos rodiklių atrodė įspūdingai. Bet vos tik nacionalines pajamas ėmus skaičiuoti sugretinamosiomis kainomis, pritildavo net karščiausi agitatoriai. Kaip beskaičiuosi, o vis išeina, kad gyvenamuoju momentu už bendrą komunistinės Rusijos imperijos lygį aukštesni Rytų Pabaltijo rodikliai, lyginant juos su 1940 m. duomenimis, rodo mažesnę augimą... O tai reiškia, kad Pabaltijo gyventojui ir 1940 m. ne tik tekdavo daugiau nacionalinių pajamų, bet ir santykis tarp Pabaltijo ir visos Rusijos buvo didesnis Pabaltijo naudai (*18 lentelė*). Oficialiosios statistikos duomenimis, nacionalinės pajamos visoje Rusijoje (TSRS), skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui sugretinamosiomis 1970 m. kainomis 1940 metais buvo 172 rub., o Lietuvoje – net 260 rublių. Žinia, niekur apie tai netrimtuota, bet kiekvienas šitai galėjo apskaičiuoti pats. Ieškant reikiamų duomenų lietuviui tekdavo „padirbėti“ daugiau, latviui ir estui mažiau, bet visi duomenys buvo prieinami...

Rengiant šią monografiją spaudai buvo išleista Zenono Norkaus monografija *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai*⁹⁶. Gili tarpukario ir šiuolaikinės Lietuvos lyginamoji analizė, kurioje gvildinama ir Lietuvos ūkio raida Pirmojoje Respublikoje. Bet kalbant apie galimą Lietuvos BVP apimtį 1913 m., kai ši skaičiuojama žymiai vėlesnio laikotarpio (atrodė, 2013 m.) kainomis, daroma rimta klaida – be rimtesnių svarstymų

****

96 Z. Norkus, *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai: Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius: Aukso žuvis, 2014 (Toliau: Z. Norkus, *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai*), 704 p.

18 lentelė. Nacionalinės pajamos Rusijoje ir Pabaltijo valstybėse 1940–1970 metais sugretinamosiomis 1970 metų kainomis rubliais*

	NP 1970 metais (1970 m. kainos)		NP dinamika 1940–1970 m. (1940=1)		NP 1940 metais (1970 m. kainos)	
	Iš viso mln. rub.	1-am gyv. – rub.	Iš viso	1-am gyv.	Iš viso mln. rub.	1-am gyv. – rub.
Rusija (TSRS)	289900	1194	8,67	6,94	33437	172
Estija	2165	1587	6,79	5,24	319	303
Latvija	3738	1574	6,53	5,20	572	303
Lietuva	4205	1336	5,53	5,14	760	260

*Apskaičiuota remiantis: *Народное хозяйство СССР в 1979 г.: Стат. ежегодник / ЦСУ СССР*, Москва.: Статистика, 1980, с. 405; *Народное хозяйство Латвийской ССР в 1971 году: Стат. об. / ЦСУ ЛатвССР*, Рига: Статистика, 1972, с. 56; *Народное хозяйство Литовской ССР за 40 лет: Юбил. стат. ежегодник / ЦСУ ЛитССР*, Вильнюс: Минтис, 1980, с. 175–176; Latvijas PSR tautas saimniecība 1970, gadā: Statistisko datu krājums / LPSR CSP, Rīga: Statistika, 1972, 313. lpp.; Latvijas PSR tautas saimniecība 1975, gadā: Statistikas gadagrāmata / LPSR CSP, Rīga: Liesma, 1976, 38., 42., 348. lpp.; *Tautos ūkis: Ekonominių studijų d–jos savaitinis ekonominis žurnalas*, Kaunas, 1938, Nr. 45(175), p. 899; *Прибалтийская реакционная эмиграция сегодня: литовская, латышская и эстонская антисоветская эмиграция на службе империализма*, Рига: Зинатне, 1979, с. 93; Sara Ginaitė, *Tarybų Lietuvos gyventojų pajamos*, Vilnius: Mintis, 1970, p. 17; Arno Köörna, *Socialist integration and economic progress of small nation*, Tallinn: Perioodika, 1973, Lk. 8; Juozas Maniūšis, *Tarybų Lietuva: laimėjimai ir perspektyvos*, Vilnius: Mintis, 1977, p. 75; Kazys Meškauskas, *Wirtschaft der Litauischen SSR*, Vilnius: Mintis, 1976, p. 31.

konstatuojama, kad „BVP vienam gyventojui rodiklio reikšmė visoje būsimos Kauno Lietuvos teritorijoje buvo maždaug 100–200 GK\$ mažesnė, palyginti su carinės Rusijos vidurkiu.“⁹⁷ Bet 2013 m. kainos visai ne tas pat, kas 1913 m. kainos. Apie mažesnes Lietuvos BVP reikšmes, skaičiuojant vienam gyventojui, ir atsilikimą nuo Rusijos (net jei tai Rusija su Suomija, Pabaltijo gubernijomis ir Lenkija, nors Z. Norkus, atrodo, mini Rusiją be Vakarų teritorijų) kalbėti nerimta.

Pasitaikius progai, šiek tiek ir apie natūrinius rodiklius. Agregatiniai indeksai, suprantama, lengvina realios situacijos vertinimus, bet tai dar nereiškia, kad natūriniai rodikliai apskritai nieko verti. Dar daugiau, be natūrinių vieni agregatiniai rodikliai taip pat ne kažin ko verti. Tiek ką nors lyginant erdvėje, tiek laiko perspektyvoje.

♦♦♦♦

97 Ten pat, p. 85.

Ūkio statistikos raida

Apibendrintos ekonominės statistikos tyrimų pradžia – XVII amžiuje. Pirmuoju profesionaliu ekonomistu ir ūkio statistiku bene dažniausiai vadinamas Viljamas Petis (William Petty; 1623–1687), beje, vienas pirmųjų iš teigusių, kad gaminio vertę lemia jam pagaminti sugaištas laikas, o pinigai paklūsta bendrajam vertės dėsniumi (tą patį savarankiškai formulavo ir Pjeras Buagilberas (Pierre Le Pesant, sieur de Boisguilbert; 1646–1714). Pirmąjį ūkio modelį sukūrė Fransua Kenė (Francois Quesnay; 1694–1774)⁹⁸.

Nuo XVIII amžiaus iki XX amžiaus IV dešimtmečio, pasak žymaus ekonomisto ir ūkio statistiko Anguso Madisono (Angus Maddison; 1926–2010), apie 30 kartų skirtingais būdais ir metodais mėginta įvertinti Didžiosios Britanijos nacionalines pajamas⁹⁹. Tarp 1800 m. ir Pirmojo pasaulinio karo makroekonominiams tyrimams Europoje ir Šiaurės Amerikoje susiklostė palanki padėtis, nes labai pagausėjo statistinės informacijos (demografija, pramonė, prekyba, transportas, mokesčiai, kainos etc.), antra vertus, toli pažengė matematinių indeksų teorija, leidusi išplėtoti makroekonominio indeksavimo bei sudėtingų agregatinių ūkio raidos indeksų metodiką. Tiesa, nacionalinių pajamų skaičiavimams, kaip ir jų pagrindu darytoms išvadoms apie ūkio raidą, trūko galimybės gautus rezultatus korektiškai lyginti ir patikrinti.

♦♦♦♦

98 P. William: *Treatise of taxes and contributions* (1662), *Quantulumcumque or a tract concerning money* (1682), *Essays in political arithmetic* (1676). Žr.: V. Karpuškienė, *Ekonometrija: Paskaitų konspektas*, Vilnius, 2007. Prieiga per internetą: <<http://www.scribtub.com/limba/lituaniana/EKONOMETRIJA-Paskait-konspekta921019172.php>> [žiūrėta 2014 07 01]; V. Terleckas. *P pinigai*, Vilnius: Mintis, 1996, p. 222–223; R. Čiegis, *Ekonominių teorijų istorija*, Kaunas: VU I-kla, 2006, p. 79–118; A. Maddison, *Macromasurement before and after Colin Clark* (Shorter version appeared in the *Australian Economic History Review*), March 2004, p. 1–7 ir kt. Prieiga per internetą: <http://www.ggdc.net/maddison/articles/colin_clark.pdf> (Toliau: A. Maddison, *Macromasurement before and after Colin Clark*) [žiūrėta 2014 07 01].

99 A. Maddison, *Macromasurement before and after Colin Clark*, p. 6.

Maiklas Malholas (Michael Mulhall; 1836–1900) pirmasis rimtai pamėgino lyginti darbo našumą skirtingose šalyse. 1896 m. knygoje „Šalių pramonė ir turtas“ (*Industry and Wealth of Nations*) pateikti nuoseklūs 22 šalių (1894–1895 m. joms teko apie 60 proc. pasaulio BVP) gamybos ir nacionalinių pajamų (turto) palyginimai. Tyrėjo metodai buvo paprasti ir aiškiai aprašyti, skaidrūs. Pridėtinei vertei įvertinti M. Malholas kiekvienos šalies ūkyje išskyrė 9 sektorius, kiekvieno jų bendrąją gamybą įvertino atskirai, ir, kad išvengtų dvigubos apskaitos, nacionalinių pajamų skiltyje dėjo tik dalį atskiruose sektoriuose gautų bendrųjų pajamų (žemės ūkyje – 60 proc., pramonėje – 50 proc., prekyboje – 10 proc., žvejyboje, miškų ūkyje, kalnakasyboje – 100 proc. etc.)¹⁰⁰.

Kertine figūra ūkio makroekonominių matavimų sferoje buvo lemta tapti Kolinui Klarkui (Colin Clark; 1905–1989). Būdinga tai, kad nuo pat pirmųjų darbų (1928–1933 m.) ūkio pažangą jis siejo su nacionalinėmis pajamomis vidutiniškai vienai darbo valandai, o ne vidutiniškai vienam gyventojui. Netrumpą laikotarpį glaudžiai bendradarbiavo su žymiuoju ekonomistu Meinardu Keinsu (Maynard Keynes; 1883–1946).

1937 m. išleistas darbas „Nacionalinės pajamos ir kaštai“ (*National Income and Outlay*, 1937) buvo, pasak A. Madisono, labai ambicingas ir kompleksinis tyrimas. Bendrąją ekonominę veiklą K. Klarkas pasiryžo matuoti trimis aspektais (trimis išmatavimais) – pajamų, išlaidų, gamybos. Rezultatas pateiktas faktiškai veikusiomis (einamosiomis) ir nuolatiniomis (sugretinamosiomis) rinkos kainomis. Savo agregatinį rodiklį (indeksą) K. Klarkas pavadino nacionalinėmis pajamomis. Kadangi Klarko „nacionalinės pajamos“ aprėpė ir amortizaciją, faktiškai jos yra tai, kas dabar vadinama bendruoju nacionaliniu produktu (BNP). Autorius kėlė idėją, kad „pažangos matas“ (pažangos indeksas) turėtų atspindėti pajamų pa(si)skirstymo nelygybę (kitais žodžiais, būti priklausomas nuo nelygybės įverčio) bei ilgesniu laikotarpiu neišvengiamą ūkinės padėties nestabilumą. Tačiau tokio sudėtingo rodiklio sukonstruoti jam nepavy-

♦♦♦♦

¹⁰⁰ Ten pat, p. 7, 31.

ko, ir kaip labiausiai apibendrintas liko nacionalinės pajamos vidutiniškai vienam ekonomiškai aktyviam gyventojui¹⁰¹.

Pagrindiniai K. Klarko apskaičiavimai apima 1924 ir 1929–1936 metų laikotarpį. Jis buvo pirmasis, pateikęs 1929–1936 m. vidurio laikotarpio metų ketvirčių duomenis. Jo veikalė pateikta pajamų paskirstymo ir perskirstymo per mokesčius ir transfertus analizė, nagrinėta pramonės struktūra, prekybos sąlygų kaita, pajamos iš užsienio, ciklinė kainų kaita. Knygoje pademonstruota nacionalinių sąskaitų svarba formuojant valstybės ūkio politiką. K. Klarko tyrimas buvo Didžiosios Britanijos oficialiųjų nacionalinių sąskaitų, parengtų 1941 metais, pirmtakas. M. Keinsui jis buvo pravartus 1940 m. rengiant siūlymus Didžiosios Britanijos finansų sistemai karo sąlygomis reguliuoti¹⁰².

1940 metais išleistas veikalas „Ekonominės pažangos sąlygos“ (*Conditions of Economic Progress*) yra svarbiausias K. Klarko indėlis makroekonominių tyrimų sferoje. Tai pirmasis mokslinis tyrimas, kuriame pateikti 30 šalių gyventojų realiųjų pajamų palyginamieji duomenys, atsižvelgus į skirtingų valiutų perkamąją galią. Tie duomenys susieti su bendrojo nacionalinio produkto (BNP) rodiklių dinaminėmis eilutėmis, kas buvo pagrindas darbo našumo rodiklių erdvėje ir laike korektiškam lyginimui. Būtent tai tapo lyginamosios ekonominės istorijos ir ūkinės raidos problemų analizės galimybių revoliucija. Visa tai „logaritminių liniuočių ir aritmetrų“ epochoje K. Klarkas padarė vienas¹⁰³.

Gilinantį į ekonometrinę analizę šiame veikalė įvesta keletas naujovių. Svarbiausia, „tarptautinis vienetas“ (TV; angliškai – „International Unit“ arba, sutrumpintai, IU). Tai nacionalinių valiutų perkamosios galios matas 1925–1934 m. kainomis. Pačią sąvoką „perkamosios galios paritetas“ (angl. Purchasing Power Parity; PPP) į mokslinę apyvartą dar 1918 m. įvedė švedų ekonomistas Gustavas Kaselis (Karl Gustav Cassel;

****

101 Ten pat, p. 13.

102 Ten pat, p. 14.

103 Ten pat, p. 14–15.

19 lentelė. Nacionalinės pajamos arba, šiuolaikine terminologija,
Bendrosios nacionalinės pajamos 1925–1934 metais Kolino Klarko
„tarptautiniais vienetais“ (TV; 1 TV = 1 USD 1925–1934 m. kainomis)

Valstybė	Iš viso, mln.	vid. vienam ekonomiškai aktyviam gyventojui	vid. 1-am gyventojui ^a
JAV	66203	1381	542
Kanada	5084	1337	494
Jungtinė Karalystė	21854	1069	477
Šveicarija	1917	1018	476
Naujoji Zelandija	691	1202	468
Australija	2543	980	399
Nyderlandai	2624	855	335
Prancūzija	12480	684	302
Danija	1008	680	285
Švedija	1731	653	282
Airija	829	707	281
Vokietija	17580	646	271
Belgija	2033	600	253
Austrija	1613	511	242
Norvegija	607	539	216
Čekoslovakija	2680	455	193
Vengrija	1205	359	177
Graikija	922	397	145
Suomija	473	380	138
Italija	5320	343	131
Latvija	249	345	131 ^b
Estija	142	341	127 ^c
Portugalija	839	316	124
Lenkija	3428	352	122
Rumunija	1471	243	104
Jugoslavija	1352	330	95
Bulgarija	524	259	87
TSRS	14710	320	87
Lietuva	190	207	80 ^d

Sudaryta remiantis: Angus Maddison, *Macromasurement before and after Colin Clark*, p. 33, 35;
Vlastislav Lacina, K dynamice hospodárského vývoje v predmichovske ČSR, *Sbornik historický* 23,
Praha, 1976, s. 119–166; *Tautos ūkis*, 1938, nr. 45(175), p. 899.

^a Dalijant iš gyventojų skaičiaus Anguso Madisono duomenimis;

^b Dalijant iš gyventojų skaičiaus 1930 m. (1900 tūkst.);

^c Dalijant iš gyventojų skaičiaus 1930 m. (1118 tūkst.);

^d Dalijant iš gyventojų skaičiaus 1930 m. (2367 tūkst.).

1866–1945) ir 1922 m. amerikietis Irvingas Fišeris (Irving Fisher; 1867–1947). Bet K. Klarkas, pasirinkęs JAV bazinę šalimi, panaudojo geometrinę (Fišerio) indeksą palygindamas išlaidas JAV vartojimo krepšeliui nacionaline valiuta ir nacionaliniam vartojimo krepšeliui JAV doleriais. Kitas dalykas, kad etaloniniu 1925–1934 m. dešimtmečiu ženkliai ir staigiai kito prekių gamybos ir realizavimo kainos, kas laikytina dideliu K. Klarko apskaičiavimų trūkumu¹⁰⁴. Antrajame ir trečiajame knygos leidimuose (1951 ir 1957 m.) autorius perėjo prie 1929 m. kainų bazės ir aiškiau bei tiksliau apibūdino savojo indekso dvigubos apskaitos procedūrą.

K. Klarko tyrimai iš karto sulaukė dėmesio ir Rytų Pabaltijo šalyse, kuriose jie imti publikuoti dar XX amžiaus IV dešimtmetyje. Kadangi tebėra aktualūs iki šiol, pateikti ir šiame tekste (*19 lentelė*).

.....

104 Ten pat, p. 16.

Makroekonominių rodiklių skaičiavimas Rytų Pabaltijyje 1924–1940 metais

Oficialūs valstybinių statistikos tarnybų duomenys apie šalių bendruosius makroekonominius rodiklius pradėti skelbti faktiškai tik po Antrojo pasaulinio karo (minėta, kad Didžiojoje Britanijoje pirmą kartą apskaičiuoti 1941 metais). Valstybinės statistikos tarnybos tarpukariu tokių duomenų neteikė ne tik Lietuvoje, bet ir Latvijoje, Estijoje bei Suomijoje. Tačiau tai nereiškia, kad to nemėgino daryti atskiri specialistai. Sprendžiant iš visko, pionierius visame regione bus buvęs bene žymiausias tarpukario Lietuvos statistikos specialistas Albinas Rimka (1886–1944).

Rusijos imperijoje statistika (valstybinė, žemietijų, pramonės, demografinė) buvo tiems laikams gana aukšto lygio, ypač kalbant apie specialistų kvalifikaciją. Aukšto lygio Rusijoje buvo ir ekonomikos bei ūkio statistikos studijos. Ši bei tą iš senojo palikimo, matyt, galėjo perimti ir nepriklausomos Lietuvos statistikos tarnybos. Vienas kitas, kaip kad A. Rimka, studijavo ekonomiką Vakarų Europoje (pats Rimka – Vokietijoje ir Olandijoje). Todėl neatsitiktina, kad ūkio statistikos naujovėms imlus A. Rimka dar 1926 metais pateikė pirmuosius Lietuvos nacionalinių pajamų skaičiavimus¹⁰⁵. Pasak A. Rimkos, 1924 m. Lietuva iš žemės ir miškų ūkio gavo 788,7 mln. Lt pajamų, iš pramonės ir prekybos – 448,2 mln. Lt, iš kitų šaltinių – 30 mln. litų. Jo skaičiavimais, Lietuvos nacionalinių pajamų apimtis 1924 m.: $788,7 + 448,2 + 30 = 1266,9$ mln. litų. Tai esą minimali suma, nes „normaliomis sąlygomis“ turėtų būti atitinkamai: $868,9 + 561,8 + 50 = 1480,7$ mln. litų. Skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui nacionalinės pajamos Lietuvoje 1924 metais siekusios nominaliai 580 Lt, o „normaliomis sąlygomis“ (jas galima interpretuoti ir kaip maksimalias įmanomas) galėjusios būti net 680

♦♦♦♦

105 A. Rimka, Tautos pelnas ir metodai jam surasti, *Lietuvos ūkis*, 1926, nr. 3(42), p. 70–74; nr. 4(43), p. 105–110; nr. 5(44), p. 141–146.

litų¹⁰⁶. Kadangi apskritai statistikoje operuojama tuo, kas „buvo“ (faktiniais dydžiais), apie nacionalinių pajamų apimtį ir struktūrą galima kalbėti tik naudojantis A. Rimkos pateiktais „nominaliais“ duomenimis. O Lietuvos nacionalinių pajamų struktūra, sprendžiant iš Rimkos duomenų, tokia: žemės ir miškų ūkis – 788,7/1266,9 = 62,25 proc., pramonė ir prekyba – 448,2/1266,9 = 35,38 proc., kiti šaltiniai – 30/1266,9 = 2,37 procento.

1942 m. leidinyje tarnybiniam naudojimui „Ostlandas skaitmenimis“¹⁰⁷ pateikta lentelė „Nacionalinės pajamos“, su pastaba, kad tai tik atskirų specialistų („privaičių asmenų“) vertinimas (**20 lentelė**).

20 lentelė. Nacionalinės pajamos Lietuvoje 1924–1939 metais faktinėmis kainomis mln. litų

Ūkio šaka	1924 ^a	1938 ^b	1939 ^b
Iš viso	1266,9	1165,9	1259,1
Žemės ūkis	782,5	539,3	577,9
Miškų ūkis	6,2	55,3	55,6
Žvejyba	---	0,6	0,6
Pramonė	136,2	170,1	208,5
Amatai		197,3	199,1
Prekyba	312,0	149,1	161,4
Susisiekimas		19,2	25,4
Kitos šakos	30,0	35,0	30,6
Vidutiniškai 1-am gyventojui, Lt	582	482	515

Šaltinis: Ostland in Zahlen, S. 120.

^a Be Vilniaus, bet su Klaipėdos kraštu;

^b Didžioji Lietuva (be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų).

••••

106 Ten pat, p. 146.

107 Strukturbericht über das Ostland. Teil 1: *Ostland in Zahlen*, Reishskommissar für das Ostland. Abteilung II Raum, Riga, 1942 (Toliau: Ostland in Zahlen), S. 168.

Pats tokio pobūdžio statistinių duomenų rinkinys pradėtas rengti dar XX a. IV dešimtmetyje. 1928 m. Lietuva prisijungė prie Tautų Sąjungos Ekonominės statistikos tarptautinės konvencijos, kuri reglamentavo užsienio prekybos, žemės ūkio, pramonės kainų statistiką. 1937 m. rugsėjį Taline Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybinės statistikos tarnybos nutarė leisti metraštį „Pabaltijo kraštai skaitmenimis“. Šis leidinys turėjo skaičiais pavaizduoti Lietuvos, Latvijos ir Estijos ekonominį gyvenimą, jų būklę ir plėtrą, aprėpti pagrindines valstybės gyvenimo sritis. Metraštyje turėjo būti tokie skyriai: geografijos ir gamtos duomenys; gyventojai; žemės ūkis; pramonė; prekyba; susisiekimas; valstybės finansai; miestų savivaldybių finansai; pinigai; draudimas; kainos; darbininkų vartojimas; sveikata; socialinė globa; teisingumas. Prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas sutrukdė įgyvendinti šį sumanymą¹⁰⁸. Aišku, kad vokiečių okupacinė valdžia pasinaudojo tuo, kas Rytų Pabaltijo statistikų jau buvo padaryta arba pradėta daryti.

Šaltinyje duomenų ir apskaičiavimų autorius nenurodytas, nors vėlesnėje literatūroje visuomet minimas Centrinio statistikos biuro darbuotojas F. Šipica (pilnas vardas nežinomas). Šiais duomenimis, Lietuvos nacionalinių pajamų struktūra 1938 m. tokia: žemės ūkis – 46,26 proc., miškų ūkis – 4,74 proc., žvejyba – 0,05 proc., pramonė – 14,59, amatai – 16,92 proc., prekyba – 12,79 proc., transportas ir ryšiai – 1,65 proc., kitos šakos – 3,00 procentai (**21 lentelė**).

Skaičiuota, suprantama, lygiai taip, kaip kad savo laiku darė minėtasis A. Rimka. Suprantama todėl, kad tai akivaizdu iš lentelės turinio. Lygiai tas pat vėliau pakartota ir leidinyje „Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu“¹⁰⁹, tik pastarajame atsižvelgta į kainų kaitą 1924–1939 metais (**22 lentelė**).

♦♦♦♦

108 S. A. Martišius, Tarpukario Lietuvos statistika ir jos kūrėjai, *Lietuvos statistikos darbai*, 2009, nr. 4, p. 9 (4–14).

109 K. Meškauskas, V. Puronas, M. Meškauskienė, J. Jurginis, *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, Vilnius: Mintis, 1976 (Toliau: *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*), p. 408–411.

21 lentelė. Nacionalinių pajamų Lietuvoje 1924–1939 metais struktūra procentais

Ūkio šaka	1924 ^a	1938 ^b	1939 ^b
Iš viso	100,00	100,00	100,00
Žemės ūkis	61,76	46,26	45,90
Miškų ūkis	0,49	4,74	4,42
Žvejyba	...	0,05	0,05
Pramonė	10,75	14,59	16,56
Amatai		16,92	15,81
Prekyba	24,63	12,79	12,82
Susisiekimas		1,65	2,01
Kitos šakos	2,37	3,00	2,43

Apskaičiuota remiantis: Ostland in Zahlen, S. 120.

^a Be Vilniaus, bet su Klaipėdos kraštu;

^b Didžioji Lietuva (be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų).

Nacionalinės pajamos sugretinamosiomis 1924 m. kainomis apskaičiuotos atsižvelgus į Lietuvos CSB skelbtus kainų indeksus (1913 = 100,0; 1924 = 135,3; 1938 = 64,4; 1939 = 67,5)¹¹⁰ ir nepaisant, kad kainų indeksai atskiromis prekių grupėmis kito skirtingai, o smulkesnėse grupėse indeksuojamų prekių skaičius nebuvo pastovus. Tad skaičiuojant pagal bendrąjį kainų indeksą, Didžiosios Lietuvos nacionalinių pajamų apimtis 1938 m. išeitų lygi $1165,9 \times (135,3/64,4) = 2449,5$ mln. Lt, o 1939 m. – $1259,1 \times (135,3/67,5) = 2523,8$ mln. litų (**22 lentelė**).

Kazys Meškauskas, Vytautas Puronas, Malvina Meškauskienė ir Juozas Jurginis (leid. „Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu“ autoriai; J. Jurginis, suprantama, į detales galėjo ir nesigilinti, bet visi kiti šiaip ar taip ekonomistai) nacionalinių pajamų sugretinamosiomis

♦ ♦ ♦ ♦
¹¹⁰ Lietuvos statistikos metraštis, t. 3: 1929–1930 m. Kaunas: CSB, 1931, p. 369–371; t. 4: 1931 m. Kaunas: CSB, 1932, p. 247, 252–255; t. 5: 1932 m. Kaunas: CSB, 1933, p. 116; t. 6: 1933 m. Kaunas: CSB, 1934, p. 116–119; t. 7: 1934 m. Kaunas: CSB, 1935, p. 118–121; t. 8: 1935 m. Kaunas: CSB, 1936, p. 126–129; t. 9: 1936 m. Kaunas: CSB, 1937, p. 124–127; t. 10: 1937 m. Kaunas: CSB, 1937, p. 300–303; t. 11: 1938 m. Kaunas: CSB, 1939, p. 290–293; t. 12: 1939 m. Vilnius: CSB, 1940, p. 310–313.

22 lentelė. Lietuvos nacionalinės pajamos 1924–1939 m. faktinėmis ir sugretinamosiomis 1924 m. kainomis mln. litų*

Ūkio šaka	Mln. Lt			Struktūra proc.		
	1924 ^a	1938 ^b	1939 ^b	1924 ^a	1938 ^b	1939 ^b
Faktinėmis kainomis						
Iš viso	1266,9	1165,9	1259,1	100,00	100,00	100,00
Žemės ūkis	782,5	539,3	577,9	61,76	46,26	45,90
Miškų ūkis	6,2	55,3	55,6	0,49	4,74	4,42
Žvejyba	...	0,6	0,6	...	0,05	0,05
Pramonė	136,2	170,1	208,5	10,75	14,59	16,56
Amatai	312,0	197,3	199,1	24,63	16,92	15,81
Prekyba		149,1	161,4		12,79	12,82
Transportas		19,2	25,4		1,65	2,02
Kitos šakos	30,0	35,0	30,6	2,37	3,00	2,43
1-am gyventojui Lt	582	484	515			
Sugretinamosiomis 1924 m. kainomis						
Iš viso	1266,9	2449,5	2523,8			
1-am gyventojui Lt	582	1017	1032			
Sugretinamosiomis 1938 m. kainomis						
Iš viso	554,9	1165,9	1201,3			
1-am gyventojui Lt	277	484	491			

*Apskaičiuota remiantis: Ostland in Zahlen, S. 120; Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu, p. 408–411; Lietuvos statistikos metraštis, T. 10: 1937 m. Kaunas: CSB, 1938, p. 13; T. 11: 1938 m. Kaunas: CSB, 1939, p. 13; T. 12: 1939 m. Vilnius: CSB, 1940, p. 13; Statistikos biuletenis, 1939, Nr. 10(192), p. 1.

^a Be Vilniaus, bet su Klaipėdos kraštu;

^b Didžioji Lietuva (be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų).

1924 m. kainomis apimtį skaičiavo lygiai taip pat, tik gavo šiek tiek mažiau tikslus skaičius (1938 m. – 2460,0 mln. Lt, 1939 m. – 2493 mln. Lt). Reikalo esmės tai, žinoma, nekeičia. Jų skaičiuota taip: $1165,9 \times (135/64) = 2459,3$ ir $1259,1 \times (135/68) = 2499,7$ mln. Lt; dėl aritmetinės ar korektūros klaidos pastarasis skaitmuo knygoje „virto“ 2493 mln. Lt)¹¹¹. Apie kokią nors didesnio dėmesio vertą faktinę paklaidą kalbėti nėra prasmės. Bent jau dėl to, kad Lietuvos centrinis statistikos biuras kelis kartus keitė in-

♦♦♦♦

¹¹¹ Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu, p. 408–411.

deksuojamųjų prekių krepšelio sudėtį bei atskirų prekių ar stambesnių komponentų lyginamąjį svorį pačiame kainų indekse, todėl konkrečias kainų indeksų reikšmes taip pat prirėkdavo koreguoti...

Statistikos tarnybų apskaičiuotasis Didžiosios Lietuvos (teritorija be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų) gyventojų skaičius 1937 m. gruodžio 31 d. buvo 2395875¹¹², 1938 m. gruodžio 31 d. – 2422713¹¹³. 1939 m. gruodžio 31 d. to meto sienomis Lietuvoje, statistikos tarnybų skaičiavimais, gyveno 2925271 gyventojas¹¹⁴. Pastarasis skaičius – jau su atgautos Vilnijos gyventojais, kurių 1939 m. pradžioje skaičiuota buvus apie 457,5 tūkst.¹¹⁵ Taigi vadinamojoje Didžiojoje Lietuvoje – apie 2925,3–457,5 = 2467,8 tūkst.

Vadinasi, vidutinis gyventojų skaičius Lietuvos teritorijoje be Vilniaus ir Klaipėdos kraštų 1938 m. buvo maždaug 2409,3 tūkst., 1939 m. – 2445,3 tūkst., skaičiuojant atitinkamai: $(2395875+2422713)/2$ ir $(2422713+2467800)/2$. Tuomet, skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui, nacionalinių pajamų apimtis 1938 m. – $2449,5/2409,3 = 1017$ Lt, 1939 m. – $2523,8/2445,3 = 1032$ litai (**22 lentelė**).

Nacionalinės pajamos sugretinamosiomis 1938 m. kainomis apskaičiuotos analogiškai, atsižvelgus į Lietuvos CSB skelbtus kainų indeksus (1913 = 100,0; 1924 = 135,3; 1938 = 64,4; 1939 = 67,5)¹¹⁶ ir neatsižvelgiant į tai, kad kainų indeksai atskiromis prekių grupėmis kito skirtingai, o smulkesnėse grupėse indeksuojamų prekių skaičius nebuvo pastovus.

♦♦♦♦

112 *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 10: 1937 m. Kaunas, CSB, 1938, p. 13.

113 *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 11: 1938 m. Kaunas, CSB, 1939, p. 13.

114 *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 12: 1939 m. Vilnius, CSB, 1940, p. 13.

115 *Statistikos biuletenis*, 1939, nr. 10 (192), p. 1.

116 *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 3: 1929–1930 m. Kaunas: CSB, 1931, p. 369–371; t. 4: 1931 m. Kaunas: CSB, 1932, p. 247, 252–255; t. 5: 1932 m. Kaunas: CSB, 1933, p. 116; t. 6: 1933 m. Kaunas: CSB, 1934, p. 116–119; t. 7: 1934 m. Kaunas: CSB, 1935, p. 118–121; t. 8: 1935 m. Kaunas: CSB, 1936, p. 126–129; t. 9: 1936 m. Kaunas: CSB, 1937, p. 124–127; t. 10: 1937 m. Kaunas: CSB, 1937, p. 300–303; t. 11: 1938 m. Kaunas: CSB, 1939, p. 290–293; t. 12: 1939 m. Vilnius: CSB, 1940, p. 310–313.

23 lentelė. Lietuvos (be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų) nacionalinės pajamos 1924–1939 m. faktinėmis ir sugretinamosiomis 1924 m. kainomis mln. litų*

Ūkio šaka	Faktinėmis kainomis mln. Lt			Kainų koeficientas		Sugretinamosiomis 1924 m. kainomis mln. Lt	
	1924	1938	1939	1924/1938	1924/1939	1938	1939
Iš viso	1266,9	1165,9	1259,1			2471,8	2601,0
Žemės, miškų ūkis, žvejojba	788,7	595,2	634,1	135,3/59,3	135,3/61,1	1358,0	1404,2
Pramonė, amatai, transportas, ryšiai	136,2	386,6	433,0	135,4/72,0	135,4/77,2	727,0	812,0
Prekyba ir kt. ūkio sferos	342,0	184,1	192,0	135,3/64,4	135,3/67,5	386,8	384,9
1-am gyventojui Lt	582	484	515			1025	1064

*Apskaičiuota remiantis: Ostland in Zahlen, S. 120; Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu, p. 408–411; Lietuvos statistikos metraštis, T. 10: 1937 m. Kaunas: CSB, 1938, p. 13; T. 11: 1938 m. Kaunas: CSB, 1939, p. 13; T. 12: 1939 m. Vilnius: CSB, 1940, p. 13; Statistikos biuletenis. 1939. Nr. 10(192), p. 1.

Skaičiuojant pagal bendrąjį kainų indeksą, Lietuvos nacionalinių pajamų apimtis 1924 m. išeitų lygi $1165,9 \times (64,4/135,3) = 554,9$ mln. Lt, o 1939 m. – $1259,1 \times (64,4/67,5) = 1201,3$ mln. litų. Skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui: 1924 m. – $582 \times (64,4/135,3) = 277$ Lt, 1939 m. – $515 \times (64,4/67,5) = 491$ litas (22 lentelė).

Galima, žinoma, mėginti skaičiuoti dar tiksliau. Žemės ūkio produktų kainų indeksai 1924, 1938 ir 1939 metais, lyginant su 1913 m., buvo atitinkamai 135,3; 59,3 ir 61,1, o pramonės gaminių ir kuro – 135,4; 72,0 ir 77,2. Pajamas iš žemės ir miškų ūkio bei žvejojbos galima perskaičiuoti pagal žemės ūkio ir maisto produktų kainas, o pajamas iš pramonės, amatų, transporto – pagal pramonės gaminių ir kuro kainas. Liktų pajamos iš prekybos bei „kitos pajamos“, kurias galima perskaičiuoti pagal bendrąjį kainų indeksą. Taip skaičiuojant išeitų, kad 1938 m. Didžiojoje Lietuvoje gautų nacionalinių pajamų apimtis sugretinamosiomis 1924 m. kainomis lygi 2471,8 mln. Lt, 1939 m. – 2601,0 mln. Lt (23 lentelė), o sugretinamosiomis 1938 m. kainomis: 1924 m. – 581,0 mln. Lt, 1939 m. – 1229,2 mln. Lt, o skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui atitinkamai 267 ir 503 litai (24 lentelė).

24 lentelė. Lietuvos (be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų) nacionalinės pajamos 1924–1939 m. faktinėmis ir sugretinamosiomis 1938 m. kainomis mln. litų*

Ūkio šaka	Faktinėmis kainomis mln. Lt			Kainų koeficientas		Sugretinamosiomis 1924 m. kainomis mln. Lt	
	1924	1938	1939	1938/1924	1938/1939	1924	1939
Iš viso	1266,9	1165,9	1259,1			581,0	581,0
Žemės, miškų ūkis, žvejyba	788,7	595,2	634,1	59,3/135,3	59,3/61,1	345,7	615,4
Pramonė, amatai, transportas, ryšiai	136,2	386,6	433,0	72,0/135,4	72,0/77,2	72,4	430,6
Prekyba ir kt. ūkio sferos	342,0	184,1	192,0	64,4/135,3	64,4/67,5	162,9	183,2
1-am gyventojui Lt	582	484	515			267	503

*Apskaičiuota remiantis: Ostland in Zahlen, S. 120; Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu, p. 408–411; Lietuvos statistikos metraštis, T. 10: 1937 m. Kaunas: CSB, 1938, p. 13; T. 11: 1938 m. Kaunas: CSB, 1939, p. 13; T. 12: 1939 m. Vilnius: CSB, 1940, p. 13; Statistikos biuletenis, 1939. Nr. 10(192), p. 1.

1938 m. Rudolfas Valsonokas (1889–1945) „Tautos ūkyje“ paskelbė straipsnį apie Klaipėdos krašto nacionalines pajamas („privatines tautos pajamas“) 1926–1935 metais¹¹⁷. Pastarosios skaičiuotos tik pagal gyventojų pajamų mokesčių ir socialinio draudimo išmokas, taigi, ne itin tiksliai ir ūkio šakomis nedetalizuotos. Pasak R. Valsonoko, nacionalinės pajamos Klaipėdos krašte faktinėmis kainomis 1930 m. buvo 81,714 mln. Lt, 1935 m. – 64,971 mln. litų¹¹⁸. R. Valsonoko duomenys galėtų būti pravar-tūs, mėginant įvertinti visos Lietuvos (t. y. teritorijos su Klaipėdos kraštu, bet be Vilnijos) nacionalinių pajamų apimtį 1938 ir 1939 metais, nors kalbant apie ūkio (ar tik nacionalinių pajamų) struktūrą iš R. Valsonoko pateiktų duomenų jokios naudos.

Prie nacionalinių pajamų Didžiojoje Lietuvoje (1165,9 mln. Lt) pridėję 65 mln., gauname 1231 mln. Lt sumą. Taip skaičiuojant, Klaipėdos kraštui tektų 5,28 proc. visos Lietuvos nacionalinių pajamų apimties.

♦♦♦♦

¹¹⁷ R. Valsonokas, Privatines Klaipėdos krašto tautos pajamos, *Tautos ūkis*, 1938, nr. 35, p. 684–686.

¹¹⁸ Ten pat, p. 686.

Kadangi 1936–1938 metais vietoje nestovėta, 1938 m. Klaipėdos krašte nacionalinės pajamos turėjo būti kiek didesnės. Būtų galima daryti prielaidą, kad 1938 m. Klaipėdos krašte galėjo būti gauta 70..75 mln. Lt nacionalinių pajamų (didesnio augimo sunku tikėtis), atitinkamai visoje Lietuvoje – 1236..1240 mln. Lt, arba po $(1236..1241)/2,5625 = 482..484$ Lt skaičiuojant vienam gyventojui¹¹⁹. Tuomet išeity, kad Klaipėdos krašto dalis visos Lietuvos nacionalinėse pajamose galėjo sudaryti 5,7..6,0 proc., o nacionalinės pajamos skaičiuojant vid. vienam gyventojui, tiek Didžiojoje Lietuvoje, tiek Klaipėdos krašte iš esmės vienodos (Klaipėdos krašte – 457..490 Lt, Didžiojoje Lietuvoje – 484 Lt).

Klaipėdos krašto atžvilgiu – tai akivaizdžiai sumažintas rodiklis. Ką gi, R. Valsonokas Klaipėdos krašto gyventojų pajamas skaičiavo tik pagal gyventojų pajamų mokestį ir socialinio draudimo išmokas, vadinas, ne visas. Todėl R. Valsonoko duomenų tenka atsisakyti. Norom nenorom telieka bandyti spręsti pagal daugelį kitų ekonominių rodiklių. Šiaip ar taip, Klaipėdos kraštui XX amžiaus IV dešimtmecio pabaigoje teko apie 27 proc. pramonės ir amatų produkcijos bei 6.7 proc. žemės ūkio gamybos. Atsižvelgus į darbo našumą, prekybos įmones ir mažmeninės prekybos apyvartą, darbo užmokesčio ir kitų pajamų bei mokesčių duomenis, galima teigti, kad Klaipėdos krašte 1938 m. galėjo būti gaunama net iki 9..10 proc. (tiksliau, 8,5..9,5 proc.) visos Lietuvos nacionalinių pajamų¹²⁰. Jei taip, o taip tvirtinti pagrindas yra, visos Lietuvos nacionalinės pajamos 1938 m. faktiškai turėjo būti lygios 1275..1285 mln. Lt, kas, skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui, sudarytų $(1275..1285)/2562,5 = 498..502$ litus¹²¹. Kad

♦♦♦♦

119 Lietuvos gyventojų skaičius 1937 12 31 – 2 549 668, 1938 12 31 – 2 575 363, taigi vidurkis – 2562,5 tūkst. Žr.: *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 10: 1937 m. Kaunas, 1938, p. 13; t. 11: 1938 m. Kaunas, 1939, p. 13.

120 Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 11: 1938 m. Kaunas, 1939, p. 13; *Statistikos biuletėnis*, 1939, nr. 3(185), p. 91; *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, p. 407–410.

121 Lietuvos gyventojų skaičius 1937 12 31 – 2 549 668, 1938 12 31 – 2 575 363, taigi vidurkis – 2262,5 tūkst. Žr.: *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 10: 1937 m. Kaunas, 1938, p. 13; t. 11: 1938 m. Kaunas, 1939, p. 13.

būtų patogiau, galima pasirinkti 500 Lt (vidurkis), ir nors tai tik apytikris rodiklis, jis pakankamai pagrįstas. Klaipėdos krašte anuomet galėjo būti sukuriama iki 110..120 mln. Lt nacionalinių pajamų (skaičiuojant vienam gyventojui, 720..785 Lt; sąlyginai galima pasirinkti 750 Lt).

Kai svarbi ne nacionalinių pajamų apimtis, o struktūra, tikslinga operuoti tik faktinėmis kainomis. Žemės ir miškų ūkis bei žvejyba 1924 m. davė 62,25 proc. nacionalinių pajamų, 1938 m – 51,05 proc., 1939 m. – 50,36 procento. Pramonė, amatai, prekyba, transportas ir kitos ūkio šakos – atitinkamai 37,75 proc., 48,95 proc. ir 49,64 procento. Pernelyg nesismulkindami galime daryti išvadą, kad XX amžiaus IV dešimtmėčio pabaigoje žemės ir miškų ūkis davė apie pusę (ar kiek daugiau) visų nacionalinių pajamų, pramonė, prekyba, transportas ir kitos ne žemės ūkio šakos taip pat apie pusę (ar kiek mažiau) nacionalinių pajamų. Pagal analogiją su visuotiniu gyventojų surašymu, galima itin išskirti žemės ūkio sferą. Tuomet nacionalinių pajamų proporcijos tokios: iš žemės ūkio 1938–1939 m. gauta apie 46 proc. nacionalinių pajamų, iš ne žemės ūkio šakų – 54 procentai.

Tačiau nacionalinio produkto apimtį įvertinti 1938 m. kainomis itin naudinga dėl to, kad taip įmanoma nacionalinių pajamų apimtį Lietuvoje lyginti su analogiškais Latvijos ir Estijos rodikliais.

Bendrasis mažmeninių prekių kainų indeksas, skaičiuojant pagal minimalią vartojimo normą vienam asmeniui, 1938 m. buvo: Lietuvoje – 1,00, Latvijoje – 0,81 ir Estijoje – 0,68¹²². Kitaip sakant, sprendžiant pagal minimalią vartojimo normą, 100 Lt perkamoji galia 1938 m. atitiko 81 latvišką latą (Ls) arba 68 estišką kronas (Ekr).

Jau minėta, kad oficialiosios arba valstybinės statistikos tarnybos nei Lietuvoje, nei Latvijoje, nei Estijoje jokių agregatinių ūkio indeksų neskaiciavo, nacionalinių pajamų, suprantama, taip pat. Tačiau 1942 m. leidinyje tarnybiniam naudojimui „Ostlandas skaitmenimis“

♦♦♦♦

122 G. Vaskela, Darbo užmokestis ir darbininkų bei tarnautojų šeimų gyvenimo lygis Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje 1938–1940 metais, *Lituanistika*, 2007, t. 53, nr. 4(72), p. 28.

pateikta lentelė apie Latvijos nacionalines pajamas 1933–1938 metais¹²³ (25 lentelė).

25 lentelė. Latvijos nacionalinės pajamos 1933–1938 m. faktinėmis kainomis mln. Ls

Ūkio šaka	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Iš viso	857,6	896,8	896,1	965,3	1149,2	1256,0
Žemės, miškų ūkis, žvejyba	383,4	390,8	365,1	391,0	502,5	532,9
Pramonė	152,3	170,4	183,6	194,1	231,2	257,4
Prekyba, kreditas, draudimas	112,0	118,9	127,6	148,1	166,1	200,1
Transportas	48,3	51,7	54,1	58,9	68,5	69,3
Kitos ūkio šakos	161,6	165,0	165,7	173,2	180,9	196,3
1-am gyventojui Ls	444	462	459	493	585	637
1-am dirbančiam Ls	699	731	731	787	937	1024

Šaltinis: Ostland in Zahlen, S. 21.

Skaičiuojant litais pagal mažmeninių prekių, atitinkančių minimalią vartojimo normą, kainų indeksą, 1938 m. nacionalinės pajamos Latvijoje, vidutiniškai vienam gyventojui, buvo 637/0,81 = 786 Lt. Lietuvoje tuo metu šis rodiklis tesiekė 500 Lt (63,6 proc. Latvijos lygio; Didžiojoje Lietuvoje – 61,6 proc., Klaipėdos krašte – apie 95 proc.). Prie progos. Nors Klaipėdos krašto ir Latvijos rodikliai panašūs, reikia turėti galvoje, kad Latvijoje daugelio kiekybinių ūkinių rodiklių reikšmės labai mažino Latvijos mastu didelę Latgalą. Tad Klaipėdos kraštas, vis dėlto, neprilygo nei Vidžemei, nei Kuržemei, nei Žiemgalai (nebent vienai kitai tų provincijų apskrčių; skurdi Ilūkstės apskritis, nors formaliai ir priklausė Žiemgalai, išimtis).

Bandymai skaičiuoti pagal oficialų ar valiutos pirkimo/pardavimo kursą nėra ir negali būti tikslūs. Bet galima pristatyti ir taip gautus rodiklius. Skaičiuojant pagal lato pirkimo kursą Kaune, 100 Ls 1938 m.

♦♦♦♦

123 Ostland in Zahlen, S. 21.

atitiko 114,105 Lt (metinis vidurkis; sausį – 116,19 Lt, liepą – 114,90 Lt, gruodį – 109,24 Lt etc.). Tad nacionalinės pajamos Latvijoje tuomet atitiktų $637 \times 1,14105 = 727$ Lt (Lietuvos rodiklis tuomet atrodytų didesnis – 68,8 proc. Latvijos lygio). Galima ir dar kitaip. 1939 m. vasarą Latvijos ir Lietuvos pasienyje „juodojoje biržoje“ latas buvo vertinamas 1,45..1,5 Lt¹²⁴. Tarkim, 1,45 Lt. Jei taip, Latvijos nacionalinių pajamų, tenkančių vienam gyventojui, dydis, skaičiuojant litais būtų $637 \times 1,45 = 924$ litai (Lietuvos rodiklis tuomet tesiektų 54,1 proc. Latvijos lygio).

Latviai panašius skaičius mini nuolat, tik, pasak jų, Lietuvos atsilikimas buvęs dar didesnis. Anot latvių, nacionalinės pajamos, skaičiuojant vienam gyventojui, 1930 metais (kartais nurodomi ir 1933 metai) Latvijoje buvusios 600 Ls (net Suomijoje, kuri per Pirmąjį pasaulinį karą nenukentėjusi, tik nežymiai daugiau – 610 Ls), o Lietuvoje – vos 280 Ls¹²⁵ (taigi vos 46,7 proc. Latvijos lygio).

Paulas Karnupas rašo, kad pirmieji bandymai apskaičiuoti Latvijos nacionalines pajamas daryti pasaulinės ekonominės krizės metais¹²⁶. 1929/1930 biudžetiniais metais Latvijos nacionalinės pajamos buvusios 1151 mln. latų (600 Ls vienam gyventojui), 1932 m. – 744 mln.

♦♦♦♦

124 Žagarės muitinės viršininko (parašas neįskaitomas) 1939 08 04 raportas Finansų ministerijos Užsienio prekybos departamentui spekuliacijos Lietuvos–Latvijos pasienyje klausimu. *LVA*, F. 388, Ap. 3, B. 1381, L. 293.

125 Latvijas saimniecība 1920–1940 gadam. Prieiga per internetą: <<http://www.gudri-nieks.lv/referati/referats/latvijas-saimnieciba-1920-1940-gads.html>> [žiūrėta 2014 07 01]; Komentari par: Latvijā notiekošais ir medusmaize Krievijai. Lapa 2. Prieiga per internetą: <http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/407450-latvija_notiekosais_ir_medusmaize_krievijai/comments/page/2> [žiūrėta 2014 07 01]; šaltinis, kuriuo remiamasi, abiem atvejais nenurodytas; Žr. taip pat: P. Karnups, Latvijas tautsaimniecības un finanšu norises (1920–1940), 30, lpp. Prieiga per internetą: <<http://m.bank.lv/images/stories/pielikumi/publikacijas/citaspublikacijas/Karnups.pdf>> (Toliau: P. Karnups, Latvijas tautsaimniecības un finanšu norises (1920–1940)) [žiūrėta 2014 07 01]; 1931–1939 Latvija. Prieiga per internetą: <http://www.pebo.lv/Kergalvja_nams_%2010100.pdf> [žiūrėta 2014 07 01].

126 P. Karnups, Latvijas tautsaimniecības un finanšu norises (1920–1940), 30, lpp. Nuoroda į tris ekonomisto Alfredo Ceihnerio (Alfrėds Ceihners) straipsnius žurnale „Ekonomists“ 1931 ir 1933 metais.

Ls (390 Ls vidutiniškai vienam gyventojui)¹²⁷. 1933 m. – 857,6 mln. Ls (444 Ls vienam gyventojui), 1938 m. – 1256,0 mln. Ls (637 Ls vid. vienam gyventojui)¹²⁸. Nuorodos visur į bene žymiausio tarpukario Latvijos ekonomisto Alfredo Ceihnerio (Alfrēds Ceihners; 1899–1987) straipsnius žurnale „Economists“ 1931 ir 1933 metais bei mūsų nuolat minimą vokiečių leidinį „Ostlandas skaitmenimis“. Kadangi Ceihneris karo metais gyveno Rygoje ir 1943–1944 m. net išleido didžiulės apimties knygą „Latvijos bolševizacija“¹²⁹, beveik neabejotina, kad būtent A. Ceihneris ir yra leidinyje „Ostlandas skaitmenimis“ pateiktų duomenų autorius. Bent jau pagrindinis.

Leidinyje „Ostlandas skaitmenimis“ nepateikta duomenų tik apie nacionalines pajamas Estijoje. Jau rašyta, kad oficialioji statistika Estijoje, kaip ir Lietuvoje bei Latvijoje šių duomenų taip pat nepublikavo¹³⁰. Tačiau 1932 m. Valstybinio statistikos biuro darbuotojas Juhanas Janusonas (Juhan Janusson; 1894–1967) paskelbė savo skaičiavimus apie „Bendrąsias nacionalines pajamas“ Estijoje 1928–1930 metais. Pasak autoriaus, visa šalies ūkio produkcija (nacionalinės pajamos) buvo 371 mln. Estijos kronų (Ekr), o visos gyventojų pajamos – 482 mln. Ekr¹³¹. 1940 m. Arvo Hormas (Arvo Horm, iki 1935 m. Arnold Horm; 1913–1996) paskelbė savo duomenis apie Estijos nacionalines pajamas 1929–1938 me-

••••

127 P. Karnups, Latvijas tautsaimniecības un finanšu norises (1920–1940), 30, lpp. Nuoroda į ekonomisto Alfredo Ceihnerio (Alfrēds Ceihners) straipsnį žurnale „Economists“ 1933 metais.

128 P. Karnups, Latvijas tautsaimniecības un finanšu norises (1920–1940), 30, lpp. Nuoroda į: Ostland in Zahlen, s. 21.

129 A. Ceihners, Latvijas bolševizācija 1940.–1941., Rīga: Rīgā Ceichners, 1944, 595 lpp. Buvo 2 leidimai: 1943 ir 1944 metais. Knyga vėliau perleista Jungtinėse Valstijose (Latvijas bolševizācija 1940–1941., Nebraska: Gauja, 1986).

130 Žr.: Ostland in Zahlen; M. Klesment, J. Valge, *Eesti rahvastiku majandustegevuse näitarve XX sajandil*, Tallinn, 2007, 181 lk.

131 J. Valge, Uue majanduse lätteil: Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938. Eelretsenseeritud artikliseeria (Toliau: J. Valge, Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938), *Akadeemia*, 2003, nr. 10–12, Lk. 2202–2228, 2443–2486, 2712–2735 (konkrečiai: p. 2209).

tais, nors neaišku, kuo rėmėsi ir kaip skaičiavo¹³². Pasak A. Hormo, 1938 m. bendroji iš ūkio gautų pajamų vertė buvo 376 mln. Estijos kronų¹³³ (*26 lentelė*). Kadangi Estijoje 1938 m. gyveno 1131,1 tūkst. gyventojų, tai išeina, kad vidutiniškai vienam gyventojui teko tik 332 Estijos kronos. Perskaičiavus litais pagal mažmeninių prekių, atitinkančių minimalią vartojimo normą, kainų indeksą, 1938 m. nacionalinės pajamos Estijoje vidutiniškai vienam gyventojui išėtų tebusios 332/0,68 = 488 Lt¹³⁴ (Lietuvoje tuo metu – 500 Lt, tad išėtų, kad praktiškai lygus arba net geresnis už Estijos rodiklį).

26 lentelė. Estijos nacionalinės pajamos 1929–1938 m. Arvo Hormo skaičiavimais faktinėmis kainomis mln. Estijos kronų (Ekr)

Metai	Iš viso	Žemės ūkis	Pramonė	Transportas	Nekilnojamas turtas
1929	342	232	81	13	16
1930	315	203	79	13	20
1931	260	148	75	12	25
1932	224	123	67	9	25
1933	249	143	71	11	24
1934	259	143	80	13	23
1935	284	155	91	13	25
1936	318	174	103	14	27
1937	342	188	110	16	28
1938	376	216	113	18	29

Šaltinis: Jaak Valge, Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938, *Akadeemia*, 2003, nr. 10, Lk. 2211.

♦♦♦♦

132 J. Valge, Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938, *Akadeemia*, 2003, nr. 10, Lk. 2210–2211.

133 Ten pat, Lk. 2211.

134 G. Vaskela, Darbo užmokestis ir darbininkų bei tarnautojų šeimų gyvenimo lygis Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje 1938–1940 metais, *Lituanistika*, 2007, t. 53, nr. 4(72), p. 28; J. Valge, Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938, *Akadeemia*, 2003, nr. 10, Lk. 2211.

Skaičiuojant pagal oficialų valiutos kursą, Estijos „reikalai“ atrodytų dar blogesni. Estijos krona (Ekr) 1938 m. buvo lygi 1,13 Latvijos lato (Ls), arba 1,28 lito. Tad pagal oficialų valiutos kursą Estijos nacionalinių pajamų, skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui, apimtis 1938 m. – vos $332 \times 1,28 = 425$ litai. To jau pernelyg... Visiškai aišku, dėl ko estai Antrojo pasaulinio karo metais vokiečių išleistame statistikos duomenų rinkinyje šių duomenų nepublikavo. Ir apskritai estų autoriai A. Hormo duomenų faktiškai nei naudoja, nei mini. Specialioje studijoje žymus Estijos ūkio istorijos specialistas Jakas Valge (Jaak Valge) konstatavo, kad tarptautiniams lyginimams nei J. Janusono, nei A. Hormo duomenys netinka¹³⁵.

Su tuo reikia sutikti, ypač dėl Hormo duomenų, žinant, kad pats mokslininkas savo lentelę pavadino „Grynosios pajamos ūkio šakomis“ ar „Grynoji produkcija ūkio šakomis“ („Tootmisalade puhastoodang“), o tai tikrai ne tas pat, kas mums įprasti BNP ar BVP (nėra prekybos, paslaugų etc.; **26 lentelė**). Tai, kas pasakyta apie duomenų „netinkamumą“ lyginti su Lietuvos ir Latvijos rodikliais, visiškai nereiškia, kad Janusonas ar Hormas būtų kokie neišmanėliai. J. Janusonas buvo diplomuotas ekonomistas, ne tik dirbęs Statistikos biure, bet ir parašęs ne vieną straipsnį ūkio ir ūkio statistikos klausimais, 1940 m. išleidęs monografiją (su kitais) miško darbų racionalizavimo tema. A. Hormas buvo žymus estų ekonomistas ir visuomenės veikėjas, 9 knygų autorius. Baigė Tartu universitetą, 1937 ir 1943 m. gavo Stokholmo universiteto stipendijas studijuoti ir stažuotis šiame universitete. O kas buvo Stokholmo (švedų, Švedijos) ekonomikos mokykla, niekam, iš bent kiek su ūkio statistika susijusių, aiškinti nereikia.

Tačiau pasinaudoti A. Hormo duomenimis, pasitelkus J. Janusono skaičiavimų rezultatus, pravartu. Šis tas galėtų tapti aiškiau. J. Janusonas išties skaičiavo tai, kas dabar gali būti vadinama bendrosiomis nacionali-

♦♦♦♦

135 J. Valge, Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938, *Akadeemia*, 2003, nr. 10, Lk. 2208–2211.

27 lentelė. Estijos nacionalinės pajamos 1928–1930 m. Juhano Janusono duomenimis

Ūkio šaka	Grynoji produkcija mln. Ekr	NP struktūra proc.
Žemės ūkis iš viso	260	70,1
Ūkių pajamos iš žemės ūkio naudmenų	222	59,8
Kitos ūkių pajamos	11	3,0
Pajamos iš ne ūkių žemės	3	0,8
Valstybinių žemės ūkių pajamos	13	3,5
Žvejyba	5	1,4
Šaltinyje nenurodyta	6	1,6
Pramonė iš viso	91	24,5
Stambioji pramonė	56	15,1
Vidutinioji pramonė	8	2,2
Smulkioji pramonė ir amatai	19	5,2
Statyba	8	2,2
Transportas iš viso	20	5,4
Geležinkelio transportas	15	4,0
Autotransportas	1	0,3
Vandens transportas	4	1,1
Bendrasis nacionalinis produktas iš viso	371	100,0
Pajamos iš komercinės veiklos	48	
Intelektualioji ir visuomeninė veikla	42	
Paslaugos ir pašalinis uždarbis	21	
Visos gyventojų pajamos	482	

Šaltinis: Jaak Valge, Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938, *Akadeemia*, 2003, nr. 10, Lk. 2209.

nėmis pajamomis (27 lentelė). Tačiau matyti, kad bendroju nacionaliniu produktu J. Janusonas, kaip kad vėliau A. Hormas, vadino tik pajamas iš gamybos, už savojo nacionalinio produkto sampratos ribų palikdamas ne tik paslaugų sferą, bet net ir prekybą. Tad nors skaičiuotąjį rodiklį Janusonas ir vadino bendroju nacionaliniu produktu, tai tikrai ne mums įprastas BNP. Tačiau tai, kas pasakyta, toli gražu ne viskas.

Latvijoje ir Lietuvoje skaičiuotąjį agregatinį indeksą (Tautos pajamos, Nacionalinės pajamos) labiau atitinka J. Janusono „Bendrosios (visos) gyventojų pajamos“ (27 lentelė). Santykis tarp autoriaus skaičiuotų NP ir bendrųjų pajamų lygus 371/482 arba 1/1,30. Jei tokia proporcija padidintume A. Hormo apskaičiuotąjį Estijos nacionalinių paja-

mų 1938 metais rodiklį, gautume $376 \times 1,30 = 488,8$ mln. Estijos kronų. Skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui, $488,8/1,1311 = 432$ Estijos kronoms. Perskaičiavus litais pagal mažmeninių prekių, atitinkančių minimalią vartojimo normą, kainų indeksą, 1938 m. nacionalinės pajamos Estijoje vidutiniškai vienam gyventojui išėtų lygios $432/0,68 = 635$ Lt¹³⁶ (Lietuvoje tuo metu – apie 500 Lt (be Klaipėdos krašto – 484 Lt), tad išėtų, kad Lietuvoje nacionalinės pajamos sudarė 78,7 proc. (be Klaipėdos krašto – 76,2 proc.) Estijos rodiklio).

Ką gi, estams net ir paskutinis skaičius (432 Ekr) džiaugsmo kelti, matyt, negali. Svarstykime toliau. Kaip nurodo Jakas Valge, savo straipsniuose ir J. Janusonas (1932 m.), ir A. Hormas (1940 m.) aptarė 1930 m. Drezdeno banko apskaičiuotus nacionalinių pajamų rodiklius. Pasak Drezdeno banko analitikų, 1927/1928 metais nacionalinės pajamos, skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui, buvo: Estijoje – 367 Ekr, Lietuvoje – 274 Ekr, Latvijoje – 356 Ekr, (palyginimui, Lenkijoje – 285 Ekr., Suomijoje – 397 Ekr, Vokietijoje – 969 Ekr., Švedijoje – 992 Ekr., Danijoje – 1030 Ekr., Anglijoje – 1266 Ekr, JAV – 2773 Ekr)¹³⁷. Drezdeno bankas neatsižvelgė į nacionalinių valiutų perkamąją galią, todėl realaus gyvenimo lygio santykio pateiktieji duomenys tinkamai neatspindi¹³⁸. Dėl to Drezdeno banko duomenys šioje monografijoje detaliau ir nebus aptariami. O kalbant tik apie skirtumą tarp Lietuvos ir Latvijos rodiklių (Lietuvoje NP dydis skaičiuojant vienam gyventojui – 77 proc. Latvijos lygio), tai jis kiek mažesnis už skirtumą, mūsų apskaičiuotą sprendžiant pagal vėlesnius bei gerokai tikslesnius valstybinių statistikos tarnybų specialistų duomenis.

♦♦♦♦

136 G. Vaskela, Darbo užmokestis ir darbininkų bei tarnautojų šeimų gyvenimo lygis Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje 1938–1940 metais, *Lituanistika*, 2007, t. 53, nr. 4(72), p. 28; J. Valge, Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938, *Akadeemia*, 2003, nr. 10, Lk. 2209, 2211.

137 J. Valge, Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938, *Akadeemia*, 2003, nr. 10, Lk. 2207.

138 Ten pat.

Kitas dalykas, kad santykis tarp Latvijos ir Estijos tiek Janusonui, tiek Hormui, tiek po 70-ties metų rašiusiam Valgei atrodė daugiau mažiau tikslus. Drezdeno banko duomenimis, nacionalinės pajamos, skaičiuojant vienam gyventojui, Estijoje ne tik nebuvo mažesnės už Latvijos gyventojų pajamas, bet net kiek didesnės. Mūsų jau minėtais K. Klarko duomenimis, 1925–1934 metais nacionalinės pajamos, skaičiuojant vienam ekonomiškai aktyviam gyventojui, buvo: Lietuvoje – 207 JAV dol., Estijoje – 341 JAV dol., Latvijoje – 345 JAV dol.¹³⁹ Perskaičiavus vienam gyventojui, atitinkamai 80, 127 ir 131 JAV dol.¹⁴⁰ (**19 lentelė**). Pastaruoju atveju kiek didesnis Latvijos rodiklis, tačiau apskritai, kaip ir Drezdeno banko skaičiavimais, Latvija ir Estija pagal nacionalinių pajamų rodiklį apylygės... Taip, tiesą sakant, tebeatrodo ir dabar. Ir ne tik estams...

Lietuvos atsilikimas nuo Šiaurės kaimynų anuomet pačių lietuvių aiškiai matytas ir suvoktas. Galima prisiminti kad ir finansų tarėją Antrojo pasaulinio karo metais Joną Matulionį (1898–1980). 1943 m. vasario 23 d. jis vyko iš Šiaulių į Rygą, ir dienoraštyje įrašė: „*Lietuvių–latvių siena.* <...> *Latvijos pusėje plentas meksfaltuotas*¹⁴¹. *Šiaudiniai stogai išnyksta. Trobesiai atrodo naujesni, tvarkingesni. Iš karto pajunti aukštesnės civilizacijos lygį. Daug stulpų su elektros ir telefono laidais. Skirtumas aiškus ir nedvejotinas.*“¹⁴²

Ir priešingai, kalbant apskritai, pastebimo skirtumo tarp Latvijos ir Estijos tarpukariu tikrai niekas nematė, didesnio skirtumo ir nebuvo. Galima lyginti labai daug ūkinės, socialinės ir kultūros raidos lygį atspindinčių rodiklių. Latvijoje ir Estijoje visi jie daugmaž lygūs.

♦ ♦ ♦ ♦

139 Ten pat, Lk. 2208.

140 Tiksliau, tarptautiniai vienetai (TV, 1 TV = 1 JAV dol. 1925–1934 m. kainomis); Apskaičiuota remiantis: A. Maddison, *Macromeasurement before and after Colin Clark*, p. 33, 35; V. Lacina, *K dynamice hospodárskeho vývoje v predmichovske ČSR, Sbornik historický 23*, Praha, 1976, S. 119–166; *Tautos ūkis*, 1938, nr. 45(175), p. 899.

141 Bituminio pagrindo kelio dangos arba asfalto rūšis.

142 J. Matulionis, *Neramios dienos*, Toronto: Litho Art, 1975, p. 214.

Ką gi, kol kas tenka palikti, kaip yra. Atlikti skaičiavimai, turint omenyje išlygą, kad Estijos rodiklis gali būti kiek sumažintas, palyginti su tuo, kas realiai buvo, leidžia daryti tokias išvadas. 1938 m. nacionalinės pajamos Rytų Pabaltijyje, skaičiuojant litais sugretinamosiomis 1938 m. kainomis, buvo: Lietuvoje – 500 Lt, Estijoje – 635 Lt (ar net kokiu šimtu litų daugiau), Latvijoje – 786 litai. Pačioje Lietuvoje galima išskirti dvi teritorijas: vadinamosios Didžiosios Lietuvos, kurioje vidutiniškai vienam gyventojui 1938 m. teko 484 Lt nacionalinių pajamų, ir Klaipėdos krašto, kuriame šis rodiklis – apie 750 litų.

Keletas žodžių apie tai, kas, kalbant apie bendrąsias nacionalines pajamas, tarpukariu skaičiuota Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. Skaičiuota ne valstybinių statistikos tarnybų, kurios tokių duomenų neskelbė, o atskirų ūkio ir ūkio statistikos specialistų.

Latvijoje (25 *lentelė*) aiškiai skaičiuotos pajamos iš gamybos ir prekybos bei kai kurių paslaugų (draudimo, kredito) sferos. Faktiškai tai pajamų metodu skaičiuotas dabartinis bendrasis vidaus produktas (BVP), o gal net grynasis vidaus produktas (GNP; $GNP = BNP - \text{amortizacija}$). Konkrečiai išvadai trūksta duomenų apie apskaitos metodiką.

Lietuvoje A. Rimka (vėliau juo sekęs F. Šipica ar dar kas nors iš statistikų; 20–22 *lentelės*) faktiškai taip pat skaičiavo tai, kas dabar vadinama bendruoju arba grynuoju vidaus produktu (BVP ar GVP; dėl nepakankamai aiškios skaičiavimų metodikos sunku skirti). Tiesa, A. Rimka, analizuodamas 1924 m. duomenis, į „kitų pajamų“ skiltį (2,37 proc. NP) įtraukė ir perlaidas iš užsienio, kurios konkrečiais metais buvo nemenkos. Tai formaliai tarsi leistų kalbėti apie bendrųjų arba grynujų nacionalinių pajamų (BNP arba GNP) rodiklį. Tačiau taip skaičiuoti ir 1938–1939 m. duomenys. Perlaidų iš užsienio gauta ir tuomet, tačiau ne mažiau ir išvežta, be to, neįskaitytos keliasdešimties tūkstančių Latvijos ir Rytų Prūsijos laukuose dirbusių samdinių pajamos etc., tad faktiškai gautasis rodiklis yra BVP, o ne BNP. Be to, nacionalinės pajamos kaip ir Latvijoje suprantos pirmiausia kaip ūkio gamybinėse šakose sukurto galutinio produkto vertė (arba, kitaip, daugiausia kaip pajamos iš gamybos).

Estijoje (26–27 lentelės) bendrasis nacionalinis produktas arba nacionalinės pajamos dar griežčiau suprastos daugiausia kaip pajamos iš gamybos (ar net produkcijos vertė).

Taip, beje, būta ir visur kitur. Ir dėl to, kad pati paslaugų sfera dar nebuvo išplėtotą, ir nė iš tolo neprilygo tam, kas stebima XXI amžiaus pradžioje. Ir dėl to, kad nebuvo išplėtotą bendrųjų ūkio raidos rodiklių (agregatinių indeksų) apskaitos teorija. Ir dėl to, kad nacionalinių sąskaitų rengimas dar nebuvo valstybinės statistikos objektas.

Tik šiais laikais standartizuota nacionalinių sąskaitų sistema yra visą ūkį aprėpiančios makroekonominių rodiklių sistemos pagrindas. Tik dabar ūkis vertinamas trimis matmenimis: pajamų (darbo užmokestis, pelnas, palūkanos etc.), išlaidų (galutinis vartojimas, investicijos, valstybės išmokos) ir gamybos (įvairiuose ūkio sektoriuose – pramonėje, žemės ūkyje, paslaugų – sukurtos pridėtinės vertės suma). Tik dabar siekiama, kad gauti duomenys galėtų būti verifikuojami kryžmine patikra. Šia linkme iš esmės pradėta žengti tik XX amžiaus IV dešimtmetyje. Ir būtent K. Klarkas, apie kurį kalbėta, bene pirmasis ėmėsi konkrečių skaičių ir tarptautinių palyginimų. Beje, jam taip pat iš esmės terūpėjo gamybos sfera ir darbo našumas.

Komunistinės Rusijos statistika bendruosius ūkinės raidos rodiklius ėmė skaičiuoti tik XX amžiaus VI dešimtmetyje (atskiri ūkio specialistai savo iniciatyva tai darė ir anksčiau). Kadangi ūkio raidoje nuo pažangesnių šalių atsilikta, statistikos praktikoje naujai sukurtu turtu tradiciškai laikyta daugiausia gamybinių šakų produkcija, nors tai ir nereiškia, kad paslaugų sfera apskritai ignoruota. Viena vertus, paslaugų sfera komunistinio bloko šalyse plėtotą nepakankamai, tad ir jos reikšmė mažesnė. Antra vertus, be didelės dalies paslaugų sferos tarptautiniai lyginimai atrodė „gražesni“... Su Karlo Markso (Karl Heinrich Marx; 1818–1883) mokymu tai niekaip nesusiję. Suprantama, jei nekalbėsime apie nedidelio proto režimo propagandininkų pastangas bet kur ir bet kada garbinti „marksizmo klasikus“. Kalbama prasme visi ūkio statistikai XIX amžiuje be jokios Markso įtakos buvo „materialistai“...

Pradėjus apie statistinius duomenis, kurie skelbti 1945–1990 metais, būtina kai ką paaiškinti. Dažniausiai kalbama, kad jie netikslūs, kad būta galybės prirašinėjimų ir pan. Dėl to, suprantama, nėra ko aušinti burnos. Galima nebent pridurti, kad rusų statistika tuo metu ignoravo pasaulines kainas, laikydamosi prielaidos, kad komunistinėje valstybėje kainos stabilios, o visi kainų pokyčiai susiję tik su valdžios potvarkiais. Tai, kad vienos ir tos pačios paskirties gaminių rūšių kainos skirtingos (galbūt, priklausomai nuo kokybės, bet nebūtinai), leidžia manipuluoti gamybos ar vartojimo piniginiiais įverčiais. Juk galima pasirinkti brangesnę arba pigesnę rūšį, ir vienu atveju produkcijos vertė bus didesnė, kitu – mažesnė¹⁴³. Ignoruotas buvo ir tam tikras fiksuotas gaminių sąrašas, kuris yra prielaida paritetinei perkamajai galiai įvertinti. Pagaliau, skaičiuota buvo ne principu, kiek ankstesniu laikotarpiu pagamintas produktas kainuotų vėlesniais metais, o priešingai – kiek vėlesniais metais pagamintas produktas galėjo kainuoti (būti vertas) anksčiau. Kadangi gyvenimas vietoje nestovi, atsiranda naujų produktų, tobulėja technologijos, vėlesniuojau laikotarpiu apskritai imama gaminti tai, apie ką anksčiau nė nesapnuota... Žodžiu, komunistinėje Rusijoje taikytai bendrųjų ūkinės raidos rodiklių skaičiavimo metodikai būdinga tendencija didinti vėlesnio laikotarpio rodiklius. Ne žemės ūkio sferoje tai gali atrodyti itin efektinga.

Nepaisant to, skirtumas tarp bendrųjų ūkinės veiklos rodiklių „tarybinės“¹⁴⁴ ir „vakarietiškosios“, arba „civilizuotojo pasaulio“, apskaitos metodikų kartais pernelyg išpučiamas.

♦♦♦♦

143 Tai nėra išskirtinė „tarybinės“ statistikos savybė. Nebent mastas didesnis.

144 Skirtini du su žodžiu „tarybinis“ susiję dalykai. Viena vertus, tiesiogine to žodžio prasme tai nebuvo nei „tarybų“ (t. y. kolektyvinė) valdžia, nei kažkoks bet kokio reiškinio specifinis aspektas. Antra, Lietuvoje lietuviškas terminas vis keičiamas rusiškų skoliniu „sovietų“ (Vakarų kalbos pačios to žodžio neišrado). Skirtingai nuo kitų Rytų Pabaltijo kraštų – Suomijos, Estijos ir Latvijos, kuriose vartojamas tik savas žodis (estiškai „nõukogude“, latviškai „padomju“, suomiškai „neuvosto“). Kai kas, tiesa, mano, kad patogiau kalbėti apie „sovietus“, o ne „rusus“, nes ne visi „sovietai“ būvę rusai. Bet jei taip, tai ir carinėje Rusijoje ne visi buvo rusai... Antra vertus, argi Tarybų Sąjunga ne komunistinė Rusija?

Komunistinėje Rusijoje (ir Maskvos valdytose Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje) statistikos tarnybos skaičiavo du apibendrinančius ūkinius rodiklius – bendrąjį visuminį produktą (BP) ir nacionalines pajamas (NP). Bendrasis visuminis produktas (BP; jis lietuviškai vadintas ir bendruoju visuomeniniu produktu) suprastas kaip metinės materialinės gamybos (su kai kuriais paslaugų sferos elementais) vertė. Atskaičius iš jo materialines sąnaudas galutinio vartojimo prekėms gaminti (amortizacija), gaunamos nacionalinės pajamos¹⁴⁵.

Dabartinis bendrojo vidaus produkto (BVP) rodiklis šiame tekste jau aptartas. Tai visų galutinio vartojimo prekių ir paslaugų, pagamintų šalyje per tam tikrą laikotarpį, vertė. Aptarti ir nacionalinių pajamų rodikliai (jų ne vienas). Pagal Jungtinių Tautų metodiką skaičiuotos nacionalinės pajamos (NP) nėra tas pat, kas nacionalinės pajamos (NP) pagal metodiką, naudotą komunistinėje Rusijoje. Nacionalinės pajamos pagal Jungtines Tautas¹⁴⁶ – visų prekių ir paslaugų, pagamintų per tam tikrą laiką, piniginė vertė, atskaičius kapitalo nusidėvėjimą.

Tad dabartinio BVP ir kitų minėtų rodiklių tarpusavio ryšys apibendrintai apibūdintinas taip:

BVP = NP (pagal Jungtines Tautas) + amortizacija;

arba

BVP = NP (pagal TSRS/SSRS metodiką) + amortizacija + negamybinės pajamos (darbo užmokestis, pelnas ir pan.) – nematerialios sąnaudos gamybos reikmėms bei prekės ir paslaugos, panaudotos kaip sąnaudos, gaminant kitas prekes ar paslaugas¹⁴⁷.

****

145 Labai panašu į tai, kas nacionalinėmis pajamomis tarpukariu vadinta Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje (apie tai jau kalbėta).

146 Nacionalinės pajamos nėra bendrosios nacionalinės pajamos, kurios apibūdinamos kaip NP + grynųjų pajamų iš užsienio vertė.

147 Konkretus šių rodiklių santykis nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse Lietuvoje nėra skaičiuotas, tačiau kaimyninėje Latvijoje 1989 m. jis toks: a) BVP = 10 583 mln. rub. = 8818 mln. rub. (NP pagal JT metodiką) + 1765 mln. rub. (nusidėvėjimas), arba b) BVP = 10 583 mln. rub. = 7630 mln. rub. (NP pagal TSRS metodiką) + 1765 mln. rub. (nusidėvėjimas) + 1685 mln. rub. (darbo užmokestis, pelnas ir pan.) – 497 mln.

Jau rašyta, kad tos „tarybinės“ statistikos duomenimis, 1940 m. nacionalinių pajamų apimtis Lietuvoje, skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui ir 1970 m. kainomis, buvo 260 rublių. Latvijoje ir Estijoje maždaug po 303 rublių (**18 lentelė**). Santykis tarp Lietuvos ir jos Šiaurės kaimynių, žinoma, mažesnis (Lietuvoje maždaug 85 proc. Latvijos ir Estijos lygio), negu kad išeina analizuojant tarpukariu skelbtus duomenis (apie 65..75 proc.). Tačiau, ko gero, viskas pagrįsta ne „metodika“ ar specialiu „klastojimu“, o tiesiog lėtesne žemės ūkio (maisto) ir kasdienio vartojimo prekių kainų kaita, lyginant jas su sudėtingesnių pramonės gaminių kainų mažėjimu (jei ne absoliučiu, bent santykinu).

---

rub. (nematerialios sąnaudos gamybos reikmėms). Žr.: J. Sproģis, I. Sproģe, A. Sproģis, *Latvijas ekonomika līdz 2006, gadam* [Proceedings of the International Scientific conference „Economic science for rural development“], Academy of agricultural and forestry sciences of Latvia, *Latvia university of agriculture*, nr. 12, Jelgava, 2007, 20. lpp.

Nacionalinės pajamos Rytų Pabaltijyje tarpukariu ir Madisono projektas

Pačioje XX amžiaus pabaigoje ir XXI amžiaus pradžioje Estijos ūkio istorikai pabandė iš naujo apskaičiuoti Estijos nacionalinių pajamų rodiklius ir palyginti juos su analogiškais kitų šalių duomenimis. Ūkio istorijos klausimams Estijos istoriografijoje apskritai skiriama žymiai daugiau dėmesio, negu Lietuvoje arba Latvijoje. Bet prieš pradėdami analizuoti Estijoje naujai gautus duomenis, privalome grįžti prie platesnio ūkio raidos analizės ir bendrųjų ūkinės raidos rodiklių konstravimo konteksto. Tas kontekstas apskritai susijęs su žymiu ekonomistu ir ūkio istoriku Angusu Madisonu (Angus Maddison; 1926–2010), o jau kalbant apie XXI amžiaus pradžios ūkio istorijos tyrimus Estijoje, – itin glaudžiai.

Vadinamasis Madisono projektas¹⁴⁸ pradėtas įgyvendinti 2010 metų kovą. Projektą inicijavo grupė žymaus ekonomisto ir ūkio istoriko A. Madisono bendradarbių. Sumanymo tikslas – tęsti A. Madisono tyrimus ekonominės veiklos kiekybinio įvertinimo (matavimo) sferoje, kad būtų galima daugiau mažiau korektiškai palyginti atskirų (skirtingų) šalių ir regionų ūkinę raidą įvairiais laikotarpiais (nuo I amžiaus pradžios iki 2010 metų). Taip tęsiamas A. Madisono pradėtas darbas, publikuojant statistinius duomenis apie pasaulio ir atskirų šalių bei regionų ūkinę raidą per pastaruosius 2 tūkstančius metų¹⁴⁹.

A. Madisonas, suprantama, naudojosi šioms laikams įprastu perkamosios galios pariteto principu. Tačiau mėginimas vienu ir tuo pačiu kiekybiniu matu apibūdinti itin ilgo istorinio proceso ūkio raidą reikalauja labai specifinio prekių ir paslaugų krepšelio¹⁵⁰. Dėl tos priežasties

♦ ♦ ♦ ♦

148 Maddison Project. Prieiga per internetą: <<http://www.ggdc.net/maddison/maddison-project/home.htm>> [žiūrėta 2014 07 01].

149 Original Maddison Homepage. Prieiga per internetą: <<http://www.ggdc.net/maddison/maddison-project/orihome.htm>> [žiūrėta 2014 07 01].

150 Vartojimo kainų indeksai JAV pradėti skelbti 1921 metais. Indeksų bazė nuolatos peržiūrima ir tikslinama. XXI amžiaus pradžioje tenykštį krepšėlį vartojimo kainų

šiuolaikinei ūkio padėčiai atskirose šalyse palyginti naudojami kiti indeksai ir skirtingos perkamosios galios pariteto apskaitos procedūros. Kitas dalykas, kad ir A. Madisonas stengėsi skaičiavimus pratęsti iki gyvenamojo momento, o jo darbo tęsėjai savo teikiamas dinamines eilutes taip pat baigia naujausiųjų statistinių duomenų atitinkamu perskaičiavimu. Madisono projekto pagrindinis uždavinys, vis dėlto, yra kiekybiškai apibūdinti ūkio istorinę raidą, o ne tiksliai atspindėti valstybių ar regionų ūkių lygio skirtumą gyvenamuoju momentu.

Šiuo metu Pasaulio bankas skelbia:

- Pasaulio šalių BNP, skaičiuojant vienam gyventojui palyginamąją kainą JAV doleriais pagal 2000 m.¹⁵¹ arba 2005 m.¹⁵² kursą;
- BNP vienam gyventojui PGP doleriais¹⁵³;

---

indeksui apskaičiuoti sudarė 398 įvairios mažmeninės kainos, suskirstytos į 5 kategorijas: maisto produktai (105 vienetai), būsto (81 vienetas), drabužiai ir avalynė (77 vienetai), transportas (34 vienetai), sveikatos apsauga, rekreacija, pramogos etc. (101 vienetas). Kiekvieno vieneto (produkto arba paslaugos) lyginamasis svoris kategorijoje, o kategorijos bendrame vartojimo kainų indekse įvertintos atitinkamu koeficientu. Tas koeficientas nuolat tikslinamas. Apskaičiuojant indeksą atsižvelgiama į gyvenamojo būsto bei palikimo mokesčius. Eurostatas 1990 m. analizavo net 2553 produktų ir paslaugų kainas (žr.: J. Valge, Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938, *Akadeemia*, 2003, nr. 10, Lk. 2217–2218). Suprantama, tiek duomenų net apie gana artimą praeitį joks statistikas gauti negali.

151 BNP vienam gyventojui – tai bendrosios nacionalinės pajamos, padalytos iš metų vidurio gyventojų skaičiaus. Duomenys pateikti palyginamosiomis kainomis JAV doleriais pagal 2000 m. kursą. Prieiga per internetą: <http://www.google.lt/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_mktp_cd&idim=country:LTU&dl=lt&hl=lt&q=bvp#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nسلم=h&met_y=ny_gnp_mktp_kd&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=country&idim=country:LTU:LVA:EST:POL&fdim=country&hl=lt&dl=lt&ind=false> [žiūrėta 2014 07 01].

152 GNI per capita (constant 2005 US\$). Prieiga per internetą: <<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.KD>> [žiūrėta 2014 07 01].

153 BNP vienam gyventojui PGP doleriais. Prieiga per internetą: <http://www.google.lt/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_mktp_cd&idim=country:LTU&dl=lt&hl=lt&q=bvp#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nسلم=h&met_y=ny_gnp_ppcap_pp_cd&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=country&idim=country:LTU:LVA:EST:POL:RUS&fdim=country&hl=lt&dl=lt&ind=false> [žiūrėta 2014 07 01]. Bendrosios nacionalinės pajamos, tenkančios vienam gyventojui, išreikštos perkamosios

- BNP vienam gyventojui „Atlas“ metodu (JAV doleriais pagal dabartinį kursą)¹⁵⁴;
- BVP vienam gyventojui (JAV doleriais pagal dabartinį kursą)¹⁵⁵;
- BVP vienam gyventojui (palyginamosiomis kainomis JAV doleriais pagal 2000 m. kursą)¹⁵⁶;

galios pariteto doleriais, kad būtų galima reguliuoti kainų lygių skirtumus šalyse. Pasaulio banko tarptautiniai doleriai (PGP) yra ne anksčiau minėti tarptautiniai doleriai (liet. TK, angl. GK), bet EKS doleriai, kuriuos taip reikėtų vadinti, pagal alternatyvią procedūrą pagrindusius ir sukūrusius statistikus bei ekonomistus. Kalbama apie GK (Geary–Khamis arba G–K) ir EKS metodus. Jie, žinia, ne vieninteliai, tik plačiau taikomi. Esminiai skirtumai apibūdinti JT statistikos tarnybų (<http://unstats.un.org/unsd/methods/icmp/ipc5_hm.htm#_2>). JT pažymi, kad nors abu metodai turi specifinių privalumų (kaip ir trūkumų) ir nesuitarta, kad viena kuri privalėtų būti pasirinkta, EKS metodas labiau pabrėžia lygio skirtumus tarp ekonomiškai pajėgių ir silpnesnių šalių ir laikomas bent teoriškai kiek pranašesniu.

154 Bendrosios nacionalinės pajamos, konvertuotos į JAV dolerius, naudojant Pasaulio banko „Atlas“ metodą, ir padalytos iš metų vidurio gyventojų skaičiaus. Nacionaline valiuta apskaičiuotas BNP dažniausiai konvertuojamas į JAV dolerius pagal oficialų valiutų kursą, kad būtų galima jį palyginti su kitomis ekonomikomis. Gali būti naudojamas ir alternatyvus kursas, jei oficialus kursas gerokai skiriasi nuo to, kuris taikomas vykdant tarptautines operacijas. Pasaulio bankas naudoja specialų „Atlas“ perskaičiavimo metodą, taip sušvelnindamas kainų ir valiutų kursų svyravimus. Pritaikomas perskaičiavimo koeficientas, pagal kurį apskaičiuojamas nurodytų ir dvejų ankstesnių metų valiutų kurso vidurkis, pakoreguotas pagal infliacijos dydžio skirtumą tarp šalies ir, iki 2000 m., G5 šalių (Prancūzijos, Vokietijos, Japonijos, Jungtinės Karalystės ir Jungtinių Amerikos Valstijų). Nuo 2001 m. į šias šalis įeina euro zona, Japonija, Jungtinė Karalystė ir Jungtinės Amerikos Valstijos. Prieiga per internetą: <<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD>> [žiūrėta 2014 07 01].

155 BVP vienam gyventojui (JAV doleriais pagal dabartinį kursą). Prieiga per internetą: <http://www.google.lt/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_mktp_cd&idim=country:LTU&dl=lt&hl=lt&q=bvp#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nslm=h&met_y=ny_gdp_pcap_cd&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=country&idim=country:LTU:LVA:EST:POL:RUS&ifdim=country&hl=lt&dl=lt&ind=false> [žiūrėta 2014 07 01].

156 BVP vienam gyventojui (palyginamosiomis kainomis JAV doleriais pagal 2000 m. kursą). Prieiga per internetą: <http://www.google.lt/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_mktp_cd&idim=country:LTU&dl=lt&hl=lt&q=bvp#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nslm=h&met_y=ny_gdp_pcap_kd&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=country&idim=country:LTU:LVA:EST:POL:RUS&ifdim=country&hl=lt&dl=lt&ind=false> [žiūrėta 2014 07 01].

- BVP vienam gyventojui PGP doleriais (palyginamosiomis kainomis tarptautiniais doleriais pagal 2005 m. kursą)¹⁵⁷;
- BVP vienam gyventojui PGP doleriais (tarptautiniais doleriais pagal dabartinį kursą)¹⁵⁸.

Ir taip toliau. Makroekonominis indeksus skaičiuoja ne tik Pasaulio bankas, bet ir Eurostatas¹⁵⁹ bei kiti analitiniai centrai, įskaitant žvalgybos tarnybų.

Knygoje „Pasaulinio ūkio stebėseną, 1820–1992“¹⁶⁰ pateikti duomenys apie kelių dešimčių Europos valstybių bendruosius ūkinės veiklos rodiklius 1925–1938 metais (vėliau jie paties Madisono ir jo darbo tęsėjų koreguoti). Madisono darbas įkvėpė Estijos ūkio istorikus (pirmiausia Jaką Valgę) imtis darbo apskaičiuojant Estijos BVP 1924–1938 metais vadinamaisiais tarptautiniais doleriais (TD; angliškai *Geary-Khamis Dollar* arba *International Dollar*). Tarptautinis doleris yra hipotetinis valiutos vienetas, kuris turi tą patį perkamosios galios paritetą, kokį JAV doleris turėjo Jungtinėse Valstijose tam tikru momentu. Pagal aps-

♦♦♦♦

157 BVP vienam gyventojui, PGP (palyginamosiomis kainomis tarptautiniais doleriais pagal 2005 m. kursą). Prieiga per internetą: <http://www.google.lt/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_mktp_cd&idim=country:LTU&dl=lt&hl=lt&q=bvp#!ctype=1&strail=false&bcs=d&nسلم=h&met_y=ny_gdp_pcap_pp_kd&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=country&idim=country:LTU:LVA:EST:POL:RUS&ifdim=country&hl=lt&dl=lt&ind=false> [žiūrėta 2014 07 01].

158 BVP vienam gyventojui, PGP (tarptautiniais doleriais pagal dabartinį kursą). Prieiga per internetą: <http://www.google.lt/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_mktp_cd&idim=country:LTU&dl=lt&hl=lt&q=bvp#!ctype=1&strail=false&bcs=d&nسلم=h&met_y=ny_gdp_pcap_pp_cd&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=country&idim=country:LTU:LVA:EST:POL:RUS&ifdim=country&hl=lt&dl=lt&ind=false> [žiūrėta 2014 03 18].

159 Main tables. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/main_tables>; <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00114>> ir kt. [žiūrėta 2014 03 18].

160 A. Maddison, *Monitoring the World Economy, 1820–1992*, Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development, 1995 (Toliau: A. Maddison, *Monitoring the World Economy, 1820–1992*), p. 261.

kaitos metodo (o valiutos perkamosios galios pajėgumui įvertinti yra ir kitų metodų) kūrėjų pavardes užrašant dažnai vartojama angliška forma GK\$1990, GK\$2000 arba GK1990\$, GK2000\$, arba dar kaip nors panašiai. Lietuviškai išeitų TD_{1990} , TD_{2000} ir t. t.

2003 m. rugpjūčio 22 d. Kvinslendo universitete A. Madisonas skaitė paskaitą „Makroekonominiai rodikliai prieš ir po Kolino Klarko“, kuri buvo skirta artėjančiam K. Klarko (1905–1989) šimtmečio jubiliejui, ir jos platesnis variantas prieinamas internete¹⁶¹. Pateiktame tekste yra keletas lentelių, kuriose ne tik pateikti K. Klarko ir paties A. Madisono duomenys apie atskirų šalių nacionalines pajamas (NP) ir BVP 1925–1934 metais, bet ir abiejų rodiklių tarpusavio santykis. Kiek modifikuota forma ir pridėję mums aktualius, bet šaltinyje trūkstamus Rytų Pabaltijo valstybių duomenis, lentelę publikuojame (**28 lentelė**).

A. Madisonas nėra pateikęs Rytų Pabaltijo valstybių duomenų. Išskyrus tuos, kuriuos savo laiku paskelbė K. Klarkas. Tačiau, viena vertus, Latvijos, Lietuvos ir Estijos gyventojų skaičių žinome. Antra, A. Madisonas savo ir K. Klarko apskaičiuotus valstybių rodiklius palygino su baziniu pasirinktu JAV lygiu bei apskaičiavo atitinkamą santykį tarp savo ir jo kolegos mokslininko išvestinių (**28 lentelė**: 8-ta skiltis). Tuo galima pasinaudoti bandant nustatyti nežinomas Rytų Pabaltijo valstybių rodiklių reikšmes.

Jei skirtumas tarp santykinių Madisono ir Klarko duomenų neviršija ± 10 proc. (**28 lentelė**: 7-oje ir 4-oje skiltyse esančių reikšmių santykio „7/4“ reikšmė – 0,9..1,1), jį galima laikyti nereikšmingu arba mažai reikšmingu. Tai pasakytina apie Rumunijos, Jungtinės Karalystės, Naujosios Zelandijos ir Airijos atvejus. $\pm 10..20$ proc. skirtumas (skilčių „7/4“ santykio reikšmė – 0,8..0,9 ir 1,1..1,2) reikšmingesnis. Tai Kanados, Šveicarijos, Australijos, Švedijos, Vengrijos, Portugalijos, Jugoslavijos atvejais. Išskyrus Kanadą, A. Madisono kiekybinio rodiklio reikšmė didesnė už K. Klarko

♦♦♦♦

161 A. Maddison, *Macromasurement before and after Colin Clark*.

28 lentelė. Modifikuotų Kolino Klarko duomenų apie nacionalines pajamas ir Anguso Madisono duomenų apie BVP 29 pasaulio valstybėse 1925–1934 metais palyginimas

Valstybė	Kolinas Klarkas			Angusas Madisonas			Skilčių 7 ir 4 santykis (7/4)
	NP			BVP			
	mln. USD	vid. 1-am gyventojui		mln. TD1990	vid. 1-am gyventojui		
		USD	JAV=100		TD1990	JAV=100	
1	2	3	4	5	6	7	8
JAV	66203	542	100,0	727803	5963	100,0	1,000
Kanada	5084	494	91,1	44787	4347	72,9	0,800
Jungtinė Karalystė	21854	477	88,0	242385	5287	88,7	1,007
Šveicarija	1917	476	87,8	23877	5923	99,3	1,131
Naujoji Zelandija	691	468	86,3	7142	4839	81,2	0,940
Australija	2543	399	73,6	32415	5019	84,2	1,143
Nyderlandai	2624	335	61,8	41443	5289	88,7	1,435
Prancūzija	12480	302	55,7	177404	4287	71,9	1,290
Danija	1008	285	52,6	17734	5006	84,0	1,597
Švedija	1731	282	52,0	22537	3676	61,6	1,185
Airija	829	281	51,8	8208	2780	46,6	0,899
Vokietija	17580	271	50,0	243983	3762	63,1	1,262
Belgija	2033	253	46,7	38842	4832	81,0	1,736
Austrija	1613	242	44,6	22103	3314	55,6	1,245
Norvegija	607	216	39,9	9519	3387	56,8	1,425
Čekoslovakija	2680	193	35,6	38091	2736	45,9	1,289
Vengrija	1205	177	32,7	19975	2318	38,9	1,190
Graikija	922	145	26,8	14403	2272	38,1	1,424
Suomija	473	138	25,5	9001	2619	43,9	1,725
Italija	5320	131	24,2	119207	2935	49,2	2,036
Latvija	249	131b	24,2 ^b	–	2000..2450	34.41	1,4..1,7
Estija	142	127c	23,4 ^c	–	2000..2400 (2282 ^d)	34.40 (38,26 ^d)	1,4..1,7 (1,635 ^d)
Portugalija	839	124	22,9	10787	1595	26,7	1,169
Lenkija	3428	122	22,5	51620	1796	30,1	1,338
Rumunija	1471	104	19,2	17028	1204	20,2	1,052

Valstybė	Kolinus Klarkas			Angusas Madisonas			Skilčių 7 ir 4 santykis (7/4)
	NP			BVP			
	mln. USD	vid. 1-am gyventojui		mln. TD1990	vid. 1-am gyventojui		
		USD	JAV=100		TD1990	JAV=100	
1	2	3	4	5	6	7	8
Jugoslavija	1352	95	17,5	17650	1239	20,8	1,185
Bulgarija	524	87	16,1	7623	1269	21,3	1,326
TSRS	14710	87	16,1	231886	1370	23,0	1,431
Lietuva	190	80 ^a	14,8 ^a	–	1200..1500	21..25	1,4..1,7

Sudaryta remiantis: Angus Maddison, *Macromasurement before and after Colin Clark*, p. 33, 35.

^a Dalijant iš gyventojų skaičiaus Anguso Madisono duomenimis;

^b Dalijant iš gyventojų skaičiaus 1930 m. (1900 tūkst.);

^c Dalijant iš gyventojų skaičiaus 1930 m. (1118 tūkst.);

^d Jei pagal Jaką Valgę (Jaak Valge), tai 1925–1934 m. vidurkis – 2282 TD1990. Apskaičiuota remiantis: Jaak Valge, Uue majanduse lähteil. Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938 III, *Akadeemia*, 2003, nr. 12, Lk. 2726.

^e Dalijant iš gyventojų skaičiaus 1930 m. (2367 tūkst.)

apskaičiuotąjį. +25..45 proc. skirtumas (skilčių „7/4“ santykio reikšmė – tarp 1,2..1,45), be to, vien teigiamas, apibūdina Nyderlandų, Prancūzijos, Vokietijos, Austrijos, Norvegijos, Čekoslovakijos, Graikijos, Lenkijos, Bulgarijos ir Rusijos atvejus. Pagaliau, +50..100 proc. skirtumas (skilčių „7/4“ santykio reikšmė – tarp 1,6..2,0) itin didelis. Tai Danijos, Belgijos, Suomijos (+1,6..1,7) ir Italijos (+2,03) atvejai.

Galima, tiesa, turėti galvoje ne skirtumo tarp K. Klarko ir A. Madisono duomenų absoliučius dydžius, o to skirtumo pobūdį, kitaip sakant, ar vieni duomenys santykinai mažesni/didesni už kitus. Šiuo atžvilgiu K. Klarko duomenys santykiniai beveik visuomet mažesni už A. Madisono pateiktus sąlyginius vienetus (kitais žodžiais, pagal nacionalines pajamas vidutiniškai vienam gyventojui kitų šalių nuo Jungtinių Valstijų, K. Klarko duomenimis, atsilikta daugiau, negu kad galima spręsti iš A. Madisono BVP skaičiavimų).

Išskyrus Kanados, Naujosios Zelandijos, Airijos atvejus. Kodėl taip, sprendžiant vien iš lentelėje pateiktų duomenų, pasakyti sunku. Išskyrus

mūsų anksčiau aptartą bendrąją ilgesnio laikotarpio kainų kitimo tendenciją, pagal kurią pramonės gaminiai tame ar kitame prekių krepšelyje santykinai pinga. Todėl pramoninių šalių pranašumas, skaičiuojant faktinėmis gyvenamojo momento kainomis, kiek sumažėja, viską perskaičius gerokai vėlesnio laikotarpio kainomis. Visos trys šalys su išplėtotu žemės ūkiu, bet tik Kanados pramonė tarpukariu laikytina stipria. Australijos ar Prancūzijos žemės ūkio sektorius taip pat galingas, ir šalys pramoninės, kaip kad Kanada... O Danija, Čekoslovakija, Vengrija galėtų būti lyginamos su Naująja Zelandija ar Airija...

Lietuvos ir kitų Rytų Pabaltijo kaimynių atveju galima mėginti pasinaudoti analogija su Suomija ir Lenkija. Santykis tarp K. Klarko ir A. Madisono rodiklių Suomijos atveju lygus 1,7216, Lenkijos – 1,3378. Galima daryti prielaidą, kad Lietuvos, Latvijos ir Estijos atvejais tas santykis galėtų būti tarp 1,4 ir 1,7. Suprantama, tai tik prielaida, kuri analizuojant turimus duomenis, vis dėlto, atrodo labai tikėtina.

Tuomet išeitų, kad Latvijos BVP XX amžiaus IV dešimtmečio pradžioje (formaliai, 1925–1934 metais), skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui ir tarptautiniais doleriais, galėjo būti 2000..2450 TD₁₉₉₀, Estijos – 2000..2400 TD₁₉₉₀, Lietuvos – 1200..1500 TD₁₉₉₀. Atotrūkis tarp Lietuvos ir Latvijos bei Estijos makroekonominių rodiklių (60..62 proc. nuo Estijos ir Latvijos lygio) Estijos atžvilgiu, kaip ir reikėjo manyti, kiek didesnis negu mūsų anksčiau apskaičiuotųjų, tačiau pagrindinė tendencija neabejotinai ta pati. Kai kas gali manyti, kad taip skaičiuojant Rytų Pabaltijo valstybių BVP, išreikštas tarptautiniais doleriais ir skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui, šias lemia tik Kolino Klarko duomenys (kurie, beje, taip pat faktiškai ne USD, o TV – „tarptautinis vienetas“). Kas be ko, K. Klarko duomenys išties labai reikšmingi. Šiaip ar taip, Klarkas dirbo labai kruopščiai, be to, naudojosi ne vien statistiniais leidiniais, bet ir prašydavo nacionalinių statistikos tarnybų pagalbos (ir jos sulaukdavo), išnaudojo Tautų Sąjungos statistikos tarnybos galimybes. Antra vertus, apibūdinamas vienas ir tas pats laikotarpis, tad duomenys, jei jie bent kiek patikimi, ir privalo būti daugiau mažiau panašūs. Tam ir

skaičiuotos vieno ir kito šaltinio rodiklių santykio reikšmės... Pastarosios patvirtina, kad abiejų autorių duomenys glaudžiai susiję.

Galima, žinoma, atsižvelgti ir į šalių „rikiuotę“ (29 lentelė). Lietuvos vieta „nemaloni“, bet nieko nepadarysi... Ta „rikiuotė“, suprantama, tegali būti pagalbinis dalykas, įvertinant mūsų daromų prielaidų patikimumą. Tačiau visiškai jos atmesti nederėtų. Ūkis ne ta sfera, kad valstybių rodikliai statistinėse lentelėse šokinėtų, lyg zuikiai pievelėje... Kuo įvairesnis vienaip ar kitaip apskaitomų statistinių duomenų tikrinimas visuomet privaloma ir naudinga procedūra.

Grįžkime prie Estijos. Anksčiau konstatavome, kad Estijos ūkio specialistų tarpukariu publikuoti duomenys nevisiškai atitinka nacionalinių pajamų rodiklį, skaičiuotą Lietuvoje ir Latvijoje. O daugiau aiškumo šiaip ar taip norėtųsi. Tai viena priežasčių, skatinančių analizuoti toliau. Antroji priežastis ta, kad XXI amžiaus pradžioje Estijos ūkio istorikai labai daug nuveikė rinkdami ir publikuodami statistinę medžiagą apie Estijos ūkinį ir socialinį gyvenimą tarpukariu. Įskaitant ir makroekonominių rodiklių apskaitą.

2003 m. J. Valgės knygoje „Estijos ūkio stabilizavimas 1918–1924“¹⁶² yra lentelė „Europos valstybių BVP vienam gyventojui tarptautiniais (Geary–Khano) doleriais 1923–1934 metais“. Nurodyti 2 šaltiniai: A. Madisono „Pasaulio ūkio stebėseną“¹⁶³ ir paties J. Valgės „Estijos ūkio istorijos šaltiniai: Estijos bendrasis vidaus produktas 1923–1938 metais“¹⁶⁴. Pastarajame tyrime 50 statistinių lentelių Estijos tarpukario demografinės, socialinės ir ūkinės (produkcija, finansai, biudžetas, kainos) raidos tema. Paskutiniojoje 50-oje lentelėje – „Estijos ir Europos

****

162 J. Valge, Lahtirakendamine: Eesti Vabariigi majanduse stabiliseerimine 1918–1924, Tallinn: Rahvusarhiiv, 2003, 264 lk.; J. Valge, *Breaking away from Russia: Economic stabilization in Estonia 1918–1924*, Stockholm University, Department of History, 2006, 232 p.

163 A. Maddison, *Monitoring the World Economy, 1820–1992*, 261 p.

164 J. Valge, Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938, *Akadeemia*, 2003, nr. 10–12, Lk. 2202–2228, 2443–2486, 2712–2735.

29 lentelė. Modifikuoti Kolino Klarko duomenys apie nacionalines pajamas 1925–1934 metais ir papildyti Angus Madisono duomenys apie BVP, skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui

Valstybė	Kolinas Klarkas	Angusas Madisonas	Vieta	
	NP 1-am gyv. USD	BVP 1-am gyv. TD ₁₉₉₀	Kolinas Klarkas	Angusas Madisonas
JAV	542	5963	1	1–2
Kanada	494	4347	2	9
Jungtinė Karalystė	477	5287	3–4	3–4
Šveicarija	476	5923	3–4	1–2
Naujoji Zelandija	468	4839	5	7–8
Australija	399	5019	6	5–6
Nyderlandai	335	5289	7	3–4
Prancūzija	302	4287	8	10
Danija	285	5006	9–10	5–6
Švedija	282	3676	9–10	12
Airija	281	2780	11	16–17
Vokietija	271	3762	12	11
Belgija	253	4832	13	7–8
Austrija	242	3314	14	14
Norvegija	216	3387	15	13
Čekoslovakija	193	2736	16	16–17
Vengrija	177	2318	17	20–21
Graikija	145	2272	18	22
Suomija	138	2619	19	18
Italija	131	2935	20–21	15
Latvija	131 ^a	2000..2450	20–21	19
Estija	127 ^b	2000..2400	22	20–21
Portugalija	124	1595	23	24
Lenkija	122	1796	24	23
Rumunija	104	1204	25	29
Jugoslavija	95	1239	26	27–28
Bulgarija	87	1269	27–28	27–28
TSRS	87	1370	27–28	25–26
Lietuva	80 ^c	1250..1500	29	25–26

Sudaryta remiantis: Angus Maddison, *Macromasurement Before and After Colin Clark*, p. 33, 35.

^a Dalijant iš gyventojų skaičiaus 1930 m. (1900 tūkst.);

^b Dalijant iš gyventojų skaičiaus 1930 m. (1118 tūkst.);

^c Dalijant iš gyventojų skaičiaus 1930 m. (2367 tūkst.).

valstybių BVP, skaičiuojant vienam gyventojui tarptautiniais doleriais 1990 m. kainomis“ (TD₁₉₉₀ arba GK\$1990)¹⁶⁵.

Pasak J. Valgės, Estijos BVP skaičiuojant vienam gyventojui, 1938 m. buvo 2745 TD₁₉₉₀ (**30 lentelė**). Latvijos ir Lietuvos duomenų nėra. Bet Suomijos ir Lenkijos rodiklius A. Madisonas buvo apskaičiavęs. Nors santykis tarp BVP dydžio, išreikšto tarptautiniais doleriais (TD₁₉₉₀), skirtingose šalyse negali būti tiesiogiai interpretuojamas kaip santykis, skaičiuojant kuria nors kita valiuta, tegu ir sugretinamosiomis kainomis, šiek tiek pagalvoti galima ir dėl Lietuvos.

Estų specialistai skaičiavo turėdami konkrečius duomenis apie savo šalies gamybos apimtį, produkcijos ir paslaugų vertę, kainas. Be to, atlikę atitinkamus ir pakankamai išsamius mokslinius tyrimus¹⁶⁶. Taigi, jei Estijos BVP 1938 metais, skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui buvo 2745 tarptautiniai doleriai sugretinamosiomis 1990 m. kainomis (TD₁₉₉₀), panašus, net kiek didesnis, jis buvo ir Latvijoje. Čia galvos sukti tikrai nėra dėl ko. Plius minus vienas kitas TD₁₉₉₀ neturi jokios reikšmės. O Latvijoje ir pramonė buvo kiek galingesnė už Estijos, ir žemės ūkis ne mažiau produktyvus. Tad 1938 m. Latvijos BVP, skaičiuojant vienam gyventojui, taip pat buvo apie 2800 TD₁₉₉₀ ar kiek didesnis. Priešingu atveju, tektų daryti išvadą, kad J. Valgės duomenys nepakankamai tikslūs, ir autorius bus padidinęs Estijos BVP reikšmę.

Jei taip, galima maždaug įvertinti ir Lietuvos BVP skaičiuojant vienam gyventojui rodiklį. Žinome, kad 1938 m., skaičiuojant litais

♦♦♦♦

165 J. Valge, Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938, *Akadeemia*, 2003, nr. 12, lk. 2726–2727.

166 Be minėtų Jako Valgės studijų, žr.: M. Klesment, J. Valge, *Eesti rahvastiku majandustegevuse näitarve XX sajandil*, Tallinn: TU, 2007, Lk. 181; M. Klesment, Eesti majandusarengu dünaamika näitajaid sõdadevahelisel perioodil, Tuna: Ajalookultuuri ajakiri, 2008, nr. 1, Lk. 25–37. Pirmojoje knygoje, kurios pavadinimas lietuviškai – „Estijos ekonominiai rodikliai XX amžiuje“, labai išsamiai aptarta Estijos statistikos tarnybų veikla 1919–2007 metais. Pateikta ir palyginimų su Švedija, Danija, Suomija, Čekoslovakija, Lenkija. Natūriniai žemės ūkio, pramonės, prekybos, transporto ir ryšių etc. rodikliai. Jokių BVP, BNP etc. duomenų, suprantama, nėra, nes valstybinis statistikos biuras tokios informacijos neteikė.

30 lentelė. Pasaulio valstybių BVP, skaičiuojant vienam gyventojui tarptautiniais doleriais 1990 m. kainomis (TD₁₉₉₀)
1923–1938 metais

Šalis	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Estija	1811	2337	2280	2422	2249	2201	2182	2330	2219	2110	2385	2443	2598	2585	2799	2745
Vokietija	2937	3417	3772	3592	4235	4308	4335	4049	3618	3267	3391	3846	4165	4571	4809	5126
	2750	3199	3532	3605	3941	4090	4051	3973	3652	3362	3556	3858	4120	4451	4685	4994
Belgija	4437	4539	4567	4682	4819	5030	4947	4873	4757	4510	4581	4526	4790	4809	4856	4730
	4533	4638	4666	4784	4923	5139	5054	4979	4860	4607	4681	4624	4894	4913	4961	4832
Danija	4386	4356	4212	4423	4481	4604	4883	5138	5156	4973	5090	5197	5272	5363	5453	5544
	4559	4528	4378	4598	4658	4785	5075	5341	5359	5169	5291	5402	5480	5575	5668	5762
Suomija	2124	2160	2261	2323	2483	2629	2639	2589	2506	2476	2624	2902	3004	3184	3342	3486
	2187	2224	2328	2392	2557	2707	2717	2666	2581	2550	2702	2988	3093	3279	3441	3589
Prancūzija	3718	4140	4127	4209	4115	4390	4666	4489	4195	3922	4199	4152	4047	4204	4444	4424
	3754	4179	4166	4249	4154	4431	4710	4532	4235	3959	4239	4192	4086	4244	4487	4466
Austrija	2861	3184	3389	3436	3529	3682	3723	3610	3309	2959	2852	2871	2926	3015	3177	3583
	2842	3163	3367	3413	3505	3657	3699	3586	3288	2940	2833	2852	2907	2995	3156	3559
Italija	2703	2705	2857	2862	2776	2950	3026	2854	2814	2884	2842	2831	3079	3061	3247	3244
	2763	2765	2921	2926	2838	3016	3093	2918	2877	2948	2906	2894	3148	3130	3319	3316
Nyderlandai	4523	4777	4909	5228	5371	5581	5551	5467	5059	4913	4836	4688	4810	5064	5301	5122
	4635	4895	5031	5358	5504	5720	5689	5603	5185	5035	4956	4805	4929	5190	5433	5250
Norvegija	2571	2543	2683	2726	2818	2900	3158	3377	3096	3283	3342	3430	3559	3757	3871	3945
	2732	2715	2863	2889	2986	3106	3387	3627	3323	3467	3534	3638	3800	4035	4193	4262
Švedija	3047	3130	3233	3404	3500	3657	3869	3937	3782	3666	3722	3991	4233	4466	4664	4725
	3047	3130	3233	3404	3500	3656	3869	3937	3782	3666	3721	3992	4232	4465	4664	4725
Šveicarija	4807	4970	5314	5549	5811	6086	6245	6160	5861	5632	5884	5871	5826	5827	6087	6302
	4874	5039	5388	5626	5892	6171	6332	6246	5943	5710	5966	5952	5907	5908	6171	6390
Didžioji Britanija	4545	4698	4912	4713	5075	5115	5255	5195	4906	4916	5039	5354	5537	5762	5937	5983
	4760	4921	5144	4936	5315	5557	5503	5441	5138	5148	5277	5608	5799	6035	6218	6266

Šalis	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Graikija	1998	2057	2140	2180	2220	2234	2386	2300	2174	2331	2439	2463	2526	2501	2820	2727
Airija	...	...	...	...	...	...	2883	...	3034	...	2859	...	...	3116	3018	3116
Ispanija	2470	2552	2687	2658	2846	2808	2947	2802	2713	2772	2695	2798	2792	2304	2043	2022
...	2290	2331	2451	2417	2600	2584	2739	2620	2529	2559	2486	2556	2583	1989	1808	1790
Bulgarija	...	909	922	1169	1255	1219	1180	1284	1454	1444	1450	1309	1236	1493	1567	1595
...	...	909	922	1169	1255	1219	1180	1284	1454	1444	1450	1309	1236	1493	1567	1595
Čekoslovakija	2151	2353	2606	2575	2752	2977	3042	2926	2809	2680	2552	2443	2410	2599	2882	...
...	2151	2353	2606	2575	2752	2977	3042	2926	2809	2680	2552	2443	2410	2599	2882	...
Vengrija	...	1912	2279	2162	2237	2415	2476	2404	2268	2192	2374	2370	2471	2618	2543	2655
...	...	1912	2279	2162	2237	2415	2476	2404	2268	2192	2374	2370	2471	2618	2543	2655
Rumunija	...	...	...	1258	1241	1225	1152	1219	1229	1144	1184	1182	1196	1194	1130	1242
...	...	...	...	1258	1241	1225	1152	1219	1229	1144	1184	1182	1196	1194	1130	1242
Rusija (TSRS)	...	...	...	...	...	1370	1386	1448	1462	1439	1493	1630	1864	1991	2156	2150
...	...	...	...	...	...	1370	1386	1448	1462	1439	1493	1630	1864	1991	2156	2150
Jugoslavija	1116	1173	1212	1271	1240	1321	1367	1325	1273	1154	1169	1191	1161	1279	1284	1360
...	1096	1158	1198	1263	1225	1314	1364	1318	1261	1128	1147	1173	1140	1270	1273	1356
Lenkija	...	...	...	...	...	...	2117	1994	1823	1658	1590	1593	1597	1625	1915	2182
...	...	...	...	...	...	...	2117	1994	1823	1658	1590	1593	1597	1625	1915	2182
Portugalija	...	...	...	...	...	...	1536	...	...	...	...	...	...	...	1707	...
...	1473	1401	1446	1419	1648	1470	1610	1571	1631	1643	1732	1784	1669	1523	1757	1747
Albanija	...	...	...	...	...	...	926	...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	926	...	...	...	...	...	...	...	...	...

Sudaryta remiantis: Jaak Valge, Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938, *Akadeemia*, 2003, nr. 12, lk. 2726–2727. Estijos duomenis apskaičiuo Jaakas Valge. Kiti duomenys: reikšmė langelio viršuje; Angus Maddison, *Monitoring the World Economy, 1820–1992*, p. 180–212; reikšmė langelio apačioje; *Historical Statistics for the World Economy: 1–2003 AD*, Prieiga internete: <http://www.ggdac.net/maddison/historical_statistics/horizontal-file_03-2007.xls> [žiūrėta 2014.07.01].

1938 m. kainomis, Lietuvos BVP buvo apie 500 Lt, Latvijos – 786 litai. Tai nustatyta pakankamai tiksliai. Tad, jei Latvijos BVP rodiklis maždaug 2800 TD₁₉₉₀, Lietuvos turėjo būti apie 1800..1900 TD₁₉₉₀.¹⁶⁷ Jei be Klaipėdos krašto, 1938 m. BVP vienam gyventojui Didžiojoje Lietuvoje galėjo būti 1700..1800 TD₁₉₉₀. Tai neblogai dera ir su mūsų anksčiau padaryta išvada, kad 1924–1935 metais Lietuvos BVP, skaičiuojant vienam gyventojui, galėjo būti 1200..1500 TD₁₉₉₀.

Kalbant apie vietą Europoje, tai ir šiais duomenimis 1938 m. Lietuva buvo viena paskutinių. Pilietinio karo visiškai nuniokotoje Ispanijoje šis rodiklis tada buvo nukritęs iki 1800..2000 TD₁₉₉₀, Portugalijoje – 1750. Mažesnis už Lietuvos jis buvo Rumunijoje (1242), Jugoslavijoje (1360), Bulgarijoje (1600) ir neabejotinai Albanijoje, kurios 1938 m. duomenų nėra, tačiau manoma, kad 1929 m. šis rodiklis tesiekė 926 TD₁₉₉₀ (**30 lentelė**).

♦♦♦♦

167 Santykis tarp BVP dydžio, išreikšto tarptautiniais doleriais (TD₁₉₉₀), skirtingose šalyse negali būti tiesiogiai interpretuojamas kaip santykis skaičiuojant kuria nors kita valiuta, tegu ir sugretinamosiomis kainomis. Bet konkrečiu atveju, žinant, kad Latvijos ir Lietuvos ūkio struktūros XX amžiaus IV dešimtmečio pabaigoje jau buvo nemažai supanašėjusios, labai tikėtina prielaida, kad atitinkamų rodiklių santykis, skaičiuojant Lt 1938, daugmaž turėtų atitikti tą patį santykį, skaičiuojant TD₁₉₉₀. Daugiau mažiau... $500/786 =$ beveik $0,636$. Atitinkamai – $2800 \times 0,636 = 1780$. Dėl anksčiau išdėstytų kainų kaitos aplinkybių santykis Lietuva/Latvija, išreikštas Lt₁₉₃₈, turėtų būti kiek mažesnis už tą patį santykį, išreikštą TD₁₉₉₀. Galima galvoti net apie $0,65..0,7$. Jei taip, $2800 \times (0,65..0,7) = 1820..1960$.

LIETUVOS ŪKIO TAUTINĖ STRUKTŪRA IR SOCIALINIŲ SKIRTUMŲ ŪKIO STRUKTŪROJE PROBLEMA TAUTINIŲ ASPEKTU

Dažnai atrodo, kad socialinių skirtumų ar socialinės nelygybės likvidavimo problema, kalbant apie šalies ūkio tautinę struktūrą, tiksliau, apie pastarosios kiekybinius rodiklius, tėra siekis, kad kiekvienai tautai ūkio struktūroje tektų maždaug tiek, kiek tai ar kitai tenka šalies gyventojų struktūroje. Lietuvos atveju tai faktiškai reiškia, jog kalbama apie lietuvių ir žydų santykį ūkyje, kadangi tik šis atrodė ir vis dar tebeatrodo esąs aktualus. Lenkų Lietuvoje iki 1939 m. pabaigos skaičiuota buvus perpus mažiau, negu žydų, visų kitų taip pat nedaug. Žinoma, svarbus ne tos ar kitos tautinės mažumos lyginamasis svoris, o tikras ar menamas neatitikimas tarp gyventojų ir ūkio (pajamų, turto etc.) struktūros. Lietuvių, lenkų, rusų, baltarusių ar vokiečių socialinės raidos rodikliai (išsilavinimas, užimtumas, pasiskirstymas ūkio šakomis ir t. t. ir pan.), kalbant bent jau apie vadinamąją Didžiąją Lietuvą, t. y. teritoriją be Klaipėdos krašto, Pirmojoje Respublikoje iš esmės skyrėsi nedaug. Todėl jų tarpusavio santykiuose 1919–1939 metais, o vėliau ir tų santykių raidos istorinėje interpretacijoje socialinių (tautinių) skirtumų ar socialinės (tautinės) nelygybės įveikimo klausimas, nebuvo nei didesnio dėmesio, nei bent kiek rimtesnės įtampos objektas. Turima omenyje ir visuomenė apskritai, ir konkreti tauta.

Būtina pabrėžti, kad kalbama tik apie socialinius skirtumus (netolygumą) šalies ūkio tautinėje struktūroje. Politinės tautinių santykių peripetijos, valdžios požiūris ir nuostatos konkrečių tautinių mažumų atžvilgiu, tautinių mažumų ir lietuvių santykiai, psichologinio, mentalinio, ideologinio etc. pobūdžio skirtumai bei santykiai, išeinantys už ūkio sferos ribų, nėra šio tyrimo objektas. Net ir suprantant, kad griežtos ribos tarp ūkio ir visų kitų visuomeninio gyvenimo sferų nėra ir negali būti.

Tiesa, vienos išimties, tarsi, būta. Tai santykiai tarp lietuvių ir lenkų. Nepriklausomo gyvenimo pradžioje itin aktualiai iškilusi ekonominių ir socialinių reformų žemės ūkyje būtinybė, Lietuvoje, kaip ir visose Rytų ir Vidurio Europos valstybėse, vertė vienu ar kitu mastu apriboti stambiąją žemės nuosavybę. XX a. II dešimtmečio pabaigoje ir III dešimtmečio pradžioje apie 36 proc. privačios žemės priklausė bajorų kilmės dvarininkams, kurie sudarė apie 4 proc. žemės savininkų. Jų – bajorų kilmės dvarininkų – didžioji dalis laikė save arba tiesiog lenkais (*naujaisiais* lenkais) arba bent prisiskyrė lenkų (lenkakalbių) kultūrai ir politiškai orientavosi į Varšuvą, t. y. tapatino save ne su naująja Lietuva, o su naująja Lenkijos valstybe.

Galima tikėtis priekaišto, esą buvusios LDK lenkakalbiai daugeliu atvejų bandė formuoti specifinę politinę ar net tautinę tapatybę. Pagal analogiją su XVII–XIX amžiais Airijoje ir Škotijoje vykusiais procesais – senoji kalba beveik užmiršta, bet tautinė politinė sąmonė išlikusi. Tačiau analogija – ne atitinkmuo, o tik panašumas kuriuo nors atžvilgiu (nebūtinai visais, ir net ne dauguma). Vien analogijos deklaravimo kam nors įrodinėti nepakanka. XX amžiaus pradžioje „naujoji“ lenkų tauta jau buvo integravusi ir daugumą buvusios LDK lenkakalbių. Mažesnioji tų lenkakalbių dalis Lenkijos naudai galutinai apsisprendė 1918–1920 metais. Tik vienas kitas nuėjo su „naujaisiais“ lietuviais, baltarusiais, ukrainiečiais.

Tokiomis aplinkybėmis Nepriklausomybės laikotarpiu žemės reforma buvo suprantama ne tik kaip ekonominė, socialinė, politinė, bet ir kaip tautinė problema. Ir nors tautinis žemės reformos aspektas toli gražu nebuvo pagrindinis, nors atitinkami įstatymai Lietuvoje formuluoti be jokių užuominų į kokią nors stambiųjų žemės savininkų diferenciaciją tautybės pagrindu (visai kitaip nei Latvijoje ir Estijoje, kur tokia diferenciacija aiškiai pabrėžta), dalies lenkų tiek pačioje Lietuvoje, tiek Lenkijoje žemės reforma buvo interpretuota pirmiausia kaip tam tikra lenkų diskriminacija.

Konkrečiau prie šios temos monografijoje dar bus grįžta skyriuje apie lenkų tautinę mažumą. Dabar nebent pravartu atkreipti dėmesį į tai,

kad žemės reformos Lietuvoje siejimas išimtinai su lenkų „skriaudimu“, „dvarų griovimu“ ar „kultūros niokiojimu“, ir mūsų nejučiomis darosi tam tikru istorinės savimonės vaizdiniu. Tas ne vieno „publicisto“ ir net „profesionalaus publicisto“ (kalbama daugiausia apie politikos ir kultūros istorikus) pavydėtinai atkakliai peršamas vaizdinys kartais nuveda net toliau, negu sau leidžia lenkų istorikai. Nesupratus dalyko esmės, net šių eilučių autoriaus knyga „Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.“¹⁶⁸ imama interpretuoti kaip neva teigianti, esą pagrindinė žemės reformos priežastis buvusi politinė, o šios svarbiausioji dedamoji – valdžios anti-lenkiškas nusistatymas. Po to vos žingsnelis iki pareiškimo: „**Kai mes užsimojome sparčiai vykdyti žemės reformą, nusavinti lenkų dvarininkų žemes, tai gavome Juzefą Pilsudskį, Lucjaną Żeligovskį, gavome Vidurio Lietuvą ir paskui netekome visos pietryčių Lietuvos ir sostinės Vilniaus**“. Kai Lietuvos valdžia į žmonių, kurie kilę iš Lietuvos ir jautęsi „kovojuojantys už savaip suvokiamą teisingumą, <...> už seną istorinę tiesą, už savo supratimą <...> siūlymus neįsiklausė, neatsižvelgė, de facto įvyko valstybės skilimas, dalis valstybės ėmė identifikuotis su Lenkija“¹⁶⁹ (pa-
ryškinta – G. V.).

Taigi, nors teiginys, kad žemės reforma Lietuvoje nebuvo itin aštrios tautinės priešpriešos problema (priežastis, pasekmė, dingstis), kai kam gali atrodyti, švelniai kalbant, netikėtas, šiame darbe tvirtinama būtent

♦♦♦♦

168 G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.: Analizuojant Rytų ir Vidurio Europos agrarinės raidos XX a. III–IV dešimtmečiais tendencijas*, Vilnius: Lietuvos istorijos inst. I-kla, 1998, p. 320 (Toliau: G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.*).

169 E. Samoškaitė, *Jei Krymas – ne Sudetai, o V. Putinas – ne A. Hitleris*. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=64242424>> arba <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/jei-krymas-ne-sudetai-o-v-putinas-ne-a-hitleris.d?id=64242424>> [žiūrėta 2014 07 01]. Tai ne žinutės autorės, o istoriko Algimanto Kasparavičiaus teiginys. Galima, žinia, aiškinti, esą „delfi.lt“ – „nerimta žiniasklaida“, bent jau ne mokslinis leidinys. Be abejo. Bet ar tekstas „mokslinis“, lemia ne forma, ir ne publikacijos vieta... Moksle, šiaip ar taip, yra tik argumentacija ir teiginiai, kurių vertės matas paprastas ir aiškus – buvo tai anksčiau, ar ne... patikrinama, ar ne... įrodoma, ar ne... Ir klausimas pernelyg svarbus, kad panašius samprotavimus būtų galima paprasčiausiai nutylėti.

tai. Nes blaiviau viską apsvarstęs nepasakysi, kad minėtas žemės reformos aspektas būtų tapęs itin aštria lietuvių ir lenkų santykių problema, juoba, sukurstęs lietuvių ir lenkų konfliktą bei „susikaldęs valstybę“. Žinia, apie tai, kad reforma buvusi antilenkiška (net jos esmė antilenkiška), nemažai kalbėta, rašyta, polemizuota, ypač tarptautiniu lygiu. Bet stambiųjų žemės savininkų lenkų, skaičiuojant visus didesnių kaip 100 ha ūkių savininkus, buvo apie 2 tūkstančius. Nepaisant to, kad šis sluoksniu Lietuvos lenkų socialinėje struktūroje nemažas (iki 4,5 proc. ekonomiškai aktyvių gyventojų¹⁷⁰), apskritai lenkų tautinės mažumos, tarp kurių dauguma – smulkūs valstiečiai ir bežemiai, interesų negalima tapatinti su stambiųjų žemvaldžių poreikiais. Kad ir kokios būtų pastarųjų galimybės savo požiūrį ir nuoskaudas primesti didžiajai visuomenės daliai. Kad ir kaip dėl „prarastos dvarų ar dvarininkų kultūros“ raudotų vaikiaičiai lietuvių muzikų, išardžiusių didžiuosius žemės ūkius ir „paleidusių vėjais“ „kilniusius kultūrniešius“. Bet apie tai vėliau.

Socialinių skirtumų ir socialinės nelygybės likvidavimo problema, kalbant apie šalies ūkio tautinę struktūrą, paprastai buvo ir tebėra formuluojama taip. 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, lietuviai sudarė 88,45 proc. visų ekonomiškai aktyvių Didžiosios Lietuvos gyventojų, žydai – 6,08 proc., visi kiti – 5,47 procento¹⁷¹. Kalbant apie visus gyventojus, lietuvių dalis buvo 84,18 proc., žydų – 7,60 proc., visų kitų – 8,22 procento¹⁷². Daryta ir tebedaroma išvada, kad „tautinės lygybės“ atveju, lietuviams ir ūkio struktūroje turėtų tekti apie 84..88 proc., žydams – 6..8 proc., visiems kitiems – apie 5..8 procentai.

Tiesa, Lietuvos sienos tarpukariu kito, dėl to kiek keitėsi ir gyventojų tautinės struktūros rodikliai. 1923–1939 m. sienomis, lietuviai sudarė 84,18 proc., žydai – 7,60 proc., visi kiti – 5,47 procento. Dabartinėmis

♦♦♦♦

170 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis. Manant, kad lenkų tuo metu Lietuvoje būta daugiau, stambiųjų žemvaldžių dalis mažesnė.

171 Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 218–219.

172 Ten pat, p. 13–18.

sienomis, tautinė gyventojų sudėtis buvo maždaug tokia: lietuviai – 69,54 proc., žydai – 8,19 proc., lenkai – 13,91 proc., kiti – 8,36 procento (su lenkais – 22,27 proc.)¹⁷³. Tai reikia turėti omenyje, nors dėl sienų ir gyventojų struktūros pokyčių iki šiol istoriografijoje galvos kaip ir nesukta.

Ūkio tautinė struktūra išties gali atitikti (arba maždaug atitikti) gyventojų tautinę struktūrą. Bet tik tuo atveju, jei:

- a) visų Lietuvoje gyvenusių tautų (Lietuvos atveju, visų pirma lietuvių ir žydų) socialinė struktūra ir ekonomiškai aktyvių gyventojų pasiskirstymas ūkio šakomis būtų daugmaž vienodas, arba
- b) visose ūkio šakose sukurtos produkcijos vertė, skaičiuojant vidutiniškai vienam dirbusiam, būtų daugmaž vienoda.

Kad būtų aiškiau, apie abu teoriškai įmanomus variantus detaliau. Viename pavyzdyje (*31 lentelė*) žemės ūkyje užimti 80 proc. gyventojų pagamina 46 proc. šalies nacionalinių pajamų, o penktadalis ne žemės ūkio gamyboje užimtųjų duoda likusius 54 proc. nacionalinių pajamų. Yra dvi socialinės (tautinės) grupės (pavyzdyje, X ir Y), iš kurių vienos dalis ekonomiškai aktyvių gyventojų skaičiuje – 90 proc., kitos – 10 procentų. Abiejų socialinių (tautinių) grupių pasiskirstymas ūkio šakomis identiškas (keturi penktadaliai dirba žemės ūkyje, vienas penktadalis – ne žemės ūkio šakose). Tokiu atveju nacionalinių pajamų struktūra atitiktų socialinę (tautinę): vienai socialinei (tautinei) grupei tektų 90 proc. (X), kitai – 10 proc. nacionalinių pajamų (Y).

Kitame pavyzdyje (*32 lentelė*), žemės ūkyje užimti 80 proc. gyventojų pagamina 80 proc. šalies nacionalinių pajamų, o penktadalis ne žemės

♦♦♦♦

173 Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. XXXVI–XXXVII, 13–15; *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 2: 1927–1928 m. Kaunas: CSB, 1929, p. 4; t. 12: 1939 m. Vilnius: CSB, 1940, p. 16; *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 6. p. 570; *Statistikos biuletenis*, 1939, nr. 3 (185), p. 91; A. Stanaitis, P. Adlys, *Lietuvos TSR gyventojai*, Vilnius: Mintis, 1973, p. 102; R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, Klaipėda, 1932, p. 267–268.

31 lentelė. Variantas, kai skirtingose ūkio šakose sukuriamos produkcijos vertė, skaičiuojant vidutiniškai 1-am dirbusiam, nevienoda, o atskirų socialinių (tautinių) grupių* ekonomiškai aktyvių gyventojų pasiskirstymas ūkio šakomis identiškas

	Iš viso	Žemės ūkis	Ne žemės ūkio šakos
Nacionalinės pajamos^a, proc.	100	46	54
Užimti gyventojai ūkio šakomis, proc.	100	80	20
Socialinė (tautinė) grupė X	100	80	20
Socialinė (tautinė) grupė Y	100	80	20
Užimti gyventojai tautybėmis, proc.	100	100	100
Socialinė (tautinė) grupė X	90	90	90
Socialinė (tautinė) grupė Y	10	10	10
Nacionalinės pajamos tautybėmis, proc.	100	46	54
Socialinė (tautinė) grupė X	90	41 ^b	49 ^c
Socialinė (tautinė) grupė Y	10	5 ^d	5 ^e

* Socialinė (tautinė), o ne tiesiog tautinė grupė tik dėl to, kad įmanoma ir konfesiniu ar koku nors kitu pagrindu išskirta socialinė kategorija.

^a Ūkio struktūros sąvoka labai plati. Kad būtų paprasčiau, galima (jei tiksliau, net tenka, nes jokių tikslesnių apibendrintų duomenų nėra) apsiriboti tik vieninteliu makroekonominio rodikliu – nacionalinėmis pajamomis. Pavyzdyje nacionalinių pajamų struktūra atitinka XX a. IV deš. buvusią Lietuvoje;

^b 46 (žemės ūkio dalis NP) × 0,9 (socialinės grupės dalis žemės ūkyje);

^c 54 (ne žemės ūkio šakų dalis NP) × 0,9 (socialinės grupės dalis pramonėje, prekyboje ir kitose ne žemės ūkio šakose);

^d 46 (žemės ūkio dalis NP) × 0,1 (socialinės grupės dalis žemės ūkyje);

^e 54 (ne žemės ūkio šakų dalis NP) × 0,1 (socialinės grupės dalis pramonėje, prekyboje ir kitose ne žemės ūkio šakose).

ūkio gamyboje užimtųjų duoda likusius 20 proc. nacionalinių pajamų. Taigi skirtingose ūkio šakose sukuriamos produkcijos vertė, skaičiuojant vidutiniškai 1-am dirbusiam, vienoda. Yra dvi socialinės (tautinės) grupės (pavyzdyje, X ir Y), iš kurių vienos dalis ekonomiškai aktyvių gyventojų skaičiuje – 90 proc., kitos – 10 procentų. Abiejų socialinių (tautinių) grupių pasiskirstymas ūkio šakomis skirtingas. Grupėje X 80 proc. ekonomiškai aktyvių gyventojų užimta žemės ūkio gamyboje, vienas penktadalis (20 proc.) – ne žemės ūkio šakose. Grupėje Y 95 proc. ekonomiškai aktyvių gyventojų užimta ne žemės ūkio šakose, o žemės ūkio

32 lentelė. Variantas, kai skirtingose ūkio šakose sukuriamos produkcijos vertė, skaičiuojant vidutiniškai 1-am dirbusiam, vienoda, o atskirų socialinių (tautinių) grupių* ekonomiškai aktyvių gyventojų pasiskirstymas ūkio šakomis skirtingas

	Iš viso	Žemės ūkis	Ne žemės ūkio šakos
Nacionalinės pajamos (NP)^a, proc.	100	80	20
Užimti gyventojai ūkio šakomis, proc.	100	80	20
Socialinė (tautinė) grupė X	100	80	20
Socialinė (tautinė) grupė Y	100	5	95
Užimti gyventojai soc. grupėmis, proc.	100	100	100
Socialinė (tautinė) grupė X	90	90	70
Socialinė (tautinė) grupė Y	10	10	30
Nacionalinės pajamos soc. grupėmis, proc.	100	80	20
Socialinė (tautinė) grupė X	90	72 ^b	18 ^c
Socialinė (tautinė) grupė Y	10	8 ^d	2 ^e

* Socialinė (tautinė), o ne tiesiog tautinė grupė tik dėl to, kad įmanoma ir konfesiniu ar koku nors kitu pagrindu išskirta socialinė kategorija.

^a Ūkio struktūros sąvoka labai plati. Kad būtų paprasčiau, galima apsiriboti tik apibendrintu rodikliu – nacionalinėmis pajamomis. Pavyzdyje nacionalinių pajamų struktūra atitinka XX a. IV deš. buvusią Lietuvoje;

^b 80 (žemės ūkio dalis NP) × 0,9 (socialinės grupės dalis žemės ūkyje);

^c 20 (ne žemės ūkio šakų dalis NP) × 0,9 (socialinės grupės dalis pramonėje, prekyboje ir kitose ne žemės ūkio šakose);

^d 80 (žemės ūkio dalis NP) × 0,1 (socialinės grupės dalis žemės ūkyje);

^e 20 (ne žemės ūkio šakų dalis NP) × 0,1 (socialinės grupės dalis pramonėje, prekyboje ir kitose ne žemės ūkio šakose).

gamyboje – vos 5 procentai. Šiuo atveju, kaip ir pirmajame pavyzdyje, nacionalinių pajamų (galima sakyti, kad ir viso ūkio) struktūra atitiktų socialinę (tautinę): vienai socialinei (tautinei) grupei tektų 90 proc. (X), kitai – 10 proc. nacionalinių pajamų (Y).

Akylesniam skaitytojui, matyt, aišku, kad abu iš pateiktųjų pavyzdžių susiję su Lietuvos realijomis tarpukario, arba Pirmosios Respublikos, laikotarpiu. Vienu atveju, nacionalinių pajamų šakinė struktūra ir visų ekonomiškai aktyvių gyventojų pasiskirstymas. Antruoju, ekonomiškai aktyvių lietuvių ir žydų pasiskirstymas ūkio šakomis.

Tačiau apskritai Pirmojoje Respublikoje nei pirmoji, nei antroji iš būtinų sąlygų nebuvo tenkinamos. Lietuvoje gyvenusių tautų socialinė struktūra ir ekonomiškai aktyvių gyventojų pasiskirstymas ūkio šakomis skyrėsi. Skirtingose ūkio šakose sukurtos produkcijos vertė, skaičiuojant vidutiniškai vienam dirbusiam, nebuvo vienoda. Tai itin akivaizdu, kalbant apie žemės ūkį, kurio dalis Lietuvos nacionalinėse pajamose buvo daug mažesnė už šioje ūkio šakoje dirbusių gyventojų dalį visų ekonomiškai aktyvių gyventojų skaičiuje. Jei taip, Lietuvos ūkio proporcijos net „idealios tautų lygybės“ atveju Lietuvoje niekaip negalėjo atitikti gyventojų tautinės struktūros rodiklių.

Žinoma, iš pradžių būtina aptarti, kas yra tautų lygiavertiškumas (lygiateisiškumas, pagaliau „ideali“ tautų lygybė) ūkio tautinės struktūros aspektu. Tai tikrai nėra tik situacija, kada kiekvienai tautai ar kokiai nors socialinei grupei ūkio struktūroje tenka maždaug tiek, kiek tai ar kitai tautai (socialinei grupei) šalies gyventojų struktūroje. Nors toks atvejis teoriškai ir nėra neįmanomas. Pernelyg nesukant galvos galima nebent tvirtinti, kad apie lygiateisiškumą galima kalbėti lygių galimybių prasme. Svarbu ne tai, kad socialinės (tautinės) grupės X ir Y gautų proporcingai tokias pat pajamas ir turėtų tiek pat turto. Svarbu, kad jų galimybės už tą patį darbą gauti tam tikras pajamas būtų lygios, kaip turėtų būti lygios ir jų galimybės tas pajamas viena ar kita forma akumuliuoti. Kitais žodžiais, jei 100-ai žemdirbių tenka 100 tūkst. litų, o 100-ai prekybininkų – milijonas, galima kalbėti apie nelygybę ar disproporcijas, bet tai, griežtai kalbant, ne tautinė nelygybė, net jei minėtas 100 valstiečių – lietuviai, o 100 prekybininkų – žydai¹⁷⁴. Dar kartą: kalbama tik apie su tautine ūkio struktūra susijusius tautinio lygiateisiškumo aspektus. Apie tautinę nelygybę ar atitinkamas disproporcijas būtų galima kalbėti tik tuo atveju, jei 100-ai vienos tautybės prekybininkų tektų 100 tūkst., o kitos – milijonas. Nors net tuomet dar reikėtų išsamiau aptarti konkrečią

♦♦♦♦

174 XX ir XXI amžių sandūroje taip nekorektiškai bandoma apibūdinti dažniausiai menamą vyrų ir moterų darbo užmokesčio skirtumą.

situaciją. Minėtos disproporcijos priežastis bent teoriškai galėtų būti ir pasiskirstymas prekybos rūšimis, tradicijos ar kas nors kita.

Po šių bendrojo pobūdžio preliminarių pastabų galima pereiti prie Lietuvos situacijos tarpukariu. Kalbant konkrečiai, prie Lietuvos ūkio tautinės struktūros Pirmosios Respublikos laikotarpiu. Kaip minėta, ūkio struktūra turi daugybę aspektų ir kiekybinių parametrų. Į viską atsižvelgti ir visus kiekybinius rodiklius įvertinti labai sunku. Laimė, bendrojo pobūdžio analizei, kurios tikslas – išskirti esminius problemas momentus ir apskaičiuoti svarbiausius kiekybinius ūkio tautinės struktūros parametrus, turėtų pakakti duomenų apie nacionalinių pajamų arba bendrojo vidaus produkto struktūrą.

Lietuvos nacionalinės pajamos faktinėmis kainomis 1924 m. buvo lygios 1266,9 mln. Lt, 1938 m. – 1165,9 mln. Lt, 1939 m. – 1259,1 mln. litų. Žemės ūkis 1924 m. davė 782,5 mln. Lt, 1938 m. – 539,3 mln. Lt, 1939 m. – 577,9 mln. litų. Tai reiškia, kad žemės ūkiui 1924 m. teko 61,8 proc., 1938 m. – 46,26 proc., 1939 m. – 45,90 proc. (jei kalbėsime apie žemės ir miškų ūkį bei žvejybą kartu, tai atitinkami rodikliai būtų: 788,7 mln. Lt (62,3 proc.), 595,2 mln. Lt (51,1 proc.) ir 634,1 mln. litų (51,4 proc.))¹⁷⁵ Kadangi daugiau ir tikslesnių duomenų esama tik iš XX a. IV dešimtmečio, šis laikotarpis detalesnei analizei ir yra parankiausias.

XX a. IV dešimtmečio viduryje lietuviai sudarė maždaug 60..65 proc. miestų ir 85 proc. kaimo (su miesteliais) gyventojų, žydai atitinkamai 20..25 proc. ir 5 proc., visi kiti atitinkamai 10..15 proc. ir 10 procentų. Apskritai miesto gyventojų tuomet būta apie 15 proc., kaimo – 85 proc. gyventojų¹⁷⁶. Žemės ūkyje dirbo maždaug 80 proc. ekonomiškai aktyvių gyventojų, kitose ūkio šakose – 20 procentų. Iš čia aiškėja, kad 20 proc.

****

¹⁷⁵ Apskaičiuota remiantis: *Ostland in Zahlen*, S. 120; *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, p. 408–411; *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 10: 1937 m. Kaunas: CSB, 1938, p. 13; t. 11: 1938 m. Kaunas: CSB, 1939, p. 13; t. 12: 1939 m. Vilnius: CSB, 1940, p. 13; *Statistikos biuletėnis*, 1939, nr. 10(192), p. 1.

¹⁷⁶ *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 3: 1929–1930 m., p. 6–7, 10, 13, 16; t. 4: 1931 m., p. 7, 9; t. 5: 1932 m., p. 7–8; t. 8: 1935 m., p. 13–14; t. 9: 1936 m., p. 13–14, 16; t. 10: 1937 m., p. 13–14; t. 11: 1938 m., p. 13–14; t. 12: 1939 m., p. 13–14.

gyventojų, gyvenusiems ne iš žemės ūkio, teko pusė nacionalinių pajamų, likusiems 80 proc. gyventojų, kurie vertėsi žemės ūkiu, taip pat pusė nacionalinių pajamų.

Tai nėra labai tikslūs duomenys, bet pakankami lietuvių, žydų ir „kitų“ kategorijai priskirtų tautybių reikšmei Lietuvos ūkyje tarpukariu įvertinti. Tai svarbu, nes iki šiol paprastai kalbama vien apie ne žemės ūkio šakas, dar daugiau, praktiškai tik apie pramonę ir prekybą (kartais dar apie transportą ir finansus). O juk žemės ūkio kapitalo, kaip ir šioje ūkio šakoje sukuriamos vertės bei gaunamų pajamų ir pelno ignoruoti, kalbant apie ūkio tautinę struktūrą, nevalia.

1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, žydai sudarė vos 0,46 proc. žemės ūkiu besivertusių gyventojų¹⁷⁷. Šis rodiklis per visą nepriklausomybės laikotarpį iš esmės tikrai nesikeitė. Galima daryti prielaidą, kad žydams tarpukariu galėjo tekti iki 0,5 proc. žemės ūkyje sukurtos nacionalinių pajamų vertės. Tikrai ne daugiau, nes tebuvo vienas kitas stambesnis žemės savininkas žydas, o dauguma jų ūkių buvo labai smulkūs.

Žemės ūkyje tuomet dirbo 84..85 proc. ekonomiškai aktyvių lietuvių, 6 proc. žydų, apie 75 proc. kitų tautybių gyventojų. Tarp dirbusių žemės ūkyje lietuviai sudarė 91..92 proc., žydai – 0,5 proc., kiti – 8 procentus. Pernelyg nesismulkinant, bet gana pagrįstai galima teigti, kad maždaug tokia pati buvo (galėjo būti) ir minėtų tautų (tautinių grupių) dalis iš žemės ūkio gautose nacionalinėse pajamose (žemės ūkis teikė maždaug 46 proc. nacionalinių pajamų; norint apskaičiuoti žemės ūkio sferoje sukurtų nacionalinių pajamų dalį bendrojoje nacionalinių pajamų apimtyje reiktų kiekybinius žemės ūkio rodiklius padauginti iš 0,46; žr. 33 lentelė). Nė viena iš tautinių (etninių) grupių žemės ūkyje pernelyg nesiskyrė viena nuo kitos, o iki Pirmojo pasaulinio karo aktuali lenkų dvarininkų žemėvalda XX amžiaus III dešimtmetį jau buvo iš esmės likviduota. Iš čia dar viena išvada: žemės ūkyje tautinė struktūra tarpukario Lietuvoje bent jau XX amžiaus IV dešimtmetį daugmaž atitiko gyventojų tautinę sudėtį.

♦♦♦♦

¹⁷⁷ Tarp pačių žydų žemės ūkiu besivertusių buvo iki 6 procentų.

33 lentelė. Nacionalinių pajamų ir ekonomiškai aktyvių gyventojų sudėtis Lietuvoje XX a. IV dešimtmetį (hipotetinis optimumas ir reali padėtis)

	Iš viso	Žemės ūkis	Ne žemės ūkio šakos
Nacionalinės pajamos, proc.	100	46	54
Užimti gyventojai ūkio šakomis, proc.	100	80	20
lietuviai	100	84..85	15..16
žydai	100	6	94
kiti	100	75	25
Užimti gyventojai tautybėmis, proc.	100	100	100
lietuviai	85..86	91..92	63
žydai	6	0,5	27
kiti	8..9	8	10
Nacionalinės pajamos tautybėmis, proc. (hipotetinis optimumas)	100	46	54
lietuviai	76	42 ^a	34 ^b
žydai	14..15	0,2 ^c	14..15 ^d
kiti	9..10	4 ^e	5..6 ^f
Nacionalinės pajamos tautybėmis, proc. (reali padėtis)	100	46	54
lietuviai	68..70	42 ^a	25..28 ^g
žydai	22..25	0,2..0,5 ^h	22..24 ^h
kiti	8..9	4 ^e	4..5 ^h

^a 46 (žemės ūkio dalis NP) × [0,91..0,92] (lietuvių dalis Lietuvos žemės ūkyje);

^b 54 (ne žemės ūkio šakų dalis NP) × 0,63 (lietuvių dalis ne žemės ūkio šakose);

^c 46 (žemės ūkio dalis NP) × 0,005 (žydų dalis Lietuvos žemės ūkyje);

^d 54 (ne žemės ūkio šakų dalis NP) × 0,27 (žydų dalis ne žemės ūkio šakose);

^e 46 (žemės ūkio dalis NP) × 0,08 (kitų tautybių dalis Lietuvos žemės ūkyje);

^f 54 (ne žemės ūkio šakų dalis NP) × 0,1 (kitų tautybių dalis ne žemės ūkio šakose);

^g 0,2 proc. susidaro, skaičiuojant pagal gyventojų skaičių (žr. ^c pastabą), 0,5 proc. – įmanomas maksimumas;

^h 54 (ne žemės ūkio šakų dalis NP) × [0,4..0,45] (žydų dalis pramonėje ir prekyboje XX a. IV deš. pabaigoje);

ⁱ 54 (ne žemės ūkio šakų dalis NP) – [22..24] (žydų dalis) – [4..5] (kitų tautybių dalis, apskaičiuota pagal ne žemės ūkyje užimtų lietuvių ir kitų tautybių (be žydų) santykį);

^k 54 (ne žemės ūkio šakų dalis NP) – [22..24] (žydų dalis) – [25..28] (lietuvių dalis, apskaičiuota pagal ne žemės ūkyje užimtų lietuvių ir kitų tautybių (be žydų) santykį).

Sudėtingesnė situacija pramonėje, prekyboje, transporte. Kalbant apskritai, ne žemės ūkio šakose buvo užimta 15..16 proc. lietuvių, 94 proc. žydų ir 25 proc. kitų tautybių gyventojų. Tarp ne žemės ūkio sferoje dir-

busių lietuviai sudarė 63 proc., žydai – 27 proc., kiti – 10 procentų. Jei ūkio struktūra ne žemės ūkio sferoje daugmaž atitiktų arba turėtų atitikti (kaip buvo reikalaujama tarpukariu ir tebekalbama iki šiol) tautinę gyventojų sudėtį (tiksliau, ekonomiškai aktyvių gyventojų tautinę sudėtį), galėtume sakyti, kad ne žemės ūkio sferoje lietuviams „turėjo tekti“ 60..65 proc., žydams 25..30 proc., visiems kitiems – apie 10 procentų (žr. **33 lentelė**).

Jei taip, pernelyg nesismulkindami, bet gana pagrįstai galėtume teigti, kad maždaug tokia pati buvo (galėjo būti) ir minėtų tautų (tautinių grupių) dalis iš pramonės, prekybos, transporto ir kitų ne žemės ūkio šakų gautose nacionalinėse pajamose (jos visos teikė maždaug 54 proc. nacionalinių pajamų; norint apskaičiuoti ne žemės ūkio sferoje sukurtų nacionalinių pajamų dalį bendrojoje nacionalinių pajamų apimtyje reikėtų kiekybinius žemės ūkio rodiklius padauginti iš 0,54; žr. **33 lentelė**).

Vis dėlto tai, kas iki šiol pasakyta apie ūkio tautinę struktūrą ne žemės ūkio sferoje, laikytina nebent pageidaujamu¹⁷⁸ arba galimu optimumu (**33 lentelė** – hipotetinis optimumas). Reali padėtis buvo visai kita. Viena vertus, Pirmojoje Respublikoje situacija daug priklausė nuo Lietuvos ūkio ir socialinės raidos iki Nepriklausomybės. Nepriklausomo gyvenimo pradžia būdinga ūkinė ir socialinė struktūra Lietuvoje susiklostė XX a. pradžioje. Jos specifika sudarė tai, kad lietuviai iš esmės vis dar buvo valstiečių tauta su negausia inteligentija, šalies ūkis apskritai agrarinio pobūdžio, miestų gyventojų nedaug, be to, juose neproporcingai daug žydų – apie trečdalis. Žydų, nuo seno besivertusių amatais ir prekyba, dalis iki Pirmojo pasaulinio karo įvairiais skaičiavimais siekė iki 53 proc. pramonininkų ir net iki 74 proc. prekybininkų¹⁷⁹. Žvelgiant

****
178 „Pageidaujama“ dėl to, kad literatūroje iki šiol vis kalbama apie „teisėtas“ lietuvių pretenzijas gauti „deramą“ ar jiems „teisėtai priklausančią“ vietą ūkyje. Kadangi iš anksčiau išdėstytos medžiagos akivaizdu, jog žemės ūkyje po žemės reformos lietuvių vieta jau buvo „derama“, atviras lieka tik tautinės struktūros ne žemės ūkio šakose klausimas.

179 L. Truska, Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis (1930–1940 m.), *Istorija*, LVIII (2003), p. 39.

iš istorinės perspektyvos, žydai vos ne iki XX a. pradžios Lietuvoje atliko vadinamojo trečiojo luomo vaidmenį. Antra vertus, Nepriklausomybės metais padėtis ėmė keistis. Nemažai lietuvių patraukė į miestus, o žydų sumažėjo dar per Pirmąjį pasaulinį karą. Valdžia, mėgindama pagreitinoti ūkio plėtrą, pasinaudojo, kad ir labai kukliais, valstybės ištekliais. Tad lietuvių darbininkų, tarnautojų, specialistų, o taip pat verslininkų ėmė gausėti (konkrečiai apie tai kalbama kituose monografijos skyriuose).

Iš to, kas pasakyta, seka, kad ne žemės ūkio šakose Lietuvos ūkio tautinė struktūra XX a. IV dešimtmetyje negalėjo atitikti bendrosios demografinės (ekonomiškai aktyvių gyventojų) tautinės sudėties, apie kurią galima spręsti iš 1923 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenų. Net tai, kad surašyme išskirtos savininkų ir administratorių bei jų šeimų narių, taip pat darbininkų ir tarnautojų socialinės kategorijos, didesnio tikslumo neprieda. Ne žemės ūkio šakose itin reikšmingi nuosavybės objektų (gamybos vienetų) kapitalo, gamybinio personalo, produkcijos gamybos ar prekių apyvartos rodikliai. Net ir valdžios pastangos plėsti valstybinį bei municipalinį ūkio sektorių, pusiau valstybinių (ar su didele valstybinio kapitalo dalimi) akcinių bendrovių (dažnai formaliai vadintų kooperatyvais) sėkmė, dar neleidžia tvirtinti, kad naujai į verslą atėję lietuviai (o ir lenkai, rusai etc.) galėjo prilygti seniesiems pirkliais ir pramoninkams, kurių ne tik pradinis kapitalas buvo didesnis, bet ir verslininkystės įgūdžiai geresni bei patirtis turtingesnė. Čia apskritai net ne tautinis santykis svarbu, o „senųjų“ ir „naujųjų“ verslininkų starto pozicijos skirtumas, aktualus visur ir visuomet. Beje, dažniausiai tvirtinama (ir tarpukariu, ir iki šių dienų), kad valstybės kapitalas yra „lietuvių“ kapitalas. Kitais žodžiais, jei geležinkeliai ar ryšių sistema Lietuvoje iš esmės buvo valstybės rankose, atitinkamas ūkio sektorius esą ir laikytinas „lietuvišku“. O tai tikrai nėra tikslu. Šiaip ar taip, valstybė tenkino visų jos piliečių poreikius, ir jos biudžete buvo sukonzentruoti visų jos piliečių pinigai. Arba, organizavusi ir išplėtusi žemės ūkio produktų eksportą, valstybė teikė daugiau galimybių ne vien lietuviams... Šiame tyrime, beje, valstybinis ir pusiau valstybinis kooperatinis sektorius formaliai

taip pat priskirtas „lietuviams“ (pernelyg sudėtinga, jei išvis įmanoma, turimus statistinius duomenis kaip nors diferencijuoti), tačiau anksčiau išsakyta išlyga visuomet turėtina galvoje.

Bet analizuojamos problemos nagrinėjimą lengvina tai, kad nuo 1928–1929 metų Lietuvos statistikos tarnybos ėmė teikti tikslesnių ir išsamesnių duomenų apie ūkio šakas. 1928 metais pramonėje (ir amatuose, nes atitinkamas įstatymas šių dviejų sąvokų neskyrė) pagal išduotų patentų skaičių lietuviams priklausė 31 proc. įmonių, žydams – 64 proc., visiems kitiems (įskaičius užsieniečius) – 5 proc. įmonių; 1933 m. lietuviams teko 37 proc. išduotų patentų, žydams – 54 proc., užsieniečiams ir kitų tautybių asmenims – 18 proc.; dar po metų (1934 m.) lietuviams priklausė 40 proc. išduotų patentų, žydams – 52 proc., visiems kitiems – 8 procentai¹⁸⁰.

1935 m. iš 11904 išpirktų pramonės verslo liudijimų, įmonių savininkams lietuviams teko 6457 (54,24 proc.), žydams – 4854 (40,78 proc.) Visose pramonės įmonėse tuomet dirbo 34306 darbininkai, iš jų lietuvių įmonėse – 15774 (45,98 proc.), žydų – 16441 (47,92 proc.). Visiems kitiems savininkams (įskaičius užsieniečius) 1935 m. priklausė 593 (4,98 proc.) pramonės įmonės su 2091 (6,10 proc.) darbininku¹⁸¹. Tiksliausia, be abejo, informacija apie žydų įmones, o duomenys apie kitas ne tokie tikslūs, be to, lietuvių kapitalui priskirtos vadinamosios mišrios įmonės (t. y. įmonės su vietos lietuvių ir užsienio kapitalu)¹⁸².

Tiesa, pateiktieji duomenys dar negali tiksliai atspindėti tikrosios pramonės būklės, nes kooperatinės, savivaldybių ir valstybinės įmonės (jos visuomet, nors kai kuriais aspektais ir nepakankamai pagrįstai priskiriamos tik „lietuviams“) jokių verslo liudijimų nepirko. Vien pieninėse ir pieno nugriebimo punktuose dirbo ne mažiau kaip 2500 darbuotojų. Dar reikėtų pridėti savivaldybių elektros stotis, durpynus, plytines,

****

180 Dr. Micuta apie lietuvių versluose, *Verslas*, 1935, nr. 7(157), p. 2.

181 Kl. Vytenis, Lietuvos pramonės įmonės rūšimis, *Verslas*, 1936, nr. 21(223), p. 4.

182 Ten pat.

lentpjūves ir valstybines metalų bei mašinų ir kitas dirbtuves. Tad išėitų, kad visų pramonės įmonių skaičius 1935 m. lygus 12200, o darbuotojų – iki 39000. Iš to skaičiaus *lietuvių vadovaujamų* įmonių būta apie 6750 (55,33 proc.) su 21000 (53,85 proc.) darbuotojų, žydų – 4850 (39,75 proc.) su 16000 (41,03 proc.) darbuotojų, kitų savininkų – 600 (4,92 proc.) su 2000 (5,13 proc.) darbuotojų. Iš pastarųjų užsieniečiams priklausė 15 (0,12 proc.) įmonių, kuriose dirbo 550 (1,28 proc.) darbuotojų¹⁸³.

Domas Micuta 1939 m. yra pateikęs, jo manymu, matyt, kažkokiu būdu kiek patikslintų duomenų apie Lietuvos pramonės tautinę struktūrą. Šiais skaičiavimais, 1933 m. lietuviams pramonėje priklausė 46 proc. įmonių, žydams – 48 proc., visiems kitiems – 6 procentai. 1935 m. savininkams lietuviams priklausė 52 proc. pramonės ir amatų įmonių, žydams – 43 proc., visiems kitiems – 5 procentai. 1938 m. atitinkamai 53 proc., 42 proc., ir 5 procentai. Pramonės įmonių personalo sudėtis 1934 m. buvusi tokia: lietuvių įmonėms tekę 38 proc. visų darbuotojų, žydų – 55 proc., kitų savininkų – 7 procentai. 1935 m. atitinkamai 43 proc., 50 proc. ir 7 procentai. 1938 m. savininkų lietuvių įmonėms teko 48 proc. viso pramonės gamybinio ir aptarnaujančio personalo, žydų – 45 proc., kitų savininkų – 7 procentai¹⁸⁴.

Įpusėjus IV dešimtmetį pramonėje, vertinant investuotą kapitalą, *lietuviams* (įskaičius valstybines, pusiau valstybines ir savivaldybių įmones) jau teko didesnioji dalis. Tokios įmonės kaip didžiosios plytinės, metalo dirbinių ir mašinų gamyklos, mechaninės bei elektrotechnikos dirbtuvės, linų ir vilnų verpyklos bei audyklos, spaustuvės, malūnai, cukraus fabrikai, mėsos gaminių įmonės, pieninės ir elektros stotys (šakos, kurioms reikalingi brangūs įrengimai) buvo daugumą *lietuvių* rankose.

Antra vertus, net ir IV dešimtmetį būta tokių pramonės ir amatų šakų, kuriose *lietuvių* kapitalo dalis liko labai menka. Iš tokių minėtinos

♦♦♦♦

183 Diplom. ekon. Albertas Tarulis, Kokia vieta dabar tenka lietuviams prekyboje ir pramonėje?, *Verslas*, 1936, nr. 26(228), p. 4.

184 Dr. D. M[icuta], Lietuvos pramonė ir lietuvių įsigalėjimas joje, *Verslas*, 1939 m. rugsėjo 1 d., nr. 35–36(413–414), p. 6.

chemijos, odos ir galanterijos, drabužių bei avalynės pramonės šakos, kuriose stambesnių *lietuviškų* firmų tebuvo vos keletas. Nesiėmė lietuviai ir kai kurių verslo šakų, kurioms, atrodytų, nereikėjo net ir didesnio kapitalo. Lietuviams priklausė 50 registruotų skardininkų įmonių, žydams – 250. Laikrodininkų lietuvių buvo 70, žydų – 130. Odos dirbinių gamyboje veikė vos 10 lietuvių ir net 120 žydų įmonių. Virvių gamyboje buvo 15 lietuviams priklausiusių įmonių, žydams – 110. Iš tuo metu registruotų kepyklų lietuviams priklausė 480, žydams – 1000. Galanterijos prekių gamyboje registruota 40 lietuvių ir 360 žydų įmonių, kepurių ir skrybėlių gamyboje – 30 lietuvių ir 300 žydų įmonių¹⁸⁵. Net padejuojama būdavo, kad šiose šakose nereikia nei didesnių kapitalų, nei sudėtingesnių įrengimų ar mašinų, o *lietuvii antplūdžio* nėra.

Pagal išduotų patentų skaičių, pasak Domo Micutos, prekyboje 1934 m. lietuviams iš viso priklausė 33 proc., žydams – 63 proc. įmonių, nors *siaura žodžio prasme*, prekyboje lietuviams priklausė kuklesnės pozicijos – 28..29 proc., o žydams – 68 procentai.¹⁸⁶ Itin stiprias pozicijas žydų kapitalas turėjo vadinamojoje manufaktūros prekyboje. Iš 900 manufaktūros parduotuvių žydams 1934 m. priklausė per 800. Didesnės lietuvių kapitalui priklausiusios buvo tik 7 AB *Drobė*, 6 žemės ūkio kooperatyvų, 5 vartotojų bendrovių ir 9 lietuvių pirklių parduotuvės¹⁸⁷.

Kaip minėta, apie vidaus mažmeninės prekybos įmonių pasiskirstymą savininkų tautybėmis apytiksliai spręsta ir tebesprendžiama pagal tais ar kitais metais išpirktus prekybos verslo liudijimus (patentus). 1935 m. tokių liudijimų buvo išpirkta apie 22000, iš to skaičiaus lietuviams teko 8700 (beveik 40 proc.), žydams – 12500 (beveik 57 proc.), visiems kitiems savininkams – 800 (3,6 proc.). Santykį *lietuvii naudai* kiek koregavo duome-

♦♦♦♦

185 Diplom. ekon. Albertas Tarulis, Kokia vieta dabar tenka lietuviams prekyboje ir pramonėje?, *Verslas*, 1936, nr. 26(228), p. 4.

186 Dr. Micuta apie lietuvių versluose, *Verslas*, 1935, nr. 7(157), p. 2. Matyt, turėtas galvoje darbuotojų skaičius, kapitalas ir prekių apyvarta.

187 Ten pat.

nys apie kooperatinės prekybos bendroves (vartotojų, žemės ūkio), kurių 1935 m. buvo apie 225. Todėl rašyta, kad IV dešimtmečio viduryje *lietuviškų prekybos įmonių* būta apie 40 proc., žydiškų – 56 proc., visų kitų – 4 procentai. 1923 m. prekybos įmonių šeiminingų lietuvių tebuvo 2160 (12 proc.), žydų – 13799 (84 proc.), kitų ir užsieniečių – 626 (4 proc.). Šitai leido kai kam su džiaugsmu, o kai kam su nerimu konstatuoti, kad per 12 metų prekybos įmonių skaičius padidėjo trečdaliu, o lietuviai įpusėjęs IV dešimtmetį jau *turi nebe 12 proc., bet visą 40 proc. dalį*. Minėtu laikotarpiu lietuvių prekybininkų padidėjo net keturis kartus, o žydų – sumažėjo (dalinai dėl emigracijos į Palestiną) apie 10 procentų¹⁸⁸.

Lietuviškų maisto produktų prekybos įmonių 1935 m. skaičiuota buvo 1800, žydiškų – 1600; arbatinių, viešbučių, restoranų ir pan. įmonių lietuviams teko 1100, žydams – 800, knygų ir laikraščių prekybos rinkoje santykis atitinkamai 200 ir 50, vaistinių bei farmacijos ir kosmetikos prekybos įmonių – 210 ir 140. Apskritai mažmeninėje prekyboje žydams priklausė 3930 įmonių, lietuviams – 2325 (iš čia ir skaičiuotas santykis 56 proc. ir 40 proc.).¹⁸⁹

Kitaip negu mažmeninės prekybos sferoje, prekiaujant su užsieniu daug svarbesnis buvo valstybės veiksnys. Pusiau valstybinės akcinės ir pajinės bendrovės „Maistas“, „Pienocentras“ ir „Lietūkis“ iš privačių pirklių, kurių absoliuti dauguma žydai, atėmė tas sritis, kuriose šie galėjo tikėtis nemažai uždirbti. Valdžiai ir absoliučiai daugumai lietuvių anuomet atrodė, kad gyvenimo praktika neginčijamai įrodžiusi užsienio prekybos centralizacijos reikalingumą ir tikslingumą.

1935 m. Lietuva į užsienį išvežė prekių už 152 mln. litų. Iš tos sumos „Maistui“ teko apie 32 mln. Lt, „Pienocentrai“ – apie 27 mln. Lt ir „Lietūkiui“ – apie 21 mln. litų¹⁹⁰. Šių gigantų neaprepti liko tik eksporto

♦♦♦♦

188 Diplom. ekon. Albertas Tarulis, Kokia vieta dabar tenka lietuviams prekyboje ir pramonėje?, *Verslas*, 1936, nr. 26(228), p. 4.

189 Ten pat.

190 Ten pat.

likučiai – medžio ir medienos, linų ir sėmenų, doobilų ir kitų smulkesnių prekių išvežimas. Tuo eksportu IV dešimtmetį užsiėmė įvairios smulkios firmos, tarp kurių lietuvių labai nedaug. Taigi visame eksporte lietuviams tuo metu jau teko 55–60 proc., žydams – iki 40 procentų. Turint galvoje to meto „Lietūkio“ pastangas suimti linų realizavimą ir besiplečiančias „Maisto“ bei „Pienocentro“ operacijas, galima teigti, kad tikėtasi žydų dalį dar labiau sumažinti.

Importo sferoje, kuri anuomet dažniausiai vadinta tiesiog didmenine arba *urmo* prekyba, žydų prekybininkų reikšmė buvo gerokai didesnė (nors minėti *iki 40 proc.* eksporte tikrai negali būti laikomi nereikšminga dalimi). *Lietuviška* urmo firma tuo metu tebuvo vienas „Lietūkis“. Jis 1935 m. iš užsienio įvežė prekių už 20 mln. Lt: net 100 proc. visų trąšų ir druskos, 35..30 proc. cemento ir naftos produktų, 10 proc. anglies (jo įvežtoji kitų prekių dalis nedidelė). Taip „Lietūkis“ įpusėjęs IV dešimtmetį jau buvo išplėšęs 15 proc. didmeninės prekybos, nors 4/5 šios prekybos sferos vis dar buvo likusi privatininkams, kurių absoliuti dauguma tebebuvo žydai¹⁹¹. Patikslinti pastarąjį rodiklį, matyt, vargiai įmanoma. Tik aišku, kad importo sferoje tikrų didmenininkų *lietuvių pusėje* be „Lietūkio“ nebuvo (buvo tik firmų, turėjusių prekybos monopolį vienam ar kitam produktui). Kiek iš 129 mln. Lt importo teko lietuvių verslininkams, valdžios įstaigoms, bendrovėms, žydams ir jų bendrovėms bei kitiems importuotojams, duomenų nėra.

Apytikriai skaičiavimai rodo, kad žydų pramonės įmonių skaičius Didžiojoje Lietuvoje nuo 1933 m. iki 1938 m. padidėjo nuo 2637 iki 6577 (2,49 karto; tuo laiku *lietuviškų* įmonių padaugėjo nuo 2538 iki 8410 arba 3,31 karto). Gamybinio personalo skaičius 1934–1938 m. žydų įmonėse išaugo nuo 16450 iki 23990 (1,46 karto), o lietuvių įmonėse nuo 11400 iki 25500 žmonių (2,24 karto)¹⁹². Skaičiai, žinoma, rodo spartesnę lietuvių

♦♦♦♦

¹⁹¹ Ten pat.

¹⁹² Dr. D. M[icuta], Lietuvos pramonė ir lietuvių įsigalėjimas joje, *Verslas*, 1939, nr. 35–36(413–414), p. 6.

augimą pramonėje, bet tas augimas nevyko, kaip kartais teigiama, žydų sąskaita. Be abejo, iš pateiktų duomenų matyti, kad lietuviai XX a. IV dešimtmečio pabaigoje savo rankose jau turėjo daugumą pramonės įmonių, nors jose nedirbo įmonių santykį atitinkantis skaičius darbuotojų. Skaičiuojant pagal pramonės gamybos vertę, lietuviams teko 50 proc., žydams – apie 40 proc. Lietuvos pramonės¹⁹³.

Nepaisant to, kad žydų lyginamasis svoris Lietuvos ūkyje mažėjo, jų vaidmuo Lietuvos ūkyje ir vadinamųjų *laisvųjų profesijų* sferoje IV dešimtmečio pabaigoje paliko labai didelis. Jiems priklausė apie 40 proc. šalies pramonės ir didelė dalis amatų (1938 m. iš 12461 amatininko apie 7 tūkst. arba apie 56 proc. buvo žydai), daugiau kaip pusė mažmeninės prekybos ir apie 20 proc. eksporto bei daugiau kaip trečdalis importo. Daug žydų buvo laisvųjų profesijų specialistai. 1937 m. iš 798 Lietuvos gydytojų 341 arba 42,73 proc. buvo žydai. Daug jų buvo ir tarp teisininkų¹⁹⁴. 1940 m. rugsėjo 27–29 dienomis Lietuvoje buvo nacionalizuotos 1138 prekybos įmonės. Yra duomenų apie 1057 įmones arba 92,88 proc. bendro nacionalizuotų įmonių skaičiaus. Šių 1057 įmonių metinės prekybos apyvartos apimtis buvo beveik 395,6 mln. litų. Iš to skaičiaus 778 įmonės (73,60 proc.) su beveik 267,9 mln. Lt (67,72 proc.) metinės prekybos apyvartos priklausė žydams¹⁹⁵.

Šios tegu neišsamios statistinių duomenų apžvalgos visiškai pakanka tautinei ūkio struktūrai ne žemės ūkio sferoje kiekybiškai apibūdinti. Lietuviams (terminas, kaip minėta, sąlyginis, nes jiems priskirtos valstybinės, savivaldybių ir kooperatinės įmonės) realiai priklausė 46..52 proc.,

♦♦♦♦

193 Ten pat.

194 L. Truska, Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis, p. 40; *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, p. 436.

195 Apskaičiuota remiantis: LYA, f. 1771, ap. 47, b. 1, l. 1–13, 26–58 [LKP(b) CK Pramonės ir transporto skyriaus 1940–1941 m. medžiaga]. Faktiškai žydų lyginamasis svoris didesnis, nes net 191 įmonę (18,07%) su beveik 81,6 mln. Lt (20,62%) metinės prekybos apyvartos teko priskirti *kitų ir nežinomų* savininkų kategorijai, ir dalis jų, be abejonės, priklausė žydams.

žydams – 40..45 proc., visiems kitiems – 7.9 proc. pramonės, prekybos, transporto ir kitų ne žemės ūkio šakų (atitinkamai ir tose ūkio šakose sukurtų nacionalinių pajamų; žr. **33 lentelė**).

Faktinis skirtumas tarp teoriškai apskaičiuoto optimumo (kai toje ar kitoje ūkio šakoje sukurtos produkcijos ar gautų pajamų dalis atitinka tos ar kitos tautybės dalį užimtųjų struktūroje) ir realios padėties kiekybinių rodiklių Lietuvoje XX a. IV dešimtmečio pabaigoje nebuvo toks didelis, koks daugeliui atrodė anuomet ir vis dar įsivaizduojamas dabar (žr. **33 lentelė**).

Nepriklausomo gyvenimo pradžioje žydams galėjo tekti iki 70..75 proc. ne žemės ūkio šakų. XX a. IV dešimtmečio pabaigoje šio rodiklio reikšmė sumažėjo iki 40..45 procentų. Žinoma, ir vienas, ir kitas skaičiai yra labai apytiksliai (pirmasis daugiau ekspertinis ir paremtas 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, antrasis – labiau pagrįstas statistiniais duomenimis). Nepaisant to, prielaida, kad Lietuvos gyventojams žydams turėjo tekti atitinkama ne žemės ūkio šakose sukurtu nacionalinio produkto dalis, yra pakankamai pagrįsta.

Tad kalbant labai apibendrintai, 1924 m. žydams teko iki 27..29 proc. Lietuvos nacionalinių pajamų¹⁹⁶. 1938–1939 m. – 22..25 procentai¹⁹⁷. Lietuviams, jiems tradiciškai, nors ne visai tiksliai priskiriant valstybines, savivaldybių ir kooperatines įmones, XX a. IV deš. pabaigoje teko apie 65..70 proc. viso ūkio (nacionalinių pajamų; 1924 m. iki 60..65 proc.). Visiems kitiems IV dešimtmečio pabaigoje teko 7.9 proc. Lietuvos ūkio, 1924 m. – iki 15 procentų (daugiausia dėl didesnio lenkų dvarininkų lyginamojo svorio žemės ūkyje).

Teoriškai, jei lietuviai ir žydai, užimti ne žemės ūkio šakose, anuomet būtų buvę daugmaž vienodai ekonomiškai pajėgūs, lietuvių dalis bendroje ūkio struktūroje tarpukariu turėjo siekti 70..75 proc., žydų – apie 15 proc., visų kitų – apie 10 procentų (žr. **34 lentelė**).

♦♦♦♦
196 $((62 \times 0,5) / 100) + (38 \times [70..75]) / 100 = 26,9..28,8$.

197 $((46 \times 0,5) / 100) + (54 \times [40..45]) / 100 = 21,8..24,5$.

34 lentelė. Teoriškai apskaičiuotas optimumas ir reali situacija XX a. IV dešimtmecio pabaigoje – Nacionalinių pajamų (ūkio) pasiskirstymas tautybėmis ir procentais

Tautybė	Visas ūkis (NP)		Žemės ūkis		Ne žemės ūkio šakos	
	Hipotetinis optimumas	Reali situacija	Hipotetinis optimumas	Reali situacija	Hipotetinis optimumas	Reali situacija
Iš viso	100	100	100	100	100	100
Lietuviai	70.76	65.70	91.92	91.92	63	46.52
Žydai	14.15	22.25	0,4..0,5	0,4..0,5	26..27	40.45
Kiti	9..10	8.9	8.9	8.9	9..10	7.9

Lentelėje pateikti duomenys, suprantama, yra labai apytikriai. Ūkis nėra tas pat, kas nacionalinės pajamos (jos, beje, tarpukario Lietuvoje statistikos tarnybų neskaiciuotos), tautinė ūkio struktūra nėra tas pat, kas ekspertinis spekuliatyvus nacionalinių pajamų struktūros vaizdas. Tačiau net labai apytikslis bandymas kiekybiškai apibūdinti viso ūkio struktūrą tautiniu aspektu šiaip ar taip yra konstruktyvus žingsnis problemos mokslinės analizės link.

Dėl istoriškai susiklosčiusių aplinkybių žydai Lietuvoje buvo ir liko daugiausia miestų ir miestelių gyventojai. Jie vertėsi ne žemės ūkiu. Joks socialinių skirtumų (įskaitant skirtumus ūkio struktūroje) išlyginimo siekis negali būti tiesmukai siejamas su gyventojų tautinės struktūros proporcijomis. Akivaizdu, kad žydų dalis tarp miestų ir miestelių gyventojų, net lietuviams *įvaldžius versus*, neišvengiamai turėjo likti didesnė už jų dalį visų gyventojų skaičiuje. Tas pat, tik dar didesniu mastu, tinka ir kalbant apie žydų dalį kapitalo, bendrojo produkto ar nacionalinių pajamų apimtyje.

Kaip bebūtų, Lietuvos ūkio tautinė struktūra tarpukariu rodo ne tokią didelę disproporciją, kaip buvo ir tebėra įprasta manyti. Žydams priklausė ne tokia didelė Lietuvos ūkio dalis (dažniausiai kalbama bent apie 40 proc. ūkio, nors kartais ji nurodoma buvusi dar didesnė – 50 ir net 60 proc.), o lietuviams – ne tokia maža (regis, niekur ji konkrečiai nebandyta apibūdinti, bet savaime aišku, kad, jei žydams tenka 40..60 proc., lietuviams turėjo likti iki 40..50 proc. ar net kiek mažiau). Antra vertus, visos „deklaracijos“ apie lietuviams ūkio struktūroje „būtinus“ 82..81

proc. ar net 80..90 proc.¹⁹⁸ tėra laužtos iš piršto ir tautinio lygiateisiškumo (tautinės nelygybės įveikimo) principu nepagrindžiamos.

Lygiai tas pat, tik atvirkštine tvarka, pasakytina ir žydų atžvilgiu. 27..29 proc. Lietuvos ūkyje 1924 metais, suprantama, liudija nemenką disproporciją, lyginant su gyventojų tautine struktūra. Tačiau 27..29 proc. toli gražu ne 60..70 proc., kurie dažnai visai be pagrindo priskiriami žydams. Antra vertus, teiginys, esą žydams tautinio lygiateisiškumo atveju turėtų tekti tik 6.8 proc. Lietuvos ūkio¹⁹⁹, faktiškai, turint galvoje realią Lietuvos ūkio struktūrą (kalbama ne apie tautinę ūkio struktūrą) tarpukariu, diskriminacinis. Tautinių grupių pasiskirstymas ūkio šakomis buvo lemtas istorinių aplinkybių, o ne kokios nors piktos valios ar specifinių žydų pastangų. Santykinis žemės ūkio nuvertinimas apskritai būdingas to laikotarpio ekonomikai, ne vien Lietuvos, ir, bet kokiu atveju, nepriklausė nuo žydų. Jei prekyboje ar pramonėje užimtiems žydams tekusi dalis būtų visiškai lygi daliai to paties skaičiaus lietuvių ar kitų tautybių asmenų, žydų dalis tarpukario Lietuvos ūkyje turėjo siekti apie 15 procentų.

Pagaliau dar vienas dalykas. Analizė rodo, kad žydų dalis Lietuvos ūkyje nuo 1924 m. iki IV dešimtmečio pabaigos realiai sumažėjo nuo 27..29 proc. iki 22..25 procentų. Nepaisant žymios žydų emigracijos, urbanizacinių procesų ir lietuvių „veržimosi į miestus ir verslus“, taip pat aktyvių valdžios veiksmų stiprinant valstybinį, komunalinį ir pusiau valstybinį (kooperatinį) ūkio sektorių. Tad ir teiginiai apie „brutalų žydų išstūmimą“, „nesąžiningą konkurenciją“ etc. taip pat nepagrįsti.

♦♦♦♦

198 Tokio pobūdžio reikalavimai Lietuvoje tarpukariu buvo įprasti, ypač savaitraštyje „Verslas“. Istorinėje literatūroje klausimas taip pat ne kartą aptartas. Bene išsamiausiai: V. Lukoševičius, Apie Lietuvos sulietuvinimą ir Lietuvių verslininkų sąjungą, *Kultūros barai*, 2009 (Toliau: V. Lukoševičius, Apie Lietuvos sulietuvinimą ir Lietuvių verslininkų sąjungą), nr. 1, p. 75–82; nr. 2, p. 75–81; V. Lukoševičius, Lietuvių verslininkų sąjungos susikūrimas, jos tikslai ir idėjinės nuostatos, *Pinigų studijos*, 2008, nr. 2, p. 61–72. Apskritai primityvokai suprantamas socialinio lygiateisiškumo principas gajus ir šiandien.

199 Tai elementariai seka iš reikalavimo, kad kiekvienai tautai ūkio struktūroje tektų tiek, kiek ir demografinėje.

ŽYDAI

1923 m. visuotinio vadinamosios Didžiosios Lietuvos gyventojų surašymo ir kai kuriais kitais duomenimis (Klaipėdos krašto gyventojų surašymas 1925 m. ir Lenkijos gyventojų surašymas 1931 m.), žydų dalis Lietuvos gyventojų skaičiuje 1923–1931 metais, priklausomai nuo valstybės teritorijos, buvo:

- 1923 m. sausio²⁰⁰ – 1939 m. kovo sienomis (Lietuva su Klaipėdos kraštu, bet be Vilniaus krašto) – 7,18 proc. (apie 150..155 tūkst.);
- 1939 m. kovo – 1939 m. spalio sienomis (Didžioji Lietuva; teritorija be Vilniaus ir Klaipėdos kraštų) – 7,60 proc. (apie 150..155 tūkst.);
- 1939 m. spalio – 1941 m. birželio sienomis (teritorija be Klaipėdos krašto, bet su Vilniaus kraštu) – 8,59 proc. (apie 210 tūkst.);
- Dabartinėmis sienomis – 8,19 proc. (apie 210 tūkst.)²⁰¹.

Kalbama ne apie žydų skaičių konkrečiais metais (1938–1939, 1939–1940, 1939, 1931 ar kuriais nors kitais metais), o apie jų vidutinį tikėtiną skaičių 1923–1931 metų laikotarpiu skirtingoje Lietuvos valstybės teritorijoje.

Lietuvių ir žydų santykių istorija ilga, bet socialinėje ir ekonominėje žydų bei lietuvių bendruomenių raidoje naujas etapas prasidėjo susiformavus tautinei lietuvių valstybei 1919 metais (formaliai, žinoma, 1918 m., nors apie nepriklausomą valstybę nei politine, nei ūkine prasme

♦♦♦♦

200 Faktiškai; formaliai nuo 1923 m. vasario.

201 Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. XXXVI–XXXVII, 13–15; *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 2: 1927–1928 m. Kaunas: CSB, 1929, p. 4; t. 12: 1939 m. Vilnius: CSB, 1940, p. 16; *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 6, p. 570; *Statistikos biuletenis*, 1939, nr. 3 (185), p. 91; A. Stanaitis, P. Adlys, *Lietuvos TSR gyventojai*, Vilnius: Mintis, 1973, p. 102; R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, Klaipėda, 1932, p. 267–268.

1918 metais kalbėti neišeina). Vienbalsiu, nors gal garsiai ir neafišuojamu sutarimu, vienas svarbesnių tautinės Lietuvos valstybės ekonominių bei socialinių prioritetų buvo „*lietuviškos*“ vidurinėsios klasės formavimasis, vadinasi, lietuvių įtakos pramonėje ir prekyboje stiprinimas. Istorinėje literatūroje nurodoma, kad tai esą pamažu ėmė keisti istoriškai nusistovėjusią socialinę bei ekonominę visuomenės struktūrą, kas buvo pagrindas nuolat didėjančiai įtampai lietuvių ir žydų bendruomenių santykiuose²⁰².

♦♦♦♦

202 Žr.: L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius: VPU I-kla, 2005, p. 322 (Toliau: L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*); L. Truska, Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis (1930–1940 m.), *Istorija*, LVIII (2003; Toliau: L. Truska, Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis), p. 39–51; L. Truska, A. Smetonos valdžios politika žydų atžvilgiu (1927–1940), *Istorija*, 2004, nr. 59/60, p. 67–81; V. Vareikis, Antisemitizmas Lietuvoje: (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė), *Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje: XIX a. antroji pusė – 1941 m. birželis*, sud. L. Truska, V. Vareikis, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 21–67; V. Vareikis, „Ne tu išlaikai šaknį, bet šaknis tave“: katalikų ir žydų santykių klausimu, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2004, t. 24, p. 153–179; B. Ivanovas, *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje: Tautinių įvaizdžių klausimas*, Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 10, 17, 132–135; B. Ivanovas, Kultūrinis žydų įvaizdis Lietuvoje ir tautininkų ideologija, *Problemos*, 2002, t. 62, p. 58–69; B. Ivanovas, Lithuanian left-wing parties and anti-Semitism in the 1930's, *Humanities in new Europe*, Kaunas: 2008, nr. 2, p. 200–207; R. Civinskas, Kauno žydų integracija į miestiečių luomą, *Darbai ir dienos*, t. 28, Kaunas: VDU, 2001, p. 51–66; V. Lukoševičius, Apie Lietuvos sulietuvinimą ir Lietuvių verslininkų sąjungą; E. Bendikaitė, Sionistinio judėjimo tendencijos Lietuvos Respublikoje (1918–1940), *Sociologija: Mintis ir veiksmas*, Klaipėda: KU, 2001, nr. 3–4, p. 68–77; E. Bendikaitė, The Zionist press on lithuanian–jewish economic rivalry in the 1930s, *Lithuanian historical studies*, Vol. 10, Vilnius: LII, 2005, p. 121–144; E. Bendikaitė, Nauja kolektyvinės tapatybės dimensija: sionistinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. pab. – XX a. pr., *Istorija*, 2004, nr. 61, p. 17–23; S. Petružienė, Die jüdische Gemeinschaft in Klaipėda/Memel, *Annaberger Annalen über Litauen und deutsch–litauische Beziehungen*, 2008, nr. 16, S. 227–258; L. Tatarūnas, Žydai Lietuvoje pirmosios sovietinės okupacijos metais (1940–1941 m.), *Istorija*, 2009, Nr. 73, p. 37–50; L. Venclauskas, Propagandos akcesuarai ar nuoširdus antisemitizmas, *Darbai ir dienos*, t. 50, Kaunas: VDU, 2008, p. 203–228; L. Venclauskas, Nauji žydų svetimumo aspektai XX amžiaus trečiojo–ketvirtąjo dešimtmėčių lietuvių periodikoje, *Darbai ir dienos*, t. 54, Kaunas: VDU, 2010, p. 75–93; H. Vitkus, Smulkiojo verslo lituanizacija tarpukario Lietuvoje: ideologija ir praktika, *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje: Tarp tarpininko ir konkurento*, Vilnius: LII, 2006, p. 177–216 ir kt.

Istorinėje literatūroje rašoma, kad XIX a. pabaigoje žydai sudarė apie 13,3 proc. Lietuvos gyventojų, Vilniaus gubernijoje – 12,72 proc., Kauno – 13,73 proc., Suvalkų – 10,14 proc. Vilniuje – 43.47 proc., Kaune apie 35 procentus²⁰³. Iš dabartinės Lietuvos teritorijoje gyvenusių žydų 95,5 proc. priklausė miestiečių luomui. Tarp visų Lietuvos miestiečių net 63,5 proc. buvo žydai²⁰⁴. 1909 m. Kauno gubernijoje lietuviai sudarė 20,6 proc., o Suvalkų (1913 m.) – 15,2 proc. miestų gyventojų²⁰⁵. 1897 m. gyventojų surašymo duomenimis, Kauno gubernijoje 13,73 proc. gyventojų gimtoji kalba buvo žydų. Miestuose (Kaunas, Vilkmėrgė (Ukmergė), Novoaleksandrovska (Zarasai), Vydžiai, Panevėžys, Raseiniai, Telšiai, Šiauliai ir Šeduva) – 43,10 proc., apskrityse be miestų – 10,73 procento²⁰⁶.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, rusai į imperijos vidines gubernijas perkėlė didesnes įmones su įrengimais ir jų gamybiniu personalu, vidurines mokyklas, apskričių ir gubernijų įstaigas. Rusijos gilumoje atsidūrė apie 300 tūkst. Lietuvos gyventojų. Vieni jau anksčiau dirbo Pabaltijo gubernijų ir kitų Rusijos imperijos vietovių įmonėse, kiti pasitraukė patys, dar kitus iš karo veiksmų zonos išvarė kazokai, buvo tokių, kurie kėlėsi su evakuojamomis įstaigomis ir įmonėmis²⁰⁷. Liudas Truska, kiek sutirštindamas spalvas, rašo apie pasitraukusius rusus ir 1915 m. „išstremtus“ žydus²⁰⁸. Po karo atgal negrįžo bent pusė žydų ir dauguma

****

203 Z. Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 164; E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius: Baltos lankos, 1996 (Toliau: E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje*), p. 219, 221.

204 E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje*, p. 233.

205 L. Truska, Lietuvos verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis, p. 39.

206 *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г.*, т. XVII: Ковенская губерния, Санкт-Петербург, 1904, с. 80–83.

207 Z. Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 195.

208 L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*, p. 108. Anksčiau publikuotame straipsnyje formuluota kitaip: „Iš Rusijos negrįžo daugelis 1915 m. evakavusiųjų rusų ir žydų tautybės miestiečių“. Žr.: L. Truska, Lietuvos verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis, p. 39.

evakuavusių rusų tautybės gyventojų²⁰⁹, todėl lyginamasis lietuvių svoris gyventojų skaičiuje išaugo.

1923 m. iš 2028971 vadinamosios Didžiosios Lietuvos gyventojų 1701863 (arba 83,88 proc.) buvo lietuviai, o 153743 (arba 7,58 proc.) žydai. Iš 143634 miesto gyventojų žydų buvo 41112 (arba 28,62 proc.), lietuvių – 85057 (arba 59,22 proc.). Tarp kaimo gyventojų 85,76 proc. buvo lietuviai (1616806 iš 1885337) ir 5,97 proc. žydai (112631)²¹⁰. Neskaitant didžiųjų miestų, lietuvių dalis svyravo nuo 73,06 proc. (Zarasų apskrityje), 75,79 proc. (Trakų apskrityje), 76,12 proc. (Vilkaviškio apskrityje) ir 76,46 proc. (Kauno apskrityje) iki 90,35 proc., 90,15 proc. ir 90,36 proc. (atitinkamai Biržų, Kretingos ir Šakių apskrityse). Žydų daugiau gyventa Vilkaviškio (8,88 proc.), Zarasų (7,98 proc.), Telšių (7,84 proc.), Raseinių (7,54 proc.), Utenos (7,38 proc.) ir Alytaus (7,05 proc.) apskrityse, mažiau jų būta Ukmergės (3,71 proc.), Biržų (4,29 proc.), Šakių (4,41 proc.) apskrityse²¹¹. Tiesa, apskričių duomenys nelabai informatyvūs – juk, pavyzdžiui, Utenos rodiklis didesnis už Ukmergės tik dėl to, kad Ukmergės miesto duomenys buvo pateikti miestų kategorijoje.

Apie žydų vietą Lietuvos ūkio struktūroje tarpukariu jau rašyta ankstesniame šios knygos skyriuje, kuriame bandyta įvertinti Lietuvos ūkio tautinės struktūros raidą Pirmojoje Respublikoje. Žydai Lietuvos ūkyje buvo tokie reikšmingi, kad bet koks tokio pobūdžio mėginimas be žydų padėties ir vietos Lietuvos ūkyje įvertinimo išvis negalimas. Antra vertus, žydų situacija, aptariant Lietuvos ūkio politikos tautinius aspektus, taip pat negali būti nei suprasta, nei nagrinėjama, paliekant nuošalyje bendruosius ūkio politikos klausimus. Todėl perėjus prie konkrečiai žydų tautinės mažumos aptarimo ūkio politikos kontekste, kai kurie itin svarbūs dalykai gali būti, o kartais gal net privalo būti pakar-

****

209 L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*, p. 108.

210 *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 13–18.

211 Ten pat.

toti. Nepaisant to, kad kontekstas kitas. Be abejo, tai, kas anksčiau vien konstatuota, šiame skyriuje bus pasistengta aptarti ir paaiškinti plačiau bei išsamiau. Tokio pobūdžio „problemėlių“ lengviau išvengiama chronologinio pobūdžio tekstuose, kur svarbu, kada, kas ir su kuo susitiko, pakalbėjo, papietavo...

Istorinėje literatūroje nurodoma, kad 1923 m. žydai kontroliavo 77 proc. prekybos ir 22 proc. pramonės įmonių, o apie 90 proc. lietuvių buvo susiję su žemės ūkio gamyba²¹², kad 1923 m. lietuviams priklausė tik 2,2 tūkst. prekybos įmonių, 15,2 tūkst. pramonės bei amatų ir 0,2 tūkst. transporto bei susisiekimo įmonių²¹³, t. y. atitinkamai 13,3, 61,8 ir 14,3 proc. visų įmonių. Didžioji nežemdirbinių verslų dalis buvusi kitataučių, pirmiausia žydų, rankose²¹⁴.

Visi šie skaičiai remiasi vienaip ar kitaip interpretuotais 1923 m. visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, tiksliau, keliais paskelbtos surašymo medžiagos puslapiais, kuriuose apibūdintas ekonomiškai aktyvių Lietuvos gyventojų pasiskirstymas tautybėmis, veiklos sferomis ir socialinėmis kategorijomis. Tai suprantama, kadangi kitų bent kiek patikimesnių statistinių duomenų nėra. Tačiau Centrinis statistikos biuras pateikė dažniausiai absoliučius skaičius, įvairiose lentelėse duomenys nėra visiškai tapatūs (pvz., vienoje vietoje kalbama tik apie Lietuvos piliečius, kitoje – apie visus gyventojus, arba vienoje lentelėje pateikiami duomenys apie visas tautybes, kitoje – tik apie kelias svarbesnes ir t. t.), tad įvairių autorių ir skaičiuojama įvairiai. Antai Vygantas Vareikis rašo, jog tarpukariu nelietuviai užėmė daugiau nei 82 proc. Lietuvos verslo rinkos. Iš to skaičiaus rusams teko 0,85 proc., lenkams –

♦♦♦♦

212 V. Vareikis, *Antisemitizmas Lietuvoje: (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė), Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje: XIX a. antroji pusė – 1941 m. birželis*, sud. L. Truska, V. Vareikis, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 306.

213 L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius: VPU I-kla, 2005, p. 108.

214 L. Truska, *Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis (1930–1940 m.)*, *Istorija*, LVIII (2003), p. 39.

1 proc., vokiečiams – 1,46 proc., lietuviams – 17,89 proc., o žydams – 78,89 procento²¹⁵.

Tas pat iš esmės teigta ir tarpukariu, be to, tiek žydų, tiek lietuvių autorių. Diplomuotas teisininkas J. Bolelis 1936 m. rašė: „1923-ais metais įvyko pirmas ir vienintelis Lietuvos gyventojų surašymas. Kol surašymo duomenys buvo apdirbti ir paskelbti oficijaliuose statistikos biuro leidiniuose, praėjo dar treji metai. Tačiau kiek tai lietė Lietuvos žydų ekonomiką, ši medžiaga ligi šiol maža tebuvo išnaudota, nors ji didžiai vertinga ir tebėra įdomi net dabar, trylika metų po surašymo. Žinoma, per tą laikotarpį daug kas pakito, bet kalbėdami apie socijališkai ekonominę Lietuvos žydų struktūrą vis dar turime remtis 1923-ių metų duomenimis.“²¹⁶

Minėtame straipsnyje toliau išvardijama, kad pagal gyventojų surašymą 30 proc. žydų vertėsi prekyba, 22 proc. – pramone ir amatais, 5 proc. – tarnybomis valstybinėse bei viešose įstaigose ir laisvomis profesijomis, 3 proc. – transportu ir 34 proc. – kitais užsiėmimais. Konstatuojama, kad žydai apskritai „vyravo krašto prekyboje“ (daugiau kaip trys ketvirtadaliai visų prekybininkų), „turėjo garbią vietą“ pramonėje (ypač amatuose), transporte ir laisvosiose profesijose. Kitas dalykas, kad jų vaidmuo žemės ūkyje buvęs „visai menkas.“²¹⁷

Analogiškai svarstė diplomuotas ekonomistas Albertas Tarulis, tais pačiais 1936 m. „Versle“ paskelbęs straipsnį „Kokia vieta dabar tenka lietuviams prekyboje ir pramonėje?“²¹⁸. Po kelių metų straipsnyje

♦♦♦♦

215 V. Vareikis, Antisemitizmas Lietuvoje: (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė), *Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje: XIX a. antroji pusė – 1941 m. birželis*, sud. L. Truska, V. Vareikis, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 43. Nurodytas šaltinis – Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys, p. 295.

216 Dipl. teis. J. Bolelis, Socijališkai ekonominė Lietuvos žydų struktūra, *Apžvalga*, 1936, nr. 39(65), p. 4 [perspausdinta iš *Folksblat*].

217 Ten pat.

218 Diplom. ekon. Albertas Tarulis, Kokia vieta dabar tenka lietuviams prekyboje ir pramonėje?, *Verslas*, 1936, nr. 26(228), p. 4.

35 lentelė. Miesto didmeninės ir mažmeninės prekybos įmonių tautinė struktūra Estijoje 1936 metais

Tautybė	Iš viso			Mažmeninė prekyba			Didmeninė prekyba		
	Įmonės	Įrengimų vertė		Įmonės	Įrengimų vertė		Įmonės	Įrengimų vertė	
		1000 Ekr	proc.		1000 Ekr	proc.		1000 Ekr	proc.
Iš viso	6045	85541,0	100,0	4979	34611,0	100,0	1066	50930,6	100,0
Valstybės ir savivaldybių	84	1238,4	1,5	71	819,6	2,4	13	418,8	0,8
Estai	4680	50159,6	58,6	4043	22654,0	65,5	637	27505,6	54,0
Vokiečiai	323	10145,4	11,9	195	3974,8	11,5	128	6170,6	12,1
Rusai	287	2480,5	2,9	233	1157,5	3,3	54	1323,0	2,6
Žydai	418	9891,4	11,6	267	3903,5	11,3	151	5987,9	11,8
Kiti	217	11088,4	12,9	135	1706,1	4,9	82	9382,9	18,4
Nežinomi	36	537,3	0,6	35	395,5	1,1	1	141,8	0,3

Šaltinis: Пуллат, Раймо, *Городское население Эстонии с конца XVIII века до 1940 года: Историко-демографическое исследование*, Таллинн: Ээсти раамат, 1976, с. 170.

„Lietuvos pramonė ir lietuvių įsigalėjimas joje“ Taruliui antrino Domas Micuta²¹⁹.

Kas faktiškai apie Lietuvos žydus pateikta gyventojų surašymo medžiagoje, jau aptarta (žr.: *1–11 ir 17 lentelės*). Operuojant Lietuvos gyventojų surašymo 1923 m. duomenimis, reikia turėti galvoje, kad 1923 m. – tai ne visas Pirmosios Respublikos laikotarpis, Didžioji Lietuva – ne visa Lietuva, o savininkų ir administratorių pasiskirstymas – tikrai ne prekybos apyvartos, kapitalo ar įmonėse užimtų darbuotojų pasiskirstymas. Kad būtų aiškiau, kas turima galvoje, galima pateikti Estijos statistikos faktus (žr.: *35–37 lentelės*). Mat Estijoje statistikos tarnybos, palyginti su Lietuva, teikė nepalyginamai daugiau ir tikslesnių duomenų.

1937 m. ūkio surašymo duomenimis, Estijoje buvo 7974 prekybos įmonės, iš kurių 6699 arba 84,01 proc. priklausė estams. Tačiau estų įmonėse dirbo tik 79,32 proc. darbuotojų, jų apyvarta sudarė tik

♦♦♦♦

219 Dr. D. M[icuta], Lietuvos pramonė ir lietuvių įsigalėjimas joje, *Verslas*, 1939, nr. 35–36(413–414), p. 6.

36 lentelė. Estijos prekybos įmonių savininkų tautybė 1937 m. ūkio surašymo duomenimis

	Įmonės		Darbuotojai		Apyvarta		Kapitalas	
	Skaičius	proc.	Skaičius	proc.	1000 Ekr	proc.	1000 Ekr	proc.
Iš viso	7974	100,00	19542	100,00	167382,8	100,00	45207,0	100,00
Estai	6699	84,01	15501	79,32	126895,3	75,81	32230,7	71,30
Vokiečiai	253	3,17	1041	5,33	9930,5	5,93	4225,4	9,35
Rusai	411	5,15	924	4,73	5718,3	3,42	1598,1	3,54
Žydai	277	3,47	853	4,36	7778,8	4,65	3947,0	8,73
Kiti	176	2,21	589	3,01	3942,4	2,36	1201,1	2,66
Valstybinės ir kitos	158	1,98	634	3,24	13117,5	7,84	2004,7	4,43

Šaltinis: *I Majandusloendus Eestis*. Vihk. III: Kaubandus ja transpoort. 1937 a. Majandusloenduse andmed, Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo, 1939, Lk. 27.

75,81 proc. visos prekių apyvartos, joms priklausė tik 71,30 proc. viso įmonių kapitalo. Vokiečiams priklausė 3,17 proc. prekybos įmonių, kuriose dirbo 5,33 proc. darbuotojų, kurių apyvarta sudarė 5,93 proc. visos prekių apyvartos, ir kurioms priklausė net 9,35 proc. viso prekybos įmonių kapitalo²²⁰. Akivaizdu, jog vokiečių lyginamasis svoris prekybos versle tikrai didesnis, palyginti su jų dalimi prekybos įmonėse.

Iš to, kas aukščiau parašyta, galima daryti išvadą, kad apskritai geriausia būtų kalbėti tik apie tai, kas Lietuvos gyventojų surašymo medžiagoje konkrečiai apibūdinama, būtent apie socialinės struktūros rodiklius. Juoba kad tai labai įdomūs ir informatyvūs bei iki šiol, švelniai tariant, rimčiau neanalizuoti duomenys. 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, žydai buvo 6,08 proc. ekonomiškai aktyvių gyventojų, nors apskritai gyventojų skaičiuje žydų lyginamasis svoris buvo didesnis – 7,60 procento. Savininkų ir administratorių kategorijoje žydai tuo metu

♦♦♦♦

²²⁰ *I Majandusloendus Eestis*. Vihk. III: Kaubandus ja transpoort. 1937 a. Majandusloenduse andmed. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo, 1939, Lk. 27. Žydams Estijoje 1937 m. priklausė 3,47 proc. įmonių ir jose dirbo 4,36 proc. darbuotojų, tačiau jose buvo 8,73 proc. viso prekybos įmonių kapitalo ir joms teko 4,65 proc. visos prekybos apyvartos.

37 lentelė. Pramonės tautinė struktūra Estijoje 1936 metais

Tautybė	Visa pramonė			Stambioji pramonė		
	Įmonės	Įrengimų vertė		Įmonės	Įrengimų vertė	
		mln. Ekr	proc.		mln. Ekr	proc.
Iš viso	3688	259,5	100,0	299	225,1	100,0
Valstybės	64	33,3	12,8	21	32,4	14,4
Mišrios	14	22,6	8,7	9	22,3	9,9
Estai	3184	75,9	29,3	149	47,9	21,3
Vokiečiai	155	66,5	25,6	35	63,3	28,1
Rusai	61	2,5	1,0	10	2,2	1,0
Žydai	112	10,1	3,9	45	9,2	4,1
Kiti	98	48,6	18,7	30	47,8	21,2

Šaltinis: Раймо Пуллат, *Городское население Эстонии с конца XVIII века до 1940 года: Историко-демографическое исследование*, Таллинн: Ээсти раамат, 1976, с. 167.

sudarė net 12,13 procento. Taigi tarp savininkų ir administratorių žydų santykinai būta dvigubai daugiau, negu tarp apskritai ūkinėje veikloje dalyvavusių jų tautiečių.

Žemės ūkyje vaizdas, be abejo, priešingas. Lietuviai tarp žemės ūkiu besivertusių gyventojų sudarė net 91,47 proc., 90,79 proc. savininkų ir administratorių, 72,93 proc. tarnautojų ir 92,87 proc. darbininkų. Žydai žemės ūkiu beveik nesivertė, nors ūkininkavusių visgi būta (0,46 proc. visų žemės ūkyje užimtų gyventojų, 0,63 proc. savininkų ir administratorių, 1,66 proc. tarnautojų, 0,19 proc. darbininkų).

Tiek primenant socialinę Lietuvos gyventojų apskritai ir lietuvių bei žydų bendruomenių sudėtį XX amžiaus pradžioje (išsamesnė analizė atitinkamame skyriuje). Tik reikia turėti galvoje, kad iki nepriklausomybės lietuviai buvo išstumti iš valstybinio gyvenimo, o ir visuomeninis buvo brutaliai ribojamas (draudimas katalikams užimti valstybines pareigas ar verstis vadinamaisiais laisvaisiais verslais). Taip pat tai, kad tiek patys žydai, tiek lietuviai žydų vaidmenį Lietuvos ūkyje tarpukariu iki šiol vis linkę gerokai pervertinti. Bent jau, kai kalbama apie ūkio tautinę struktūrą. Šis klausimas išsamiau aptartas specialiaame šios monografijos skyriuje.

Svarbu turėti galvoje ir tai, kad padėčiai XX a. III–IV dešimtmečiais apibūdinti teikiami kiekybiniai rodikliai taip pat ne be trūkumų. Verslininkai, norėję imtis ūkinės veiklos pramonėje, amatuose arba prekyboje, bent XX a. IV dešimtmetį privalėjo savo įmones įregistruoti atitinkamuose registruose. Iš šių registrų sąrašų vienas kitas specialistas, dažniausiai Centriniam statistikos biure dirbęs Domas Micuta (1895–1992), pagal įmonių savininkų, akcininkų, valdybų narių pavardes ir kai kuriuos kitus netiesioginius duomenis įmonių savininkus suskirstydavo tautybėmis bei apskaičiuodavo jiems labiausiai rūpimą žydų ir lietuvių savininkų skaičių (atitinkamai jų įmonių darbuotojų – darbininkų, tarnautojų, aptarnaujančio personalo – pasiskirstymą, kartais net gamybos ar apyvartos apimtis). Kad taip gauti, pateikti, o vėliau visuotinai naudojami rodikliai būtų itin patikimi ir tikslūs, tikėtis neverta. Juoba valstybinėms, savivaldybių, kooperatinėms įmonėms tokios registracijos nereikėjo.

Iš to, kas išdėstyta, galima labai paprasta išvada: neverta manyti, kad tarpukario statistika išsami ir tiksli. Didelių galimybių padėtį radikaliau pagerinti, matyt, nėra (nors kai ką atlikti ir galima pamėginti), tad belieka naudotis tais kiekybiniais rodikliais, kuriuos turime, bet tai daryti protingai ir atsargiai, neišleidžiant iš akių tų duomenų pobūdžio bei metodų, kuriais tie duomenys gauti.

O dėl gyventojų surašymo, tai jo duomenys prikišamai rodo, kokia skirtinga, palyginti su kitais Lietuvos gyventojais, buvo žydų socialinė struktūra (1–2, 17 *lentelės*). Istoriškai susiklosčiusi, ji buvo politiškai labai pavojinga, nes lėmė neišvengiamą žydų ir kitų gyventojų, pirmiausia lietuvių, konkurenciją. Ypač prekybos sferoje, kuri masinėje sąmonėje asocijavosi su spekuliacija, įvairiomis machinacijomis ir nesąžiningu verslu. Tokio pobūdžio įtampos anksčiau ar vėliau beveik visuomet virsta rimtesniu konfliktu.

Panašiai, suprantama, būta visose buvusios LDK žemėse bei aplinkinėse teritorijose. Bolševikinėje Rusijoje 1926 m. gruodį žydai buvo kas penktas privatus prekybininkas. Maskvoje žydams priklausė 75,4 proc.

vaistinių, 54,6 proc. parfumerijos, 48,6 proc. audinių ir 39,4 proc. galanterijos parduotuvių. Iš 2469 stambiųjų Maskvos *nepmanų* 810 buvo žydai (32,81 proc.). Vakarų regionuose žydų verslininkų dalis privačioje prekyboje buvo dar didesnė: Ukrainoje – 66 proc., Baltarusijoje – 90 procentų. 1926 m. pab. žydai buvo 2/5 bolševikų valstybės amatininkų ir smulkiosios pramonės darbuotojų²²¹.

Nepriklausomo gyvenimo pradžia būdinga ūkinė ir socialinė struktūra Lietuvoje susiklostė XX a. pradžioje. Jos specifiką sudarė tai, kad lietuviai, kaip jau kalbėta, iš esmės vis dar buvo valstiečių tauta su negausia inteligentija, šalies ūkis apskritai agrarinio pobūdžio, miestų gyventojų nedaug, be to, juose neproporcingai daug žydų – apie trečdalis. Žydų, nuo seno besivertusių amatais ir prekyba, dalis iki Pirmojo pasaulinio karo įvairiais skaičiavimais siekė iki 53 proc. pramonininkų ir net iki 74 proc. prekybininkų²²². Nepriklausomybės metais padėtis ėmė keistis. Nemaža lietuvių patraukė į miestus, o žydų sumažėjo dar per Pirmąjį pasaulinį karą, mažėjo ir vėliau (žydų emigracija į Palestiną ir kitas šalis, ypač išaugusi XX a. IV dešimtmetį, pajutus Hitlerio Vokietijos pavojų). Valdžia, mėgindama pagreitinti ūkio plėtrą, pasinaudojo, kad ir labai kukliais, valstybės ištekliais. Tad lietuvių darbininkų, tarnautojų, specialistų, o taip pat verslininkų ėmė gausėti. Tačiau itin kontrastingas ir potencialiai labai pavojingas žydų ir kitų gyventojų socialinės struktūros netolygumas iš esmės išliko iki pat nepriklausomo Lietuvos gyvenimo pabaigos.

Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse Lietuva buvo labiausiai atsilikęs Rytų Pabaltijo kraštas. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Lietuvoje (kalbant apie tai, kas tarpukariu buvo įprasta vadinti Didžiąja Lietuva) buvo

****
221 Г. В. Костырченко, *Тайная политика Сталина: власть и антисемитизм*, Изд. 2-е, доп. Москва: Междунар. отношения, 2003, с. 101 (duomenys paimti iš: Ю. Ларин, *Евреи и антисемитизм в СССР*, Москва-Ленинград: Госиздат, 1929, с. 97–99, 111, 121).

222 L. Truska, Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis (1930–1940 m.), *Istorija*, LVIII (2003), p. 39.

tik kelios didesnės pramonės įmonės. Iš jų pažymėtini anuomet visoje Rusijos imperijoje neblogai žinomi Šiaulių odos fabrikai, savo gaminiais tenkindavę bene didžiausią Rusijos poreikių dalį ir eksportuodavę juos į užsienį. Dar, žinoma, brolių Šmitų (Šmidt'ų) geležies fabrikai Kaune ir keletas mažesnių fabrikėlių provincijoje.

Nei Didžiojoje Lietuvoje, nei Klaipėdos krašte iki nepriklausomybės nebuvo didesnių miestų, kuriuose būtų galėjusi susikurti stambesnė pramonė. Kiek didesnio atokesnes rinkas aprūpinančio pobūdžio įgavo tik metalo, odos ir alaus pramonės šakos Didžiojoje Lietuvoje bei celiuliozės ir faneros fabrikai, taip pat su laivų statyba ir įrengimu susijusios įmonės Klaipėdos krašte. Žinia, būta dar lentpjūvių, malūnų, plytinių, tabako ir spirito įmonių, bet jos nedidukės ir skirtos išimtinai vietos rinkai, kurios imlumas dėl menkos gyventojų perkamosios galios buvo labai ribotas. Antra vertus, ir šiuos smulkius gamintojus spaudė stambesnioji Rusijos pramonė, plūdo dažnai pigesnės ir geresnės prekės iš pašonėje esančios Vokietijos.

Daugelio pramonės šakų, kurių gaminių reikėjo vietos rinkai, Lietuvoje iki nepriklausomybės arba apskritai nebuvo, arba jos tik kūrėsi: durpių, tepalų ir dažų, audinių, verpalų, stiklo, keramikos, popieriaus ir kartono, farmacijos, kosmetikos, galanterijos, muilo, šokolado...

Naujoji Lietuva susikūrė tuomet, kai pasaulinis karas paskatino nusigręžti nuo *humanitarinio*²²³ arba *laisvojo, liberalaus* ekonomikos modelio, ir imta siekti balanso tarp privačių ir visuomeninių interesų. Taip ėmė formuotis sistema, dažnai vadinama valstybės reguliuojamu kapitalizmu, galutinai susiklosčiusiu XX a. IV–VI dešimtmėčiais.

Tarpukariu Lietuvos valstybei buvo iškilę uždaviniai, analogiški tiems, kuriuos sprendė visos po Pirmojo pasaulinio karo susikūrusios ir praktiškai „*nuo nulio*“ pradėjusios valstybės: nepriklausomybės įtvirtinimas, švietimo plėtra, savų politikos, mokslo, karo ir ūkio specialistų

♦♦♦♦

223 Taip tarpukariu tas ūkio modelis kartais būdavo vadinamas. Žr.: R. Muzilis, *Žmogus be savybių*, t. 1, Kaunas: Vada, 2004, p. 45, 177.

išmokslinimas ir profesinis parengimas, ūkio modernizavimas ir pagreiktinta plėtra.

Projektuodami valstybės ūkio plėtros parametrus Lietuvos vadovai blaiviai įvertino realias šalies galimybes. Jų supratimu, Lietuvai buvo iškilęs uždavinys modernizuoti žemės ūkį ir jo pagrindu akumuliuoti lėšas žemės ūkio produktų perdirbamajai, kaip tuomet sakydavo, – *agro-alimentarinei* – pramonei kurti.

Laikotarpis iki 1923 m. finansiškai ir konjunktūros atžvilgiu pramonei kurti buvo palankus. Bet 1919–1920 m. vyko karo veiksmai, o ir vėlesniais metais Lietuvos padėtis nebuvo tiek stabili, kad vidaus ar užsienio kapitalas būtų noriai investuotas. Į Lietuvos ūkį didesniu mastu investavo tik senieji miestų ir miestelių gyventojai žydai (savo arba gentainių užsienyje kapitalu) bei JAV lietuviai (vietos lietuviai daugiausia JAV praturtėjusių tautiečių kapitalu), vienas kitas užsienietis.

Pirmaisiais nepriklausomo gyvenimo metais Lietuvoje ėmė kurtis gana daug įvairių rūšių smulkių prekybos, pramonės ir finansų įmonių. Steigė jas, kaip minėta, daugiausia žydai, svetimšaliai ir JAV lietuviai. Lietuviai apskritai *nenoriai* imdavosi verslo, ypač pramonės. Daug pasiturinčių lietuvių mieliau statėsi namus, pirkosi žemės ūkius, bet pramonė ar prekyba jiems atrodė nepažįstamas, pernelyg rizikingas ir baugus dalykas. Suprantama, daugelis iš linkusių į verslą, įskaitant net vieną kitą išmanusių ekonomikos pagrindus, paprasčiausiai neturėjo pinigų verslui pradėti. Tačiau tai, suprantama, ne visos priežastys.

Iš pradžių daugelis buvo nemaži optimistai. Tikėtasi, kad prekyba ir pramonė sparčiai plėsis, greitai daugės darbo vietų, auganti pramonė vartos vietos žaliavą ir aprūpins gyventojus, sumažės importas ir t. t. Bet pirmaisiais nepriklausomybės metais įmonės įmonėlės greitai dygo, bet lygiai taip pat greitai, kaip tada sakyta, *griūdavo*, pridarydamos didelių nuostolių valstybei ir privatiems asmenims. Nebuvo paslaptis, kad dauguma įsisteigusiujų žlugdavo dėl kelių priežasčių: 1) išmanymo ir patirties stokos, 2) lėšų trūkumo, 3) pernelyg plačių užmojų, 4) korupcijos ir įmonių vadovų nesąžiningumo, 5) užsienio gamintojų konkurencijos bei

6) infliacijos. Žlugus toms įmonėms, pražuvo daug vietos ir JAV lietuvių investuotų pinigų. Tas žlugimas buvo didelis moralinis smūgis, nes daugumai atėmė norą dirbti verslo sferoje²²⁴.

Bankrutavo, žinoma, ir nemaža dalis žydų įsteigtų įmonių, bet jų savininkų ir administratorių kvalifikacija verslo sferoje buvo aukštesnė, patirtis didesnė. Dar tarpukariu žydų autoriai konstatuodavo, kad žydai, palyginti su naujaisiais lietuvių verslininkais, buvo investavę žymiai daugiau nuosavų lėšų, dėl to turėjo papildomą akstiną racionaliau tvarkytis. Tad nemaža dalis žydų įmonių sugebėjo išsilaikyti. Žydams atrodė, kad vien tai rodo, jog „*jų veikla sustiprino vidaus gamybą, organizavo šalies pramonę, išgelbėjo nuo valiutos žlugimo. Ne mažesnis buvo ir prekybos vaidmuo.*“²²⁵ Bėda ta, kad daugumai lietuvių ši net labai santykinė žydų verslininkų sėkmė asocijavosi vien su masinėje sąmonėje įsitvirtinusių žydų apsukrumu.

Jau pirmaisiais valstybės gyvavimo metais ryškėjo žydų ir lietuvių verslo strategijos skirtumai. Prekyboje lietuviai daugiausia ėmėsi maisto produktų ir kasdienio vartojimo reikmenų verslo. Svarbiausia dėl to, kad tam nereikėjo stambesnio kapitalo, gana greita apyvarta, be to, pačios prekės geriau pažįstamos, mažesnė rizika. Antra vertus, ši prekybos sfera ne tokia pelninga ir joje mažiau galimybių plėstis, nes buvo aptarnaujamas ribotas kurios nors vietovės gyventojų skaičius. Drabužių, kuro, odos dirbinių, avalynės, popieriaus gaminių ir kai kurių kitų reikmenų prekyba iš esmės liko žydų rankose. Šiose prekybos sferose būtinas stambesnis pradinis kapitalas, kurio lietuviams trūko, tačiau jose vėrėsi žymiai geresnės verslo perspektyvos.

Kalbant apskritai, vos atkūrus nepriklausomybę tapo akivaizdu, kad Lietuvoje nėra kapitalų ir žmonių, kurie sugebėtų ugdyti verslą stambesniu mastu. Laukti, kol privatus sektorius pakels ūkį, valdžiai ir ūkio

♦♦♦♦

224 Pramonei būtinas planas: Dir. A. Vosylius paskaita, skaityta verslininkams 1937 12 03, *Verslas*, 1937, nr. 50(304), p. 2.

225 Iksas, Lietuviai ir žydai miesto versluose (Lietuvių verslininkų 5 metų sukaktuvių proga), *Apžvalga*, 1935, nr. 20, p. 2.

specialistams atrodė neracionalu. Privati iniciatyva valdžios buvo skatinama, tačiau daugiau vilčių, ypač svarbiausiose ūkio šakose, sieta su valstybės kapitalu. Šalia žemės ūkio, kuriam pertvarkyti skirta daugiausia dėmesio ir lėšų, dar III dešimtmečio pradžioje pramonėje nusistatyta plėtoti šakas, perdirbančias žemės ūkio produktus, taip pat gaminančias vietas rinkoje vartojamus produktus (pirmiausia tekstilės pramonė)²²⁶.

Lietuvoje valstybė ir jos įstaigos dažnai buvo stambiausias užsakovas (kalbama apie užsakymus kariuomenei, transporto sistemai ir kitoms reikmėms). Nors maisto produktais prekiauti pasaulio rinkoje ne taip sunku, kaip pramonės gaminiams, bet ir jų eksportas išliko sunkus bei sudėtingas darbas. Tikėtis prasiveržti buvo galima tik gerinant produkcijos kokybę ir mažinant kainą. Jei valstybė nebūtų sukūrusi centrinių ūkio organizacijų, nebūtų organizavusi faktiškai valstybinių akcinių bendrovių principais veikusią kooperatyvų, nebūtų įvedusi griežtos eksporto kontrolės, ūkinės raidos rezultatai be jokios abejonės būtų buvę gerokai menkesni. Savo kapitalą į įmones ir bankus valstybė pradėjo investuoti jau pirmaisiais nepriklausomybės metais. Ilgainiui valstybės kapitalas apėmė daugiausia tas pramonės šakas, kurios perdirbdavo žemės ūkio žaliavas ir eksportuodavo jo produktus. Didelį vaidmenį jis vaidino bankų veikloje ir kredito įstaigose.

Nagrinėjant lietuvių ir žydų savitarpio santykius tarpukariu, negalima nepastebėti, kad ūkio sferai teko daugiau reikšmės, negu paprastai esti santykiuose tarp tautų. Į tai atkreiptas dėmesys dar tarpukariu. Kaip rašė B. Valsonokas, „*nesant kovoms ir konfliktams kultūros srityje, interesų susidūrimai savaime tesikoncentruoja ekonominių bei socialinių santykių plotmėje.*“²²⁷

****
226 Pastarasis ekonominės politikos aspektas labiau išryškėjo IV dešimtmetyje, kai po negandų jau atsigaavęs ir gana dinamiškai augantis ūkis suteikė daugiau finansinių galimybių ekonominiam manevrui. Be to, šito tuomet įsakmiai pareikalavo tiek pasikeitusios tarptautinės prekybos aplinkybės, tiek ganėtinai transformuoto žemės ūkio poreikiai.

227 B. Valsonokas, *Žydai Lietuvos ūky, Apžvalga*, 1935, nr. 2, p. 2 (Reikia manyti, straipsnio autorius – Rudolfas Valsonokas).

Kalbant apie žydų vaidmenį Lietuvos ūkyje, pravartu dar kartą pabrėžti, kad žydai, žvelgiant iš istorinės perspektyvos, vos ne iki XX a. pradžios atliko vadinamojo trečiojo luomo vaidmenį. Pasak pačių žydų, jie „*politiškai išlaikė Lietuvos miestus nesulenkęjusius, kol nepriklausomai Lietuvai atgimus, iš lėto ėmė kurtis tautinė lietuvių buržuazija*“. Ši tarpukariu subrendo „*nulemti Lietuvos miestų išvaizdą, ir šios teisės ir pagrįsto intereso miestams sulietuvinti žydai neneigia, kaip jie iš viso teigiamai nusistato Lietuvos valstybinės konsolidacijos atžvilgiu*“, jokiais atvejais nereikšdami pageidavimų pasukti atgal istorijos ratą²²⁸.

Pasak J. Leščinskio, ūkio kilimo laikais žydų gyventojai gal ir neįjautė, kad valstybinis kapitalizmas ir kooperacija gresia jų padėčiai, jog jie rengia dirvą privačiam lietuvių krautuvininkui ir pirkliui, tačiau pradėjus siausti krizei iš karto pajuto, kad žemė po jų kojomis dreba. „*Jie pamatė, kad geraisiais laikais jie buvo per daug trumparegiai, neužėmė darbo pozicijų naujoj Lietuvos pramonėj, kurios didžioji dalis buvo sukurta žydų įmonininkų. Jie laikėsi savo šonų verslų, gyveno senomis ūkiškomis sąvokomis, turėjo prieš akis senus tikslus, o tuo tarpu aplink juos augtė augo tiesiog naujas pasaulis, aplinkinė visuomenė radikaliai keitė savo socialinę sudėtį, kultūrinę būklę, savo politinius apetitus bei savo tautines sąvokas. Jie nepamatė, kad maža, neturtinga ūkininkų tauta per vieną dešimtmetį sukūrė savą inteligentiją, naujas socialines klases, naujas ekonomines gyvenimo formas, valstybės aparatą, kuris visai neblogai dirba savo darbą ir kuris suskubo koncentruoti savo rankose tokią riebią liaudies turto dalį ir tokią žymią ekonominio gyvenimo dalį, jog valstybė valdo gyventojus ekonomiškai dar daugiau kaip politiškai, nesuprato, jog kai valstybė, turinti tokias plačias ekonomines funkcijas, tampa tautine valstybe, tautinės daugumos valstybė, tai sąlygos visai kinta ir mažumai tenka kovoti dėl savo būvio.*“²²⁹

♦♦♦♦

228 S. Vinkleris, Išsiaiškinant iš esmės: Priešžydiškiems vėjams pučiant, *Apžvalga*, 1939, nr. 4(169), p. 3–4.

229 J. Leščinski, Apie ekonominę žydų būklę Lietuvoje, *Apžvalga*, 1935, nr. 21, p. 3.

Tikslesnių ir išsamesnių duomenų apie ūkio šakas Lietuvos statistikos tarnybos ėmė teikti nuo 1928–1929 metų. 1928 metais pramonėje ir amatuose pagal išduotų patentų skaičių lietuviams priklausė apie trečdalis (31 proc.) visų įmonių, žydams – vos ne du trečdaliai (64 proc.), visiems kitiems (įskaičius užsieniečius) – tik kas dvidešimta (5 proc.) įmonė; 1934 m. lietuviams priklausė 4 iš dešimties (40 proc.) išduotų patentų, žydams – kiek daugiau kaip pusė (52 proc.), visiems kitiems – kas dvyliktas tryliktas (8 procentai)²³⁰.

1935 m. iš 11904 išpirktų pramonės verslo liudijimų, įmonių savininkams lietuviams teko 6457 (54,24 proc.). Visose įmonėse dirbo 34306 darbininkai, iš jų lietuvių įmonėse – 15774 (45,98 proc.). Žydams teko 4854 (40,78 proc.) įmonės su 16441 (47,92 proc.) darbininku, visiems kitiems (įskaičius užsieniečius) – 593 (4,98 proc.) įmonės su 2091 (6,10 proc.) darbininku²³¹. Šiuos duomenis pateikęs Kl. Vytenis (taip pasirašytas straipsnis „Versle“) nurodė, kad tiksliausia yra informacija apie žydų įmones, o duomenys apie kitas įmones ne tokie tikslūs, be to, kaip jau buvo minėta, lietuvių kapitalui priskirtos vadinamosios mišrios įmonės (t. y. įmonės su valstybės, vietos lietuvių ir užsienio kapitalu)²³².

Tiesa, pasak A. Tarulio, kuris šiuo atveju visiškai teisus, šie skaičiai dar negali pavaizduoti tikrosios pramonės būklės, nes *lietuvių* eksploatuojamos kooperatinės, savivaldybių ir valstybinės įmonės jokių verslo liudijimų nepirko. Vien pieninių 1935 m. veikė apie 250, o pieno nugriebimo punktų apie 1800. Kiekviename pieno nugriebimo punkte dirbo bent po vieną samdomą darbuotoją (buvo ir motorizuotų, kuriuose dirbo po kelis darbuotojus). Kiekvienoje pieninėje vidutiniškai dirbo po tris samdomus darbuotojus (buvo ir pieninių su keliolika dirbančiųjų). Tad vien pieninėse ir pieno nugriebimo punktuose, dirbo ne mažiau kaip 2500 darbuotojų. Dar reikėtų pridėti savivaldybių elektros stotis,

♦♦♦♦

230 Dr. Micuta apie lietuvių versluose, *Verslas*, 1935, nr. 7(157), p. 2.

231 Kl. Vytenis, Lietuvos pramonės įmonės rūšimis, *Verslas*, 1936, nr. 21(223), p. 4.

232 Ten pat.

durpynus, plytines, lentpjūves ir valstybines metalų bei mašinų ir kitas dirbtuves, kurių iš viso būdavo suskaičiuojama apie 50, ir kuriose buvo užimta apie 2500 darbuotojų. Tad išėitų, kad visų pramonės įmonių (pie no nugriebimo punktų nelaikant atskiromis įmonėmis) skaičius 1935 m. lygus 12200, o darbuotojų – iki 39000. Iš to skaičiaus „*lietuvų vadovaujamy*“ įmonių būta apie 6750 su 21000 darbuotojų, žydų – 4850 su 16000 darbuotojų, kitų savininkų – 600 su 2000 darbuotojų (užsieniečiams priklausė 15 įmonių, kuriose dirbo 550 darbuotojų)²³³.

Vadinasi, 1935 m. lietuviams savininkams teko ne 54 proc., o per 55 proc. pramonės įmonių, kuriose dirbo ne 46 proc., o beveik 54 proc. darbuotojų. Žydams tuomet reikėtų priskirti ne beveik 41 proc. pramonės įmonių su beveik 48 proc. darbuotojų, o tik apie 40 proc. įmonių su 41 proc. gamybinio personalo.

Kaip nurodyta ankstesniame monografijos skyriuje, Domas Micuta 1939 metais pateikė, matyt, jo paties kiek tikslintus duomenis, pagal kuriuos 1933 m. žydams Lietuvos pramonėje priklausė 48 proc. įmonių, 1935 m. – 43 proc., 1938 m. – 42 proc. 1934 m. žydų įmonėms tekę 55 proc. visų darbuotojų, 1935 m. – 50 proc., 1938 m. – 45 procentai²³⁴.

XX amžiaus IV dešimtmečio viduryje *lietuviams* jau priklausė dauguma didžiųjų plytinių, metalo dirbinių ir mašinų gamyklų, mechaninių bei elektrotechnikos dirbtuvių, linų ir vilnų verpyklų bei audyklų, spaustuvių, malūnų, cukraus fabrikų, mėsos gaminių įmonių, pieninių ir elektros stočių. *Lietuviams*, žinoma, priskiriant valstybines, pusiau valstybines ir savivaldybių įmones. Jiems tuomet teko ir didesnioji dalis į pramonę investuoto kapitalo.

Nepaisant to, IV dešimtmečio viduryje žydų kapitalo dalis liko didžiausia chemijos, odos ir galanterijos, drabužių bei avalynės pramonėje. Žydams, palyginti su lietuviais, priklausė 5 kartus daugiau registruotų

♦♦♦♦

233 Diplom. ekon. Albertas Tarulis, Kokia vieta dabar tenka lietuviams prekyboje ir pramonėje?, *Verslas*, 1936, nr. 26(228), p. 4.

234 Dr. D. M[icuta], Lietuvos pramonė ir lietuvių įsigalėjimas joje, *Verslas*, 1939 m. rugsėjo 1 d., nr. 35–36 (413–414), p. 6.

skardininkų įmonėlių, vos ne 2 kartus daugiau laikrodininkų dirbtuvių, 12 kartų daugiau odos dirbinių ir per 7 kartus daugiau virvių gamybos įmonių, per 2 kartus daugiau kepyklų, 9 kartus daugiau galanterijos, 10 kartų daugiau kepurinių ir skrybėlių gamybos dirbtuvių²³⁵. 1934 m. žydams priklausė 6–7 iš dešimties prekybos įmonių²³⁶, 800 iš 900 manufaktūros parduotuvių²³⁷. Žydai savininkai 1935 m. išpirko 12,5 tūkst. prekybos verslo liudijimų (patentų), lietuviai – 8,7 tūkst. (atitinkamai 56,8 ir 39,55 proc. nuo tais metais išpirktų prekybos verslo liudijimų; 22 tūkst.)²³⁸.

Kaip jau rašyta, „lietuviškų“, t. y. lietuvių tautybės savininkų ir valstybinių, pusiau valstybinių bei kooperatinių maisto produktų prekybos įmonių, 1935 m. galima manyti buvus apie 1800, žydiškų – apie 1600 (53 proc. ir 47 proc.). Atitinkamas santykis kalbant apie arbatines, viešbučius, restoranus ir kitas tokio pobūdžio įmones tais pačiais metais lygus 1100 ir 800 (58 proc. ir 42 proc.). Knygų ir laikraščių prekyboje lietuviams skaičiuojama priklausius 200 įmonių, žydams – 50 (santykis 80 proc. ir 20 proc.), vaistinių bei farmacijos ir kosmetikos prekybos įmonių – 210 ir 140 (60 proc. ir 40 proc.). Apskritai mažmeninėje prekyboje žydams priklausė 3930 įmonių, lietuviams – 2325 (iš čia ir skaičiuotas santykis 56 proc. ir 40 proc.)²³⁹.

Užsienio prekyboje, lyginant su mažmenine, daug reikšmingesnis buvo valstybės veiksnys. Valstybės remiamos išaugo privačių prekybi-

♦♦♦♦

235 Diplom. ekon. Albertas Tarulis, Kokia vieta dabar tenka lietuviams prekyboje ir pramonėje?, *Verslas*, 1936, nr. 26(228), p. 4.

236 Dr. Micuta apie lietuvių versluose, *Verslas*, 1935, nr. 7(157), p. 2.

237 Ten pat. Didesnės lietuvių kapitalui priklausiusios buvo tik 7 AB „Drobė“, 6 žemės ūkio kooperatyvų, 5 vartotojų bendrovių ir 9 lietuvių pirklų parduotuvės.

238 Diplom. ekon. Albertas Tarulis, Kokia vieta dabar tenka lietuviams prekyboje ir pramonėje?, *Verslas*, 1936, nr. 26(228), p. 4. Reikėtų atsižvelgti dar į tai, kad santykį lietuvių naudai kiek koregavo duomenys apie kooperatines prekybos bendroves (vartotojų, žemės ūkio), kurių 1935 m. buvo apie 225.

239 Diplom. ekon. Albertas Tarulis, Kokia vieta dabar tenka lietuviams prekyboje ir pramonėje?, *Verslas*, 1936, nr. 26(228), p. 4.

ninkų konkurentės – pusiau valstybinės akcinės ir pajinės bendrovės „Maistas“, „Pienocentras“ ir „Lietūkis“. Šios bendrovės iš privačių pirklių, daugiausia žydų, atėmė tas sritis, kuriose jie, turėdami neabejotinos energijos, sumanumo, patirties ir kapitalo, galėjo tikėtis nemažai uždirbti. Valdžiai ir absoliučiai daugumai lietuvių atrodė, kad gyvenimo praktika neginčijamai įrodžiusi užsienio prekybos centralizacijos reikalingumą ir tikslingumą. Minėtos bendrovės, be kita ko, rengė patyrusių lietuvių prekybininkų kadrus (pradedant skyrių vedėjais centre bei atstovais užsienyje ir baigiant supirkinėtojų bei rūšiuotojų vietose), kas lietuvių visuomenei buvo labai pozityvus dalykas. Žydai, tiesa, atsikirsdavo, kad „*mokslapinigiai*“ pernelyg brangiai kainuoja...

Literatūroje gana dažnai kalbama apie tai, kad 1935 m. Lietuva į užsienį išvežė prekių už 152 mln. litų, iš kurių apie 32 mln. Lt (21,05 proc.) teko „Maistui“, apie 27 mln. Lt (17,76 proc.) – „Pienocentru“ ir apie 21 mln. Lt (13,82 proc.) – „Lietūkiui“²⁴⁰. Taigi šioms trimis organizacijoms teko didžioji dalis viso Lietuvos eksporto – apie 80 mln. Lt arba 52,63 procento. Tik medžio ir medienos, linų ir sėmenų, dobilų ir kitų smulkesnių prekių išvežimas liko privatininkų, tarp kurių lietuvių būta labai nedaug, rankose. Todėl pagrįstai skaičiuojama, kad visame eksporte lietuviams XX a. IV dešimtmečio viduryje jau teko 55..60 proc., žydams – iki 40 procentų. O atsižvelgus į 1939 m. pab. – 1940 m. pr. „Lietūkio“ pastangas perimti prekybą linais, taip pat vis didesnio masto ir aprėpties „Maisto“ bei „Pienocentro“ operacijas, galima teigti, kad bent dalies valdžios ir verslo žmonių tikėtasi žydų dalį eksporte dar labiau sumažinti.

Lietuvos importe žydų prekybininkų reikšmė buvo žymiai didesnė, lyginant su jų vaidmeniu eksporte. Kaip bebūtų, „*lietuviška*“ urmo firma tuo metu tebuvo vienas „Lietūkis“, 1935 m. iš užsienio įvežęs prekių už 20 mln. litų. Kadangi bendra tų metų Lietuvos importo apimtis – 128,6 mln. Lt, „Lietūkiui“ teko apie 15,6 proc. viso importo. Jau minėta, kad tuo laikotarpiu „Lietūkis“ importavo net 100 proc. visų trąšų ir druskos,

♦♦♦♦

240 Ten pat.

35..30 proc. cemento ir naftos produktų, 10 proc. akmens anglies. Bet nors „Lietūkis“ įpusėjęs IV dešimtmetį jau buvo išplėšęs 15 proc. didmeninės prekybos (o tuo metu importas dažniausiai ir vadintas didmenine prekyba), apie 80 proc. šios prekybos sferos vis dar buvo likusi privatininkams, kurių absoliuti dauguma žydai²⁴¹. Tai ne tikslus rodiklis, o tik daugiau mažiau tikėtinas įvertis. Kaip bebūtų, aišku, kad importo sferoje išskyrus „Lietūki“ tikrų didmenininkų „*lietuvių pusėje*“ tuomet nebuvo²⁴².

Paskutiniaisiais nepriklausomos Lietuvos respublikos gyvavimo metais tautinių santykių įtampa, ypač lietuvių ir žydų prieštara, labai padidėjo. „*Dabar, kada dvidešimt metų lietuvis nenuilstamai dirba, kada jis nuo ankstybo ryto iki vakaro sutemų, sunkiai plušdamas žeme stengiasi kelti Lietuvos ūkio šakų gamybą, žydai, būdami 7 proc. tautinė mažuma, į savo rankas suglemžė veik visą kitą Lietuvos pramonę. Šiandie turime tokią būklę, kad Lietuvoje 80 proc. visos pramonės šeimnininkai yra žydai.*“ Toliau tokia tolerancija „*žydų atžvilgiu pramonėje*“ esanti nebegalima²⁴³. Tokio pobūdžio ar panašios dvasios rašinių srautas gausėjo.

Imta reikalauti skubiai išleisti pramonės įstatymą, kuriuo griežtai būtų galima sutvarkyti naujų įmonių steigimą ir senų praplėtimą; „*netoleruoti protekcionaliniais muitais žydiškos pramonės gaminių; įstatymo keliu sunormuoti*“ užsienio atstovybių steigimą ir veiklą; licencijomis ir kitais būdais uždrausti žydams importuoti tas prekes, kurias gamina ar galėtų gaminti lietuviai pramonininkai; lietuvius pramonininkus paremti ilgalaikiais kreditais²⁴⁴.

****

241 Ten pat.

242 Kiek iš 129 mln. Lt importo teko lietuvių verslininkams, valdžios įstaigoms, bendrovėms, žydams ir jų bendrovėms bei kitiems importuotojams tikslesnių duomenų nėra.

243 Just. Bibkauskas, Lietuvos pramonė ir žydai, *Verslas*, 1939, nr. 6(364), p. 3.

244 Plačiau apie tai ir apskritai apie žydus Lietuvos ūkio struktūroje žr.: G. Vaskela. Lietuvių ir žydų santykiai visuomenės modernėjimo ir socialinės sferos politinio reguliavimo aspektais (XX a. pirmoji pusė), *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje: Tarp tarpininko ir konkurento*, Vilnius: LII, 2006, p. 133–176; G. Vaskela. Žydai Lietuvos ūkio struktūroje (1919–1940 m.), *Lietuvos žydai: Istorijos studija*, Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 331–346.

Toks lietuvių ir žydų santykių aštrėjimas paskutiniaisiais Lietuvos Respublikos gyvavimo metais negali būti aiškinamas nei kaip pokyčių ūkio tautinėje struktūroje rezultatas, nei, tuo labiau, vien kaip pokyčių ūkio tautinėje struktūroje padariny.

Žinoma, pramonės ir prekybos sektorių kiekybinių rodiklių analizė rodo, kad lygiagrečiai su bendru pramonės ir prekybos augimu XX a. IV dešimtmetį augo „lietuvių“ ir mažėjo žydų dalis. Tačiau negalima tvirtinti, kad visas pramonės ar prekybos augimas susijęs tik su lietuvių kapitalo (valstybės ir privataus) didėjimu.

Imkime pramonę. Apytikriai skaičiavimai rodo, kad žydų pramonės įmonių skaičius Didžiojoje Lietuvoje nuo 1933 m. iki 1938 m. padidėjo nuo 2637 iki 6577 (2,49 karto; tuo laiku „lietuviškų“ įmonių padaugėjo nuo 2538 iki 8410 arba 3,31 karto). Gamybinio personalo skaičius 1934–1938 m. žydų įmonėse išaugo nuo 16450 iki 23990 (1,46 karto), o lietuvių įmonėse – nuo 11400 iki 25500 žmonių (2,24 karto)²⁴⁵. Skaičiai, žinoma, rodo spartesnį lietuvių augimą pramonėje, bet tas augimas nevyko, kaip kartais teigiama, žydų sąskaita. Be abejo, iš pateiktų duomenų matyti, kad lietuviai XX a. IV dešimtmečio pabaigoje savo rankose jau turėjo daugumą pramonės įmonių, nors jose nedirbo įmonių santykį atitinkantis skaičius darbuotojų. Skaičiuojant pagal pramonės gamybos vertę, lietuviams teko 50 proc., žydams – apie 40 proc. Lietuvos pramonės²⁴⁶.

Tiesa, netekus Klaipėdos krašto ir atgavus Vilniaus kraštą, žydų svoris vėl kiek padidėjo. Vilniaus krašte galėjo būti apie 100 tūkst. žydų²⁴⁷. Tikslių duomenų, suprantama, nėra. Bet šis tas apie Vilniaus kraštą žinoma. Vilniaus žydų duomenimis, žydai sudarė 35 proc. visų amatininkų, o prekybos ir pramonės savo rankose turėjo net 47 procentus. Žydai

♦♦♦♦
245 Dr. D. M[icuta], Lietuvos pramonė ir lietuvių įsigalėjimas joje, *Verslas*, 1939, nr. 35–36(413–414), p. 6.

246 Ten pat.

247 R. Rubinšteinas, Su kuo mes einame pas Vilniaus žydus, *Apžvalga*, 1939, nr. 37(202), p. 3.

Vilniuje buvo ketvirtadalio kalvių, penktadalio stalių, trečdalis šaltkalvių ir pusė siuvėjų. Tarp skardininkų jų buvę 80 proc., kepurininkų – net 90 proc., batsiuvių – 30 procentų. Drabužių pramonėje žydų dalis siekė 90 proc., apatinių drabužių – apie 62 procentus. Žydams priklausė 73 proc. privačių parduotuvių, kooperatinėje prekyboje – apie 11 procentų. Žydų lengvųjų vežikų skaičiuota sudarius apie 35 proc., krovinių vežikų – apie 47 procentus. Žydai sudarė apie 55 proc. visų Vilniaus darbdavių²⁴⁸. Žinoma, šie skaičiai apytiksliai.

Atskyrus Klaipėdos kraštą, Lietuva neteko maždaug 6.7 proc. žemės ūkio produkcijos, 8,5–9,5 proc. nacionalinių pajamų ir apie 27 proc. pramonės ir amatų²⁴⁹. Žydų gyventojų Klaipėdos krašte nebuvo daug – 1935 m. kalbėta apie 6–8 tūkstančius²⁵⁰. Laikyta, kad apie 5 tūkst. buvo žydai, į Klaipėdą persikėlę iš Didžiosios Lietuvos²⁵¹. Turint galvoje santykinai didesnę Klaipėdos krašto ūkio pajėgumą ir tai, kad žydų svoris krašto ekonomikoje buvo mažesnis, žydų reikšmė ūkyje tiek vadinamojoje Didžiojoje Lietuvoje, tiek vėliau teritorijoje su Vilniaus kraštu, bet be Klaipėdos, turėjo būti kiek didesnė, lyginant su IV deš. vidurio rodikliais.

Nepaisant to, kad žydų lyginamasis svoris Lietuvos ūkyje mažėjo, jų vaidmuo Lietuvos ūkyje ir vadinamųjų *laisvųjų profesijų* sferoje IV dešimtmečio pabaigoje paliko labai didelis. Jiems priklausė apie 40 proc. šalies pramonės ir didelė dalis amatų, daugiau kaip pusė mažmeninės prekybos ir apie 20 proc. eksporto bei daugiau kaip trečdalis importo²⁵². Daug žydų buvo laisvųjų profesijų specialistai.

♦♦♦♦

248 Įdomios žinios apie Vilniaus žydus, *Verslas*, 1940, nr. 20(450), p. 8.

249 Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 11: 1938 m., p. 13; Statistikos biuletenis, 1939, nr. 3(185), p. 91; *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, p. 407–410.

250 Prof. Roemeris apie žydų lietuvių santykius, *Apžvalga*, 1935, nr. 1, p. 1; Iš Klaipėdos pajūrio, *Apžvalga*, 1935, nr. 7, p. 2.

251 S. Vinkleris, Išsiaiškinant iš esmės: Priešžydiškiems vėjams pučiant, *Apžvalga*, 1939, nr. 4(169), p. 4.

252 Apie tai konkrečiau rašyta skyriuje apie Lietuvos ūkio tautinę struktūrą.

Iki šiol daugiausia kalbėta apie kiekybinius rodiklius, kuriais galima apibūdinti žydų vietą Lietuvos ūkyje. Bet skaitytojas, be abejo, pastebėjo, kad tie kokybiniai rodikliai pateikiami ne kaip „*x metais žydams priklausė y įmonių, buvo z darbuotojų, w akcinio kapitalo*“ etc. Dažnai gal ir šia forma, bet dažnai kaip priešprieša: „*žydams teko x, o lietuviams y*“ etc., arba „*žydų dalis keitėsi nuo x1 iki x2, o lietuvių nuo y1 iki y2*“ etc. Tai neatsitiktina. Mat tarpukariu, ypač XX a. IV dešimtmety, imta vis garsiau kalbėti, kad Lietuvos ūkyje pagrindinis vaidmuo turįs priklausyti lietuviams. Kadangi žemės ūkyje taip ir buvo, turėtos galvoje ne žemės ūkio šakos. Taip prieiname prie verslo „atlietuvinimo“ problemos, kuri vis dar tebeaktuali ne vien istoriografijoje, nors situacija tiek ūkyje, tiek visuomeniniame gyvenime nėra iš tolo neprimena tos, kuri buvo susiklosčiusi tarpukariu.

Dalykas tas, kad susiformavus tautinei lietuvių valstybei 1919 metais (formaliai 1918 m.), pasikeitė ir pačių lietuvių, ir Lietuvoje gyvenusių žydų gyvenimas. Abiejų tautų socialinė ir ekonominė raida (kultūros, meno, mokslo ir aibė kitų visuomeninio gyvenimo aspektų nėra šio tyrimo objektas) vyko visai kitomis negu anksčiau sąlygomis.

Naujas etapas prasidėjo vienbalsiu, nors gal garsiai ir neafišuojamu Lietuvos politinių jėgų sutarimu, kad vienas svarbesnių tautinės Lietuvos valstybės ekonominių bei socialinių tikslų turi būti „lietuviškos“ vidurinėsios klasės formavimasis, kitais žodžiais, lietuvių įtakos pramonėje ir prekyboje stiprinimas. Terminas „*vidurinioji klasė*“ skamba gal pernelyg „*šiuolaikiškai*“²⁵³, bet reikalo esmę atspindi tiksliai. Nors lygiai taip pat galima kalbėti ir apie „*moderniai tautai*“ būdingos „*pilnos*“ socialinės struktūros formavimą. Istorinėje literatūroje nurodoma, kad tai esą pamažu ėmė keisti istoriškai nusistovėjusią socialinę bei ekonominę visuo-

****

253 Ne tai svarbu, kad terminą pirmą kartą formaliai pavartojo Euripidas tragedijoje „Maldautojos“ (423 m. p.m.e.). Ir Antikoje, ir vėliau jis minėtas ne vieno, ir ne kartą. Moderniojoje sociologijoje daugmaž šiuolaikine šios sąvokos prasme terminas vartojamas nuo XX a. pradžios. Turima galvoje tik tai, kad pačioje Lietuvoje tarpukariu apie „viduriniąją klasę“ praktiškai nekalbėta, pasitenkinant „pasiturinčiais ūkininkais“ etc.

menės struktūrą, kas buvo nuolat didėjančios įtampos tarp lietuvių ir žydų bendruomenių pagrindas²⁵⁴.

Nors „*madinga*“ teigti, kad Lietuva – „*Vakarų*“ civilizacijos šalis, ir žmonių mentalitetas dabar nepakankamai „*europietiškas*“ ar pernelyg „*rytietiškas*“ vien dėl 1940–1990 m. okupacijos, ano meto žmonėms skirtumas tarp lietuvių ir „*vakariečių*“ krito į akis. Štai Matas Šalčius, dar XX a. IV dešimtmetį lietuvių mentalitetą skyrė nuo „*europiečio*“ ir rašė: „*Patekęs į Eitkūnus, matai, kad patekai į Vakarų, skubančius dirbti ir pelnyti, ar tikriau, kaip jų įprasta sakyti, „daryti pinigą.“*“²⁵⁵ Arba „*Apskritai čekai yra sveika, darbšti, gyvai atsiliepianti į visa, pamokslinta tauta. Jų tarpe galima rasti gerų, malonių draugų. „Pinigų darymas“ jų gyvenime, tačiau užima pirmą vietą. Tuo atžvilgiu jie yra tikri europiečiai.*“²⁵⁶

„*Vakarų*“ arba „*Europos*“ civilizacijos esmė yra miesto civilizacija. O lietuviai XX a. pradžioje vis dar buvo valstiečių tauta. Kaimyninės Latvijos miestuose XX a. pradžioje gyveno 40 proc. gyventojų, Estijos – per trečdalį. Miestiečiai buvo didelė dalis latvių ir estų (amžiaus pradžioje, pvz., estai sudarė 69.72 proc. Talino gyventojų²⁵⁷). Lietuvoje ir Suomijoje miestiečių būta mažiau – 15.17 procentų. Tačiau Suomijoje miestiečiai – suomiiai arba švedai, o Lietuvoje – žydai, rusai, lenkai... Lietuvių labai maža. Tad kapitalistinio – „*vakarietiško*“ – gyvenimo mokykloje lietuviai nepriklausomo gyvenimo pradžioje tebebuvo pradinukai.

♦♦♦♦

254 Žr.: L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*, p. 322; L. Truska, *Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis*, p. 39–51; V. Vareikis, *Antisemitizmas Lietuvoje: (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė), Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje: XIX a. antroji pusė – 1941 m. birželis*, sud. L. Truska, V. Vareikis, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 21–67.

255 M. Šalčius, *Svečiuose pas 40 tautų*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 19.

256 Ten pat, p. 57.

257 Tallinna ajalugu: XIX sajandi 60-ndate aastale algusest 1965. Aastani, *Koostanud Raimo Pullat*, Tallinn: Eesti raamat, 1969, Lk. 39 (1820 m. – 34,8 proc., 1871 m. – 51,8 proc., 1897 m. – 68,7 proc., 1913 m. – 71,6 proc., 1917 m. dėl karo pabėgėlių rusų skaičiaus augimo estų lyginamasis svoris sumažėjo iki 57,7 proc., nors estų skaičius ir išaugo nuo 83 tūkst. 1913 m. iki 90 tūkst. 1917 m.).

Lietuvos atsilikimas niekam nebuvo paslaptis ir XX a. pradžioje. Antai „Tėvynės sargo“ korespondento konstatuota: „*Apie Kurliandiją galima būtų daug parašyti, bet gal tai nelabai ką interesus. Ta tauta, mums giminaitė, labai augštai pasikėlė. Turi savo spaudą, liuosai skaito ir turi ką skaityti. Ūkės dalykai teipogi augštai stovi. Vokiečiai nors liepė brangiai užmokėti už lekciją, bet gerai išmokė žemę išdirbti. Nors žemė jiems nepergera, o mokesčiai perdaug dideli, bet energiškas vikrumas pergali visus skersius, ir latvys vis kyla augštin. Vienas gudas aplankęs Kurliandiją, rašo: „Toli mūsų muzikai lig to.“ Ir aš, su Kurliandija pasipažinęs, drąsiai pasakysiu: nepasivys mūsų lietuviai latvių, pakol sodžių nepames ir nepradės priimti rodu, ūkės pagerinimui duodamu.*“²⁵⁸

Lietuvių tautos Atgimimo žadintojai gerai suprato, kad lietuvių, kaip ir bet kurios kitos tautos, ateities perspektyvos glaudžiai susijusios su „pilnos“ socialinės struktūros formavimusi. Vien kaip valstiečiai lietuviai būtų pasmerkti. Todėl dar vyskupas Motiejus Valančius ragino žemaičius mokytis amatų ir imtis prekiauti, o tautinio Atgimimo veikėjai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje kvietė lietuvius kurtis Lietuvos miestuose, verstis amatais ir prekyba.

Bet tai viena, dažnai gal net kiek pernelyg sureikšminama, klausimo pusė. Štai Vygantas Vareikis: „*Kapitalizmas nepripažino sentimentų, jis atmetė senąsias agrikultūrinės, „feodalines“ vertybes, konkurencija tapo varomąja naujos visuomenės jėga. Į smulkiosios ir vidutinės ekonomikos sritį pradėjo veržtis nacionalizmo pažadintų tautų atstovai, stumdami žydus iš jų tradicinių verslų.*“²⁵⁹ Taip, į miestus patraukė tūkstančiai lietuvių valstiečių, daugelis išties buvo naujojo kai kurių „glotologiniu“ vadinto²⁶⁰ nacionalizmo pažadinti. Bet ir į Lietuvos miestus (o dar daugiau į neto-

♦♦♦♦

258 *Tėvynės sargas*, 1903, nr. 5–6 A, p. 40.

259 V. Vareikis, *Antisemitizmas Lietuvoje*: (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė), *Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje: XIX a. antroji pusė – 1941 m. birželis*, sud. L. Truska, V. Vareikis, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 37.

260 W. Meysztowicz, *Pašnekesiai apie laikus ir žmones*, 4 leid., Vilnius: Aidai, 2004, p. 39–40 ir kt.

limą Rygą ar kitus Rusijos imperijos miestus), ir į užjūrį lietuviai valstiečiai traukė duonos kąsnio ieškodami, o ne ką nors „at“ – ar „sulietuvinti“ ketindami²⁶¹.

Ir dar. Tiek lietuvių, tiek žydų daugumos materialinė padėtis XX a. pradžioje kažin kuo nesiskyrė, nors kartais literatūroje užsimenama apie neva didesnes žydų bėdas. „*Didelė miestų žydų dalis nuolat kėsda-vo nepritekliaus – atsitiktinumais, liga, invalidumas, šeimos galvos senatvė ar krizė gamyboje stumdavo šeimą į badą. Miestuose nelengva buvo ir krikščionims, bet jie turėjo galimybę išvykti į kaimo vietas arba į vidines Rusijos gubernijas, o žydų proletariatas buvo „uždarytas“ sėslumo zonoje. Emigracija, ypač sustiprėjusi po antisemitinių pogromų, skurdino žydų tautą – išvykdavo geriausi ir sveikiausi žydai, o neturtėliai ir silpnieji likdavo miestuose ir miesteliuose ir taip daugumą žydų dar labiau gramzdindavo į skurdą*“, – rašo V. Vareikis²⁶².

Dėl nepriteklių arba dėl emigracijos, kai išvyksta sumaniausieji ir ryžtingiausieji, tai tarp lietuvių juk buvo lygiai tas pat. O dėl krikščionių, jei čia kalbama apie „*nacionalizmo pažadintus lietuvius*“ (o juk būtent lietuvių ir žydų santykiai aptariami), tai galima pridurti du dalykus. Taip, lietuviai į didesnius miestus plūdo iš kaimų, o žydai iš miestelių. Ir vieni, ir kiti teorinių galimybių grįžti į gimtinę turėjo. Antra vertus, ką reiškia vykti į „*vidines Rusijos gubernijas*“? „*Nacionalizmo pažadintam lietu-*

♦♦♦♦
261 Kapitalizmo aušroje gamybos augimas, higienos sąlygų ir sveikatos apsaugos gerėjimas bei kūdikių mirtingumo mažėjimas, esant itin dideliame gimstamumui, iš pradžių labai padidina gyventojų skaičių. Tačiau atsiradusį gyventojų perteklių dar neišplėtota gamyba ir verslas sugerti nepajėgia. Dėl to didėja konkurencija dėl pragyvenimo šaltinių, tūkstančiai žmonių iš kaimų plūsta į miestus arba priversti emigruoti. Kaip rašo pats Vareikis, „*antisemitizmas, pasirodžiusį tautinio atgimimo veikėjų raštuose ir skatinantį išstumti žydus iš amatų ir prekybos, daugiausia lėmė <...> žydų ir nežydų ekonominis rungtyniavimas dėl pragyvenimo šaltinių*.“ Žr.: V. Vareikis, *Antisemitizmas Lietuvoje: (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė), Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje: XIX a. antroji pusė – 1941 m. birželis*, sud. L. Truska, V. Vareikis, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 37.

262 V. Vareikis, *Antisemitizmas Lietuvoje: (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė), Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje: XIX a. antroji pusė – 1941 m. birželis*, sud. L. Truska, V. Vareikis, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 37.

viui“ tai tas pat, kas emigruoti, vadinasi, atsisakyti dalies savo savasties (bent jau kalbos)²⁶³. Ir ne „konservatyvumas“ čia svarbu. Dalies savo savasties (religijos) atsisakiusiam žydui taip pat nebuvo kliūčių apsigyventi už sėslumo zonos ribų. Žydų daugumai tai buvo nepriimtina, matyt, taip pat ne vien „*dėl pinigų stygiaus ir dėl konservatyvumo – nenoro išvykti iš gimtosios vietos.*“²⁶⁴

Galima dar pridurti, kad kai sakoma, jog daug lietuvių valstiečių plūdo į miestus, faktiškai kalbama ne apie Lietuvos, o apie Pabaltijo gubernijų ir europinės Rusijos miestus. Liudas Truska yra net kategoriškai pareiškęs: „*Iki Pirmojo pasaulinio karo lietuviai kaimiečiai nesiveržė <...> į miestus.*“²⁶⁵ Todėl „*lietuviai ir žydai iš esmės dar nebuvo konkurentai kovoje už būvį, ir tai švelnino jų tarpusavio prieštaravimus.*“²⁶⁶ Tiesa, vien 1894–1899 metais pramonės įmonių skaičius Lietuvoje padidėjo nuo 848 iki 1426, juose dirbančių darbininkų išaugo nuo 7,8 tūkst. iki 13,2 tūkst.²⁶⁷, o išeiviai iš valstiečių 1897 m. sudarė 29 proc. visų miesto gyventojų. Kitas dalykas, kad „*gamybos srityje vyravę žydų, rusų ar lenkų pramonininkai rinkosi tos pačios tautybės darbininkus.*“²⁶⁸ Tad lietuvių

****
263 XIX a. vadinamosios „žemės reformos“ laikmečiu (XIX a. IV–V dešimtmečiai) dešimtys tūkstančių Estijos valstiečių, tikėdamiesi gauti žemės, iš evangelikų liuteronų perėjo į stačiatikių tikėjimą atvirai pareikšdami: „*mes pasiryžę ir stambeldystę priimti, kad tik žemės gavus*“. Nemažai jų įsikūrė Pietų Rusijos gubernijose (žr.: G. E. Luiga, *Die neue Agrarverfassung in Eesti: Ihre geschichtlichen Ursachen und sozialpolitischen Auswirkungen*, Dorpat, 1924, S. 12.–17.). Įvairių malonių valdžia neva žadėjusi ir analogiškai pasielgusiems lietuviams... Lietuviai nesigundė, ir tai katalikams dažnai leido pašiepti protestantus dėl neva negilaus ir nestipraus tikėjimo. Bet lietuviams kažką panašaus teko spręsti gerokai vėliau, kai tautinė savimonė ir žmogaus, nebe baudžiauninko, orumas jau nebeleido lengvai atsižadėti ne tik religijos, bet ir kalbos.

264 V. Vareikis, Antisemitizmas Lietuvoje: (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė), *Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje: XIX a. antroji pusė – 1941 m. birželis*, sud. L. Truska, V. Vareikis, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 37.

265 L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*, p. 50.

266 Ten pat, p. 51.

267 E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 231.

268 Ten pat.

galimybės įsidarbinti Lietuvos miestų įmonėse paprasčiausiai buvo itin menkos.

Naujoji Lietuva susikūrė tuomet, kai visiems buvo aišku, kad XIX amžius, pasak rašytojo, „*jau atgulė į kapą*“²⁶⁹ (istoriškai naujojo amžiaus pradžia ne kalendorinė, o Pirmasis pasaulinis karas). „*Visuomenės nuotaikos, deja, nusigręžė nuo <...> liberalizmo principų, nuo didžiųjų laisvamanybės orientyrų, žmogiškojo orumo ir laisvosios prekybos.*“²⁷⁰ Pasaulinis karas paskatino nusigręžti nuo, kaip tuomet ir kiek vėliau rašyta, „*humanitarinio*“ arba „*laisvojo*“, „*liberalaus*“ ekonomikos modelio, imta siekti balanso tarp privačių ir visuomeninių interesų, kad paramos reikalingi piliečiai nebūtų užmiršti. Taip ėmė formuotis sistema, kurią kai kurie ekonomistai vadina valstybės reguliuojamu kapitalizmu, galutinai susiklosčiusiu XX a. IV–VI dešimtmečiais.

Lietuvai, kaip minėta, buvo iškilęs uždavinys įtvirtinti šalies nepriklausomybę, plėtoti švietimo sistemą, išmokslinti savus politikos, mokslo, karo ir ūkio specialistus, modernizuoti ekonomiką. Gilių struktūrinių pokyčių politikoje, kultūroje ir ūkyje būtinybė buvo akivaizdi nuo pat pirmųjų nepriklausomo gyvenimo dienų.

Lietuvai buvo iškilęs uždavinys modernizuoti žemės ūkį ir jo pagrindu akumuliuoti lėšas žemės ūkio produktų perdirbamajai – tuomet sakyta, *agroalimentarinei* – pramonei kurti. Žinia, iš pradžių svarbiausia buvo valstybės poreikius atitinkančiomis proporcijomis atkurti šalies ekonominį potencialą. Tačiau gilesnių struktūrinių pokyčių ūkyje būtinybė buvo akivaizdi nuo pat pirmųjų nepriklausomo gyvenimo dienų. Atsižvelgus į realias galimybes, prioritetine materialinės gamybos šaka bendroje ūkio struktūroje be didesnių svarstymų pasirinktas žemės ūkis. Jam pertvarkyti skirta daugiausia dėmesio.

Projektuodami valstybės ūkio plėtros parametrus, Lietuvos vadovai blaiviai įvertino realias šalies galimybes. Net Latvijoje ir Estijoje, kuriose

♦♦♦♦
269 R. Muzilis, *Žmogus be savybių*, t. 1, Kaunas: Vada, 2004, p. 45.

270 Ten pat, p. 177.

pramonė amžiaus pradžioje buvo nepalyginamai stipresnė, po beveik visą III dešimtmetį trukusių diskusijų prioritetine materialinės gamybos šaka bendroje ūkio struktūroje galų gale taip pat paliko žemės ūkis.

Sudėtingesnė buvo pramonės situacija. Svarbiausia, kad jai nebuvo nei vidaus, nei užsienio rinkų (gyventojų perkamoji galia maža, Vakaruose nebuvo įmanoma konkuruoti, o Rytuose nebuvo kam pirkti). Išnaudoti potencialias tarptautinio tranzito galimybes dėl konflikto su Lenkija taip pat nebuvo įmanoma.

Valstybės agrarinė politika apėmė kompleksą priemonių žemės ūkio struktūrai pakeisti, jo gamybai didinti, žemdirbystės ir gyvulininkystės kultūrai kelti. Jau Laikinoji vyriausybė 1918 m. ėmė rūpintis žemės valdymo ir jos nuosavybės santykiais. Tačiau esmingiausi pertvarkymai pradėti nuo 1922 m., paskelbus žemės reformos įstatymą. Juo sudarytos sąlygos smulkiam ir vidutiniam valstiečių ūkiui tarpti.

Šalia žemės ūkio, kuriam pertvarkyti skirta daugiausia dėmesio ir lėšų, pramonėje nusistatyta plėtoti šakas, perdirbančias žemės ūkio produktus, taip pat gaminančias vietas rinkoje vartojamus produktus (pirmiausia tekstilės pramonė). Pastarasis ekonominės politikos aspektas labiau išryškėjo IV deš., kai po negandų jau atsigavęs ir gana dinamiškai augantis ūkis suteikė daugiau finansinių galimybių ekonominiam manevrui. Be to, šito tuomet įsakmiai pareikalavo tiek pasikeitusios tarptautinės prekybos aplinkybės, tiek ganėtinai transformuoto žemės ūkio poreikiai.

Suprantama, valstybė buvo gyvybiškai suinteresuota sukurti laiko poreikius atitinkančią transporto sistemą. Geležinkeliams, plentų tinklui, jūrų prekybos uostui skirtos (ypač IV d.) Lietuvos mastu gana didelės lėšos. Nesant žaliavų ir energetinių išteklių, nesant pareikalavimo šalies viduje, metalo apdirbimo ir mašinų gamybos, energetikos, chemijos ir kt. šakos turėjo tik labai ribotas augimo galimybes. Bet tiek, kiek reikėjo minimaliems valstybės poreikiams (įskaitant gynybinius), buvo stengtasi skatinti ir jas. Nepriklausomos Lietuvos Respublikos gyvenimo pabaigoje jų reikšmė ekonominės politikos uždavinių sąrašė padidėjo.

Krašto žemės ūkio politikos vairuotojai ne be pagrindo manė, kad smulkiame ūkyje, kuriame daugiau lemia savininko ir jo šeimos narių darbas, gamyba turėtų atsikurti greičiau negu dvaruose, kuriuose didesnė kapitalo reikšmė. Be to, trūkdami pinigų ir jausdami būsimą nusavinimą, dvarininkai žemės ūkio gamybos atkurti neskubėjo, jau buvo pradėję išpardavinėti savo žemę ir miškus²⁷¹. Žemė patekdavo į rankas tų, kas patys jos nedirbo ir pragyveno ne iš žemės ūkio. Svarbiausias tokių žemės pirkėjų tikslas – infliacijos sąlygomis įsigyti nekilnojamojo turto, o vėliau jį parduoti ir taip nemažai užsidirbti²⁷².

Žemės reforma, be abejo, susijusi su tautiniais santykiais. Tačiau nėra pagrindo teigti, esą ji vykdyta daugiausia, juoba išimtinai, tautiniais motyvais (kova su lenkais ir, dalinai, rusais dvarininkais bei kolonistais), o jos metu išryškėjusi taip pat ir antižydiškoji dedamoji. Dėl pirmojo aspekto galima paprasčiausiai atsakyti, kad žemės reformos po Pirmojo pasaulinio karo vienaip ar kitaip vykdytos visose Rytų Europos valstybėse. Ir tose, kuriose beveik visi dvarininkai buvo kitataučiai (Slovakija, Rytų Pabaltijo valstybės, dalinai išskyrus Suomiją), ir tose, kuriose kitataučių lyginamasis svoris buvo didelis (Čekija, dalis Jugoslavijos, dalis Rumunijos), pagaliau tose, kuriose dvarininkai apskritai buvo *savi* (Vengrija, Lenkija, net Vokietija), ir net ten, kur dvarininkų visiškai nebuvo (Bulgarija, dalis Jugoslavijos).

Antroji klausimo pusė susijusi su valdžios nusistatymu nusavintą žemę dalyti „*tiems, kas ją dirba*“, ir pagrindiniu žemės reformos uždaviniu – aprūpinti žeme mažažemius ir bežemius. Tačiau socialinis žemės reformos aspektas tikrai neužgožė ūkinių sumetimų, nors ūkinio tikslingumo bei ekonominių padarinių klausimas tebediskutuojamas

♦♦♦♦

271 *Žemės ūkio ministerijos metraštis*, XX, p. 23; B[ronius], Povilaitis, *Lietuvos žemės ūkis 1918–1940 m.: Jo raida ir pažanga*, Toronto, 1988, p. 67.

272 *Žemės ūkio ministerijos metraštis*, XX, p. 317. Tai buvo milžiniškos infliacijos laikas, nekilnojamas turtas nuvertėjęs kaip niekada. Kas sugebėjo kokiais nors būdais gauti pinigų, ypač tvirtos užsienio valiutos, galėjo už skatikus įsigyti didžiulės vertės turtą.

iki šiol, o valdžia kaltinta pernelyg smulkių žemės ūkių kūrimu. Kaip ten bebūtų, niekas iš reformą projektavusių ir vykdžiusių nesiruošė dalyti žemės bet kam²⁷³, dar daugiau, ir žemės fondas buvo aiškiai per mažas, kad būtų patenkinti net mažažemių ir žemės ūkio darbininkų poreikiai²⁷⁴.

L. Truska rašo, kad žydai pagal 1922 m. reformos įstatymą „*buvo priskirti paskutiniajai pretendentų kategorijai, kurios galimybės gauti žemės buvo lygios nuliui*“, ir taip diskriminuoti²⁷⁵. Be to, „*nepriklausomoje Lietuvoje liko galioti carinės Rusijos įstatymai, draudę žydams pirkti arba nuomoti žemę.*“²⁷⁶ Dėl likusių galioti carinės Rusijos įstatymų, tai jų buvo galybė iki pat 1940-ųjų paprasčiausiai dėl to, kad nespėta pakeisti. Ne visi jie faktiškai veikė, nors formaliai ir nebuvo pakeisti. 1919–1921 metais valdžia labai rūpinosi, kad dvarininkai neišparduotų savo valdų, todėl jiems ir uždrausta ją pardavinėti, bet ne vien žydams, o bet kam, kas nesusijęs su žemės ūkiu. 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, 1568 žydai užregistruoti kaip žemės sklypų savininkai arba administratoriai²⁷⁷. Vėlesnių duomenų nėra. O dėl neva diskriminacijos skiriant dalijamą dvarų žemę, tai žydai amatininkai šiaip ar taip jos mažai galėjo tikėtis ne dėl to, kad buvo žydai, o tik dėl to, kad nedirbo žemės²⁷⁸. Įdomu, kurioje Rytų Europos valstybėje kaimo amatininkai ar miestelių daržininkai buvo pagrindiniai pretendentai žemei gauti? Net Estijoje ir Latvijoje, kuriose valstybinis žemės fondas santykinai buvo didžiausias,

♦♦♦♦

273 Pagal žemės reformos įstatymo 20 straipsnį asmenys, „*kurie iš žemės ūkio negyvena ir nėra gyvenę*“, palikti pretendentų gauti dalijamos dvarų žemės sąrašo pabaigoje.

274 Žemės negavo 32,6 proc. žemės prašiusių mažažemių ir 30,2 proc. bežemių.

275 L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius: VPU I-kla, 2005, p. 77.

276 Ten pat.

277 Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys, p. 295.

278 Sklypus daržams kaimo amatininkai šiaip ar taip gaudavo. 1919–1940 metais kaimo amatininkams, daržams ir sodininkystės ūkiams bei žvejams skirta 12,6 tūkst. sklypų. Suprantama, jiems skirti sklypai ne ūkininkauti, vidutiniškai vos po 0,9 ha.

o žydų daug mažiau²⁷⁹, kaimo amatininkai, jei kiek žemės ir gavo, tai gavo tikrai ne pirmieji²⁸⁰.

Gali būti, kad kalbama vien apie karius savanorius, kuriems 1927 metais valdžios buvo nurodyta skirti visą naujakurių žemės normą, net jei jie kaimo amatininkai, o ne žemdirbiai²⁸¹. Tačiau 1929 m. Žemės reformos valdyboje, apskaičiavus turimas Valstybinio žemės fondo atsargas ir surinkus žinias apie žemės dar negavusius savanorius, konstatuota, kad visus savanorius aprūpinti 8..20 ha žemės sklypais bus nelengva. Kalbėta apie tai, jog esama savanorių, kurie miestų ir miestelių teritorijose gavo iki 1 ha žemės pastatams statyti ir kurie sutinka tuo pasitenkinti, jei bus atleisti nuo išperkamujų mokesčių, kam Žemės ūkio ministerija neprieštarautų. Žemės reformos valdyba net rekomenduoja taip padaryti, jei tokie savanoriai pristatytų notaro patvirtintus pareiškimus, kad jie atsisako reikalauti sklypų žemės ūkiams kurti²⁸². Tačiau ir šiuo atveju nieko specifiška žydų atžvilgiu nebūta.

L. Truska, kalbėdamas apie žemės reformą, lietuvių ir žydų santykių aspektu, prikiša dar vieną dalyką. Reforma, „*kuriai pritarė visos politinės lietuvių partijos, išskyrus tautininkus, iš esmės buvo įvykdyta*

♦♦♦♦

279 Latvijoje 1925 m. gyventojų surašymo duomenimis gyveno 79752 žydai (4,48 proc. visų gyventojų), bet net 50997 (63,94 proc.) Rygoje, Daugpilyje, Liepojoje, Ventspilyje ir Jelgavoje. Žr.: Tautība un pavalstniecība, *Otrā tautas skaitīšana Latvijā: 1925. gadā 10. februārī*. Rīga, 1925. 99–137. lpp. Estijoje 1922 m. gyveno 4566 žydai (0,41 proc. gyventojų). Žr.: Eesti – Erinevate rahvuste esindajate kodu. Prieiga per internetą: <http://www.miksike.ee/docs/lisakogud/tolerants/vahemused/vahemused_tekst.htm> [žiūrėta 2014 07 01]. Tie skaičiai minimi vien tam, kad būtų aišku, jog kaip žemės reformos problema tautiniu aspektu žydų amatininkų aprūpinimas žemės sklypais šiose valstybėse nebuvo aktualus.

280 1919–1940 metais kaimo amatininkams, daržams ir sodininkystės ūkiams bei žvejams Latvijoje skirti 15,4 tūkst. sklypų, Estijoje – beveik 8 tūkst. Kaip ir Lietuvoje, tai sklypai ne ūkininkauti.

281 Žemės reformos valdybos 1927 09 20 nutarimas nr. 5220, LCVA, f. 1247, ap. 4, b. 152, l. 67.

282 Žemės ūkio ministerijos Žemės reformos valdybos 1929 03 06 nutarimas dėl naujakurių – buvusių karių savanorių – aprūpinimo žemės sklypais, LCVA, f. 1247, ap. 4, b. 171, l. 8.

ekspropriacijos metodu: dvarininkams, kurie daugiausia buvo lenkų tautybės, pažadėtoji išpirka už nusavintą žemę buvo simboliška ir, be to, atidėta neapibrėžtai ateičiai.“ Todėl žemės santykių pertvarkymas „susilpnino pagarbą nuosavybei ir sudarė pavojingą precedentą ateičiai“, skatino antižydiškos vadinamosios „miestų reformos“ reikalavimus, todėl „1940 m. vasarą per 200 tūkst. valstiečių šeimų paprašys okupacinės sovietų valdžios duoti joms „buožių“ žemės.“²⁸³ Pastarasis teiginys gal kam ir atrodo patrauklus, bet, švelniai kalbant, gana silpnas. Tarkim, nebuvo 1922 m. reformos arba ji buvo, bet kitokia, „nesusilpninusi pagarbos nuosavybei“ (t. y. valstiečiai būtų gavę žymiai mažiau žemės ir mokėję už ją daug brangiau). Nejau kas ranką prie širdies padėjęs galėtų rimtai tvirtinti, jog tokiu atveju 1940 m. okupacinės valdžios žemės būtų prašę mažiau valstiečių? Ar kad „pagarbos nuosavybei“ būtų buvę daugiau? Kažkodėl nei Vakarų Baltarusijoje, nei Vakarų Ukrainoje 1939–1940 m., nei Lenkijoje, Vengrijoje ar bet kurioje kitoje Rytų Europos valstybėje po Antrojo pasaulinio karo norinčių gauti žemės netrūko... Nors ten, tarsi, nei „pagarba nuosavybei“ iki komunistinių režimų „susilpninta“, nei „sudarytas pavojingas precedentas ateičiai“. O juk ir vadinamosios „miestų reformos“ reikalavimas nebuvo išimtinai antižydiškas. Kaip kitaip paaiškinti tautininkų valdymo pabaigoje sustiprėjusius naujos žemės reformos reikalavimus, juk žemės ūkyje žydų praktiškai nebuvo?

Čia ir vėl tenka pabrėžti tą faktą, kad atkūrus nepriklausomybę, Lietuvoje beveik nebuvo nei bent kiek didesnių finansinių išteklių, nei žmonių, kurie sugebėtų ugdyti verslą. Todėl nebuvo ko tikėtis, kad privatus sektorius pakels ūkį. Suprantama, valdžia privačią iniciatyvą skatino, tačiau daugiau vilčių, ypač svarbiausiose ūkio šakose, sieta su valstybės kapitalu, nors, dar kartą, tai visiškai nereiškia, kad privatus sektorius buvo kaip nors ignoruojamas. Žemės ūkiui teiktas prioritetas, jam pertvarkyti ir intensyvinti skirta daugiausia dėmesio ir lėšų. Pramonė plė-

****

283 L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*, p. 152. Autorius mano, kad žemės reforma skatinusi ir vadinamosios „miestų reformos“ reikalavimus, tačiau apie tai vėliau.

tota, kaip sakoma, „*pagal galimybes*“. Daugiausia šakos, perdirbančios žemės ūkio produktus, taip pat gaminančios vietos rinkai (pirmiausia tekstilės pramonė). Tai labiau išryškėjo XX a. IV dešimtmety, nes tuomet po negandų jau atsigavęs ūkis (daugiausia žemės ūkis) leido sukaupti daugiau pramonės plėtrai reikalingų lėšų. Antra vertus, ryškesnio ūkio politikos posūkio tuomet prireikė jau ganėtinai transformuoto žemės ūkio poreikiams, be to, radikaliai pakito ir Lietuvos užsienio prekybos situacija²⁸⁴.

Lietuvoje, kaip ir kitose panašaus ekonominės raidos lygio šalyse, o net ir gerokai stipresnėse, tokiose kaip Latvija ir Estija, valstybė, matyt, neišvengiamai tampa stambiausia pramonės gaminių užsakove. Mat tokiose šalyse pramonės gamybos apimtys apskritai ir negali būti labai didelės, todėl valstybiniai užsakymai kariuomenei, transporto sistemai ir kitoms visuomeninėms reikmėms darosi gyvybiškai aktualūs. Be to, valstybė priversta imtis maisto ir kitų žemės ūkio produktų eksporto reikalų. Galima, žinia, atitrūkus nuo konkrečių ūkinio gyvenimo realiųjų abstrakčiai samprotauti, kad maisto produktais prekiauti užsienio rinkose ne taip sunku, kaip pramonės gaminiams, arba, kad privatus sektorius visuomet efektyvesnis. Bet jei valstybė nebūtų sukūrusi centrinių ūkio organizacijų, nebūtų organizavusi faktiškai valstybinių akcinių bendrovių principais veikusių kooperatyvų, nebūtų įvedusi griežtos eksporto kontrolės ir panašiai, Lietuvos eksporto rodikliai, be jokios abejonės, būtų buvę gerokai menkesni. Lietuvoje valstybė savo kapitalą į įmones ir bankus pradėjo investuoti jau pirmaisiais nepriklausomybės metais. O kas kitas tuo metu galėjo šio darbo imtis? Todėl valstybės kapitalas ir buvo toks svarbus bankų ir kredito sferoje, o ilgainiui apėmė ir perdirbamosios pramonės šakas.

Visose Rytų Pabaltijo šalyse XX a. IV dešimtmety valstybinis ekonomikos sektorius buvo palyginti didelis, vienas didžiausių pasaulyje

♦♦♦♦

284 Apie tai išsamiau žr.: G. Vaskela, *Lietuva 1939–1940 metais: kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką*, Vilnius: LII, 2002, 266 p.

(neskaitant, žinoma, komunistinės Rusijos). Lietuvoje valstybės dalis bendrojoje pramonės produkcijoje siekė apie 15 procentų²⁸⁵, o apskritai visuomeninio sektoriaus dalis buvo dar didesnė, nes dalis pramonės įmonių priklausė ne valstybei, bet savivaldybėms. Vien „Maisto“ akcinei bendrovei, kurios 69,8 proc. akcijų priklausė valstybės išdui, 1937 m. teko 1,5 proc. prekių apyvartos.²⁸⁶ „Lietūkis“ 1939 m. tvarkė 15,5 proc. viso Lietuvos eksporto, prekybos kooperatyvams, kuriuose didelė dalis kapitalo priklausė valstybei, Lietuvoje teko apie 20..25 proc. visos prekių apyvartos (1937 m. – 15,6 proc.)²⁸⁷. Valstybė taip pat kontroliavo visą geležinkelio transportą, paštą, telegrafą, radiją, jos nuosavybė buvo pagrindiniai miškų masyvai, didesni durpynai, Klaipėdos uostas, praktiškai jos rankose buvo jūrų transportas ir t. t.

Pasak L. Truskos, lietuvių įsitvirtinimą versluose lydėjo aštri kova su nuo seno čia įsitvirtinusia ir labiau patyrusia žydų buržuazija. Valstybė ne tik protegavusi lietuvius verslininkus, bet ir pati savo kapitalu dalyvavusi steigiant bankus, prekybos ir pramonės įmones. Iš konteksto tarsi sektų, kad finansų sistemai ir ūkiui plėtoti panaudotas valstybės kapitalas buvęs aktyvaus kitataučių verslininkų spaudimo įrankis, antra vertus, tarsi tai ir buvęs valstybės kapitalinių investicijų į šalies ūkį tikslas²⁸⁸. Istorikas rašo, kad „*literatūroje jau įsitvirtino nuomonė, jog proteguodama lietuvius verslininkus, valdžia stūmė iš prekybos ir pramonės žydus*“ ir pritaria

♦♦♦♦

285 Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 12: 1939 m. Vilnius, 1940, p. 172, 174, 180–182, 185; *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, p. 394–402; Step. Stankus, Mišrinė įmonė, *Ekonomika*, 1939, nr. 1(17), p. 19–43; *Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis*, p. 34–56; *Vyriausybės žinios*, 1939, nr. 573 (II dalis), p. 20; nr. 579 (II dalis), p. 18; nr. 580 (II dalis), p. 18; 1940, nr. 700 (Priedai), p. 324; nr. 706 (Priedai), p. 448.

286 Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis, p. 99–105.

287 *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 12: 1939 m. Vilnius, 1940, p. 283, 285; Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis, p. 105–110; MLTE, t. 2, p. 911. Kartais minimi didesni skaičiai: nurodoma, kad kooperatyvams ir jų sąjungoms teko 34 proc. prekių apyvartos, o kartu su A/B „Maistas“ ir „Lietuvos cukrus“ apyvarta – apie 50 proc. (žr.: A. Martinaitis, Juozas Tūbelis – ūkių organizatorius, *Lietuvos ūkis*, 1991, nr. 14, p. 31).

288 L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*, p. 109.

Sauliui Sužiedėliui, teigusiam, jog „*tarpukariu Lietuvos ekonomika ne-siplėtojo pakankamai sparčiai, kad atsirasų darbo vietų visiems. Todėl lietuvių vaidmuo neagrariniam sektoriuje augo kitų tautinių grupių, pirmiausia, žydų, sąskaita.*“²⁸⁹

Bet kalbant objektyviai ir iš esmės, valstybė ne tik investavo savo kapitalą, bet ir buvo didžiausias investuotojas tik dėl to, kad skurdžioje šalyje kito bent kiek didesnio finansinio šaltinio nebuvo. Jei kas gali tokį nurodyti, turėtų tai padaryti. Jei ne, turėtų pripažinti, kad pagrindinis valdžios tikslas buvo ne kitataučių *išstūmimas*, o maksimaliai pagreitinta šalies ūkio plėtra. Lygiai tas pat iš esmės tuo laikotarpiu buvo Latvijoje, Estijoje ir Suomijoje, nors šios šalys ekonomiškai buvo daug pajėgesnės už Lietuvą. Antra vertus, „*kitataučių*“ problema minėtoms šalims tikrai nebuvo tokia aktuali, kaip kad apie ją kalbama Lietuvoje. Bet tai tik vienas klausimo aspektas.

Antrasis susijęs su vartojama terminologija. Teigiant, kad kitataučiai (arba tiesiog žydai) buvo „*išstumiami*“ iš verslų, norom nenorom sudaromas išpūdis, tarsi lietuviai prekybininkai, pramonininkai, bankininkai užimdavo esamas kitataučių vietas, o ne kurdavo naujas. O juk nebuvo taip, kad lietuvis ateitų ir saktų žydui verslininkui ar darbuotojui: pasitrauk, aš dabar tavo vietoj būsiu (taip buvo rašoma, bet tai literatūrinė alegorija).

Istorinėje literatūroje nuolat rutuliojama maždaug tokia schema: štai 1923 m. žydai sudarė per 77 proc. prekybos ir 22 proc. pramonės įmonių savininkų. 1939–1940 m. žydų dalis sumažėjo, tarkim, dvigubai. Tuo atseit ir reiškėsis žydų „*išstūmimas*“. Kartais šio pobūdžio teiginiai bandomi pagrįsti šiookia tokia statistika. Pasak L. Truskos, kuris remiasi S. Sužiedėliu, Vyriausybės vykdytos „*protektionistinės lietuvių verslininkų politikos neigiamus padarinius*“ žydams aštrinusi „*palyginti lėta nežemdirbinių ūkio šakų plėtra*“. 1930–1939 m. Lietuvos pramonėje buvo sukurta vos 16 tūkst. naujų darbo vietų, o natūralus metinis gyventojų prieaugis siekė 25–30 tūkst. „*Todėl <...> lietuvių vaidmuo neagrariniam*

♦♦♦♦

289 Ten pat, p. 112.

*ekonomikos sektoriuje daugiausia augo kitų tautinių bendrijų, pirmiausia žydų, sąskaita. Įsidarbinę miestuose iš kaimų atvykę lietuviai užimdavo nuo seno ten dirbusių kitataučių vietas.*²⁹⁰

Dėl to, kad ūkis neaugo taip sparčiai, kad „atsirastų darbo vietų višiemis“, galima sutikti. Bet argi tai, kas dėstoma pirmojoje panašių teiginių dalyje, įrodo tai, kas tvirtinama antrojoje? Tikslesnės statistikos nėra, bet žinome, kad Pirmosios Respublikos laikotarpiu (1924–1939 metais) neagrarinis ūkio sektorius išaugo maždaug 2..3 kartus, kai kuriose sferose ir dar daugiau. Žinome, kad žydų dėl emigracijos Lietuvoje apskritai mažėjo. Taip, pramonė Lietuvoje augo nepakankamai, bet juk „neagrarinis sektorius“ nėra vien pramonė. Kaimo gyventojų perteklių mažino tai, kad dešimtys tūkstančių žemės ūkio darbininkų darbo susirasdavo Latvijos ir Rytprūsių ūkiuose, kad darbo rankų reikėjo statyboms, transportui ir ryšiams, besiplečiančiai prekybos sistemai. Daugelis taip ir liko savo ūkiuose, vertėsi sezoniniais darbais. Tai nebuvo gerai, ir valdžią neramino dažnai blogėjanti ūkininkų materialinė padėtis, pernellyg smulkinami žemės ūkiai. Tačiau tai dar ne įrodymas, kad lietuviai „užimdavo nuo seno miestuose dirbusių kitataučių vietas, kad lietuvių vaidmuo neagrariniam sektoriuje augo kitų tautinių grupių, pirmiausia, žydų, sąskaita.“²⁹¹ Gyvenimas nebejotinau sudėtingesnis, nei istorikų braižoma schema ir kuriamas stereotipas.

Kaip rašo V. Vareikis, „dėl valstybės vykdomo lietuviškų kooperatyvų protegavimo ir dėl augančio asmeninio iniciatyvumo sustiprėjo lietuvių prekybinė ir pramoninė buržuazija.“ 1923 m. Lietuvoje buvo apie 14 000 žydų parduotuvių ir 2 160 nežydų parduotuvių, o 1936 m. ši proporcija pasikeitė 12 000 : 10 200²⁹². L. Truska taip pat nurodo panašius skaičius:

****
290 Ten pat, p. 111–112.

291 Ten pat.

292 V. Vareikis, *Antisemitizmas Lietuvoje: (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė), Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje: XIX a. antroji pusė – 1941 m. birželis*, sud. L. Truska, V. Vareikis, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 53.

1937 m. lietuvių rankose jau buvo apie 10 tūkst. prekybos įmonių, t. y. 5 kartus daugiau negu prieš 14 metų. O žydams priklausiusių prekybos įmonių per tą patį laiką sumažėjo nuo 13,8 iki 12 tūkstančių.²⁹³

Nejau nurodyti skaičiai reiškia, kad žydai buvo iš prekybos fiziškai išstumti? Visiškai priešingai. Prisiminkime, 1923 m. gyventojų surašymas fiksavo ne prekybos įmonių skaičių, o kiek prekyboje dirbo ekonomiškai aktyvių gyventojų, priskirtų savininkų arba administratorių kategorijai. Taigi įmonių faktiškai buvo mažiau, negu savininkų ir administratorių, nes akivaizdu, kad kartais įmonę valdė keli savininkai, o ten, kur buvo administratorius, buvo ir vienas ar keli šeiminkai. Na, bet tiek jau to, vienas kitas šimtas ar net tūkstantis nieko iš esmės nekeičia²⁹⁴. Taigi tarkim žydų įmonių 1923–1937 m. tikrai sumažėjo 1,8 tūkstančio, o lietuvių įmonių per tą laiką išaugo maždaug 8 tūkstančiais. Pamirškime emigraciją ir tarkim, kad žydų Lietuvoje per minėtą laikotarpį nesumažėjo, kad nebuvo žydų prekybininkų tarpusavio konkurencijos, kad niekas iš jų nebankrutavo (o jei ir bankrutavo, tai tik dėl lietuvių *spaudimo*), jokia įmonė neprarijo kitos. Vis dėlto akivaizdu, kad absoliuti dauguma lietuvių prekybos įmonių 1937 m. buvo ne *perimtos* iš žydų, o naujai įkurtos.

Tas pat ir pramonėje, kurioje, pasak mokslinės literatūros, „*lituanizacijos procesas*“ vykęs dar sparčiau. Lyg ir akivaizdus nediskutuotinas teiginys, kurio iš esmės (bet tik iš esmės) neįmanoma ginčyti ir šiame darbe. Tačiau, perėjus prie statistikos, ne viskas taip jau paprasta ir aišku. Kaip „*lituanizacijos proceso*“ pramonėje įrodymas pateikiami 1935 m. duomenys. „*Jau 1935 m. čia lietuviams priklausė 6750 įmonių, kuriose dirbo*

♦♦♦♦

293 L. Truska, Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis, p. 40.

294 Galima, žinoma, teigti, kad prekybos įmonių savininkų lietuvių ir jų įmonių skaičiaus santykis turėjęs būti panašus, kaip ir žydų. Be abejo. Bet pamėginkime pažiūrėti, kaip tuomet atrodytų 1923–1937m. raida. Tarkim, įmonių 1923 m. faktiškai buvo 10 proc. mažiau negu savininkų ir administratorių. Tuomet žydų įmonių skaičius 1923 m. būtų 12,4 tūkst. ($13,8 \times 0,9 = 12,4$), o lietuvių – apie 2 tūkst. ($2,2 \times 0,9 = 2$). 1937 m. atitinkamai 12 ir 10 tūkst. (1937 m. duomenų perskaičiuoti nereikia). Išėitų, kad žydų įmonių per 14 metų net nesumažėjo...

21 tūkst. (55 proc. viso personalo), o žydams – 4850 įmonių su 16 tūkst. darbuotojų (41 proc. personalo). Kartu su amatais lietuviams priklausė iki 60 proc. visos pramonės.²⁹⁵

Mėginkime vadovautis duomenimis, analogiškais tiems, kurie naudojami prekybos sferos analizei. 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, pramonėje bei amatuose savininkų ir administratorių kategorijai buvo priskirtas 24621 asmuo²⁹⁶. Iš to skaičiaus 15199 (61,73 proc.) buvo lietuviai ir 6720 (27,29 proc.) žydų, taigi santykis $15199/6720 = 2,26$. 1935 m. analogiškas pramonės įmonių santykis $6750/4850 = 1,39$. Žinoma, pramonės įmonių skaičius (nors čia įskaitytos ir smulkios amatininkų dirbtuvės) ne tas pat, kas savininkų ir administratorių skaičius. Bet vis dėlto, kur čia „lituanizacija“? Akivaizdu, kad žydų pramonės ir amatų įmonių 1935 m. santykinai būta daugiau, palyginti su 1923 m. duomenimis.

Tad ir tikslu būtų kalbėti ne apie žydų „išstūmimą“, o tik apie jų įtakos ir lyginamojo svorio mažėjimą arba, jei pabrėžiamas veiksmo sąmoningumas ir kryptingumas, „mažinimą“²⁹⁷. Valdžia, proteguodama lietuvius verslininkus, ne „stūmė iš prekybos ir pramonės žydus“, o plėtojo prekybą ir pramonę, gausino šiose ūkio sferose užimtų lietuvių sluoksnį ir, tuo pačiu, mažino žydų įtaką bei lyginamąjį svorį. Niekas nė nemano ginčyti, kad žydų įtakos Lietuvos ūkyje mažinimas tiek valdžios, tiek visuomenės, tuo labiau verslininkų, buvo suvokiamas kaip siektinas ir pozityvus dalykas. Tačiau tiesioginė ar netiesioginė diskriminacija neturėtų būti analizuojama pernelyg atsainiai.

Nepaisant to, kad žydų lyginamasis svoris Lietuvos ūkyje mažėjo, jų vaidmuo Lietuvos ūkyje ir vadinamųjų „laisvųjų profesijų“ sferoje IV dešimtmečio pabaigoje paliko labai didelis. Čia tiesiog būtina priminti

♦♦♦♦

295 L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*, p. 111.

296 *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 220–222.

297 Terminai, be abejo, susitarimo reikalas. Bet ir kalba diktuoja savo reikalavimus. Tas ar kitas emocinis atspalvis reiškia tam tikrus akcentus ir negali būti ignoruojamas.

ti knygoje jau minėtus statistinius duomenis. Žydams tuomet priklausė apie 40 proc. šalies pramonės ir didelė dalis amatų (1938 m. apie 56 proc. amatininkų buvo žydai), daugiau kaip pusė mažmeninės prekybos ir apie 20 proc. eksporto bei daugiau kaip trečdalis importo. Daug žydų buvo laisvųjų profesijų specialistai, teisininkai²⁹⁸. 1940 m. rugsėjo 27–29 dienomis Lietuvoje buvo nacionalizuotos 1138 prekybos įmonės, nors duomenų turima tik apie 1057. Šių 1057 įmonių metinės prekybos apyvartos apimtis buvo beveik 395,6 mln. litų. Iš to skaičiaus 778 įmonės (73,60 proc.) su beveik 267,9 mln. Lt (67,72 proc.) metinės prekybos apyvartos priklausė žydams²⁹⁹.

Pasak L. Truskos, Lietuvos žydų bendruomenė tarpukariu nebuvo sistemingai diskriminuota, tačiau netiesioginės diskriminacijos būta. Žydai nebuvo priimami dirbti valstybės bei savivaldybių įstaigose, aukštosiose mokyklose, jų neskirta diplomatais ir karininkais. Negausios išimtys tik patvirtindavusios taisyklė³⁰⁰. Antra vertus, „*ir lietuvių, ir žydų autoriai pripažįsta, kad žydų išstūmimas iš Lietuvos ekonomikos vyko civilizuoti, prisilaikant įstatymų, be piketų ir pogromų.*“³⁰¹ Nepaisant to, „*šiuolaikiniai žydų tyrinėtojai tarpukario Lietuvos ekonominę politiką vertina kaip diskriminacinę.*“³⁰² Tik S. Sužiedėlis rašė, kad politika, kuria siekta išstaišyti „*istoriškai krašto visuomenėje susiklosčiusias disproporcijas*“, laikyti na tuo, kas dabar vadinama „*pozityviąja diskriminacija*“.³⁰³

♦ ♦ ♦ ♦

298 L. Truska, Lietuvos verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis (1930–1940 m.), p. 436.

299 Apskaičiuota remiantis: VOA, f. 1771, ap. 47, b. 1, l. 1–13, 26–58 [LKP(b) CK Pramonės ir transporto skyriaus 1940–1941 m. medžiaga]. Faktiškai žydų lyginamasis svoris didesnis, nes net 191 įmonę (18,07 proc.) su beveik 81,6 mln. Lt (20,62 proc.) metinės prekybos apyvartos teko priskirti „*kitų ir nežinomų*“ savininkų kategorijai, ir dalis jų, be abejonės, priklausė žydams.

300 L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*, p. 106.

301 Ten pat, p. 111.

302 Ten pat, p. 112.

303 S. Sužiedėlis, Valdžia, visuomenė ir antisemitizmas, *Akiračiai*, 1995, nr. 4, p. 4–5.

Tiesioginė diskriminacija yra tuomet, kai asmeniui arba socialinei (tautinei) grupei taikomos akivaizdžiai prastesnės sąlygos dėl tautybės, religijos ar kitų priežasčių³⁰⁴. Tiesa, kaip viena tiesioginės diskriminacijos atmainų vertinamas ir „*mažiau palankus elgesys*“, tačiau ne kiekvienas!³⁰⁵ Šis atvejis susijęs su vadinamąja netiesiogine diskriminacija, kai esant formaliai neutralioms sąlygoms dėl savo etninės (šiuo atveju kalbama apie etninę arba tautinę) priklausomybės asmenys gali patekti į tam tikru atžvilgiu prastesnę nei kiti asmenys padėtį. Tačiau šiuolaikinėje praktikoje daroma svarbi išlyga. Tam tikra diskriminacija pateisinama, jei taikoma praktiką objektyviai pateisina teisėtas tikslas, kurio siekiama numatytais teisėtomis priemonėmis. Taigi, siekiant praktiškai užtikrinti visapusišką lygybę, vienodų sąlygų taikymo principas nedraudžia taikyti arba imtis konkrečių priemonių, skirtų socialinei nelygybei pašalinti. Vienodų sąlygų visų tautybių, rasių, religijų asmenims taikymo/galiojimo principas neneigia valstybės teisės taikyti specialias nuostatas, kad būtų įveikta dėl vienu ar kitu priežasčių susiklosčiusi nelygybė. Antai Europos Komisijos direktyvose yra numatytos tam tikros nediskriminavimo principo taikymo išimtys. Jose leidžiama vadinamoji „*pozityvioji diskriminacija*“, kai su tam tikromis socialinėmis grupėmis yra elgiamasi palankiau už kitas, kad kuo greičiau būtų kompensuoti anksčiau susiklostę faktiškai diskriminacinio pobūdžio socialiniai skirtumai.

Pasak Dianos Gumbrevičiūtės-Kuzminskienės, „*išimtys, kurioms esant galima pateisinti tiesioginę diskriminaciją, yra baigtinės ir gali būti taikomos labai retai. Lietuva priskirtina prie valstybių, draudžiančių pateisinti tiesioginę diskriminaciją, išskyrus įstatyme įtvirtintas siauras išimtis* (išskirta – G. V.) (*Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo 2 str. 4 d., Lygių galimybių įstatymo 2 str. 3 d.*). Bet, pavyzdžiui, Vengrijoje, tiesioginę diskriminaciją leidžiama pateisinti ir dėl objektyvių priežasčių. Kai

♦♦♦♦

304 D. Gumbrevičiūtė-Kuzminskienė, Tiesioginės diskriminacijos samprata pagal rasių lygybės, užimtumo lygybės ir lyčių lygybės direktyvas, *Socialinių mokslų studijos*, 2010, nr. 3, p. 329–350.

305 Ten pat, p. 341–342.

kurių nacionalinių valstybių teisės aktuose, įgyvendinančiuose direktyvų reikalavimus, įtvirtinti specifinių darbų ar kvalifikacijų sąrašai, kur konkrečios asmens charakteristikos gali būti laikomos teisiškai pateisinamos ir reikalaujamos konkrečiam darbui atlikti. Manytina, kad sąrašai, įtvirtinantys, kad tam tikrus darbus gali atlikti tik tam tikros lyties, rasės, amžiaus asmuo, įtvirtina ir stereotipines nuostatas, o su jomis kovoti yra antidiskriminacinės teisės tikslas. Todėl reikia pripažinti, kad tinkamesnis yra daugelio valstybių pasirinktas Amsterdamo sutarties 13 straipsnio pagrindu priimtų direktyvų 2000/43/EB, 2000/78/EB 4 straipsnio numatytas būtinų ir lemiamų profesinių reikalavimų (angl. *genuine and determining occupational requirements*) atitikimo testas. Konkretūs reikalavimai lyčiai, etninei kilmei, kt. gali būti keliami siekiant užtikrinti, kad darbas bus atliktas maksimaliai efektyviai. <...> Nustatant, ar gali būti taikomi būtinai ir lemiantys profesiniai reikalavimai, būtina įvertinti darbo pobūdį ir funkcijas, kurios bus atliekamos. <...> Šis reikalavimas turi būti teisėtas ir proporcingas siekiamam tikslui.³⁰⁶

Pozityvioji diskriminacija dažnai apibūdinama kaip vienodo požiūrio principo išlyga, siekiant užtikrinti arba bent skatinti lygybę, tais atvejais, kai dėl priklausymo „tam tikro amžiaus, negalios, religijos ar įsitikinimų, rasės ar etninės kilmės, seksualinės orientacijos, lyties žmonių grupei“ patenkama į faktiškai nelygiateisę padėtį arba bent jaučiamas tam tikras „nepatogumas“³⁰⁷.

Pasaulyje dėl pozityviosios diskriminacijos galimybių ir tikslingumo diskutuojama. Tačiau diskusijos netrukdo gana dažnai pozityviąją diskriminaciją panaudoti. Donaldas R. Snodgrasas (Donald R. Snodgrass) tyrime „Sėkminga ūkio plėtra daugiatautėje visuomenėje: Malaizijos atvejis“³⁰⁸

♦ ♦ ♦ ♦

306 Ten pat, p. 344–345.

307 D. Petrylaitė, T. Davulis, V. Petrylaitė, *Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos darbo teisėje*, Vilnius: Registrų centras, 2008, p. 159, 170.

308 Donald R. Snodgrass, *Successful Economic Development in a Multi-Ethnic Society: The Malaysian Case*, p. 22. Prieiga per internetą: <<http://www.earthinstitute.columbia.edu/sitefiles/file/about/director/pubs/503.pdf>> [žiūrėta 2014 07 01].

rašo, kad daugiatautėje valstybėje ekonomika paprastai auga lėčiau negu monoetninėje (tai ne geležinė taisyklė, tik tendencija), ir kad Malaizija šiuo atžvilgiu buvusi išskirtinis atvejis (kalbama apie 1965–1990 m. laikotarpį). 1971 m. šioje valstybėje pradėta vykdyti „*naująją ekonominę politiką*“, kurios tikslas – sumažinti etninių grupių ekonominę nelygybę. Tarp daugelio kitų priemonių imtasi nuosavybės ir gamybos santykių kontrolės. Lyginant su kitomis šalimis, žymiai daugiau dėmesio Malaizijoje skirta valstybinio sektoriaus plėtrai. 1982 m. valstybiniam sektoriui jau teko 20 proc. ūkio ir net 40 proc. investicijų³⁰⁹.

Mums itin aktualu tai, kad Malaizijoje XX a. VIII dešimtmečio pabaigoje didžiausia etninė grupė ir politinė dominantė buvo malajai, tačiau ūkyje dominavo kinai. Būtent tai buvusi labai didelė paskata panaudoti politinę galią malajų ekonominei padėčiai gerinti. Kadangi 1970–1990 m. laikotarpiu Malaizija buvo tarp 10-ties sparčiausiai besivystančių pasaulio valstybių, autorius kelia klausimą: ar taip įvyko dėl „*naujojo ekonomikos kurso*“, ar nepriklausomai nuo to.

1969 m. Malaizijoje fiksuotas etninio konflikto protrūkis. Malajų šeimos pajamos tuomet buvusios dvigubai mažesnės už kinų šeimos pajamas. Kiek vėliau paskelbtoje ūkio plėtros programoje numatyta: 1) mažinti ir likviduoti skurdą; 2) šį procesą paspartinti, panaikinant ūkio disproporcijas. Tam numatyta: 1) panaikinti etninį darbo pasiskirstymą, 2) pertvarkyti nuosavybės proporcijas (kitais žodžiais, padaryti taip, kad malajams tektų didesnę turto dalis). Tai tikslai, bet jiems įgyvendinti valdžia ėmėsi daug platesnių veiksmų: modernizuoti ūkį, stiprinti pramonės ir paslaugų sektorių, valstybinių sektorių (privatų įmonių nusavinimo taip pat nevengta)³¹⁰.

Pasak Snodgraso, „*restruktūrizuoti*“ užimtumą Malaizijai iš esmės pavyko. Malajų nepalyginamai daugiau pramonėje ir paslaugų sferoje. Malajai atstovaujami labiau proporcingai ir kalbant apie profesijas, nors

****
309 Ten pat, p. 2, 7.

310 Ten pat, p. 3, 6.

skirtumas tarp jų ir kinų vis dar neįveiktas. Miesto skurdas faktiškai likviduotas, kaimo – labai sumažintas. Malajams 1970 m. vietoj 2,7 proc. ekonomikos 1990 m. teko 20,3 procento. Tai, „fantastinis“ pasiekimas, rašo autorius, nors plane buvo numatyta pasiekti, kad malajams tektų 30 proc. šalies ūkio³¹¹.

Kalbant apie Lietuvos ūkio raidą tarpukariu tematyti vien tiesioginę žydų diskriminaciją, nėra objektyvu. Kaip ir kalbėti, esą vien lietuvių skaičiaus pramonėje ar prekyboje didėjimas reiškia tik kitataučių išstūmimo politikos rezultata.

Šiuolaikinėje Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, itin pabrėžiami įvairūs, „*politiškai neutraliai*“ formuluojant, „*lyčių lygybės*“ aspektai. Netruksta ir neblogai finansuojamų mokslinių tyrimų šia tema. Kalbant, pvz., apie verslą, daugiausia konstatuojama moterims verslo aukštumas šturmuoti trukdanti nepakankama valstybės finansinė parama ir dėmesys. Ypač smulkiam ir vidutiniam verslui. Bet tas pat ir mokslo, kultūros etc. sferose.³¹² Pagrindinė mintis: verslas, mokslas, politika ir kitos visuomeninės veiklos rūšys „*sukurtos vyrams*“, ir tą istoriškai susiklosčiusią padėtį būtina daugiau mažiau radikaliai pakeisti. Iš valdžios reikalaujama veiksmų...

Kitas dalykas, kad, kaip rašo Bernaras Ivanovas, buvo ir valdžios antisemitizmo apraiškų, kurias „*kartais labai sunku atskirti nuo teisėto lietuvių tautinių interesų gynimo*“. Radikaliųjų lietuvių, ypač verslininkų,

♦ ♦ ♦ ♦

311 Ten pat, p. 7. Autorius aiškiai turi galvoje ne žemės ūkio šakas.

312 Žr.: E. Chlivickas, E. Bikas, V. Lisauskaitė, O. G. Rakauskienė, *Motery verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007, p. 319; J. Andriuškevičiūtė, Lyčių lygybės skatinimas moksle: BASNET forumas, LYMOS projekto rezultatai, Vilnius: BASNET Forumas, 2012, p. 299; V. Šidlauskienė, Norminių teisės aktų dėl moterų ir vyrų lygybės nuostatos moksle ir studijose analizė, *Lyčių studijos ir tyrimai*, 2012, t. 10, p. 71–103; V. Šidlauskienė, Ką atskleidžia moterų ir vyrų lygybės įmonėje vertinimas? Kaip priimti lyčių lygybės iššūkius darbovietėje?, *Lyčių studijos ir tyrimai*, 2010, t. 8, p. 32–50; L. Dromantienė, V. Česnuitytė, *Europos Sąjungos socialinė politika*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 367; I. Tamutienė, Lyčių nelygybės matavimai ir interpretacija Europos Sąjungoje, *Sociologija: Mintis ir veiksmas* (teminis numeris), 2004, nr. 3, p. 79–87 ir kt.

nuosaiki valdžios politika netenkino, o „*tautininkams nepavyko verslininkų ir radikalčiai nusiteikusių Lietuvos socialinių sluoksnių pažiūrų sinchronizuoti su savo nuosaikia pozicija.*“³¹³

Valstybinio bei pusiau valstybinio (mišraus) sektoriaus ūkyje stipriniamą Pirmosios Respublikos laikotarpiu taip pat neobjektyvu vertinti vien kaip priemonę spausti privatininkus (daugiausia žydus). Jau anuomet Lietuvoje buvo pažymima, kad pramonės, prekybos ir žemės ūkio raida būtų ne tokia sparti, jei ne „*valstybė ir kooperacija.*“³¹⁴ Lietuvoje valstybė ir jos įstaigos esančios labai didelis, kartais net stambiausias užsakovas. Kas reikalinga kariuomenei, susisiekimo ir kitoms ministerijoms, ir kas gali būti užsakyta vietoje, perkama ir užsakoma vietoje. O ten, kur „*dėl iniciatyvos, kapitalų ar rentabilingumo stokos, o gal ir didesnės rizikos, privatūs verslininkai nėjo ar nepakankamai ir netinkamai ėjo, ten ėjo valstybė arba valstybės skatinama bei įvairiai remiama kooperacija.*“³¹⁵

Nors maisto produktais prekiauti pasaulio rinkoje ne taip sunku, kaip pramonės gaminiais, bet ir jų eksportas esąs sunkus ir sudėtingas darbas. Tik gera kokybe ir kitomis konkurencinėmis savybėmis (kaina) galima prasiveržti. Lietuvai to nebūtų pasisekė padaryti, „*jei laiku nebūtų sukurtos centrinės ūkio organizacijos, jei valstybė nebūtų ėmusi griežtai tų produktų gamybą ir eksportą prižiūrėti.*“³¹⁶

Būtent valstybinis sektorius ir kooperatinės prekybos bei pramonės organizacijos Lietuvoje tarpukariu turėjo padėti sukaupti reikalingus kapitalus. Kaip jau esame konstatavę, valstybės kapitalas ilgainiui apėmė daugiausia tas pramonės šakas, kurios perdirbdavo žemės ūkio žaliavas ir eksportuodavo jo produktus, labai reikšmingas jis buvo Lietuvos finansų

♦♦♦♦

313 B. Ivanovas, *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje: Tautinių įvaizdžių klausimas*, Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 170.

314 K. Sruoga, *Finansai ir ūkis nepriklausomoje Lietuvoje, Lietuva 1918–1938*, Kaunas: Šviesa, 1990, p. 154.

315 Ten pat.

316 Ten pat, p. 158.

sistemoje. Be tiesioginių ūkinio pobūdžio sumetimų, būta, suprantama, ir kitų. Įsitvirtinti valdžioje „*kuriant geresnę gyvenimą*“, daugiau tenkinant tuos ar kitus socialinius sluoksnius. Kas be ko, būta sumetimų kartu sustiprinti ir „*lietuvišką elementą*“ pramonėje bei prekyboje. Kol neperžengiama tam tikrų, mūsų anksčiau kiek aptartų ribų, toks siekis savaime nelaikytinas negatyviu.

Valdžios veikslių ir ūkio raidos analizė leidžia atsakyti į klausimą, kodėl ūkio reikalus imta labiau reguliuoti (kaip anuomet sakydavo ir rašydavo, „*kištis*“) tik XX a. IV dešimtmetyje. Iki tol daugiausia veikta per protekcionistinius muitus. Tačiau nuo 1929 m., nuo pasaulinę ekonomiką apėmusios krizės pradžios, vyriausybė ėmė energingai reguliuoti eksporto ir importo reikalus, tuo pačiu, imtasi griežtesnės pramonės gamybos kontrolės. Viena vertus, ekonominė krizė vertė mobilizuoti visus išteklius, kad nuostoliai būtų minimizuoti. Antra, po penkerių – septynerių – dešimties nepriklausomos raidos metų valdžios rankose atsirado pačių materialinių išteklių, vadinasi, ir atitinkamų galimybių jais pasinaudoti. Todėl nieko keista, kad 1937 m. pabaigoje iš 221 mln. Lt visų Lietuvos akcinių bendrovių kapitalo 87,6 mln. arba 39,6 proc. priklausė valstybei³¹⁷.

Krizės metais įsitikinusi, kad aktyvus reguliuojamasis valstybės vaidmuo ekonomikoje tiek ekonominiu, tiek socialiniu atžvilgiais yra naudingas, valdžia po ekonominės krizės ėmėsi energingesnės ekonominės politikos. Iki to laiko susiformavę ir patirties įgiję lietuviai verslininkai ir ekonomistai ėmė ryžtingiau reikalauti valstybės paramos konkurencinėje kovoje su kitataučiais verslininkais. Antra vertus, specialistų diskusijose atsispindėjo nerimas dėl nepatenkinamo Lietuvos pramonės ir kitų ekonomikos šakų išsivystymo ir nepakankamai energingos valdžios vyrų veiklos. Daugelio nuomone, valdžia privalėjo diferencijuoti savo muitų politiką, kad Lietuvoje atsirastų stimulus pigiau ir geriau gaminti.

♦♦♦♦

317 K. Sruoga, Lietuvos įmonės, kuriose dalyvauja valstybė, *Vairas*, 1938, nr. 15–16, p. 917–919.

Reikalauta įsikišti, kad būtų likviduotos per smulkios, neracionaliai besitvarkančios įmonės. Pasigirdo siūlymų, kad krašto ekonomiką, ypač pramonę, reikia nuolat tvarkyti. Pavyzdžiu keltas žemės ūkis, kuris krizės laikotarpiu pergyveno didelius sukrėtimus.

Optimalus socialinės sferos modelis šiuolaikinėse valstybėse numato tokią socialinės sferos reguliavimo strategiją, kuri privalo užtikrinti šalyje ir socialinį stabilumą, ir socialinę plėtrą. Valstybė, siekdama spręsti socialines ir ekonomines problemas, turi aktyviai kištis į socialinę ir ūkinę veiklą. Dabar suprantama, kad valstybė privalo reguliuoti savo piliečių pajamų perskirstymą, priešingu atveju, jai gresia skaudūs socialiniai konfliktai. Kokiu mastu valstybė turėtų reguliuoti socialinę sferą, lemia visuomenės raidos sąlygos ir tempai, bet aišku, kad krizėje atsidūrusi visuomenė arba visuomenė, kuriai iškyla „*ekstraordinariniai*“ uždaviniai, reikalinga didesnio valstybės vaidmens, reguliuojant socialinius ir ūkinius procesus.

Lietuvos žydai neneigė lietuvių įsigalėjimo versluose teisės³¹⁸, – rašo L. Truska. Ir, regis, su teiginiu apie lietuvių teisę „įsigalėti“ ūkyje pats sutinka. Teisė „įsigalėti“ šiuo atveju reiškia arba tik galimybę, arba tikslą. Tačiau reikalo esmė visai ne ta. Padėtis tarpukario Lietuvoje arba, kitaip tariant, absoliutus lietuvių atsilikimas, istoriniu atžvilgiu buvo ne-normalumas, kuris neišvengiamai anksčiau ar vėliau visur ir visada yra įveikiamas.

*„Žydai pripažino lietuvių ėjimo į miestus, į nežemdirbinius verslus, teisę ir neišvengiamumą, teigia L. Truska, – tačiau manė, jog tai turi vykti per laisvąją konkurenciją, <...> o radikaliųjų lietuviškosios visuomenės jėgų evoliucijos kelias netenkino.“*³¹⁹ Ką padarysi, bet XX amžiuje „evoliucinis“, t. y. absoliutaus (bent teoriškai) valstybės nesikišimo, kelias jau nieko netenkino, ne tik lietuvių. Tautininkų režimas, spręsdamas lietuvių iš praeities paveldėto atsilikimo įveikimo užduotį, iš esmės laviravo

••••
318 L. Truska, Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis, p. 42.

319 Ten pat, p. 47.

tarp netiesioginės žydų diskriminacijos ir pozityvaus lietuvių rėmimo. Radikalai, tiesa, reikalavo tiesioginės žydų diskriminacijos, bet iki to, skirtingai nuo daugelio Europos valstybių, Lietuvoje neprieita. Šiaip jau, lietuvių padėtis Pirmosios Respublikos laikotarpiu šiek tiek primena mūsų minėtą Malaiziją (bent jau 1971–1991 m.) arba Pietų Afriką po *apartheido* žlugimo, kurioje politinė valdžia priklauso juodaodžių daugumai, ir niekas neabejoja, kad valdžios pastangos greitinti daugumos gyventojų pažangą ne tik bus vaisingos, bet ir teisės požiūriu nepažeidžia baltaodžių mažumos interesų.³²⁰

♦♦♦♦
320 Ne tai svarbu, kad ne viskas toje Pietų Afrikoje klostosi gerai. Čia svarbu principas, ne konkrečios aplinkybės ir raida per trumpą istorinį laikotarpį.

LENKAI

1923 m. visuotinio vadinamosios Didžiosios Lietuvos gyventojų surašymo ir kai kuriais kitais duomenimis (Klaipėdos krašto gyventojų surašymas 1925 m. ir Lenkijos gyventojų surašymas 1931 m.), lenkų dalis Lietuvos gyventojų skaičiuje 1923–1931 metais, priklausomai nuo valstybės teritorijos, buvo:

- 1923 m. sausio³²¹ – 1939 m. kovo sienomis (Lietuva su Klaipėdos kraštu, bet be Vilniaus krašto) – 3,05 proc.;
- 1939 m. kovo – 1939 spalio sienomis (Didžioji Lietuva; teritorija be Vilniaus ir Klaipėdos kraštų) – 3,24 proc.;
- 1939 m. spalio – 1941 m. birželio sienomis (teritorija be Klaipėdos krašto, bet su Vilniaus kraštu) – 14,62 proc.;
- Dabartinėmis sienomis – 13,91 procento³²².

Taigi, surašymų duomenimis, Lietuvoje be Vilniaus krašto gyveno ne tiek daug lenkų – arba 3,05..3,24 proc., arba, kiek koreguojant 1923 m. gyventojų surašymo duomenis ir lenkų skaičių didinant iki 100 tūkst., – 4,5 proc.³²³ Jau aptarta, kad ekonomiškai aktyvių lenkų užimtumo struktūra iš esmės ta pati, kaip ir lietuvių. Išskyrus vieną, tiesa, itin svarbų dalyką.

♦♦♦♦

321 Faktiškai; formaliai nuo 1923 m. vasario.

322 Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. XXXVI–XXXVII, 13–15; *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 2: 1927–1928 m. Kaunas: CSB, 1929, p. 4; t. 12: 1939 m. Vilnius: CSB, 1940, p. 16; *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 6, p. 570; *Statistikos biuletenis*, 1939, nr. 3 (185), p. 91; A. Stanaitis, P. Adlys, *Lietuvos TSR gyventojai*, Vilnius: Mintis, 1973, p. 102; R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, Klaipėda, 1932, p. 267–268.

323 Net darant prielaidą, kad teisus Piotras Eberhardtas, ir lenkų 1923 m. rugsėjį galėjo būti net 144 tūkst., jų dalis bendrame Lietuvos gyventojų skaičiuje nebūtų didesnė kaip $(144000/2028971) \times 100 = 7,10$ proc. (su Klaipėdos kraštu atitinkamai $(144000/2170616) \times 100 = 6,63$ proc.).

Pačioje nepriklausomo gyvenimo pradžioje lenkai buvo didžioji dalis stambiųjų Lietuvos žemvaldžių, ir dvarininkų lenkų pozicija Lietuvos žemės ūkyje buvo akivaizdžiai dominuojanti. Vėliau su jų dominavimu buvo baigta, bet, šiaip ar taip, stambiųjų žemvaldžių sluoksnius Lietuvos lenkų socialinėje struktūroje tarpukariu specifinis ir itin svarbus.

Kiekybiškai lenkų dvarininkų sluoksnį apibūdinti nesunku. Kaip bebūtų, 1919 m. Lietuvoje dvarininkams priklausė apie 1384 tūkst. ha žemės (26,2 proc. valstybės teritorijos)³²⁴. Tikslių žemės pasiskirstymo duomenų nėra, bet galima teigti, kad valstiečių ūkiams tuo metu priklausė apie 2932 tūkst. ha, arba 55,5 proc. visos žemės³²⁵. Bežemiai valstiečiai sudarė apie 21 proc. žemės ūkyje dirbusių gyventojų. Smulkieji valstiečiai ir itin smulkių žemės sklypų savininkai – apie 25 proc. Dvarininkų ir jų šeimų narių lyginamasis svoris buvo apie 1,1 proc. kaimo gyventojų (iki 20 tūkst. ar nežymiai daugiau)³²⁶. 1919 m. surinktais duomenimis, 66,4 proc. privačių ūkių, turėjusių daugiau kaip po 100 de-

♦♦♦♦

324 G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.*, p. 56. Apskaičiuota remiantis: L. Truska, *Buržuazijna reforma agrarna 1922 r. na Litwie, Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych*, T. 39, Warszawa–Poznań, 1978 (Toliau: L. Truska, *Buržuazijna reforma agrarna 1922 r. na Litwie*), s. 112. Žr. taip pat: Žemės reformos paliestų savininkų dirbamos žemės ir miškų plotai, suskirstyti grupėmis pagal jų dydį, *LCVA*, f. 1247, ap. 4, b. 171, l. 22. Žemės ūkio ministerijos Žemės reformos departamento Parceliacijos skyriaus parengtame statistikos duomenų rinkinyje (*LCVA*, f. 1248, ap. 12, b. 18, l. 1–40) nurodoma, kad 1919 m. Didžiojoje Lietuvoje (t. y. teritorijoje be Vilniaus ir Klaipėdos kraštų, 2352 savininkams, turėjusiems per 100 dešimtinių, priklausė 829.006 dešimtinių (= 905.689 ha, vid. po 385 ha) žemės plus 96 majoratai, kurių plotas – 45.100 dešimtinių (= 49.272 ha). Kartais literatūroje būtent šie duomenys ir pateikiami. Tačiau jie nepilni, nes į bendrą tokių ūkių žemės plotą neįskaityti miškai ir vandenys.

325 G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.*, p. 57. Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos žemės ūkis ir žemės reforma*, Kaunas, 1922, p. 8–9; *Visuotinis Lietuvos žemės ūkio surašymas: 1930 m. gruodžio 30 d.*, CSB, t. 1: Žemės ūkių plotai. Valdymo santykiai. Žemės reforma, Kaunas, 1931, p. 18. L. Truskos duomenimis, 1905–1909 m. valstiečiams priklausė 2726 tūkst. ha, arba 51,6 proc. visos žemės. Žr.: L. Truska, *Buržuazijna reforma agrarna 1922 r. na Litwie*, s. 101.

326 G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.*, p. 58. Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos žemės ūkis ir žemės reforma*, Kaunas, 1922, p. 9; A[lbinas]. Rimka, *Stambūs ir smulkūs žemės ūkis nuosavybės ir bendrojo valdymo santykiais*, Kaunas, 1920, Priedas, p. 5–6.

šimtinių, priklausė lenkų dvarininkams, 2 proc. – žydų, 4 proc. – vokiečių, 10 proc. – rusų. Tik 12,9 proc. tokių savininkų laikė save lietuviais³²⁷. Taigi, žemėvaldos struktūra Lietuvoje be Klaipėdos krašto 1919 m. buvo tokia: 1 384 tūkst. ha (26,20 proc.) – dvarininkų žemės, 2 932,2 tūkst. ha (55,51 proc.) – valstiečių žemės, 17,0 tūkst. ha (0,32 proc.) – bažnytinė žemė, 949 tūkst. ha (17,97 proc.) – valstybinė ir kita žemė³²⁸.

Laikoma, kad didesnių kaip 100 dešimtinių ūkių Lietuvoje tuo metu būta apie 3 tūkstančiai.³²⁹ Iš jų savininkų apie 2 000 – lenkai, apie 300 – rusai, 60 – žydai, 120 – vokiečiai, 390 – lietuviai, 430 – visi kiti ir nežinomi. Tai ne tikslūs skaičiai, o tik Žemės ūkio komisijos anuo metu surinktų duomenų ekstrapoliacija. Skaičiuojant su šeimų nariais, lenkų dvarininkų galėjo būti iki 12..15 tūkst. (tikriausiai mažiau, iki 10 tūkst.). Visos Lietuvos mastu, ar visų kaimo gyventojų skaičiuje tai ne tiek daug, tačiau kalbant vien apie lenkus dvarininkų dalis net labai didelė.

Istoriografijoje minimi ir kiti skaičiai. Piotras Losovskis rašė, kad dvarininkų rankose prieš Pirmąjį pasaulinį karą buvo apie pusė dirbamos žemės ir apie 40 proc. pasėlių ploto. Losovskio nuomone, dvarininkams lenkams 1918 m. teko per 80 proc. viso dvarų žemės ploto³³⁰. Regina Žepkaitė (1925–2010) rašė, kad 1922 m., oficialiosios statistikos duomenimis, iš 3000 dvarininkų ūkių 1590 (53 proc.) priklausė lenkams³³¹. Vida Kniūraitė minėjo, kad žemės reforma turėjusi apimti 690 tūkst. ha lenkų dvarininkų žemės, ir net 600 stambiųjų žemės savininkų (20 proc. viso skaičiaus) nurodė esą lietuviai. Reformos reikmėms iš jų numatyta paimti

****
327 G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.*, p. 58, 79; L. Truska, *Buržuazijna reforma agrarna 1922 r. na Litwie*, s. 105; V. Kniūraitė, *Agrarinė Lietuvos buržuazijos politika 1919–1940 m. Dis. ist. m. k. laipsniui įgyti*, Vilnius, 1983, p. 23 (VU Rankraščių sk. F76–2649).

328 G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.*, p. 65.

329 *Lietuvos žemės ūkis ir žemės reforma*, Kaunas, 1922, p. 9.

330 P. Łossowski, *Stosunki polsko–litewskie w latach 1918–1920*, Warszawa: 1966, s. 22.

331 R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.*, Vilnius: Mokslas, 1980, p. 13.

146 tūkst. ha³³². V. Kniūraitė, beje, rėmėsi ir mūsų jau minėtais Lietuvos Žemės ūkio ministerijos duomenimis, pagal kuriuos tarp privačių žemės savininkų, kuriems priklausė didesni kaip 100 ha ūkiai, 66,4 proc. buvo lenkai, 10 proc. – rusai, 6,4 proc. – vokiečiai, 2 proc. – žydai, 12,9 proc. – lietuviai³³³. Kaip ten bebūtų, dėl statistinių duomenų trūkumo susidaręs tam tikras žemėvaldos ir stambiųjų žemvaldžių tautinės sudėties kiekybinių rodiklių neapibrėžtumas reikalo esmės nekeičia.

Absoliuti Lietuvos lenkų dauguma gyveno kaime ir buvo valstiečiai. 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, lenkai sudarė 3,43 proc. visų žemės ūkyje užimtų ekonomiškai aktyvių gyventojų ir 3,76 proc. visų žemės savininkų ir administratorių (12 lentelė). K. Buchovskis apie šį faktą yra parašęs, švelniai kalbant, įdomiai. „Pagal oficialius 1923 metų surašymo duomenis lenkai sudarė 3,42% ūkininkų. Lietuviams, iš kurių 84,5% buvo kaimo gyventojai, priklausė 91,47% ūkių.“³³⁴ Du skaičiai (84,5 ir 91,47) šalia vienas kito, tarsi, perša mintį, kad lietuviams žemės ūkių priklausė daugiau negu derėtų. Šaltinyje, iš kurio nurodyta paėmus duomenis, rašyta visai kitaip (ten, beje, tie patys 1923 m. surašymo duomenys). Žemės ūkyje dirbo 84,51 proc. ekonomiškai aktyvių lietuvių (Buchovskis tai laiko kaimo gyventojais), 83,30 proc. lenkų. Iš visų ekonomiškai aktyvių gyventojų 88,45 proc. buvo lietuviai, 3,25 proc. – lenkai. Iš žemės ūkyje dirbusių gyventojų 91,47 proc. buvo lietuviai (čia, pasak Buchovskio, lietuviams priklaususių ūkių dalis!), 3,43 proc. – lenkai (minėto autoriaus tekste, matyt, korektūros klaida – 3,42 proc.). Iš žemės ūkio savininkų ir administratorių (o jų skaičių su išlygomis galima laikyti daugmaž atitinkančiu ūkių skaičių) 90,79 proc. buvo lietuviai,

♦♦♦♦

332 V. Kniūraitė, 1922 m. žemės reforma Lietuvoje, Vilnius: VPU, 1994, p. 48–49.

333 Ten pat, p. 24.

334 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai: lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940, *Darbai ir dienos*, Kaunas: VDU leidykla, 2003, t. 34 (Toliau: K. Buchowski, Retorsijos įkaltai), p. 53; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 24–25. Nurodytas šaltinis: G. Vaskela, *Lietuvos kaimo gyventojai: 1920–1940 (socialinis ir ekonominis aspektas)*, Vilnius: Academia, 1992, p. 155.

3,76 proc. – lenkai³³⁵. Taigi, vietoj anksčiau nurodytos 84,5 ir 91,47 skaičių poros, turėtų būti 91,47 ir 90,79 (tarp ūkių savininkų lietuvių būta **mažiau**, negu tarp žemės ūkyje užimtų gyventojų) arba, jei kalbama apie lenkus, 3,47 ir 3,76 (tarp žemės ūkių savininkų lenkų būta **daugiau**, negu tarp žemės ūkyje užimtų gyventojų).

Lenkams Lietuvoje priklausė audimo dirbtuvės, lentpjūvės, stiklo fabriko akcijos, mielių ir sūrių įmonės bei degtinės ir likerio gamyklos. Net IV dešimtmetį išplitę valstybės monopoliai gamybos ir prekybos sferose nepadarė didelės žalos³³⁶. Ūkyje susipindavo lenkų dvarininkų ir turtingesnių lietuvių interesai. Minėtoje mielių gamykloje vyravo lenkų kapitalas. O Radviliškio stiklo fabrike tarp akcininkų be lenkų buvo ir ministras pirmininkas Juozas Tūbelis, geras dvarininkų pažįstamas dar iki Pirmojo pasaulinio karo, nes 1910–1913 m. dirbo apskričių žemėtvarkos komisijose. Lenkų tautinės mažumos reikšmė Lietuvos ne žemės ūkio šakose nebuvo didelė. Suprantama, buvo akcinių bendrovių su lenkams priklausiusiu kapitalu, kurias „*gindavo formali vadovo, paprastai aukštą postą turinčio lietuvio, pavardė*.“ Tokios AB buvusios neretas reiškinys. Antai, „*didelio mielių fabriko, kuris priklausė Stanisława Montwiłło paveldėtojams Panevėžyje, vadovas buvo žinomas lietuvių veikėjas Martynas Yčas*.“³³⁷

Dalis lenkų buvo pramonės darbininkai, jų daugiau gyventa ir dirbta Kaune (itin daug jų Kauno priemiesčiuose, Šančiuose bei Žaliakalnyje). Lietuvoje, ypač XX a. III dešimtmetį būta gana daug lenkų inteligentijos, dažniausiai kilusios iš nusigyvenusios bajorijos. Lenkai dirbo Lietuvos valdžios ir savivaldybių įstaigose (ypač pašte ir geležinkelyje), daug lenkų tarnautojų būta ir privačiose įmonėse bei ūkiuose. Itin daug jų būta pirmaisiais Lietuvos Respublikos egzistavimo metais. Ilgainiui

♦♦♦♦

335 G. Vaskela, *Lietuvos kaimo gyventojai: 1920–1940 (socialinis ir ekonominis aspektas)*, Vilnius: Academia, 1992, p. 155.

336 K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 206.

337 K. Buchowski, *Retorsijos įkaltai*, p. 77.

lenkų valdžios ir savivaldybių įstaigose mažėjo. Šiek tiek tai priklausė nuo natūralaus reikalavimo pakankamai gerai mokėti lietuviškai, nes ne kiekvienam lenkui valdininkui ar tarnautojui tai buvo priimtina. „Lituanizacijos“ procesas šia prasme dalies tokių asmenų suvoktas vos ne kaip asmeninis įžeidimas, „suvalstietėjimas“, „sumužikėjimas“. Tokie valstybinėje tarnyboje perspektyvų, suprantama, neturėjo. Antra vertus, svarbi buvo specifinė vietos lenkų inteligentų politinė orientacija. Atvirai reikštos ar menkai slėptos simpatijos Lenkijai, su kuria naujoji Lietuva bendros kalbos niekaip nerado, nepritarimas „lietuvių valdžios“ socialinei ir ūkinei politikai, konkrečiai, žemės reformai. Dėl politinių ir ideologinio pobūdžio dalykų nepriklausomos Lietuvos valdžia lenkais valdininkais negalėjo visiškai pasitikėti. Antra vertus, jie ir patys dažnai nerodė noro aktyviau bendradarbiauti su „mužikų“ režimu, juoba tam režimui tarnauti.

K. Buchovskis lenkų inteligentijos apibūdinimą baigia keistoka minorine gaida: „Ilgainiui ši grupė beveik visiškai išnyko. Negausūs jos atstovai dažniausiai po to įsidarbindavo nepriklausančiose lenkams įmonėse arba tautinės mažumos organizacijose.“³³⁸ Dėl to, kad „išnyko“, suprantama, nėra ko diskutuoti. Tikslios statistikos nėra, bet išties galima sutikti, kad valstybinėje tarnyboje lenkų mažėjo. Jaunesnioji karta ne tik geriau kalbėjo lietuviškai, bet ir „nematė prasmės“ deklaruoti savo „lenkystės“. Vieni to tiesiog neafišavo, kiti manė būsiant geriau pasivadinti lietuviais, tretieji save tokiais išties ėmė laikyti. Kai kurie iš senesniųjų paliko tarnybą dėl amžiaus. Pagaliau, ėmė rasti kvalifikuotų lietuvių, galinčių pakeisti senuosius specialistus. Dar daugiau, lenkų valdininkų „išnykimas“ kartu yra ir netiesioginis liudijimas fakto, jog lenkų „Kauno“ Lietuvoje bus buvę gerokai mažiau, negu atrodo pačiam Buchovskiui ir daugumai lenkų istorikų. Tačiau dabar net ne apie tai. Argi lenkams tarnautojams būtina įsidarbinti tik „priklausančiose lenkams įmonėse“? „Lietuviškose“ įmonėse ir organizacijose lenkų tarnautojų taip pat būta.

♦♦♦♦

338 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai, p. 52–53.

Šiuo atžvilgiu kai ką liudija ir lenkų visuomeninių organizacijų duomenys. Lenkų visuomeninėms organizacijoms Lietuvoje, 1931 m. surašymo duomenimis, priklausė 3122 nariai (2752 lenkai ir 370 kitų tautybių asmenų). Taigi 11,85 proc. narių buvo ne lenkai, todėl lenkų organizacijos laikytinos santykinai atviromis (kitataučiai vokiečių organizacijose – 12,27 proc., žydų – 0,18 proc., lietuvių – 1,17 proc., latvių – 1,45 proc., rusų – 3,31 proc.)³³⁹. Saulius Kaubrys nurodo, kad iš visų lenkų, dalyvavusių visuomeninių organizacijų veikloje, 20,67 proc. dirbo nelenkiškose organizacijose. Tokie buvo tik 6,81 proc. „aktyvistų“ lietuvių, 11,83 proc. žydų, net 39,37 proc. latvių, 49,25 proc. vokiečių, 43,90 proc. rusų³⁴⁰. O juk dalyvauti visuomeninėje veikloje ne visai tas pat, kas paprasčiausiai dirbti.

K. Buchovskis dar išskiria negausią lenkų visuomenės grupę, kurią vadina „*kaimo ir miesto inteligentija*“ ir kurios didžiąją dalį sudarę buvę žemvaldžiai, „*staiga degraduoti žemės reformos metu*“. Pasak autoriaus, „*tokie asmenys, dažnai mokslus užsienyje ar vietoje baigęs jaunimas, taip pat neturėjo įsidarbinimo galimybių, tiksliai negausias visuomenines ir ūkinės lenkų organizacijas. Daugeliu atvejų tokie asmenys turėjo išlaikyti ūkį ir kartu dirbti miestuose dažniausiai su įsigyta kvalifikacija nieko bendra neturinčius darbus.*“³⁴¹ Gana dviprasmiškas teiginys. Tarsi ir reikėtų užjausti tuos, kuriems teko sunki dalia „*išlaikyti ūkį ir kartu dirbti miestuose*“... Antra vertus... Kaip čia švelniau pasakius. Lietuvis „*mužikas*“ iš lenko pono neatėmė viso ūkio, paliko bent 80 ha, o gal ir daugiau žemės, paliko dvaro rūmus ir ūkio inventorių, net tam tikrą piniginę kompensaciją išmokėjo. Blogai! Gal geriau būtų nieko nepalikęs? Bent nereikėtų „*išlaikyti ūkio ir kartu dirbti miestuose*“...

♦ ♦ ♦ ♦
339 S. Kaubrys, Lenkų visuomeninis organizacinis sąjūdis Lietuvos visuomeninių organizacijų 1931 m. surašymo duomenimis: dalinis interpretacijos bandymas, *Lietuvių-lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*, Vilnius: VU, 2009, p. 207.

340 Ten pat.

341 K. Buchowski, *Retorsijos įkaltai*, p. 53.

Lenkai dvarininkai Lietuvoje, tarsi, nebuvo kaip nors diskriminuojami. Antai kai kas iš jų įtraukti į „Pienocentro“ pieninių valdymą, net vadovavo koncerno padaliniams. Minimasis faktas, kad kartą rinkimuose į „Pienocentro“ revizijos komisiją varžėsi du lenkai. Vladislovas (Vladas) Bichnevičius (Władysław Bichniewicz), Panemunėlio dvarponis, vadovavo vietos pieninei („Pienocentro“ padaliniui) ir net buvo apdovanotas Gedimino ordinu (1934 m.; tiesa, jis vienintelis lenkas, gavęs šį ordiną tarpukariu). Tačiau, pasak K. Buchovskio, akivaizdu, kad aktyviems dvarininkams netrūko ir didesnių ar mažesnių problemų, valdžia stengėsi mažinti jų tradicinę įtaką kaimo savivaldos organuose³⁴².

Lenkijoje, tiesa, daugiau pabrėžiama tai, kad didelė dalis dvarininkų (daugiausia lenkų, nors ne tik) nepajėgė prisitaikyti prie naujų ūkininkavimo formų. Prekinis kapitalistinis ūkis reikalavęs daugiau energijos, išmanymo, kapitalo. Tokie liko nykstančiuose dvarų centruose, jausdamiesi nuskriausti bei apatiški. Kai atvykdavome į Lenkiją, – cituoja K. Buchovskis, – tenyščiai dvarininkai nenorėjo tikėti, kad mes Lietuvoje, turėdami „*kokius 80 hektarų*“, dar galime „*vegetuoti*“. Atseit, privalome atsisakyti tenkinti bet kokius kultūrinius poreikius ir pasidaryti tikrais valstiečiais („*trzeba zupełnie schłopieć*“ – privalu visiškai suvalstietėti)³⁴³.

Bet tie, kas prisitaikė, galėjo neblogai verstis, nors didelius dvarus ir pakeitė kuklūs nedideli „fermerių“ ūkiai. Senojo gyvenimo būdo, suprantama, teko atsisakyti. Mokesčiai buvo minimalūs, gerai organizuotas pieno ir mėsos supirkimas, darbo jėga pigi. Ypač neblogai sekėsi susibūrusiems į vadinamąjį „Prodrolą“³⁴⁴. Ir dėl savo pastangų, ir dėl palankios konjunktūros, ir dėl Lenkijos valdžios paramos. Tokie dva-

****

342 K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 206.

343 Ten pat.

344 1920 m. vasarį dvarininkai Kaune nusprendė įsteigti organizaciją, jungiančią dvarų savininkus Lietuvoje. Ji pavadinta Kauno žemės ūkio gamintojų sąjunga (lenkiškai: Kowieński Związek Producentów Rolnych, vėliau ir sutrumpintai – „Prodroł“). 1920 m. buvo 15 skyrių su 765 nariais. Žr.: Sprawozdanie Kowieńskiego Związku

rininkai plėtojo mėsos ir pieno ūkį, augino arklius (įskaitant veislinius žirgynuose), vertėsi sėklininkyste. Plačiai augintos bulvės ir cukriniai runkeliai, kuriuos supirkdavo valstybė arba privačios spirito bei cukraus gamybos įmonės. K. Buchovskis primena, kad, be nenusavinamos žemės normos, ankstesniems savininkams liko įvairūs dvaruose buvę gamybiniai objektai, gyvenamieji pastatai miestuose. Dvarininkai galėjo verstis spirito varymu, užsidirbti iš lentpjūvių, malūnų, plytinių, žuvininkystės. Spirito varyklos Lietuvoje buvo pramonės šaka, kurioje vyravo lenkai. Tiesa, vienintelė³⁴⁵.

Nuo 1930 m. valstybė ėmė mokėti kompensacijas už nusavintus žemės plotus, tiesa, kiekvienas atvejis svarstytas individualiai. Didžiausios kompensacijos galėjo tikėtis tokie buvę didikai ir stambieji žemvaldžiai kaip Konstantinas Radvila, Jurgis Pliateris, Alfredas ir Aleksandras Tiškevičiai. K. Buchovskiui, atrodo, svarbu pabrėžti ne tai, kad anksčiau jų valdos buvo itin didelės, o tai, kad jie aktyviai bendradarbiavę su naująja valdžia. Kai kurie iš lenkų dvarininkų, pasak lenkų autoriaus, ir nepriklausomoje Lietuvoje turėję po 1000 ha ir net daugiau, puikius rūmus su paveikslų galerijomis. Dideliais žemės ūkiais būdavę apdovanojami dvarininkai, nepriklausomybės kovų laikotarpiu tarnavę Lietuvos kariuomenėje arba dirbę valdžios struktūrose³⁴⁶.

Iki 1939 m. kompensacija išmokėta 376 buvusiems nusavintų dvarų savininkams. Dauguma atvejų kaip kompensacija užskaitytos dvarų skolos, bet taikyta taip pat ir tam tikro žemės ar miško ploto skyrimas (gražinimas). Iš viso taip buvusiems savininkams atiteko apie 7 tūkst. ha žemės ir per 500 ha miško. Išmokėta taip pat 3 mln. litų. Plačiai pasinaudota vadinamųjų kultūrinių ūkių, kurie galėjo būti net didesni kaip 600 ha, forma. Jau 1929 m. šis statusas buvo suteiktas 99 buvusiems

---

Producentów Rolnych. Kowno: Kowieński Związek Producentów Rolnych, 1921, s. 32.

345 K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 205–206.

346 Ten pat, p. 204.

dvarams (17 tūkst. ha). Baisogaloje toks ūkis buvo 780 ha ploto, savininkas už paliktą viršplotį mokėjo po 15 Lt už hektarą. IV dešimtmečio pabaigoje kultūrinių ūkių skaičius dėl bankrotų sumažėjo iki 70, o jų žemės plotas – iki 8 tūkst. hektarų. Dalis dvarų iki pradedant žemės reformos darbus buvo perrašyti keliems šeimos nariams, formaliai, išskaidyti³⁴⁷.

K. Buchovskis rašo, kad išmintinga valdžios politika XX a. IV dešimtmėtį leidusi stabilizuoti padėtį kaime. Tai palietė ir dalį lenkų dvarų, kurie gavę šansą išsiropšti iš duobės, į kurią pakliuvo po žemės reformos, taip pat tuos ūkius, kurie dar nebuvo išdalyti, bet laukdami jos neinvestuojami vegetavo. Daugeliu atvejų padėtis gerėjo dėl Kauno lenkų smulkaus kredito draugijos (SKD)³⁴⁸ teikiamų kreditų ir valdžios paramos, tuo metu siūlytos neatsižvelgiant į paramos gavėjų tautybę („*be tautybės skirtumo*“). Toliau cituoja tarpukario žemės ūkio specialistą Vladislavą Vielhorskį (Władysław Wielhorski; 1885–1967), kuris rašė, kad per pirmuosius penkerius tautininkų diktatūros metus visi pajutę ūkinio gyvenimo ir kaimo gyventojų gerovės kilimą³⁴⁹.

Kadangi žemės reforma dvarininkus, kaip socialinį sluoksnį, ir dvarų ūkį, kaip stambiają žemėvaldą, apribojo taip radikaliai, kad galima kalbėti apie šių socialinių ir ekonominių elementų likvidavimą, žemės reforma Lietuvoje buvo ir tebėra tam tikrų svarstymų ar tiesiog savotiško „apsižodžiavimo“ objektas. Tie svarstymai kartais gana specifiški, mokslinė diskusija vargiai vadintini, nes primena veikiau politinę polemiką, o ne rimtesnį mokslinį ginčą. Pirmuoju atveju svarbu „išsakyti“ ir „įtikinti“, be to, ne specialistą, o publiką, kuri konkrečios polemikos esmės dažnai nė nesuvokia. Mokslinėje diskusijoje, šiaip ar taip, svarbu dar mėginimas

♦♦♦♦

347 K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 204.

348 1925 m. pradėjo veikti Kauno lenkų smulkių kreditų bankas (Kowieński Polski Bank Drobneho Kredytu), kurio pavadinimas 1926 metų vasarį pakeistas į Kauno lenkų smulkaus kredito draugiją (SKD; Kowieńskie Polskie Towarzystwo Drobneho Kredyta; lenk. trumpinys TDK).

349 K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 202; Nuoroda į: W. Wielhorski, *Polityka ekonomiczna Litwy*, Warszawa, 1933, s. 20.

išsiaiškinti dalyko esmę... Tikras ar menamas reformos radikalumas, antilenkiškumas, „politiškumas“ (neva ginčytini žemės reformos aspektai) bus aptarti vėliau. Dabar tik apie kai kuriuos kiekybinius parametrus.

Daugiausia dėl žemės reformos 1919–1940 m. laikotarpiu Lietuvoje faktiškai nebeliko dvarininkų žemėvaldos, nors formaliai dvarininkų kilmės žemės savininkai menkus buvusių plotų likučius ir išsaugojo. Valstiečių ir kitų ūkininkų nuosavybėn Lietuvoje perėjo apie 1,3 mln. ha. Dvarininkų valdos Lietuvoje 1919–1940 m. sumažėjo apie 15 kartų (nors pagal žemės reformos įstatymą nusavinta „tik“ 76,68 proc. dvarų žemės ir dėl to dvarininkų valdos turėjo sumažėti „tik“ 4,3 karto³⁵⁰). Dvarų žemės lyginamasis svoris valstybės teritorijoje sumažėjo nuo 26 proc. iki 1,5 procento³⁵¹. Reikalo esmės nekeičia net tai, kad dalį žemių dvarininkai patys pardavė, užstatė už skolas ar pan. Daugeliu atvejų viskas susiję su arba artėjančia žemės reforma (žemės reformos įstatymų priėmimu), arba su tuo, kad, dvarus apkarpius, daugeliui dvarininkų pritrūko ir noro, ir sugebėjimų, ir lėšų racionaliai ūkininkauti (o tai vėlgi yra netiesioginis reformos rezultatas).

K. Buchovskis rašo, „kad 1919 metais, taigi prieš žemės reformą, tarpukario valstybės teritorijoje (matyt, kalbama apie Didžiąją Lietuvą. – G. V.) apie 2 tūkst. lenkų savininkų rankose buvo 66,5% visų ūkių, kurių dydis viršijo 100 hektarų (43% visų žemės ūkio naudmenų).“ Lenkams žemės savininkams priklausę per 63 proc. visų Lietuvos žemės ūkio naudmenų (kalbama apie visus žemės savininkus lenkus, ne vien apie dvarininkus). Autorius pabrėžia, kad „dalis dvarininkų deklaravo lietuvių tautybę“³⁵², matyt, duodamas suprasti, kad taip dvarininkai bandę iš žemės reformos išslysti. Taip galvoti verčia Buchovskio pastaba: „Lietuvių tyrinėtojas

♦♦♦♦

350 Jei nebūtų 1929 m. žemės reformos įstatymo pataisos, iš 1384 tūkst. ha dvarininkams būtų likę 222,8 tūkst. ha, tad jų valdos būtų sumažėjusios 6,2 karto. Žr.: G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.*, p. 142.

351 G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.*, p. 142, 145, 178.

352 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai, p. 53; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 25.

apie problemą vėlesnių žemės reformos sąlygų kontekste rašo: „80 hektarų [nusavinimo] normos pasirinkimas buvo neatsitiktinis. Pagal 1905 m. žemės ūkio statistiką buvusioje Kauno gubernijoje nekilnojamo turto, viršijančio 100 dešimtinių, vos 3% priklausė valstiečių kilmės gyventojams. Aštuoniasdešimties hektarų norma Lietuvoje sudarė ribą, skiriančią dvarų nuosavybę nuo valstiečių buožių.“³⁵³

Ką gi. Lenkas skaitytojas, gali būti, ir nežino, kad Lietuvoje skirtumo tarp stambiųjų žemvaldžių tautybės nedaryta, ir žemvaldžiai lenkai iš tos socialinės kategorijos niekaip neišskirti. Galbūt tas nežinoma ir pačiam Buchovskui? Šiaip ar taip, specialiai „užsirašinėti“ lietuviais nebuvo jokios prasmės... Buchovskio tekstas keistas ir dėl to, kad iš pacituoto L. Truskos teksto visiškai neseka neva dvarininkų įžvelgta ir panaudota „lituanizavimosi“ galimybė. Ar savininkas lenkas, ar rusas, ar vokietis, ar lietuvis, koks skirtumas? Jei ūkyje žemės per 80 ha, perviršis turi būti paimtas į Valstybinį žemės fondą. Ir viskas!

Visai ne tokia situacija Latvijoje, Estijoje (ir Bulgarijoje, Slovakijoje, tik ten kitas standartas), kuriose estas ar latvis žemės savininkas galėjo turėti net daugiau kaip 100 ha ir nebūti apribotas, o kaimyno vokiečio ar ruso ūkis imtas į žemės reformos fondą, jei tik didesnis kaip 50 hektarų. Štai ten tikrai būta prasmės bent vienam kitam vokiečiui „užsirašyti“ latviu ar estu, turkui – bulgaru, vengrui – slovaku...

Kitas dalykas, kad dvarininkus kaip socialinį ir ekonominį sluoksnį žemės reforma Lietuvoje likvidavo. Jie arba virto Lietuvos sąlygomis stambiais kapitalistiniais žemės savininkais, arba ėmėsi kitų pragyvenimo šaltinių, arba išvis paliko Lietuvą. Tačiau K. Buchovskio nurodytas lenkams 1919 m. neva priklausęs žemės ūkio naudmenų procentas (63 proc.) aiškiai padidintas. Kadangi apie 43 proc. priklausė dvarininkams, tai, pasak lenkų mokslininko, išėitų, kad net 20 proc. žemės ūkio naudmenų priklausė lenkams valstiečiams (su bajorkaimių žemdirbiais).

♦♦♦♦

353 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai, p. 93. Nuoroda į: L. Truska, Buržuazijna reforma agrarna 1922 r. na Litwie, s. 107–108.

Jei Buchovskio nurodytą skaičių priimtume už gryną pinigą, išeitų štai kas. Ne dvarininkams priklausė 57 proc. žemės ūkio naudmenų. Iš tų 57 proc. net $(20/57) \times 100 = 35$ proc. arba daugiau kaip viena trečioji neva priklausė lenkams. Taigi svarstome toliau. Nėra jokių duomenų, kad lenkų valstiečių ūkiai savo žemės plotu būtų kuo nors skyręsi nuo lietuvių valstiečių ūkių. Nebent kiek smulkesni, o ir kumečių santykiškai kiek daugiau. Taip dėl to, kad lenkų daugiau Rytų Lietuvoje, kurioje žemės ūkis ekstensyvesnis, o valstiečių ūkiai smulkesni. Jei taip, išeitų, kad bent 35 proc. žemės ūkyje užimtų asmenų turėtų būti lenkai. Dvarininkai čia esmės nekeičia. Lenkų dvarininkų ir jų šeimų narių išvis galėjo būti iki 12..15 tūkst. (apie 2 tūkst. savininkų; iki 10..12 tūkst. šeimų narių), o 1923 m. žemės ūkyje dirbo beveik 1 milijonas 89 tūkstančiai ekonomiškai aktyvių gyventojų³⁵⁴. 1919 m. tas skaičius turėjo būti panašus, nebent kiek mažesnis. Tarkim, milijonas. Jei taip, tai lenkų vien tarp ekonomiškai aktyvių ir žemės ūkyje užimtų gyventojų išeitų buvus 350 tūkst. (35 proc.), o tai jau tikra nesąmonė. Lenkams 1923 m. būdinga tokia struktūra: dirbantys – 68,28 proc., išlaikytiniai – 31,72 procento. Vadinasi, vien žemės ūkio sferoje $350/0,6828 = 513$ tūkst. lenkų. Pridėjus ne iš žemės ūkio gyvenusius lenkus, išeitų bent 600 tūkstančių³⁵⁵, arba per 28 proc. (iš 2103 tūkst.) visų gyventojų! Taigi dėl to daugiau net neverta gaišti laiko... Lenkams ne stambiesiems dvarininkams, gal ir galėjo priklausyti iki 5 proc. visos žemės, tikrai ne daugiau. Tuomet ir lenkų valstiečių skaičius, įskaičius visus šeimos narius, išeitų iki 90 tūkst. (su dvarininkais žemės ūkiu besivertusių iki 105 tūkst.), o iš viso mieste ir kaime apie 120..125 tūkstančiai Tokie skaičiai maksimalūs, bet dar įmanomi. Dalis žemės, tiesa, galėjo būti išsinuomota, bet nuoma nėra nuosavybė.

Bet grįžkime prie savininkų tautybės. Žemės reformos nuostatos Lietuvoje vienodos ir dvarininkams lenkams, ir dvarininkams vokiečiams,

♦♦♦♦

354 G. Vaskela, *Lietuvos kaimo gyventojai: 1920–1940 (socialinis ir ekonominis aspektas)*, Vilnius: Academia, 1992, p. 155.

355 1923 m. 16,70 proc. ekonomiškai aktyvių lenkų dirbo ne žemės ūkio šakose. Surašyme užregistruoti 7479, bet šiuo atveju svarbu ne absoliutūs skaičiai, o tik proporcijos.

ir dvarininkams rusams, ir didelių žemės ūkių savininkams lietuviams. Kai kas gali samprotauti, kad iš pradžių reformos reikmėms buvo imta didesnių kaip 150 ha ūkių žemė, ir būtent senieji lenkų ūkiai buvę didesni, už „*naujųjų*“ lietuvių įsigytuosius. O vėliau padaryti žemės reformos įstatymo pakeitimai daugelį 80..150 ha ūkių nuo „*skaidymo*“ išgelbėję. Viskas tiesa, bet visiškai nereiškia, kad būta kokio nors skirtumo, atsižvelgiant į ankstesniųjų savininkų tautybę. Lenkai istorikai beveik visuomet daro loginę klaidą, teigdami pagal principą: jei kuris potvarkis ar veiksmas paliečia daugiau lenkų, vadinasi, jis antilenkiško pobūdžio. Taip, tarp dvarininkų daugiausia būta lenkų. Nors ir tai ne visi, o tik du trečdaliai. Taip, jei žemės dalį prarado 100 dvarininkų, tikėtina, kad tarp jų 66–67 lenkai. Bet veiksmas, vis dėlto, pirmiausia ir neabejotinai nukreiptas prieš dvarininkus, kaip socialinį sluoksnį. Tik po to prieš „*lenkus dvarininkus*“. O kad dar ir prieš „*visus lenkus*“, kaip kai kas mėgina įrodinėti, reikia svaresnių įrodymų negu lenkų dalis dvarininkų skaičiuje ar žemės plote.

Lietuvoje agrarinės istorijos specialistai taip pat nevengia minėti „*antilenkiško*“ žemės reformos pobūdžio, bet sąvoka „*antilenkiška*“ jų tekstuose turi visai kitą prasmę. Ji tereiškia, kad Lietuvos dvarininkai nelaikyti savais, todėl projektuojamos žemės reformos nuostatos galėjo būti formuluotos griežčiau. Ne „*viskas skirta lenkams dvarininkams apriboti*“, kaip dažniausiai teigiama Lenkijoje, o „*puiku, kad likviduojant stambiąją žemėvaldą daugiausia kliūva dvarininkams lenkams ir kitiems dvarininkams nelietuviams*“. Ir net ne taip, kaip analogiška sąvoka gali būti interpretuota, kalbant apie šiuo aspektu itin aiškius Estijos, Latvijos, Bulgarijos atvejus. Tose šalyse formuluota maždaug taip: „*puiku, likviduokime stambiąją žemėvaldą, bet nelieskime savųjų*“.

Skiriama dar viena lenkų grupė – smulkiųjų bajorų, kurie gyveno vadinamuosiuose bajorkaimiuose (arba akalicose). Bajorkaimių būta visoje Lietuvoje, nors daugiausia šalies centre ir rytuose. Bajorkaimių smulkieji bajorai, pasak Henriko Lovmianskio (Henryk Łowmiański; 1898–1984), daugiausia kilę iš ūkvedžių ir valstiečių, kurie sudarė didžiojo kuni-

gaikščio šauktinių tarnybą ir nuo XIV amžiaus išsiformavusios grupėmis buvo pakelti į bajorijos luomą. Po prijungimo prie Rusijos imperijos didžioji dalis šių „bajorų“ nesugebėjo įrodyti savo bajorystės ir buvo priskirti valstiečiams³⁵⁶. Tarpukariu tokie žemės savininkai turėjo nuo 10..20 iki 40..60 ha ūkius³⁵⁷. Buchovskis rašo, kad „*tarpukariu ekonominė akalicy gyventojų padėtis nelabai pasikeitė. Žemės reforma juos retai tepalietė, tačiau jie negavo naujai persikirstytų žemių.*“³⁵⁸ Ir vėl kiek dviprasmiška. Na taip, ši kategorija žemės savininkų vykdant žemės reformą naujų sklypų negavo. Bet žemės negavo juk ne dėl to, kad lenkai. Vidutinis 1919–1939 m. išdalytų naujakurių ūkių žemės plotas Lietuvos apskrityse tebuvo 8..12 ha. Mažažemiai gavo vos 2..4 ha žemės priedus (tik Mažeikių, Šiaulių, Biržų ir Tauragės apskrityse 4,6..6,0 ha).

Pagrindinė lenkų socialinė grupė Lietuvoje – valstiečiai. Tokie patys, kaip ir lietuviai, iš kurių absoliuti dauguma ir kilę. Pasak K. Buchovskio, „*dar Lietuvos ir Lenkijos valstybinės sąjungos, Abiejų Tautų Respublikos, laikais prasidėjo lenkų kultūros ir kalbos perėmimo procesas, kuriame dalyvavo politinė krašto tauta – bajorija. Po padalijimų kultūrinės įtakos ir toliau vedė polonizacijos link. XIX a. pirmoje pusėje lenkų kalbą vartojo jau didžioji krikščionybę išpažįstančių miesto gyventojų dalis, antroje amžiaus pusėje lenkybės plitimas paspartėjo ir tarp valstiečių, ypač rytinėje krašto dalyje – Vilniuje.*“³⁵⁹

Daugelis lenkų istorikų pažymi, kad per visą tarpukarį valdžios laikytasi „*antilenkiško*“ kurso. Pasak Buchovskio, „*tam tikros veiklos ir spaudimo formos, kurias taikė valstybės institucijos, mokyklos, kariuomenė, viršininkai, tam tikrais atvejais galėjo apriboti lenkų kalbos ir kultūros įtaką. Atsiminimuose ir šiai temai skirtoje literatūroje kartojama nuomonė, kad*

♦ ♦ ♦ ♦

356 H. Łowmiański, *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1983, s. 191.

357 K. Buchowski, *Retorsijos įkaltai*, p. 54.

358 Ten pat.

359 Ten pat; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 5.

lenkų kalbos ir kultūros įtakos pamažu traukėsi, ypač tarp miesto gyventojų (labiausiai – tarp dirbančios inteligentijos) bei valstiečių.³⁶⁰ Lenkų inteligentijos plėtrą miestuose labiausiai stabdžiusios kliūtys, iškildavusios prieš lenkus, stojančius į aukštąsias mokyklas. Lenkų nepriimdavę į karininkų mokyklas nuo XX a. II dešimtmečio (išskyrus vieną kitą išimtį). IV dešimtmetį lenkų gimnazijų abiturientai beveik neturėję „galimybių įstoti į medicinos, farmacijos, teisės ir pedagogikos studijas“. Valstybės tarnautojai lietuviai verčiami atsiimti savo vaikus iš lenkiškų mokyklų³⁶¹.

Tačiau K. Buchovskis pažymi, kad ne vien utilitariniai sumetimai skatinę atitolti nuo „lenkybės“. Formuojantis nepriklausomai Lietuvai, „lietuviškas pažiūras“ priėmė negausi dvarininkų ir bajorijos dalis. Kai kurie neslėpė, kad taip daro vien norėdami išsaugoti savo ūkius. „*Tačiau sunku atmesti atvejus, kai lietuvių tautinė tapatybė būdavo priimama autentiškai.*“ Kai kurie tarsi pratęšę „politinės tautos“ tradicijas. Šiame kontekste autorius mini Alfredą ir Aleksandrą Tiškevičius, Jurgį Pliaterį, Jurgį Gruževskį. Gana neblogai pagrindinę pasakojimo nuostatą atspindi tolesnis tekstas. „*Tam tikrais atvejais lietuviybė būdavo oficialiai priimama po 1926 metų, kai valdžią paėmė tautininkai. Ši nacionalistinė partija, išpažinusi konservatyvias visuomenines nuostatas, palankiai žiūrėjo į galimybę Lietuvos bajorijai sugrįžti į lietuviybės glėbį. Savotišku lietuvių dvarininko simboliu tapo kunigaikštis Konstantinas Radvila iš Taujėnų; kaip didžiosios lietuvių giminės atstovui jam buvo palikta ženkli valdų dalis. Mainais už tai kunigaikštis sutiko, kad jo pase atsi-rastų įrašas apie lietuvių tautybę bei vykdyti kai kurias reprezentacines funkcijas (pvz., jis buvo Jonušo Radvilos kavalerijos dalinio garbės vadas). Tačiau jis nesirengė atsisakyti lenkybės bendraudamas su visuomene ir buityje. Savo vaikus taip pat auklėjo lenkiška kultūros dvasia*³⁶².

♦♦♦♦

360 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai, p. 54.

361 Ten pat, p. 55.

362 K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 31; K. Buchowski, Retorsijos įkaltai, p. 55.

Na, tarsi ir tiesa, ir ne visai... Ką reiškia „palikta ženkli valdų dalis“? Konstantinui Radvilai (Konstanty Radziwiłł; 1873–1944/1945) palikta 80 ha, kaip ir visiems stambiesiems žemės savininkams (anksčiau, „*prie rusų*“, Radvilos, ne tik Konstantinas iš Taujėnų, turėjo 7843 dešimtines). Tam įrašo pase apie „*lietuviybę*“ ar „*administracinių funkcijų*“ vykdyti tikrai nereikėjo. Juoba būti „*didžiosios lietuvių giminės atstovu*“. Taip, Taujėnų dvare dažnai svečiuodavosi svečiai ne tik iš Lietuvos, bet ir iš Anglijos, Prancūzijos, Lenkijos. Net prezidentas Antanas Smetona lankėsi. Bet juk Smetona ir Radvila buvo kaimynai (dvarai netoli vienas kito), ir šiaip bendravo šeimomis³⁶³. Tad jei ir būta kokių „*administracinių funkcijų*“, tai tikrai ne dėl 80 ha paliktos žemės...

Taip, pagrindinė kalba dvare buvo lenkų, lenkiškai tarpusavyje kalbėjo ir visa Konstantino Radvilos šeima. O kas Lietuvoje ką vertė namuose tik lietuviškai šnekėti? O juk tiesa ir tai, kad anksčiau įpratęs „plačiai gyventi“ kunigaikštis nesugebėjo ūkininkauti 80 ha ūkyje, įsiskolino. Dvaras nyko, stambesni aplinkiniai ūkininkai supirkinėjo žemes. Viskas kaip Antono Čechovo „Vyšnių sode“ ar panašaus pobūdžio literatūros kūriniuose aprašyta (lietuvių literatūroje „Benjaminas Kordušas“). 1940 m. Žemės ūkio bankas dėl skolų paskelbė Konstantino Radvilos ūkio varžytines³⁶⁴. Jokio „*ypač stipraus*“ valdžios palaikymo kaip ir nematyti...

Gali būti, kad verta šį tą plačiau paaiškinti. Lietuvos lenkų istoriją tarpukariu XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje išsamiausiai ir giliausiai analizavo P. Eberhardtas ir K. Buchovskis. Nors apskritai šią temą nagrinėjo, nagrinėja ir dar nagrinės labai daug kas. Abu autoriai labai kvalifikuoti, ir aptardami politinę potekstę vis dar turinčias problemas stengiasi būti santūrūs bei objektyvūs. Tos pastangos matyti, ir yra visokeriopa be

****

363 D. Kirgienė, *Radvilų likimas XIX–XX a.*, Vilnius, 2011, p. 18. Prieiga per internetą: <<http://www.mdl.projektas.vu.lt/wp-content/uploads/2013/03/gk-radvil2.pdf>> [žiūrėta 2014 07 01].

364 Ten pat.

jokių išlygų skatintinos. Iš jų abiejų Lietuvos istorikai privalo daug ko pasimokyti. Galima pasakyti dar daugiau. Šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje lietuvių tautinio sąjūdžio istorija, kiek ji susijusi su lietuvių ir lenkų konflikto geneze, dažnai pateikiama gerokai niuresnėmis spalvomis ir primityviau, nei tas pačias problemas tiriančių Lenkijos specialistų darbuose. Rimtiems tyrėjams kaimyninėje šalyje nešauna į galvą lietuvių tautinio atgimimo bei lietuvių ir lenkų konflikto aiškinti vien caro valdžios veiksmais ar grupelės vietos veikėjų valdžios troškimu. Ir 1922 m. žemės reforma, regis, niekam Lenkijoje neatrodo priežastis, dėl kurios dalis Rytų Lietuvos gyventojų XX a. pradžioje susiejo savo likimą su lenkų tauta ir naująja Lenkijos valstybe³⁶⁵.

Nepaisant viso to, kas anksčiau pasakyta, akivaizdu, kad nešališkumo ir objektyvo siekis savaime nėra nei nešališkumas, nei objektyvumas. Norim mes to, ar ne, mus visus veikia galybė psichologinių, ideologinių, tautinių etc. nuostatų ir stereotipų. Į tai privalu atsižvelgti visiems. Net toks puikus specialistas kaip K. Buchovskis neišvengia nepabrėžęs negatyvaus pobūdžio (ar tik taip atrodančių) niuansų.

Taigi apie žemės reformą, apie kurią kalbą jau pradėjome. Tai beveik visuomet svarbiausias Lietuvos ūkio ir socialinės (įskaitant tautinę) politikos klausimas, gvildenant lenkų tautinės mažumos gyvenimą tarpukariu.

Lenkų publicistai tarpukariu ir istorikai po Antrojo pasaulinio dažnai tvirtino, kad žemės reforma Lietuvoje buvo pirmiausia instrumentas, nukreiptas prieš lenkų ekonominę dominavimą (taip pat politinį, kultūrinį etc.) Pasak A. Abromaičio, net toks gilus ir objektyvus Lietuvos istorijos tyrėjas kaip P. Losovskis dažnai nurodydavo, kad politiniai reformos motyvai bus buvę svarbesni už socialinius ir ekonominius, nes tikslas buvęs – likviduoti lenkų dvarininkų sluoksnį³⁶⁶.

♦♦♦♦

365 Apie tai rašyta skyriuje „Lietuvos ūkio tautinė struktūra ir socialinių skirtumų ūkio struktūroje problema tautiniu aspektu“.

366 A. Abromaitis, Aspekty psychologiczne reformy rolnej na Litwie, *Biuletyn Historii Pogranicza*, Białystok: 2003, nr. 4 (Toliau: A. Abromaitis, Aspekty psychologiczne re-

Panašiai reformą vertinę ir kiti lenkų autoriai. Jie pabrėžę, kad rūmai ir dvarai buvo lenkybės tvirtovės, ir apie juos sukosi daugybė žmonių ir tarnybų. Juose kalbėta lenkiškai, ir lenkų kalbą priėmė aplinkiniai valstiečiai. Lietuvos valdžia atsižvelgė į tai, kad dvarininkų ekonominės galios silpninimas yra būdas lenkybei likviduoti. Kad šis tikslas būtų įgyvendintas, nutarta pradėti žemės reformą³⁶⁷.

Ši mintis ar teiginių seka, lenkų istoriografijai išties būdinga. Nors ne be išlygų. A. Abromaitis, kurio straipsniu prieš tai rėmėmės, nurodo citavęs P. Eberhardtą³⁶⁸, tačiau Eberhardtas pernelyg objektyvus tokiam neapgalvotam teiginiui. Eberhardtas paprasčiausiai rašė apie lenkų skaičių, demografines charakteristikas, tarp kitų dalykų aptarė ir ekonomines Lietuvos lenkų pozicijas. Tad parašytieji žodžiai tėra konkrečiu atveju autoriui atrodęs aktualus lenkų padėties Lietuvoje aspektas, o ne apibendrinta žemės reformos Lietuvoje charakteristika. Pats Abromaitis atitinkamoje nuorofoje prideda pastabą: „*Tiesa, autorius toliau pripažįsta, kad: „Jos (žemės reformos – A. A.) tikslas buvo ne tik kova su lenkybe. Valdžia kartu ketino pakeisti žemės ūkio agrarinę struktūrą. Strateginis tikslas buvo pasiturinčių valstiečių [sluoksniu] kūrimas.*“³⁶⁹

Lietuviai istorikai, pasak Audriaus Abromaičio, neneigę antilenkiško motyvo žemės reformos programoje, tačiau teikę jam mažiau reikšmės.³⁷⁰ Pats Abromaitis deklaravo ketinąs atsakyti į du klausimus: 1) kiek antilenkiškas lietuvių nusistatymas veikė žemės reformos nuostatas ir jos

---

formy rolnej na Litwie), s. 22. Nuoroda į: P. Łossowski, *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918–1934)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: 1972, s. 32; P. Łossowski, Polacy w Estonii, Łotwie i Litwie, *Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo–Wschodniej*, t. 29, Warszawa: 1994, s. 95.

367 A. Abromaitis, Aspekty psychologiczne reformy rolnej na Litwie, s. 22.

368 P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, s. 135.

369 A. Abromaitis, Aspekty psychologiczne reformy rolnej na Litwie, s. 22. Nuoroda į: P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, s. 135–136.

370 A. Abromaitis, Aspekty psychologiczne reformy rolnej na Litwie, s. 22.

vykdymo metodus; 2) ir atvirksčiai – kiek žemės reformos nuostatos bei būtinybė jos imtis stiprino antilenkiškas nuotaikas³⁷¹.

Lietuvos valstybės situacija, – teigia Abromaitis, – buvusi itin sunki. Grėsė bolševikų okupacija, kariuomenės ir vietos valdžios organizavimo aplinkybės sudėtingos. Dalis visuomenės pasyvi, Valstybės Taryba nepasitiki, imli bolševikų propagandai. Valdžios žmonės suvokė, kad mažžemiai ir bežemiai žemės trokšta³⁷². Tautinė ir socialinė įtampa augo. Reikia pripažinti, – rašo Abromaitis, – kad dauguma valstiečių buvo priešiški ne tik dvarininkams lenkams, bet ir apskritai dvarininkams³⁷³. Tautinis priešiškus valdžios anuomet vertintas, kaip žemės reformą lengvinanti aplinkybė.³⁷⁴ Bet tik kaip antraeilis dalykas, nes žymiai svarbesne laikyta kova su bolševizmu³⁷⁵. Ir nurodo chrestomatinių pavyzdžių. Kai popiežiaus atstovas Lietuvoje ir Pabaltijo valstybėse Antonijus (Antoninas) Cechinis (Antonino (Antonio) Zecchini; 1864–1935) Kaune ėmė priekaištauti, esą žemės reforma pažeidžianti privatinės nuosavybės principą, vyskupas Pranciškus Būčys (1872–1951) atėžė, kad „dabartinė“ Lietuvos valdžia gali rinktis tik viena iš dviejų: ginti stambiųjų žemvaldžių teisę į nuosavybę arba ginti lietuvių tautą nuo ateistinio bolševizmo³⁷⁶.

Todėl būsimai žemės reformai imtas teikti vis labiau antilenkiškas pobūdis. 1919 m. birželio 20 d., priėmus „*Istatymą kariškiams žeme ap rūpinti*“, „Lietuva“ rašė, kad kariai stoja į kariuomenę tėvų žemei išlaisvinti, tačiau didelė tos žemės dalis priklauso ne lietuviams, o tiems, kas tarnauja Varšuvai, Maskvai, Berlynui. Žemės klausimą spręs Steigiamasis

♦♦♦♦

371 Ten pat, p. 23.

372 Ten pat.

373 Ten pat, p. 24.

374 Ten pat, p. 25.

375 Ten pat.

376 Ten pat.

Seimas, bet aišku, kad Seimas nepaliks žemės tiems, kurie jos nedirba arba veikia prieš Lietuvą³⁷⁷. 1919 m. vasarą lietuvių spaudoje imta vis dažniau rašyti, kad Lietuvą kuria lietuviai valstiečiai, o lenkai dvarininkai nori ją sunaikinti, todėl jų turtą reikėtų vertinti kaip prieš turtą³⁷⁸. Reikalauta nedelsiant dalyti dvarų žemes³⁷⁹.

Tokios nuotaikos, – tęsia Abromaitis, – buvusios būdingos ir rinkimams į Steigiamąjį Seimą. Daugelis politinių partijų rinkėjų paramos ieškojo keldamos radikalių permainų žemės ūkyje šūkius. Valstiečių sąjungos programoje numatyta: žemė tiems, kas ją dirba, didesni kaip 50 dešimtinių dvarai dalijami, kariams žemė turi būti suteikta nemokamai, kolaborantų žemė turi būti konfiskuota nedelsiant³⁸⁰. Autorius leidžia suprasti, kad tarsi reikalauta dalyti lenkų dvarininkų žemes. Tačiau LVS tekste apie kokį nors lenkų žemvaldžių išskyrimą nėra žodžio. Ten rašoma:

4. *Žemė tiems, kurie ją dirba. Turi būti išskirstomi bežemiams ir mažžemiams. Dalinti dvarus galima visus, pradedant stambiausiais ir baigiant smulkesniais ligi 50 deš. Gauti žemės bežemiai ir mažžemiai turi tiek, kad galėtų su šeimyna tinkamai gyventi. Kariškiams žemė iš ponų imama be atlyginimo, o už kitą atlyginama sulig kainomis prieš karą, vieną dešimtinę skaitant juo pigiau, juo daugiau ponas žemės turi.*
5. *Dvarai ir šiaip turtai žmonių, kurie susidėjo su Lietuvos priešais – vokiečiais, rusais ar lenkais ir prieš Lietuvos nepriklausomybę dirbo – turi būti tuojau konfiskuoti.*

♦♦♦♦

377 Ten pat, p. 26.

378 Lietuvos piliečių balsai, *Lietuva*, 1919 08 31, nr. 191, p. 4.

379 Deltuvos piliečių protestas, *Lietuva*, 1919 12 05, nr. 263, p. 4.

380 A. Abromaitis, Aspekty psychologiczne reformy rolnej na Litwie, s. 26. Nuoroda į: Ko reikalauja Lietuvos Valstiečių Sąjunga Steigiamajame Seime, *Lietuvos ūkininkas*, 1920 04 04, nr. 14, p. 1.

6. *Ponų, kunigų ir šiaip dvarų miškai, ežerai ir žemės gelmių turtai turi tekti valstybei, kad iš jų nauda eitų viso krašto žmonėms, o ne ponams.*
7. *Prie bažnyčių Kauno, Vilniaus ir Gardino buv. gubernijose kunigams valdyti žemės paliekama tik tiek, kiek jos yra Suvalkų gub., t. y. po 6 margus arba 3 deš., o kita visa žemė išskirstoma taip pat vietos bežemiams ir mažžemiams*³⁸¹.

Taigi, reikalauti nusavinti stambųjų žemvaldžių žemę, žinant, kad dauguma stambųjų dvarponių yra lenkai, buvo lengviau. Paneigti tai būtų sunku, ir šiame darbe to nė nesiruošiama daryti. Niekas Lietuvoje apskritai nebando neigti tautinio žemės reformos aspekto. Tačiau ir tie reformos kritikai, kurie kalba apie jos išimtinai antilenkišką pobūdį, turėtų įrodyti, kad, jei ne dvarininkai lenkai, reformos Lietuvoje apskritai nebūtų imtasi...³⁸²

Tiek to. Sekime Abromaičio mintį toliau. Nuo radikalių šūkių susilaikiusi tik Tautos pažangos partija, kuri skelbė, kad ūkiniu požiūriu stambūs žemės ūkiai efektyvesni. O pagarbos privačiai nuosavybei principas turėtų būti taikomas net ir „*nevalstybiniam elementui*“. Abromaitis priduria, kad tai ir bus buvusi Pažangos partijos nesėkmės rinkimuose priežastis³⁸³. Šią mintį nuolat mini daugelis.

♦♦♦♦

381 Ko reikalau Lietuvos Valstiečių Sąjunga Steigiamajame Seime, *Lietuvos ūkininkas*, 1920 04 04, nr. 14, p. 1.

382 Be abejo, pagrindžiant teiginį, kad žemėvaldos reformos imtasi ne vien dėl „*antilenkiško nusistatymo*“, reikia įrodyti, jog ji būtų vykdoma ir tuo atveju, jei dvarininkai būtų lietuviai. Bet būtent tai įrodyti ir nėra sunku. Autoriui apie tai jau yra tekę rašyti (žr.: G. Vaskela. *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.* ir kt.), antra vertus, tai daroma ir šiame darbe. Iš žemės reformų, vykdytų Rytų Europoje po Pirmojo pasaulinio karo, tautinis aspektas minimalus Lenkijoje, Vengrijoje. Net Rumunijoje ji vyko ne vien Transilvanijoje, kurioje dvarininkai vengrai. Ir Čekijoje bei Moravijoje vokiečiai žemvaldžiai nedidelis rūpestis. Ir vykdė tas žemės reformas ne į valdžią atėję valstiečių vaikai, o patys dvarininkai (ne vieni, žinoma, bet juk valdžioje buvo ir jie), suvokę, kad kitaip jiems patiems bus nekas. Kad tos reformos nepalyginamai nuosaikesnės negu Lietuvoje, akivaizdu. Bet svarbu, kad jų išvis buvo imtasi.

383 A. Abromaitis, *Aspekty psychologiczne reformy rolnej na Litwie*, s. 27.

Dar stipresnis „antilenkiškas impulsas“ rengiant reformos projektus buvusi tolesnė Lietuvos ir Lenkijos santykių raida. 1920 m. rugsėjo 25 d., pralaimėjus Pietų Lietuvoje, Steigiamasis Seimas kreipėsi į gyventojus, tvirtindamas: Lenkija puolanti Lietuvą, kurią trokšta pavergti; į Lietuvą būsią atkelti lenkai kolonistai, nes lenkai dvarininkai žino, kad dvarus išdalijus jų galybė pražus³⁸⁴. Kad lenkams užėmus Lietuvą žemės reforma būtų sustabdyta, o žemės sklypai, kuriuos jau spėjo gauti valstiečiai, grąžinti ankstesniesiems savininkams, buvo vienas svarbiausių antilenkiškos propagandos akcentų. Po L. Želigovskio „žygio į Vilnių“ net socialdemokratai įsijungė į lenkų dvarininkų ūdymo kampaniją, pareikalavę kontroliuoti dvarus ir pačius dvarininkus, kad priešas negautų maisto produktų, arklių ar kitos paramos. Žemės reformos reikalavimai darėsi vis radikalesni, vis labiau įsitvirtino nuomonė, kad Lietuvos ir Lenkijos karą sukėlė dvarininkai. Vis atkakliau reikalauta nedelsiant konfiskuoti dvarus, kad iš jų būtų galima atlyginti bent dalį karo nuostolių. Net Tautos Pažanga, vis bandžiusi nutolti nuo tautinių ir socialinių žemės reformos aspektų akcentavimo, savo spaudoje antilenkiškos propagandos nevengė³⁸⁵.

Įvairiausi antilenkiški šūkiai tuomet sulaukė palaikymo lietuvių visuomenėje. Girdėjos balsų, reikalaujančių visus lenkus, kurie kuriuo nors būdu pasisakė lenkų naudai, išsiųsti iš Lietuvos. Tačiau ir čia A. Abromaitis pažymi, kad daug dėmesio tuomet skirta ir socialiniam klausimui³⁸⁶.

Antilenkiško pobūdžio atsišaukimų pasirodė ne 1919 m. rudenį, o po to, kai 1919 m. balandį Lenkijos kariuomenė užėmė Vilnių, ir prasidėjo ginkluoti susidūrimai tarp lietuvių ir lenkų. Krikščionys demokratai ir

♦♦♦♦

384 Steigiamasis Seimas į gyventojus, *Lietuva*, 1920 09 28, nr. 209(491), p. 1; A. Abromaitis, *Aspekty psychologiczne reformy rolnej na Litwie*, s. 27.

385 Ten pat, s. 27–28. Nuoroda į: Poloniada, *Tauta*, 1920 10 16, nr. 52(61), p. 1 (Pavojuj motina Tėvynė / Ateina audra iš pietų! / Tai lenkas, išgama tautų / Mums neša pančius ir žudynę / Dvarų ieškodams prarastų).

386 A. Abromaitis, *Aspekty psychologiczne reformy rolnej na Litwie*, s. 28.

liaudininkai pradėjo kampaniją, – pasak Abromaičio, reikalaujanti kuo greitesnio žemės dalijimo, kurstydami totalaus nepasitikėjimo lenkais atmosferą. Krikščionių demokratų partijos konferencijoje Kaune priimta rezoliucija „*Dėl lenkų dvarininkų*“, kuria reikalaujama: 1) visus lenkus dvarininkus nuo fronto iškelti į Lietuvos gilumą, 2) laikyti juos budriai prižiūrimus, 3) dvarininkų, gyvenančių savo dvaruose, turtus pavesti valstybės, savivaldybių ar kumečių komitetų žinion, 4) lenkų dvarininkų, vienaip ar kitaip prisidėjusių finansuojant priešų armijas, turtą konfiskuoti, 5) suimtuosius Kaune ir kitose vietose nedelsiant teisti, ir iki teismo „*nieku gyvu neleisti laisvén.*“³⁸⁷

Visų aplinkybių analizė, – rašo A. Abromaitis – verčia keisti nuomonę, kad Lietuvos žemės reforma buvo užprogramuotų antilenkiškų tikslų realizacija (tiek kaip tikslas, tiek ir kalbant apie jos vykdymo metodus). Antilenkiška retorika bei jos susiejimas su socialiniais klausimais tiesiog leido pasinaudoti visuotiniu nusistatymu prieš dvarininkus ir valstietijos „žemės badu“, kad anksčiau suformuluoti tikslai būtų lengviau įgyvendinti³⁸⁸.

O dėl klausimo, kiek žemės reformą stimuliavo antilenkiškos nuotaikos Lietuvoje, galima teigti, kad dominuojantis lietuvių valstiečių nusistatymas leido socialinius poreikius susieti su tautiniais interesais. Propaganda, kuria naudotasi, siekiant pasitelkti socialinius valstiečių lūkesčius, pabrėžė Lenkijos pavojų tiems socialiniams interesams tenkinti ir stimuliavo Lietuvos lenkus – dvarininkus ir jų turtą vertinti kaip instrumentą socialinėms problemoms spręsti. Dėl tos propagandos XX a. II–III dešimtmečių sandūroje formavosi plačiųjų lietuvių visuomenės sluoksnių požiūris į Lenkiją ir Lietuvos lenkus³⁸⁹.

♦♦♦♦

387 Lietuvos Krikščionių Demokratų partijos konferencijos, įvykusios Kaune 29–30–31–VIII–19 m. Rezoliucijos, *Laisvė*, 1919 09 24, p. 3 (p. 2–3); A. Abromaitis, *Aspekty psichologiczne reformy rolnej na Litwie*, s. 26.

388 Ten pat, p. 30–31.

389 Ten pat, p. 31.

Lietuvos politinis elitas buvo taip pat veikiamas vaizdinių, kad Lenkija visai stengiasi užkirsti kelią žemės reformai, vykdomai vietos dvarininkų lenkų sąskaita. Dažnai kartojami šūkiai, kad Lenkijos politiką labai veikia Lietuvos dvarininkai, todėl Lenkija ir siekianti sustabdyti dvarų žemės dalijimą, daugeliu atvejų kelti pragmatiniais propagandiniais motyvais. Antra vertus, tokie įtarimai turėjo pagrindą. Dvarininkai buvo svarbiausia „lenkystės“ atrama Lietuvoje, jie išties buvo linkę savo ateitį sieti su Lenkijos valstybe. Nekyla abejonų, kad Lenkija stengėsi šią socialinę tautinę grupę, pirmiausia jos nuosavybę ir ekonomines pozicijas, visais įmanomais būdais ginti. Tai Lietuvoje buvo žinoma ir negalėjo nekelti nerimo dėl žemės reformos ateities. Suvokimas, kad žemės reforma neišvengiama, ir kad Lenkija daro viską, kad jos nebūtų, tapo akstinu vengti artimesnių santykių su Lenkija³⁹⁰. Kaip rašo Pranas Janauskas, turėdamas galvoje POW sąmokslą ir vėlesnį sąmokslininkų teismą, Lenkijos URM slaptoje instrukcijoje pasiuntinybei Paryžiuje, apibūdinama padėtį Lietuvoje 1920 m. rugpjūtį–rugsėį, „siūlė vykdyti sistemingą Lietuvos vyriausybės diskreditavimo kampaniją.“³⁹¹ Žemės reformos klausimu juk tas pat.

A. Abromaitis straipsnyje „Priešo įvaizdžio įsitvirtinimas: Lenkijos suvokimas Lietuvoje 1919–1920 metais“ savo mintį suformulavo taip.

„Būtinybė pasipriešinti ne tiek lenkų, kiek bolševikų įtakai ir suteikti visuomenei galingą integruojantį stimulą – neišvengiamai stūmė lietuvių politinius lyderius į socialinį radikalizmą. Egzistavo ir subjektyvios sąlygos suteikti socialiniams klausimams tautinį atspalvį, nepriklausomą Lietuvos valstybę pateikiant kaip lietuvių kovos už žemę pergalės garantą, juolab, kad kartu buvo galima išreikšti visų lietuvių politinių veikėjų jaučiamą apmaudą dėl lenkiškai kalbančių piliečių neloyalumo besikuriančiai valstybei ir sumažinti šio nepatikimo elemento

****

390 Ten pat.

391 P. Janauskas, Istorinė byla: POW narių teismas Kaune 1920 metais, *Darbai ir dienos*, 2004, nr. 40, Kaunas: VDU, 2005, p. 15.

*ekonominę galią, sukuriant stiprią lietuvišką valstietiją, kaip tautos atsparumo ir gyvybingumo pagrindą. Kartu prasiveržė lietuvių politikų įtarus požiūris į Lenkiją. Jame dominavo dvi idėjos: 1. **Artimi santykiai su Lenkija neleis įvykdyti trokšamos žemės reformos**; 2. Tokie santykiai sudarytų sąlygas tolesnei polonizacijai ir neleistų sustiprėti bręstančiai lietuviškai kultūrai. Reikia pastebėti, jog buvo balsų, raginančių neatsiriboti nuo lenkų kultūros pasiekimų, neperdėti nutautėjimo grėsmės, galimą teigiamą poveikį nurodė M. Römeris, J. A. Herbačiauskas, S. Šalkauskis. Tačiau lietuvių politikai, matydami gyvus pavyzdžius Rytų Lietuvoje ir žinodami Lenkijoje vyraujančias nacionalistines tendencijas, buvo nusistatę itin įtariai, juolab, kad daugeliui iš jų buvo nesvetima lenkiškai kalbančių piliečių „atlietuvinimo“ idėja. Lietuvoje ne tik itin jautriai reaguota į bet kokią galimą grėsmę iš Lenkijos pusės, bet buvo suvokiamas ir šios baimės poveikis. Pvz., 1921 m. socialistų liaudininkų atstovas V. Natkevičius Steigiamajame Seime pareiškė: „Vergavimo baimė didelė ir tas nepaprastas susidomavimas ir jautrumas, kuris yra visuomenėje, turi be abejonės praeities žymių ir to noro kaip galint griežčiau atskirti save nuo lenkų. Aišku, kad mums pačią svarbiausią sutartį būtų kur kas lengviau padaryti su kitais kaimynais ar kita valstybe, negu paprasčiausią ir nekalčiausią sutartį su Lenkais“. Baimės dėl žemės reformos ir lietuviškosios kultūros poveikis lietuvių antilenkiškumui – atskira ir labai įdomi problema. Čia apsiribosime tik pastaba, jog pagrindinė Lenkijai suteikiama charakteristika buvo agresyvumas, žvelgdami per šią prizmę, lietuvių veikėjai minėtų pavojų problemą suvokė ne kaip konkurencijos, o kaip prievartos klausimą.³⁹²*

Čia prieiname prie dar vieno žemės reformos klausimo, kuris tiesiogiai susijęs su šiame darbe analizuojamu Lietuvos ūkio politikos aspektu. Kad dvarininkai, kurių dvarai per reformą buvo nusavinti ir išdalyti, reformą, jos sumanytojus ir vykdytojus keikė kaip įmandydami, nieko keista. Algimantas Kasparavičius rašo, kad radikalią žemės reformą „*sunkiai*

♦♦♦♦

392 A. Abramaitis, Priešo įvaizdžio įsitvirtinimas: Lenkijos suvokimas Lietuvoje 1919–1920 metais, *Istorija*, 2002, nr. 53, p. 60.

įstengė suprasti bei pateisinti ir kai kurie dvasininkai.“ Ir toliau: „Žinoma, kaip ir kiekvienas platus sociopolitinis projektas, M. Krupavičiaus užmojis turėjo ne tik moralinių trūkumų. Kaip rodo pastarųjų metų istoriniai tyrimai, skubota ir radikali žemės reforma Lietuvai davė ne tik pozityvius ūkio rezultatus, bet iškėlė nemažai naujų socialinių bei politinių problemų.“³⁹³

Kas gi tie „pastarųjų metų istoriniai tyrimai“, parodę, kad „skubota ir radikali žemės reforma“ davė „ne tik pozityvius ūkio rezultatus“? Pasirodo, Dalios Čičinienės 1998 m. publikuotas straipsnis „Tarp nacionalinio identiteto ir demokratijos: Krikščionių demokratų santykiai su tautininkais 1918–1920 metais“³⁹⁴. Kaip „pastarųjų metų istoriniams tyrimams“, mažoka... Dėl „moralinių trūkumų“ neverta kvaršinti galvos. Socialinės neteisybės ir socialinio teisingumo tema plati, mokslinės analizės tradicija sena, gili ir plati. Nekalbant apie didžiosios prancūzų, anglų, rusų literatūros tradiciją. O kokios tos „socialinės bei politinės problemos“, kurias iškėlusį reforma?

Reformos nuopelnas, dėl kurio neabejoja A. Kasparavičius, tas, kad ji „sukūrė sąlygas Lietuvoje sparčiai formuotis vidurinei klasei – agrarinei buržuazijai ir paklojo socioekonominius pamatus tautinei Lietuvos valstybei.“³⁹⁵ Tačiau su reforma susiję „socioekonominiai pokyčiai“ neliko nepastebėti užsienyje. „Už Lietuvos lenkų dvarininkų įtakos sociopolitinį siaurinimą Lenkijos spauda Lietuvą ne kartą smerkė viešai, o patys dvarininkai skundėsi Tautų Sąjungai.“ Buvę nesusipratimų ir su Vokietija bei Vatikanu³⁹⁶.

♦♦♦♦

393 A. Kasparavičius, Kunigas Mykolas Krupavičius tarpukario Lietuvos politiniame diskurse, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius: LKMA, 2005, t. 27 (Toliau: A. Kasparavičius, Kunigas Mykolas Krupavičius tarpukario Lietuvos politiniame diskurse), p. 443.

394 Nuoroda į: D. Čičinienė, Tarp nacionalinio identiteto ir demokratijos: Krikščionių demokratų santykiai su tautininkais 1918–1920 metais, *Darbai ir dienos*, Kaunas: VDU leidykla, 1998, t. 7(16), p. 104.

395 A. Kasparavičius, Kunigas Mykolas Krupavičius tarpukario Lietuvos politiniame diskurse, p. 444.

396 Ten pat.

Taigi, kas konkrečiai rodo, kad reforma „*skubota*“, ir kokie „*negatyvūs*“ jos padariniai. Bandysime formuluoti glaustai, aiškiai ir paprastai. Pasak A. Kasparavičiaus, viskas kaip ir paprasta:

1. Žemės reforma nepatenkinti dvarininkai lenkai skundėsi, dejavo ir keikėsi visur, kur galėjo;³⁹⁷
2. Užjausdama dėl žemės reformos nukentėjusius dvarininkus lenkus, kenčiančiųjų užtarėja Lenkija tarptautinėms organizacijoms skundė Lietuvą, o Lenkijos spauda vieningai siuntė prakeiksmus „tokiai“ Lietuvai, „tokiems“ lietuviams ir „tokiai“ reformai;³⁹⁸
3. Dėl žemės reformos metu nusavintų vieno kito vokiečio dvarų žemės dalies nebuvo patenkinta „net“ (!) Vokietija;
4. Vatikanas niekaip negalėjo suprasti lietuvių katalikų nusistatymo pasikėsinti į privačią nuosavybę ir skriausti *Brolius Kristuje*;
5. Rusų ir baltarusių kolonistus, kuriuos žemės reforma paliko be ūkių, užtarė ryžtingiausia visų kenčiančiųjų gynėja komunistinė Rusija³⁹⁹.

Atseit 1925 m. pavasarį Vatikano Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorius Frančeskas Borgondžinis Duka (Francesco Borgongini Duca; 1884–1954) Lietuvos atstovui Vatikane Jonui Macevičiui

♦♦♦♦

397 Lenkų dvarininkų skundus galima mėginti interpretuoti kaip nepasitenkinimą, kuris trukdė jiems integruotis į „naująją“ Lietuvą. Atseit, tai ir yra reformos „minusas“. Nors čia svarbu vien tų dvarininkų nepasitenkinimas, kuris ir fiksuojamas, tokia interpretacija nevykusi. Viena, kas svarbiau, tūkstančio stambiųjų žemės savininkų nepasitenkinimas, ar nepasitenkinimas dešimčių tūkstančių bežemių ir mažžemių, kurių krauju „naujoji“ Lietuva buvo sukurta ir apginta? Istoriografijoje tas klausimas seniai ir, atrodytų, nuodugniai aptartas. Antra, dvarininkų nepasitenkinimo priežastis gerokai žemiškesnė. „*Trzeba zupelnie schłopieć*“, o nesinori...

398 Galima, labai norint, interpretuoti, esą žemės reforma kludžiusi santykiams su Lenkija normalizuoti, ir tai dar vienas reformos „minusas“. Tai nenauja ir istoriografijoje neblogai aptarta. Bet ir vėl... Toliau tekste prie to dar bus grįžta, dabar nebent galima priminti, kad Lenkijos atstovai lietuviams yra siūlę „*glaudesnius*“ ryšius, ir pridūrę, kad reforma tiems „*glaudesniems*“ ryšiams ne problema.

399 Suprantama, kiekvienam aišku, kad tai „galimo“ spaudimo svėrtų paieška. Čia svarbu ne tai, kad Rusija ieškojo galimų priekabių, o kad tai interpretuojama kaip dar vienas reformos „minusas“.

(matyt, korektūros klaida; tikriausiai kalbama apie laikinąjį reikalų patikėtinį (1924–1926) Juozą Macevičių) pareiškė, kad „Lietuvos Vyriausybės vykdoma žemės reforma Šventajam Sostui yra nepriimtina ir kol šiuo reikalu nebus rastas kompromisas, konkordatas tarp Lietuvos ir Vatikano iš esmės esąs neįmanomas.“ O „siekiant pradėti rimtas derybas dėl konkordato“, būtinas kompromisas. „Kaip matyti iš išlikusių dokumentų, labiausiai Vatikano netenkino tai, jog Lietuvos Vyriausybė buvo užsimojusi ne tik sekularizuoti dalį bažnytinių žemių, bet netgi tvirtai negarantavo naujai kuriamų parapijų aprūpinimo žemės valdomis.“⁴⁰⁰

O štai 1922 m. vasarą Maskvos pasiuntinys Lietuvoje Jakovas Davtianas (1888–1938) gavęs užduotį išsiaiškinti:

1. Kiek Lietuvos valdžios veiksmai rusų kolonistų atžvilgiu prieštarauja žemės reformos įstatymui (o kad prieštarauja, Kremliuje jau buvo aišku!);
2. Ar nesama kokio prieštaravimo tarp žemės reformos įstatymo ir taikos sutarties su Rusija;
3. Ar įmanoma įsikišti ginant rusų kolonistų interesus;
4. Kas apskritai darytina rusų kolonistų klausimu⁴⁰¹.

Ir ką gi. Pasiuntinys Davtianas atsakęs, esą „dėl Lietuvos konflikto su Lenkija Rusija turi galimybių įsikišti į Lietuvos vidaus reikalus ir daryti Vyriausybei spaudimą, kad žemės reformos metu rusų kolonistų socialiniai–turtiniai interesai nenukentėtų.“⁴⁰² Dar daugiau. Rusai kartais buvę pasiryžę griebtis drastiškų veiksmų. 1925 m. pradžioje Rusijos atstovas Lietuvoje Ivanas Lorencas (1890–1941) siūlęs „pasidomėti“ Pavolgyje

♦♦♦♦

400 A. Kasparavičius, Kunigas Mykolas Krupavičius tarpukario Lietuvos politiniame diskurse, p. 444.

401 Ten pat, p. 445.

402 Ten pat, p. 445–446.

atsidūrusių lietuvių reikalais ir Lietuvos valdžiai pagrasinti juos iškeldinti, jei rusai kolonistai dėl žemės reformos nukentėtų⁴⁰³.

Tiesa, rašo A. Kasparavičius, Kremlius dėl žemės reformos Lietuvai, vis dėlto, nieko nedaręs, nes „radikalią žemės reformą Lietuvoje pirmiausia“ vertinęs „ne kaip Lietuvos Vyriausybės antirusiškumo, bet labiau kaip antilenkiškumo išraišką, kuri iš principo“ atitikusi Rusijos geopolitinį interesą mažinti Lenkijos įtaką Rytų Pabaltijyje⁴⁰⁴.

Taigi rusams komunistams kaip ir „iškritus“, lieka tik keturi negatyvūs žemės reformos padariniai: 1) nepatenkinti dvarininkai, 2) nepatenkinta Lenkija, 3) nepatenkintas Vatikanas, 4) nepatenkinta Vokietija. Jei jau taip, viską verta aptarti išsamiau.

Dėl Vokietijos. Kad Vokietija nepraleido progos vienaip ar kitaip spausti Lietuvą, akivaizdu. Tik ar žemės reforma šiuo aspektu nors kiek svarbi? Vokiečiai skundėsi ir dejavo dėl latvių, estų, lenkų veiksmų (turima galvoje tik vokiečių dvarininkų padėtis šiose valstybėse). Lietuva šiame fone atrodė visai „neradikali“. Kalbant apskritai, Lietuvos valdžia užsienio valstybių, ne tik Vokietijos, pastabų visiškai „negirdėti“ negalėjo. Pasak K. Buchovskio, Lietuvos valdžia iš pradžių nuogaštavusi dėl tarptautinio spaudimo, kuris galėjęs kilti a) dėl lenkų propagandos, b) dvarininkų asmeninių ryšių visoje Europoje, c) jaunos valstybės izoliacijos. Autorius net cituoja Stasį Elsbergą, kuris savo laiku taip pat rašė, kad „pradinis reformos greitis priklausė nuo dažno Prancūzijos pasiuntinybės kišimosi: pasiuntinybė prašė dvarų savininkams ir gausiems jų globotiniams ypatingų teisių.“ Ir 1924 m. „paaštrėjusią antilenkišką ir antidvarininkišką retoriką sąlygojo reformos eiga.“⁴⁰⁵ Bet ir pernelyg sureikšminti užsienio poveikio neverta.

♦♦♦♦

403 Ten pat, p. 446.

404 Ten pat.

405 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai, p. 70; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 131. Nuorodos į: S. Elsbergas, Lietuvos žemės reforma: diplominis darbas, rašytas pas prof. Václavą Biržišką 1933 m., Kaunas: VDU, 1935,

Tas pat ir Vatikano atžvilgiu. Kad Vatikanas būtų tiesiog įsiutęs dėl nekrikščioniško elgesio su stambiais žemvaldžiais, lyg ir negalima sakyti. Viena vertus, net autoriui aišku, kad žemės reformos atžvilgiu Vatikano priekaištai susiję ne su pačiu žemės reformos faktu ar jos esme, o tik su bažnytinių žemių (2 194 ha⁴⁰⁶) nusavinimu ir valdžios įsipareigojimu aprūpinti kelių ar keliolikos ha žemės sklypais naujas klebonijas⁴⁰⁷. Antra, pats A. Kasparavičius rašo: „1921 m. gruodžio 12 d. Vatikanas Lietuvai paskyrė atskirą pasiuntinį – įgaliotąjį vizitatorių jėzuitą Antonio Zecchini. <...> Šis Vatikano poelgis ženkliai sustiprino Lietuvos tarptautines pozicijas ir iš esmės reiškė, kad Lietuvos valstybė pripažįstama *de facto*. Dar po metų, 1922 m. lapkričio 10 d., Šventasis Sostas Lietuvos Respubliką pripažino ir *de jure*. Šis sprendimas rodė, kad Vatikanas apie Lietuvos–Lenkijos santykius turi objektyvų vaizdą, adekvačiai susiklosčiusiai situacijai suvokia lietuvių tautinius–valstybinius siekius ir veda išmintingą bei pragmatišką bažnytinę diplomatiją. Pažymėtina, kad Šventasis Sostas Lietuvos Respubliką *de jure* pripažino keletu savaičių anksčiau, nei tai padarė Europos didžiosios valstybės – Anglija, Prancūzija, Italija. Taigi Vatikano diplomatija tuo klausimu gali būti traktuojama ir kaip savotiškas pavyzdys įtakingiausioms pasaulietinėms valstybėms.“⁴⁰⁸

Taigi, kas negatyvaus žemės reformoje, jei Vatikanas apie Lietuvos ir Lenkijos santykius buvo susidaręs objektyvų vaizdą ir laikėsi pragmatikai? Juk kalbama apie įvykius jau priėmus žemės reformos įstatymą.

---

p. 25; P. Łossowski, *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918–1934)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1972, s. 65.

406 Paimta į Valstybinį žemės fondą. Žr.: G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.*, p. 128. Bažnyčių ir vienuolynų žemės plotas Lietuvoje itin menkas, kaip ir su jomis susijusios „problemos“.

407 Žr.: 400-tą nuorodą.

408 A. Kasparavičius, Lietuvos ir Vatikano santykiai, arba Šventojo Sosto reikšmė tarpukario Lietuvos užsienio politikai, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius: LKMA, 2003, t. 23 (Toliau: A. Kasparavičius, Lietuvos ir Vatikano santykiai), p. 295, 303.

Taip, Konkordatas užtruko. Bet užtruko dėl Vilniaus problemos⁴⁰⁹, dėl Lietuvos vidaus politikos (ne žemės ūkio!) peripetijų⁴¹⁰, dėl lietuvių suerzinusių konkordato su Lenkija (1925 m.) kai kurių punktų⁴¹¹. Nieko nekeičia ir ta aplinkybė, kad „*lietuvių diplomatija bei valdžia labai greitai pajuto konfrontacijos su Šventuoju Sostu skoni*“ paašškėjus, kad Lietuvos ir Vatikano galimybės propagandiniame kare nelygios⁴¹². Kad būtų žemės reforma trukdžiusi, nerašo ir A. Kasparavičius⁴¹³. Straipsnyje net pagirtas Mykolas Krupavičius, „*profesionaliai parengęs bei ryžtingai vykđęs*“ Žemės reformą⁴¹⁴. Jei jau „*profesionaliai parengta*“, tai gal ir ne tokia jau skubota?..

Ir dėl lenkų bei Lenkijos protestų ne viskas taip tiesmuka. Kai arba kol Lenkijos valdžia mėgindavo „gražiuoju“ užsispyrėlius lietuvius perkalbėti, žemės reforma tarsi ir nekliūdavo. Galima priminti, kad 1919 m. balandžio 22 d. lenkų civilinės administracijos Vilniuje vadovas Ježis Osmolovskis (Jerzy Osmołowski, Jerzy Marcin Osmołowski; 1872–1952) pasikvietęs Mykolą Biržišką kalbėjo ne tik apie Lenkijos ir Lietuvos sąjungos būtinybę, bet ir apie radikalią žemės reformą, kuriai Lenkijos vadovybė neprieštaraujanti.⁴¹⁵ Vadinasi, svarbu ne žemės reforma, ir net ne tos reformos tikras ar menamas radikalumas, o Lenkijos ir Lietuvos konflikto peripetijos. Ne žemės reforma, ir po jos ar dėl jos konfliktas, kaip kartais kai kam išeina, o iš pradžių konfliktas ir tik po to konfliktuojančiųjų pusių kaltinimai viena kitos adresu.

Antra vertus, argi pačioje Lenkijoje agrarinė reforma nevykdyta? Imkime Vilniją. Ir prieš Pirmąjį pasaulinį karą, ir vėliau Vilniaus kraštas

♦♦♦♦

409 A. Kasparavičius, Lietuvos ir Vatikano santykiai, p. 304–308, 332.

410 Ten pat, p. 335–336.

411 Ten pat, p. 312–323.

412 Ten pat, p. 323.

413 Ten pat, p. 295–379.

414 Ten pat, p. 299.

415 *Lietuvos istorija. X tomas I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*, Vilnius: Baltos lankos, 2013, p. 175.

buvo tipiškas ekstensyvaus žemės ūkio regionas. Per karą krašto ūkis apskritai ir žemės ūkis konkrečiai buvo dezorganizuotas. Dėl to, nors ne tik dėl to, jau 1920 m. lapkričio 17 d. generolas Lucjanas Želigovskis pasiskelbė dekretą, kuriame paaiškino būsimos žemės reformos įgyvendinimo principus. Vėlesniu 1920 m. gruodžio 11 d. generolo Želigovskio pasiskelbtu dekretu dvarininkams buvo paliekama po 360 dešimtinių (nuo 1924 m. pagal Lenkijos seimo įstatymą – po 300 dešimtinių). Nusavinta žemė ir konfiskuoti dvarai bei likę be savininkų ūkiai buvo parceliuojami 35 ha sklypais. Už žemę dvarininkams turėjo būti atlyginama iš valstybės išdo rinkos kaina. Pirmiausia žemės sklypus turėjo teisę nemokamai gauti Lenkijos kariuomenės kariai. Valstiečiams žemės sklypai buvo pardudami.⁴¹⁶ 1921 m. balandžio 6 d. dar viename Želigovskio dekrete išdėstyti Žemės ūkio ir miškų departamento direktoriaus S. Ludkievičiaus potvarkiai reformos klausimu⁴¹⁷.

Žemės ūkio reforma, pasak Beatos Nanevič, siekta „iš esmės pertvarkyti „*Vidurio Lietuvos*“ agrarinę struktūrą ir padalyti žemės sklypus pirmiausia bežemiams, mažažemiams bei ūkininkams – kariam⁴¹⁸. Reforma „*Vidurio Lietuvoje*“ nelietė miškų, kurie turėjo likti valstybės arba ankstesnių asmenų rankose. Reformos tikslas ir čia (kaip Lenkijoje, Lietuvoje ir visose kitose Rytų Europos valstybėse) deklaruotas kaip didesnio skaičiaus mažesnių ar kiek didesnių žemės ūkių formavimas. Žemės plotas, reikalingas reformai vykdyti, kaup-tas Centrinės žemės valdybos žinioje. Į Žemės valdybos fondą perėjo „*laisvi valstybinės žemės plotai, žemė, perėjusi valstybei iš buvusių*

♦♦♦♦

416 M. E. Tarvydienė, *Žemėtvarkos pagrindai*. Mokomoji knyga, Kaunas: Akademija, 2007, p. 85.

417 B. Nanevič, *Imitavusi valstybę: „Vidurio Lietuvos“ (1920–1922) vidaus politika, Darbai ir dienos*, 2004, t. 40 (Grumtynės dėl Vilniaus krašto 1919–1923 metais: Lietuvių ir lenkų istorikų svarstymai) (Toliau: B. Nanevič, *Imitavusi valstybę: „Vidurio Lietuvos“ (1920–1922) vidaus politika*), p. 179.

418 Ten pat, p. 179. Nuoroda į: Zi. L. Bobicki, *Reforma rolna, Ziemia Wileńska*, 1920, Lapkr. 7, nr. 26, s. 4.

Rusijos imperijos įstaigų, bažnyčių, vienuolynų žemės plotai, taip pat Žemės valdybos privačiai įsigyjama žemė.“ Reformos uždavinys taip pat buvo „sujungti rėžių sistemai priklausančius ūkius.“⁴¹⁹ Nanevič rašo, kad Žemės ūkio departamentas pinigų reformai vykdyti gavęs tik 1921 m. rudenį, be to, nepakankamai. Dėl to „valstybinė parceliacija“ nebuvo didelė.

Nieko esmingai negali pakeisti net tas faktas, kad žemė „Vidurio Lietuvoje“ buvo dalijama „nelabai efektyviai“. Net kariams, kurių atžvilgiu atitinkamas nutarimas priimtas tik 1921 m. vasarą. Buvusiems Lenkijos kariuomenės kariams tuomet „padalyta 80 sklypų, iš kurių 8 teko karininkams, o 72 – kareiviams.“ Šie naujakuriai dažniausiai savo inventoriaus neturėjo, lėšos jam įsigyti turėjo būti skirtos iš „Vidurio Lietuvos“ biudžeto. „Šiam tikslui buvo įkurtas specialus Žemės fondas, kurio kapitalą sudarė mokesčiai, gaunami skirstant privačius sklypus, taip pat vykdant sklypų pirkimo – pardavimo operacijas. Tokiu būdu iki 1921 m. lapkričio fondas turėjo 2,5 mln. lenkiškų markių, o metų pabaigoje – jau 10 mln. markių.“

„Vidurio Lietuvos“ politinės ir visuomeninės organizacijos į žemės ūkio reformos vykdymo metodus ir tempą žvelgė ne itin palankiai (kaip rašo B. Nanevič, „gana nepalankiai“). 1921 m. rugsėjį „Gazeta Krajowa“ rašė, kad tokia Vilnijos visuomenės pozicija reformos atžvilgiu sąlygota „arba nesuprantant būtinumo pertvarkyti agrarinę sistemą, arba dėl organizacinių trūkumų.“ Tuo tarpu pasiturinčios socialinės grupės buvo nepatenkintos lėtais reformos įgyvendinimo tempais, stambesni žemės savininkai norėjo sulaukyti reformos eigą tiek, kiek tai buvo įmanoma.“ Dėl to reforma neturėjusi pasisiekimo ir buvusi sustabdyta „pirmoje realizacijos fazėje.“⁴²⁰

♦♦♦♦

419 B. Nanevič, Imitavusi valstybę: „Vidurio Lietuvos“ (1920–1922) vidaus politika, p. 179.

420 Ten pat, p. 179–180.

Kalbamu aspektu svarbu ne tai, kas konkrečiai vyko arba nevyko „Vidurio Lietuvoje“, svarbu, kad žemės reformos aktualumas buvo aiškus ir Pietryčių Lietuvoje, ji pradėta ir krašte, kuriame valdžia lenkų rankose, o stambūs žemvaldžiai taip pat lenkai.

Tiek dėl Lenkijos protestų. Suprantama, reforma lieka nepatenkinti vietos dvarininkai. Kad jie nepatenkinti, ar bent kad absoliuti dauguma nepatenkinti, abejonių nėra. Kad jie skundėsi ir protestavo, taip pat. Bet skundėsi jie ir pačioje Lenkijoje, skundėsi ir „Vidurio Lietuvoje“. Tuos skundus vertinti kaip „*negatyvų žemės reformos aspektą*“ nerimta⁴²¹.

Kartais, tiesa, kalbama, kad Lietuvos vidaus (žemės reforma) ir užsienio (Vilniaus klausimas ir flirtas su bolševikais) politikos klaidos pastūmėjusios Lenkiją agresyvesniems veiksams. Gana įdomi Želigovskio, kaip mėgstama sakyti Lenkijoje, „akcijos“ interpretacija „Lietuvos istorijos“ X tome, kuriame rašoma: „*Nėra reikalo ginčyti, kad Lenkija turėjo motyvų atimti Vilnių iš Lietuvos. Visų pirma tai buvo Lietuvos veiksmai, nederantys su neutralumo pozicija vykstant Lenkijos ir Sovietų Rusijos karui, – kaip žinome, Lietuva dreifavo bendradarbiavimo su sovietais kryptimi. Be to, turėjo įtakos ir Kauno politika lenkų bendruomenės atžvilgiu, ypač užimtame Vilniaus krašte. Šiaip ar taip, Lenkijoje nuo 1920 m. rugėsėjo stiprėjo nusiteikimas Lietuvą traktuoti kaip Sovietų Rusijos sąjungininkę, tik dėl to ir gavusių Vilnių. Aišku, tokia traktuotė buvo patogi lenkiškam imperializmui pridengti ir pateisinti.*“⁴²²

Kas yra „motyvai“, kuriuos „turėjo“ Lenkija Vilnijai užimti? Jei pretekstas, tai, be abejo. Tačiau pretekstas arba dingstis yra dalykas, kurį iškelia (sugalvoja, deklaruoja) bet kuri ginčo pusė bet kuriame ginče. Toks

♦ ♦ ♦ ♦
421 Politikos istorijos specialistai, mėgstantys sureikšminti bet kokį diplomatinį dokumentą, gali sakyti, kad tai dalykas, svarbus Lietuvos įvaizdžiui užsienyje etc. Na, suprantama. Bet laikyti tai „minusu“ žemės reformos, kuri sprendė valstybei gyvinius socialinius, ūkinius, politinius klausimus, galima sakyti, valstybės išlikimo klausimus, jau pernelyg... Kažkas panašaus į kvėpavimo „minusus“, juk deguonies dėka organizmas gali gyventi, bet kartu jis artina senėjimą ir mirtį.

422 *Lietuvos istorija. X tomas I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*, Vilnius: Baltos lankos, 2013, p. 295.

jau politikų ir diplomatų darbas. Nebūtų „Lietuvos veiksmų bendradarbiaujant su bolševikais“ ir „netinkamos“ vidaus politikos lenkų atžvilgiu, būtų iškelti kiti Vilnių sau (t. y. Lenkijai) prisiskiriant. Nebūtų Lietuva susitarusi su Raudonąja armija ir atsidūrusi Vilniuje, būtų lenkų armija paprasčiausiai „atsiėmusi“ Vilnių ir baigtas kriukis. Varšuvos politikai būtų paaiškinę, kad atsiėmė savo teritoriją, kad vadovaujasi tautinio apsisprendimo teise, kad „neutrali Lietuva“ savo neveiklumu faktiškai tik „padėjusi“ rusams bolševikams ir visai nesirūpinusi Vilnijos gyventojų gynyba... Ar dar ką nors būtų sugalvoję. Negi tokio pobūdžio išmonės kam nors kada nors yra pritrūkę?..

Būtų blogiau, jei naujausios „Lietuvos istorijos“ tomo autoriai „motyvus“ būtų supratę kaip Lenkijos apsisprendimo aneksuoti Vilniaus kraštą priežastį arba ne tiek svarbią paskatą. O vienas kitas niuansas tarsi leidžia juos įtartai būtent tuo. Panašios diskusijos, suprantama, ne šio darbo tema, bet konflikto dėl Vilniaus esmė ir lenkams, ir lietuviams akivaizdžiai ne 1920 m. Lietuvos mėginimas pasinaudoti bolševikais, o šių – Lietuva. Ir ne žemės klausimo sprendimas Lietuvoje.

Kalbant apie lietuvių ir lenkų konfliktą ir apibūdinant Pilsudskį, „Lietuvos istorijos“ X tome rašoma: „galima spręsti, kad lietuvius jis laikė kalbine bendruomene, neturinčia civilizacinės perspektyvos, o tą perspektyvą, jo nuomone, galėjo suteikti pirmiausia lenkų kalba ir kultūra. Tad <...> siūlomi valstybingumo modeliai lietuviams <...> [-] lenkų valdomas federacinis junginys, apimantis teritoriją, turinčią Lietuvos vardą, <...> reiškę netgi mažiau nei galima buvo tikėtis iš Sovietų Rusijos.“⁴²³ Kaip sakoma, nėra ko pridėti... Pasakyta tiksliai ir aiškiai. Žemės reforma, kiek ta ar kita jos nuostata bebūtų susijusi su gyvenamojo momento politinėmis aktualijomis, nieko esminga nelėmė nei lietuvių ir lenkų santykių istorijoje, nei, tuo labiau, menamame „Pietryčių“ ir „Kauno“ Lietuvos susikirtime.

♦♦♦♦

423 Lietuvos istorija. X tomas I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.), Vilnius: Baltos lankos, 2013, p. 300.

Tai visiškai nereiškia nei to, kad tautinis žemės reformos aspektas visiškai nesvarbus, nei to, kad abiejų konfliktuojančių pusių jis nebuvo išnaudojamas saviems interesams. K. Buchovskis, kalbėdamas apie lietuvių ir lenkų santykius tarpukariu, taip pat rašo, kad viena svarbiausių problemų kuriant naująją Lietuvos valstybę, buvęs žemės reformos klausimas. Visos partijos Lietuvoje siūliusios daugiau mažiau radikalius žemės reformos projektus. Tai buvęs pagrindinis valstiečių masių lūkestis, o lenkų partijų pagrindinis rūpestis – ginti dvarininkų žemėvaldą⁴²⁴. Jau 1919 m. buvę aišku, kad daugiausia žemės plotų sukaupta lenkų dvarininkų rankose, ir tas faktas imtas visaip pabrėžti propagandoje. Vietos „ponai“ pavadinti nepriklausomybės priešais, visais įmanomais būdais remiantys priešišką Lenkijos kariuomenę tam, kad užkirstų kelią „teisinaigai“ žemės reformai⁴²⁵.

Tačiau aptardamas vėlesnę raidą, Buchovskis pripažįsta, kad XX a. IV dešimtmečio viduryje, kai Varšuvoje vis dažniau mąstyta apie galimybę priversti Lietuvą užmegzti diplomatinius santykius, net Lenkijos valdantieji ėmė pagarbiai vertinti Lietuvos pasiekimus. Net siūlyta daugiau investuoti Vilniaus krašte, kurio ūkinis atsilikimas, lyginant su „*Kauno Lietuvos*“ pasiekimais, vis labiau kritęs į akį⁴²⁶.

O su kuo tuos „*Lietuvos laimėjimus*“ galima sieti? Starto pozicija neabejotinai geresnė Lenkijoje. Pirmasis pasaulinis karas, suprantama, nualino abi šalis. Lietuvą, ko gero, net daugiau. Lenkijoje akivaizdžiai stipresnis pramonės potencialas. Žemės ūkio lygis panašus. Galimybės pritraukti užsienio investicijų Lenkijoje didesnės. Vietos kapitalo Lenkijoje daugiau. Vadinamasis „intelektinis“ potencialas Lenkijoje nepalyginamai didesnis. Žydus ir vienoje, ir kitoje šalyje rėmė ta pati diaspora...

****

424 K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 85.

425 K. Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai*, Vilnius: Baltos lankos, 2012 (Toliau: K. Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai*), p. 158.

426 Ten pat, p. 366.

Taigi ūkiui gaivinti ir plėtoti lėšų Lietuva galėjo gauti tik iš žemės ir miškų ūkio. O vienintelis esminis skirtumas tarp dviejų šalių šioje sferoje – žemės reformos radikalumas. Lietuvoje stambioji žemėvalda iš esmės likviduota, Lenkijoje tik apribota. Tad apie kokius „neigiamus“ žemės reformos aspektus ūkio ir socialinėje sferoje kalba jos kritikai, matyt, neaišku ir patiems „kritikams“. Ūkio ir socialinės pažangos rodikliai šiaip ar taip vienareikšmiai... Apie kažkokius stebuklingus „*chamų valdžios*“ sugebėjimus organizuoti ūkinį gyvenimą kalbėti neverta. 1919 m. dvarininkas Eugenijus Romeris (Eugeniusz Romer) dienoraštyje buvo užrašęs: „*Lietuviams reikia turėti poną, užsimojusį rimbū*“, o vienoje lenkiškų karikatūrų būdingas tam laikui užrašas: „*Kuo lietuviai skiriasi nuo kiaulės? Niekuo!*“⁴²⁷ Ne viskas Lietuvoje, suprantama, gerai sekėsi. Norai beveik visuomet didesni už galimybes. O ir laisvo gyvenimo laikas buvo pernelg trumpas „ūkiniam stebuklui“ pademonstruoti. Tačiau net Lenkijoje ilgainiui suprasta, kad iš Lietuvos galima kai ko pasimokyti.

Šiuo atžvilgiu būtina aptarti dar vieną dalyką. Lietuvoje tarpukariu kartu su stambiųjų žemės valdų dalijimu vyko ir kaimų skirstymas vienkiemiais. Kartais šie abu procesai vadinami žemės reformos bendrąja tos sąvokos prasme dalimis arba aspektais, kartais labiau skiriami. Kaip bebūtų, niekas neabejoja, kad Pirmosios Respublikos metais dvarų dalijimas ir kaimų skirstymas buvo glaudžiai susiję. Ne vienam dar anuomet atrodė, kad vienkiemių sistemos plėtra ekonomiškai net svarbesnė už žemės reformą siaurąja to žodžio prasme, t. y. stambiųjų žemės valdų išdalijimą bežemiams ir mažžemiams. Taip manančių netrūksta ir XXI amžiaus pradžioje. Atseit, Lietuvos žemės ūkio pažanga aiškintina ne smulkiosios žemėvaldos įsigalėjimu, o vienkiemių plėtra. Arba ne tiek smulkiosios žemėvaldos įsigalėjimu, kiek kaimų skirstymu vienkiemiais.

Lietuvoje vienkiemių sistema dažnokai išvis laikoma geriausia iš įmanomų, pamirštant, kad viskas priklauso nuo konkrečių aplinkybių. Net Lietuvoje. Iš pradžių, kai dar miškai deginti, gyventa vienkiemiais (nors

♦♦♦♦

427 Ten pat, p. 399.

jie ir ne tokie, kokie įprasti dabar). Vėliau, per Valakų reformą, imta gyventi kaimais. Savo laiku tai buvo patogu ir ūkiškai pagrįsta bei efektyvu. XX amžiaus I pusėje lietuviai žemdirbiai išsiskirstė vienkiemiais. Todėl, kad XX a. tai tapo ir ekonomiškai pagrįsta, ir efektyvu.

Dėl to, kad išsiskirstymas vienkiemiais prisidėjo prie žemės ūkio pažangos Lietuvoje, niekas neabejoja. Diskutuoti verta dėl akcentų. Štai Zenonas Norkus straipsnyje „Agrarinių reformų Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos respublikose lyginamoji istorinė sociologinė analizė“ taip pat rašo apie Lietuvos žemės ūkio pažangą tarpukariu. Tradiciškai konstatuoja, kad žemės reforma Lietuvoje buvusi dvilypė (dvarų dalijimas ir vienkiemių sistemos plėtra). Net pabrėžia, kad Estijoje ir Latvijoje žemės reforma išsisėmusi „dvarų parceliacija“, nes jose, skirtingai nuo Lietuvos, ūkininkai ir iki reformos gyvenę vienkiemiuose⁴²⁸.

Sekdamas lenkų istoriku ir ekonomistu Voiciechu Roškovskiu (Wojciech Roszkowski; g. 1947 m.)⁴²⁹ (pusiau atpasakodamas, pusiau aiškiai su Roškovskiu sutikdamas), Z. Norkus kalba apie tai, kad apskritai žemės reformos Pietryčių Europoje ekonomiškai nebuvusios naudingos, o „reformos priešininkų ir kritikų perspėjimai ir nuogaštavimai“ pasitvirtinę. Atseit:

1. „žemės ūkio gamyba iškart po reformos nepaisant tuo metu (iki 1929–1933 m. krizės pradžios) palankios konjunktūros smuko“;
2. „palyginus su prieškario metais, pagrindinių žemės ūkio kultūrų derlingumas arba kiti produktyvumo bei ekonominiai rodikliai (visų pirma, darbo našumas) buvo žemesni (bent jau pirmuoju po-reforminiu dešimtmečiu)“;

♦♦♦♦

428 Z. Norkus, Agrarinių reformų Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos respublikose lyginamoji istorinė sociologinė analizė, *Sociologija: Mintis ir veiksmas*, 2012, t. 1(30) (Toliau: Z. Norkus, Agrarinių reformų... lyginamoji istorinė sociologinė analizė), p. 21.

429 W. Roszkowski, *Land Reforms in East Central Europe after World War One*, Warsaw: PAN, 1995, 255 p.

3. „žemės ūkio produkcija augo ne greičiau ar netgi lėčiau už gyventojų skaičių“;
4. „sumažėjo žemės ūkio prekinės produkcijos apimtis“.⁴³⁰

Pasak Z. Norkaus, kuris atkartoja Roškovskį, nedaugelis išimčių buvusios Vakarų Lenkija, Čekija, Moravija, Slovėnija ir trys Rytų Pabaltijo šalys. Jose reforma nenusmukdžiusi žemės ūkio gamybos net „*pirmiaisiais reforminiais metais*“. Baigiantis XX a. IV dešimtmėčiui žemės ūkio „*rodikliai ženkliai pranoko prieškarinius, gamyba skaičiuojant vienam gyventojui augo, kartu didėjant prekinės produkcijos apimtims*“.⁴³¹

Toliau Z. Norkus samprotauja taip. Roškovskis manęs, kad Rytų Pabaltijyje nesusidurta su agrariniu gyventojų pertekliumi, gimstamas buvęs mažas, todėl net toks „*negeras*“ dalykas kaip žemės reforma, nepadariusi pastebimos ūkinės žalos. Norkui tai atrodo pakankama, kai kalbama apie Estiją ir Latviją, tačiau Lietuvos atžvilgiu jis manęs kitaip. „*Teigsiau, – rašo Z. Norkus, – kad žemės ūkio pažangą tarpukario Lietuvoje lėmė ne dvarų parceliacija ir jos sąlygotas žemėvaldos susmulkėjimas. Naujakuriai ir buvę mažžemiai kūrė smulkius ūkius, kurių produkcija buvo skirta daugiausiai asmeniniam vartojimui. Be to, jie kūrėsi nelabai sėkmingai. <...> Taigi, ne buvę kumečiai ir mažžemiai pakėlė tarpukario Lietuvos žemės ūkį ir visą ekonomiką.*“ Ir toliau: „*didžiausią reikšmę žemės ūkio gamybos pakilimui turėjo gatvinių kaimų ir režinės žemėvaldos išskirstymas vienkiemiais*“.⁴³²

Šiais dalykais, suprantama, verta išsamiai diskutuoti, ir tokiai diskusijai kelių knygos puslapių niekaip nepakaks. Bet vis dėlto. Dėl žemės ūkio pažangos, tai apie ją sprendžiama pirmiausia pagal produkcijos ir darbo našumo bei efektyvumo rodiklius. Visi kiti samprotavimai, įskaitant gimstamumą ir darbo jėgos perteklių, tėra arba smulkmenos, arba

****
430 Z. Norkus, Agrarinių reformų... lyginamoji istorinė sociologinė analizė, p. 23.

431 Ten pat.

432 Ten pat, p. 24–25.

savotiška „*dūmų uždanga*“ dalyko esmei karštesnėje diskusijoje pridengti. Na, jei „nemalonu“ pripažinti, kad kas nors teigiamo pasiekta žemės reformos dėka (arba nepasiekta, nes neatlikti tie ar kiti ūkinio ar socialinio pobūdžio pertvarkymai), imama ieškoti, kas galėtų atsilikimą paaiškinti. Tuomet ir išorinės aplinkybės, ir daugelio neesminių aplinkybių smulkmenišką aptarimas etc...

Jei žinoma, kad tarpukariu Lenkijos (ir Vilniaus krašto) mindžikuota vietoje, o Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje žengta pirmyn, pravartu kelti klausimą, kas šių visų valstybių ūkius skyrė? Regis, tik žemės reformos pobūdis... Jei žemės ūkio pažangos variklis tebuvęs išsiskirstymas vienkiemiais, kodėl žemės ūkio produkcija, jos našumas ir intensyvumas augo ne tik Lietuvoje, bet ir Latvijoje bei Estijoje, kuriose apie vienkiemius galvoti neberekėjo?.. O kad Lietuvoje žemės ūkio gamyba, našumas ir efektyvumas augo net greičiau negu pas kaimynus (nors nepakankamai juos pavyti), matyt, galima turėti omenyje ir papildomą impulsą, kurį neabejotinai suteikė „skirstymasis“ vienkiemiais, apie kurį taip karštai rašo Z. Norkus. Neigti pastarojo veiksnio reikšmės niekas nė nemano...

Bet kalbėti vien apie vienkiemius taip pat neverta. Iki 1919 m. Lietuvoje vienkiemiais jau buvo išskirstyta apie 910 tūkst. ha žemės, tad pradėta ne nuo nulio. Žinoma, surinkus statistines žinias apie skirstytinus į vienkiemius kaimus ir išdalytinus dvarus, nustatyta, kad dalijamos dvarų žemės reformos pradžioje buvo 720 tūkst. ha, o skirstytinų į vienkiemius kaimų žemės – 1 632 tūkst. ha, arba apie 56 proc. visos valstiečių žemės⁴³³. Tai labai daug, bet tiesa ir tai, kad sparčiau į vienkiemius skirstyti imta tik 1931–1938 metais, o Lietuvos žemės ūkio plėtra pagreitėjo dar XX a. III dešimtmetį. Be to, skirstymas vienkiemiais kaip tik ir prasidėjo vykdant žemės reformą. Juk nauji ūkiai ir buvo kuriami taip, kad naujieji saviškai įsikurtų ir ūkininkautų atskirame vienkiemyje. Šia prasme žemės reforma siaurąja prasme – dvarų žemės dalijimas – buvo ne tik lydima vienkiemių sistemos plėtros. Tas žemės dalijimas dar buvo ir būtina

♦♦♦♦

433 G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.*, p. 250.

sąlyga vienkiemių sistemai plisti. Dar daugiau, nuo III dešimtmečio vidurio apie žemės ūkio plėtrai itin palankias išorines sąlygas, kurias akcentuoja Z. Norkus, kalbėti jau nebegalima (apie tai užsiminta šios monografijos skyriuje aptariant nominaliuosius ir realiuosius makroekonominčius indeksus). Pagaliau 1928 m. prasidėjo pasaulinė žemės ūkio krizė!..

Z. Norkus pabrėžia, esą Lietuvos naujakuriams sekėsi ne itin gerai, nes iš pradžių jiems trūkė lėšų, inventoriaus, patirties. Esą dėl to akivaizdu, kad Lietuvos žemės ūkį pakėlė ne reformos metu žemės gavę mažžemiai ir bežemiai. Ką gi, minėtų bėdų, be abejo, būta, ir apie jas kalbėta bei diskutuota dar tarpukariu. Z. Norkui sunkus naujakurių startas akivaizdžiai svarbiausias savo tezei apie žemės dalijimo neefektyvumą ir skirstymosi vienkiemiais pozityvumą įrodinėti. Bet ar labai stiprus šis argumentas? Gal skirstantis vienkiemiais būta kitaip? Juk išeidami į vienkiemius, valstiečiai netekdavo anksčiau bendrai naudotų miškų ir ganyklų, turėdavo išlaidų perkeldami senus arba statydami naujus trobesius, įsigydami daugiau inventoriaus. Nors likę kaimuose paprastai gaudavo mažiau žemės, ir tai iš dalies sulygindavo vienų ir kitų padėtį, tačiau nevisiškai: iš pradžių vienkiemyje įsikūrusiam būdavo sunkiau. Be abejo, atskirus ir patogios formos sklypus gavę ūkininkai, galėdami juose tvarkytis kaip tinkami, ilgainiui imdavo ūkininkauti daug intensyviau. Tačiau ne iš karto. Pirmaisiais po išsikėlimo metais daugelis turėdavo nemažai pavargti ir į skolas įlįsti. Tik susitvarkius galima buvo pasijusti geriau negu kaimuose su privalomu senovišku ir nedaug teduodančiu ūkininkavimu. Valdžia, suinteresuota vienkiemių sistema, stengėsi besiskirstančius į vienkiemius valstiečius paremti kreditais, tačiau bent kiek daugiau laisvų lėšų neturėjo⁴³⁴.

Ir negalima sakyti, kad Z. Norkus paprasčiausiai ne į viską atsižvelgė (kai ko tiesiog nežinojo), todėl formulavo nepakankamai argumentuotas išvadas. Greičiau jau tam tikras išankstinis nusistatymas bus sutrukęs išties objektyviai analizuoti tai, kas ir kaip buvo.

♦♦♦♦

434 Apie tai išsamiau: ten pat, p. 248–252.

Kad būtų aiškiau. Autorius žemės reformą visuomet apibūdina tik kaip veiksmą, kuriuo siekta „*anksčiau privilegijuotų tautinių mažumų galios apribojimo ir bolševizmo įtakos slopinimo*“.⁴³⁵ Suprantama, būta ir stimulo „*anksčiau privilegijuotų tautinių mažumų galių apriboti*“ ir suinteresuotumo „*bolševizmo įtaką slopinti*“. Bet, pirmuoju atveju, tarp motyvo (stimulo) ir priežasties yra skirtumas, kuris istoriografijoje visai neblogai aptartas. Autorius, suprantama, gali rinktis, ką pabrėžti ir kam pritarti, bet privalo bent paaiškinti, kodėl. Jei atitinkamo paaiškinimo nėra, vadinasi, kažko nemato arba matyti nenori... Antruoju atveju, taip pat. Bolševizmo grėsmės vengimas natūralus, bet kalbant vien apie komunizmo grėsmę, ir autoriaus, ir skaitytojo dėmesys nukreipiamas į politines žemės reformos priežastis. Bet objektyvus tyrėjas privalėtų bent jau nenutylėti kito klausimo: iš kur arba kodėl tas bolševizmo pavojus toks rimtas? Tuomet tektų pripažinti, kad dalyko esmė, vis dėlto, socialinė. Daugumai Rytų Europos žemdirbių po Pirmojo pasaulinio karo atrodė, kad žemėvaldos ir žemės santykių sferoje esama padėtis neteisinga ir keistina radikaliai. Jei valdžia nesutinka agrarinių santykių transformuoti, tą valdžią galima ir net privalu pakeisti...

Arba kitas atvejis. Pasak Z. Norkaus, „*panašu, kad Estijoje ir Latvijoje pirmenybė buvo teikiama ekonominiam racionalumui, nes Estijoje iš 1920–1923 m. 31 654 prašytojams iš 54 615 padavusių prašymus gauti žemės buvo atsakyta. Latvijoje žemės negavo apie 30 000, o Lietuvoje – tik apie 21 600 prašytojų, nors dalijamos žemės fondas čia buvo santykinai mažiausias*“.⁴³⁶ Pasiremta knyga „*Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.*“⁴³⁷

Bet knygoje aiškiai parašyta štai kas. Lietuvoje žemės negavo 32,6 proc. jos prašiusių bežemių (sukurta 38 747 nauji ūkiai) ir 30,2 proc.

♦♦♦♦

435 Z. Norkus, Agrarinių reformų... lyginamoji istorinė sociologinė analizė, p. 5, 16–17, 20 ir kt.

436 Z. Norkus, Agrarinių reformų... lyginamoji istorinė sociologinė analizė, p. 22; Z. Norkus, *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai*, p. 362.

437 G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.*, p. 156–157.

mažažemių (26 367 ūkiai gavo žemės priedus)⁴³⁸. Bendra nepatenkintų paraiškų dalis – 31,65 proc. Latvijoje žemės negavo 48,0 proc. jos prašiusių bežemių, tačiau žemės priedus gavo net daugiau mažąžemių, negu kad jos reformos pradžioje prašė. Žemės savininkais Latvijoje taip pat tapo 84,3 proc. nuomininkų⁴³⁹. Taigi reformos darbų pradžioje žemės Latvijoje prašė 84 tūkst. bežemių, 20,3 tūkst. mažąžemių, 13,3 tūkst. nuomininkų ir 5,1 tūkst. kaimo amatininkų; iš viso 122,7 tūkst. šeimų. Vykdamt žemės reformą sukurta 54 360 naujų ūkių, 51 044 mažąžemiai gavo žemės priedus o 9 980 nuomininkų tapo tikrais ūkininkais. Taigi žemės Latvijoje gavo 115 384 šeimos, o nebuvo patenkinta mažiau kaip 6 proc. paraiškų. Estijoje 1920–1923 m. paduoti 54 615 prašymai žemei gauti, taip pat žinoma, kad 31 654 prašytojams buvo atsakyta, nors žinoma ir tai, kad iki 1939 m. Estijoje sukurti net 56 239 nauji žemės ūkiai. Ir išvada: „Šie faktai leidžia teigti, kad Estijoje, palyginti su Latvija ir Lietuva, žemės gavo didesnė dalis jos prašiusių valstiečių.“⁴⁴⁰

Yra knygoje ir lentelė, kurioje pateikti žemės reformų Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje palyginamieji rodikliai. Be kitų, minėtoje lentelėje pateikti ir šie duomenys. Žemės reformos laikotarpiu žemės ūkių skaičius padidėjo Lietuvoje – 18,36 proc., Latvijoje – 39,31 proc., Estijoje – 71,37 procento. Palyginti su valstiečių ir nuomininkų skaičiumi 1919 m., vykdamt žemės reformą žemės sklypus arba žemės priedus gavo: Lietuvoje – 12,50 proc., Latvijoje – 44,13 proc., Estijoje – 52,85 procento.⁴⁴¹

Apskritai reikia turėti galvoje, kad Latvijoje ir Estijoje kaimo gyventojų socialinė struktūra nebuvo identiška tai, kuri buvo susiklosčiusi Lietuvoje. Ne visai identiškias skirstymas žemės prašytojų kategorijomis. Latvijoje ir Estijoje buvo daugiau galimybių žemei gauti, daugiau ir prašytojų. Juk net raudonaisiais samdiniais virtę latvių šauliai, po to, kai

♦♦♦♦

438 Ten pat, p. 150–156.

439 Ten pat, p. 156.

440 Ten pat, p. 157.

441 Ten pat, p. 154.

grįžo iš Rusijos, ne tik ėmė reikalauti žemės, bet bent dalis jų tos žemės ir gavo. Tiesa, paskutiniai eilėje, ir žemės gavusių tarp jų nebuvo daug. Visa tai patenkintų ir nepatenkintų žemės prašytojų bežemių santykį, matyt, veikė daugiau, negu spekuliatyvūs „*racionalumo sumetimai*“.

O jau kaip analizuotieji kiekybiniai rodikliai galėjo virsti teiginiu, esą „*Estijoje ir Latvijoje pirmenybė buvo teikiama ekonominiam racionalumui*“, suprask, Lietuvoje ūkinio racionalumo arba gerokai mažiau, arba išvis nebūta, suprasti gerokai sunkiau. Nebent dėl tam tikros išankstinės nuostatos. Tas pat ir kalbant apie tolesnį Z. Norkaus samprotavimą, esą po žemės reformos Latvija ir Estija tapusios šalimis, kuriose vidutiniai ir stambesni ūkiai pajėgūs „*komercializuotis ir modernizuotis*“, o dėl Lietuvos šiuo aspektu esą dar „*galima abejoti*“.⁴⁴² Na, Lietuvoje žemės ūkiai plotu smulkesni, bet ar tai tas pat, kas ekonominis jų pajėgumas? Ir kokio pajėgumo reikia „*komercializacijai ir modernizacijai*“?.. Tiesa, ir Z. Norkus prideda išlygą, kad žemės plotas „*tik netiesiogiai parodo ūkio ekonominį pajėgumą*“.⁴⁴³ Jis, be abejo, teisus. Lyginant to paties dydžio ūkius Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje matyti, kad Lietuvoje santykinai didesnė žemės ūkio naudmenų ir dirbamosios žemės dalis, ir to paties žemės ploto ūkis Lietuvoje dažnai ekonomiškai pajėgesnis⁴⁴⁴, tad skirtumas tarp Lietuvos ir jos Šiaurės kaimynių naujakurių ūkio ploto nėra toks didelis, kaip iš pradžių atrodo.

Yra dar keletas su lenkų tautine mažuma susijusių žemės reformos aspektų. Šiuo metu bene daugiausia lietuvių tautinės mažumos padėties Lietuvoje klausimais rašantis K. Buchovskis vis kartoja, kad lenkų dvarininkus Lietuvoje žemės reforma „*labai įjautrino*“. 1920 m. spalį buvo priimtas įstatymas dėl savininkų apleistų turtų konfiskavimo, 1922 m. – įstatymas dėl žemės reformos. Numatyta priverstinai nusavinti žemę

****

442 Z. Norkus, *Agrarinių reformų ... lyginamoji istorinė sociologinė analizė*, p. 22.

443 Z. Norkus, *Du nepriklausomybės dešimtmečiai*, p. 362.

444 Plačiau apie tai žr.: G. Vaskela, *Lietuvos kaimo gyventojai 1920–1940 (Socialinis ir ekonominis aspektas)*, Vilnius: Academia, 1992, p. 224.

ūkių, kurių plotas daugiau kaip 80 hektarų. Likučio savininkui tose ribose leista palikti iki 25 ha miško, išlaikyti visus pastatus, inventorių ir dirbtuves (lentpjūves, spirito varyklas ir t. t.), visą nekilnojamąjį turtą miestuose, pačiam pasirinkti paliekamo sklypo vietą su sąlyga, kad subsidarytų vientisa žemės valda.⁴⁴⁵ Taip iki 1929 m. buvo išparceliuota per 800 daugiausia lenkams priklausiusių dvarų. Bendras lenkų žemėvaldos dydis, lyginant su ikireformine padėtimi, sumažėjęs 80 procentų⁴⁴⁶.

Autorius (ir ne tik jis) itin akcentuoja, kad reformos nuostatos Lietuvoje neva formuluotos atsižvelgiant į stambiųjų žemvaldžių politinį „*lojalumą*“ ir todėl, pagal vieną iš žemės reformos įstatymo pataisų Lietuvoje ypač įvertinti dvarininkai, įsitraukę į Lietuvos valstybės kūrimą ir savanoriškai stoję į kariuomenę iki 1920 metų. Jie neva galėję išlaikyti 150 ha ūkius, be to, dar iki žemę dalijant išskaidyti žemės valdą šeimos nariams (paveldėtojams), iš kurių kiekvienas turėjo teisę gauti po 80 hektarų. „*Teoriškai tokių asmenų turtas galėjo būti ir visiškai nepaliestas.*“⁴⁴⁷ K. Buchovskis turi galvoje, kad pagal pagrindinį įstatymą po 80 ha buvo numatyta palikti kiekvienam iš nominalių žemės savininkų⁴⁴⁸.

Tačiau K. Buchovskis ir vėl painioja. Dvarininkai, jei ne visi, tai daugelis, išties bandė savo dvarus skaidyti ir dalyti šeimų nariams. Tam tikrai nereikėjo nei „*įsitraukti į Lietuvos valstybės kūrimą*“, nei „*savanoriškai stoti į kariuomenę*“. Juk įstatymo norma po 80 ha palikti kiekvienam iš nominalių žemės savininkų galiojo absoliučiai visiems žemės savininkams (tai nieko bendra neturi su nuostata konfiskuoti žemės valdas iš tų,

♦♦♦♦

445 K. Buchowski, *Retorsijos įkaltai*, p. 70.

446 Ten pat.

447 Ten pat; Nuoroda į: S. Elsbergas, *Lietuvos žemės reforma: diplominis darbas, rašytas pas prof. Václavá Biržišká* 1933 m., Kaunas: VDU, 1935, p. 32.

448 Ankstesniame darbe Kšyštofas Buchovskis tą reformos pataisą, beje, apibūdino be specialių nuorodų į dvarininkų „lietuviškumo“ nuostatas. Žr.: K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 131.

kurie aktyviai veikė prieš naująją Lietuvą; gali pagalvoti, kad buvo kur nors kokia nors valstybė, kurioje būtų priešingai...)

Būtent dėl to, kad tokių gudruolių atsirado ne taip jau mažai ir kad tokiu būdu iš valstybinio žemės fondo galėjo išslysti dideli dvarininkų žemės plotai, valdžia ir nusprendė reaguoti. 1924 m. gegužės 9 d. žemės reformos įstatymo pataisa (priimta balandžio 14 d.) numatė, kad žemės sklypas, bendrai kelių asmenų valdomas, turi būti laikomas vieno asmens nuosavybe (vienu ūkiu), todėl tokiam ūkiui turi būti paliekama 80 ha norma. Savininkų, turėjusių didesnius kaip 80 ha ūkius, po žemės reformos įstatymo priėmimo padaryti pakeitimai (ūkio dovanojimo aktai, ūkio preliminarinis padalijimas būsiesiems įpėdiniams) minėta įstatymo pataisa pripažinti negaliojančiais⁴⁴⁹.

Žemės reforma, – nuolat kartoja K. Buchovskis, lenkų dvarininkams grėsusi jų sunaikinimu, todėl pastarieji stengėsi ginti savo turtą „beveik visais įmanomais būdais: deklaruodami lietuvių tautybę, stodami į konservatyviąją Pažangą, pasirašydami memorandumus ir peticijas Tautų Sąjungos vadovams, pagaliau organizuodamiesi ir veikdami per lenkų tautybės narius Seime.“⁴⁵⁰ Dalis žemės savininkų lenkų dar valstybės kūrimosi laikais pardavė turtus ir persikėlė į Lenkiją, kuriems teko ieškotis kitų būdų kuo didesniems žemės plotams išsaugoti. Geresnėje padėtyje atsidūrė iki 150 ha ūkių savininkų. Tokių žemės valdų dalijimas turėjęs prasidėti po 1926 metų, bet „dėl vėlesnių įvykių ir visiškai neprasidėjo. Kai turtas buvo registruotas kelių šeimos narių, kiekvienas gaudavo savo dalį. Vienas iš būdų apsisaugoti nuo reformos buvo fiktyvus turto padalijimas paveldėtojams.“⁴⁵¹ Krikdemų valdymo pabaigoje, 1926 m., apie ilgalaikius žemės reformos padarinius

****
449 Žemės reformos įstatymo pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1924 05 09, nr. 158, Eil. 1118, p. 1.

450 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai, p. 71; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 134.

451 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai, p. 71.

išvadas daryti buvę dar per anksti. „Pirmiausia į akis krito tautiniai reikalai.“⁴⁵²

Paskutinį sakinį K. Buchovskis papildė pastaba, kuri turėjo paaiškinti pastarąją mintį: „Kai vilniškių „Slowo“ 1926 metų vasarį parašė, kad „galingą ir spinduliuojančią lenkų kultūrą Lietuvoje sunaikino žemės reforma“, „Lietuva“ pakomentavo šiuos žodžius taip: „Mums šitai labai malonu girdėti. Šitas lenkų prisipažinimas turėtų galutinai įtikinti visus žemės reformos priešininkus, kaip svarbi, kaip reikalinga buvo žemės reforma. Nes juk „spinduliuojanti lenkų kultūra Lietuvoje“ tai lietuviybės mirtis. Žemės reforma nukapojo baltam arui nagus, kuriais jis draskė Lietuvos kūną viduje.“⁴⁵³ Iš tos pastabos ir originalaus teksto „Lietuvoje“ matyti du dalykai. Pirma, autorius lenko ir lietuvių žurnalistų replikoms suteikė žemės reformos platesnio apibūdinimo reikšmę. Antra, iš originalaus teksto matyti, kad tai paprasčiausias kandesnis komentaras, ir apie platesnį žemės reformos kontekstą konkrečiu atveju kalbėti neverta.

Beje, net lenkai istorikai konstatuoja, kad lenkai bežemiai ir smulkūs ūkininkai dėl žemės reformos ne tik nenukentėjo, bet netgi galėjo tikėtis gauti žemės sklypą. Tiesa, pasak K. Buchovskio, tarp lenkų bežemių būta nedaug, todėl nedaug jų žemės ir gavo. Tikslių duomenų nėra, nes tokie nerinkti, bet lenkų dalis tarp naujakurių turėjusi būti nedidelė. Šį faktą lenkų veikėjai tarpukariu išnaudojo teigdami, kad taip dėl antilenkiško lietuvių valdžios nusistatymo.⁴⁵⁴ Geriau pagalvojus, tarpukario laikotarpiu lenkų veikėjų teiginys, kaip ir vėlesnio istoriko išvada ne itin pagrįsta. Jei būtų kokių duomenų apie lenkų bežemių ir mažžemių ignoravimą tautiniu atžvilgiu, tuomet taip. Bet tokių faktų nėra. Pirmenybę gauti žemės sklypus Lietuvoje turėjo savanoriai, kovose žuvusiųjų šeimos ir pan. Taip buvo visose be išimties Europos valstybėse, įskaitant pačią

♦♦♦♦

452 Ten pat.

453 Ką kalba apie mus mūsų priešai (Spaudos apžvalga), *Lietuva*, 1926 02 05, nr. 29, p. 3; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 134.

454 K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 134.

Lenkiją. Lenkų Lietuvos kariuomenėje buvo labai nedaug, gerokai mažiau negu lenkų dalis gyventojų skaičiuje. Bet nė vienoje žemės gavėjų kategorijoje lenkai specialiai neišskirti. Teisės požiūriu lenkai tikrai nediskriminuoti.

Dėl žemės reformos „šoko“ stambieji žemės savininkai, pasak lenkų istorikų, patyrę daug negatyvių išgyvenimų: nuvilnijusi bankrotų banga, išaugo didelių pagal plotą žemės ūkių įsiskolinimas, į gamybą ūkiuose, kuriems grėšė nusavinimas, nustota investuoti, sutriko gamybos organizavimas. Politinio ir ūkinio pobūdžio permainos po 1926 m. bei žemės reformos tam tikra korekcija galų gale aiškiau apibrėžusios lenkų dvarininkų socialinę, ūkinę ir politinę padėtį. Apie ilgalaikius žemės reformos padarinius esą galima kalbėti tik šiuo kontekstu. Labiausiai suinteresuotų subjektų nuomone, vienas dalykas buvo akivaizdus jau XX a. III dešimtmečio viduryje. Žemės reforma likvidavo Lietuvos dvarininkus kaip dominuojančią socialinę ir politinę galią. Niekio nekeitęs ir dvarų ūkio stabilizavimas XX a. IV dešimtmetyje⁴⁵⁵.

Pirmieji žemės reformos metai daugumai žemės savininkų lenkų buvęs tikras šokas ir asmeninių tragedijų priežastis. Kšyštofas Buchovskis mini Tadeušą Korevą (Tadeusz Korewa), kurio tėvą dėl ūkio nusavinimo ištiko insultas, ir jis mirė. Ankstesniųjų valdų likučių savininkai dažnai nesugebėdavo išlaikyti net to, kas jiems būdavo paliekama. III dešimtmetyje daug kas bandė atsikratyti ūkio ir išvykti į Lenkiją. Kai kurie nesugebėjo prisitaikyti prie naujų sąlygų ir visiškai apleido savo ūkius, kiti apskritai nenorėjo gyventi „*mužikų valstybėje*“. Jei valdžia nebūtų uždraudusi parduoti dvarų žemės, išvykę, matyt, būtų labai daug kas. Susiklosčiusiomis aplinkybėmis emigracija nebuvo labai platus reiškinys, tačiau iš kai kurių vietovių išvyko dauguma dvarininkų. Draudimą parduoti žemę dažnai pavykdavę apeiti. O tarp tų, kurie po pirmosios panikos bangos nusprendė likti, vyravo požiūris laikytis iš paskutiniųjų.

****

455 Ten pat, p. 135.

Šiuose sluoksniuose net dvarų likučių atsisakymas vertintas kaip „*tautiniė nuodėmė*“⁴⁵⁶.

Likę dvarininkai vienaip ar kitaip bandė prisitaikyti prie jiems naujų ūkininkavimo sąlygų. Krikščionių demokratų valdymo laikais nebuvo įmanoma gauti kreditų modernizuoti ūkiui, kuris anksčiau buvo gerokai ekstensyvesnis. Įsiskolinimas augęs labai greitai. Daug kas užstatęs savo valdas arba ieškojęsis pragyvenimo šaltinio miestuose. Nuo 1925 m. buvo galima tikėtis paskolos Kauno lenkų smulkių kreditų banke (*Kowieński Polski Bank Drobneho Kredytu*), kurio pavadinimas 1926 metų vasarį buvo pakeistas į Kauno lenkų smulkaus kredito draugiją (SKD; *Kowieńskie Polskie Towarzystwo Drobneho Kredyta*; lenk. trumpinys TDK). Bet tik nedaugelis buvusių dvarininkų sugebėjo tapti sėkmingais kapitalistiniais žemės savininkais⁴⁵⁷.

Dvarininkams sąlygos kiek palengvėjusios tik tautininkų valdymo laikais. Tautininkų ūkio politika stabilizavusi ūkio padėtį ir paskatinusi jo raidą. Pirmiausia rūpintasi žemės ūkio, kuris gamino produktus eksportui, plėtra. Vienas būdų žemės ūkio prekynei produkcijai didinti buvo žemės reformos ribojimas, taip pat anksčiau išryškėjusių žemės reformą lydėjusių negatyvių reiškinių neutralizavimas, įskaitant ūkių skaidymą ir naujųjų ūkių menką rentabilumą. Labai reikšminga buvusi didžiųjų kooperatyvų ar „*valstybinių koncernų*“ „Maistas“, „Lietūkis“ ir „Pienocentras“ veikla. Valstybė padėjusi ūkininkams modernizuoti gamybą ilgalaikiais, santykinai pigiais ir lengvai prieinamais kreditais⁴⁵⁸.

Kalbėdamas apie žemės reformą lydėjusius „*negatyvius reiškinius*“ K. Buchovskis remiasi 1933 m. Varšuvoje išleista Vladislovo Vielhorskio (Władysław Wielhorski; 1885–1967) knyga „Lietuvos ūkio politika“⁴⁵⁹. Beje, Vielhorskį „*Kauno valdžia*“ už „*antivalstybinę veiklą*“ (tarnavo Len-

♦♦♦♦

456 Ten pat, p. 200–201.

457 Ten pat, p. 201.

458 Ten pat, p. 201–202.

459 W. Wielhorski, *Polityka ekonomiczna Litwy*, Warszawa, 1933, 33 s.

kijos kariuomenėje, skundė Lietuvą tarptautinėms organizacijoms) XX a. III dešimtmetį buvo išsiuntusi iš Lietuvos...⁴⁶⁰ Tarp Lenkijos propagandininkų iš Lietuvos kilę dvarininkai ir inteligentai žemės reformą, kaip lenkų kultūros šaknų pakirtimą, keikė garsiausiai. Ir garsiausiai šaukė, kad Lenkijai, jei ji išties siekia apginti Lietuvos lenkus, privalu užimti visą Lietuvą.⁴⁶¹ Vienas tokių „vanagų“ kaip tik ir buvo V. Vielhorskis. Tikėtis blaivios ir objektyvios analizės iš „*Pilsudskio kareivio*“ sunku... Lietuvoje agrarinės istorijos specialistai tokio pobūdžio „negatyvių“ žemės reformos reiškinių neranda, žemės ūkio pažangą, prekinės eksportinės produkcijos augimą ir kitus dalykus siedami būtent su žemės reforma. Kalbama, be abejo, apie žemės ūkio specialistus, o ne kultūros ir užsienio politikos temomis rašančius, kurie apie žemės reformą kartais gali parašyti nežinia ką.

Kalbant apie lietuvių ir lenkų santykius XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje sunku nepastebėti, kad „skilimas“ tarp vėliau pasirinkusių

♦♦♦♦

460 Rinkimuose į Steigiamąjį Seimą, kuriuose už lenkų rinkimų komitetą balsavo 33 tūkst. rinkėjų, buvo išrinkti trys lenkų atstovai – Adolfas Grajevskis (Adolf Grajewski; 1878–1967), Bronislovas Liausas (Bronisław Laus; 1872–1941) ir Antanas Šnielevskis (Anton Śnielawski; 1885–?). Prie Seimo lenkų frakcijos tuomet buvo įsteigtas vadinas Informacinis biuras, kuriam finansinę paramą teikė Varšuva, ir kurį sudarė dvarininkų veikėjai – Viktoras Budzinskis (Wiktor Budzyński; 1888–1976), Kazimieras Jančevskis (Kazimierz Janczewski; 1878–1959), Boleslavas Lutykas (Bolesław Lutyk; 1884–1970), Konstantinas Okuličius (Konstanty Okulicz), Konstantinas Pliateris-Zyberkas (Konstanty Plater-Zyberk; 1886–1956), Vladislovas Vielhorskis (Władisław Wielhorski; 1885–1967) ir Eugenijus Romeris (Eugeniusz Romer; 1871–1943). Steigiamajame Seime lenkų deputatai daugiausia dėmesio skyrė žemės reformos klausimui ir stengėsi ginti lenkų žemvaldžių interesus. Tiesa, į jų siūlymus Seime didesnio dėmesio nekreipta, o lenkai Seime dirbo tik iki 1921 m. liepos. Kol neapskundė Lietuvos Tautų Sąjungai, kaltindami rinkimų į Steigiamąjį Seimą klastojimų, lenkiškų mokyklų bei visuomeninių organizacijų persekiojimu, lenkų nuosavybės konfiskavimu ir lenkų kalbos viešajame gyvenime diskriminavimu. Skundą, parašytą 1921 m. birželio 19 d., žinia, inspiravo Varšuva. Steigiamajame Seime buvo pasmerkti ir skundas, ir jį pateikę lenkų atstovai, kurie po to Seime jau nebedirbo. Kaip aktyvus prolenkiškas veikėjas ir dėl ankstesnės tarnybos Lenkijos kariuomenėje Vielhorskis neilgai trukus ir buvo išsiųstas iš Lietuvos. Žr.: A. Veilientienė, Nepriklausomybė ar unija? Steigiamojo Seimo požiūris į santykius su Lenkija, *Istorija*, 2009, nr. 4(76), p. 34; K. Buchowski, Retorsijos įkaitai, p. 79.

461 Žr.: K. Buchowski, *Litvomanai ir polonizatoriai*, p. 211–214 ir kt.

„naująją“ Lietuvą ir „naująją“ Lenkiją įvyko gerokai anksčiau, negu Lietuvoje imtasi žemės reformos darbų. Kad Lietuvos ir Lenkijos karinis konfliktas tebuvo ankstesniojo skilimo pasekmė arba rezultatas, o ne „naujųjų lietuvių“ valdžios sumanyta ir pradėta žemės reforma. Šie dalykai svarstyti nuo seno, tebesvarstomi dabar, bus gvildenami ir ateityje. Klausimo istoriografija plati kaip reta ir kiekvienam prieinama. Pagrindinę mokslinių tyrimų tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje išvadą galima apibendrinti taip.

Po 1863–1864 m. sukilimo buvusioje LDK socialinė ir ekonominė situacija pasikeitė radikaliai. Kaip ir etnopolitinė situacija. Laikui bėgant tai darėsi vis aiškiau. Lenkų ekonominė galia ir kultūrinis („civilizacinis“) pranašumas Lietuvoje akivaizdžiai tirpo. Lietuviai „*mužikai*“ ėmė vis aiškiau suvokti save kaip savarankišką tautą. Maždaug 1890–1905 m. lietuvių tautinis sąjūdis įgijo politinį pobūdį. Susiformavo politinės partijos, kurios sutelkė aktyviausius tautiškai apsispręsti spėjusius lietuvius. Kalbama ne apie lietuviškai kalbėjusius, bet „*savo vietą žinančius*“ visuomenės autsaiderius, kokie jie dar visai neseniai buvo, o apie savo vertę suvokusius žmones, kurie pareiškė norintys savo reikalus savo žemėje tvarkyti patys ir savo kalba. Nuo 1905 m. tautinis sąjūdis tapo masinis. LDK „*gaivinimo*“ viena ar kita forma idėja jiems patiems palengva, nors istoriškai ir gana spėriai, tapo nebeaktuali, kadangi „*tvarkytis patiems ir savo kalba*“ jokios „*unijos*“ ar „*federacijos*“ sąlygomis praktiškai anuo metu nebuvo įmanoma (o ir šiais laikais visos federacijos arba jau subyrėjo, arba privalo kaip nors transformuotis). Galutinai tai paaiškėjo baigiantis Pirmajam pasauliniam karui. Vilniaus problema, tiksliau, tai, kaip ją pabandė spręsti visais atžvilgiais stipresni lenkai, galutinai palaidojo galimybę lietuviams ir lenkams susitarti gražiuoju. Lietuviai vėliau tebuvo verčiami nusileisti (1938 m. ir priversti), ir jie natūraliai, tegu ne visuomet racionaliai, tam priešinosi.

Priminsime tris skirtingo pobūdžio, bet dalyko esmę absoliučiai tiksliai atspindinčius šaltinius. Pirmasis, Lietuvos dvarininko atsiminimai. Valerijonas Meištavičius (Walerian Meysztowicz; 1893–1982) išreiškė

daugelio su lenkų tauta pasukusių Lietuvos dvarininkų nuostatas: „...mano gimtasis kraštas: senoji, užmirštoji Abiejų Tautų Respublika ir joje gyvavusi Lietuvos Didžioji Kunigaikštija. Dabar daugeliui žmonių ji tėra tik istorinis atminimas. Man ji buvo gyva tikrovė. Tikras buvo ir tas visuomenės luomas, kuris neapgynė Respublikos nuo padalijimų, bet užtat paskui visą šimtmetį stengėsi atkurti Lenkiją. Tačiau Lietuvos nesugebėjo atkurti; nesugebėjo ir įsilieti į naują, sumažėjusią Lietuvos nacionalinę respubliką.“⁴⁶²

Ir toliau: „Vidurio Lietuva“ buvo paskutinis bandymas išsaugoti XIV a. sudarytą uniją. Paskutinė pastanga išlaikyti bendriją, vadintą Abiejų Tautų respublika. Ta bendrija gyvavo per pusę tūkstantmečio. Ją sugriovė nacionalizmai, atsiradę, kai balsą įgijo nauji visuomenės sluoksniai. Uniją gynė paskutiniai atstovai tos lietuvių bajorijos, kuri daugiau kaip prieš 500 metų ją ir sudarė. <...> Visur dėl iki šiol neišaiškintų priežasčių kėlė galvą glotologinis nacionalizmas, tad ir lenkų pažadintas, okupantų palaikomas lietuvių nacionalizmas (tais laikais vadintas „litvomanija“) virto reikšminga vietine jėga. Prie jos prisidėjo daug jaunų kunigaikščių. Visko, kas lenkiška, labiausiai nekontentė tie, kuriems kova su lenkiškumu prilygo klasių kovai. Lietuvių nacionalistinis sąjūdis iš anksto susilaukė okupantų paramos pagal principą *divide et impera*...“⁴⁶³

„Kai 1915 metais visą šią teritoriją okupavo vokiečiai, jie ėmė aktyviai organizuoti lietuvių sąjūdį, o vėliau sukūrė atskirą lietuvių teritoriją, valdomą „Tarybos“ <...> „Lietuviai“ – taip vadinami liaudiška, glotologine prasme – norėjo valdyti žemes, kuriose buvo išplitusi lietuvių kalba. Mes net neturėjome joms pavadinimo. „Lietuviai“, sakydavo ponas Mykolas Juknevičius, „tai Jogaila, Chodkevičius, Mickevičius, Pilsudskis ir aš; o jūs – tai lietuviai. Tai jie norėjo užvaldyti Vilnių, kuriame beveik visai nebuvo lietuviškai kalbančių žmonių; dėl to kilo konfliktas su ponais,

****

462 W. Meysztcowicz, *Pašnekesiai apie laikus ir žmones*, 4 leid. Vilnius: Aidai, 2004, p. 10–11.

463 Ten pat, p. 39.

siekiančiais nepaisyti tautiškumo sampratų ir nauju pavidalu atkurti buvusią Didžiąją Kunigaikštiją. Čia susitikę lietuvius Juozapas Pilsudskis ir lietuvius Aleksandras Meištavičius stoji prieš naujus, nacionalistiškai nusiteikusius lietuvius – lietuvius.⁴⁶⁴

Ir, pagaliau, pasakojant apie tėvą, svarbiausia. „Bolševikus ir hitlerininkus jis [Aleksandras Meištavičius, Valerijono tėvas. – G. V.] laikė paprasčiausiais nevykėliais ir nepyko ant jų, kaip nebūtų pykęs ant vilkų; sunku jam buvo atleisti lietuviams sugriautą uniją, sudraskytą kraštą...“⁴⁶⁵

Antrasis liudijimas – grožinės literatūros kūrinys. Lenko pono požiūrį į lietuvių valstietį ir lietuvių tautinį sąjūdį apskritai romane „Sakalas ir panelė“ labai tiksliai jei ne suformulavo, tai bent išreiškė Juzefas Veisenhofas (Józef Weyssenhoff; 1860–1932). Kūrinyje „geras“ lenkas ponaitis Rajeckis, įsimylėjęs lietuvių valstietę, kalbasi su senu „geru“ lietuviu valstiečiu Trembeliu:

„<...> Čia liaudis su lenkų bajorais nenori broliautis, pradeda su mumis kovoti...

– Yra tokių kvailių, bet ne mūsų pavieta, – burbtelėjo Trembelis, pašnairavęs į jaunuolį.

– Miestuose yra jų per daug – kiršina lietuvių prieš Lietuvos lenką. Su jumis gyventi ir dirbti – kaskart sunkiau.

Trembelis atgręžė į Rajeckį ironišką veidą:

– Jeigu ponaitis taip galvotum, kaip sakai, būtų negerai.

<...> senis pagyvėjo ir stipriai kalbėjo:

– Jeigu su ponais susivienytume, tai visiems geriau būtų. Geriau žemę dirbtume ir žydus išvytume nuo prekybos, ir burliokus nuo ežerų ir sodų. O kaip mes su ponais susitiksime, jei nuo sklypų paskyrimo laikų kiekvienas ant savo sėdi, savo saugo ir bendrumo tarp trobų ir dvaro nėra? Kalba: žemietijos nuves – Dievas juos žino? Mums patiems

****
464 Ten pat, p. 40.

465 Ten pat, p. 57.

apie save galvoti reikia ir draugystėje gyventi, ir savimi rūpintis. Štai kas yra!⁴⁶⁶

Ir toliau, apie kalbos dalykus. „Geras“ lietuvis tiesiog lakštingala suokia ir visokius „litvomanus“ į šuns dienas deda:

„– O parodyk man ponaitis tokį, kuris į pasaulį išėjęs, lenkiškai nemo-ka. Taip, išsidirbinėja tik, kad viskas lietuviškai būtų. **Aš pats troboj lietuviškai kalbu ir taip pat meldžiuosi bažnyčioje. O kai apie sudėtingesnį reikalą pakalbėti arba knygoje perskaiityti – lietuviškai jau ir nėra. Tai reikia lenkiškai. Kas tai? Svetima pas mus kalba?**

<...>

Tos naujos lietuvių kalbos, spausdintos Vilniuje, tai aš nelabai. Atvežė man tokį laikraštį – skaitau – ir žodžiai nežinomi, ir į galvą nelenda.⁴⁶⁷

Na, štai. Tai viskas, ko lenkas ponas XX a. pradžioje norėjo ir tikėjosi iš lietuvių valstiečio. O tas ne taip, kaip knyginiis Trembelis. Nori lietuviškai ne tik troboje su pačia ir vaikais...

Trečiasis dokumentas – jau lietuvių pusės. Tai ne tik savo laiku nemenką simbolinę prasmę įgavęs epizodas, bet ir lietuvių požiūrio į Vilniaus priklausomybę atspindys. 1902 m. rugsėjį Vilniuje vyko ūkio paroda. „Tėvynės sargo“ korespondentas pasakoja, kad parodos metu „senas Gedimino pilis visai permainė savo paprastą žydiškai maskolišką išvaizdą ant grynai lenkiškos, ir per dešimtį dienų buvo regykla peštynių maskolių su lenkais dėl... lietuvių kailio. Juokas ėmė žiūrint, kaip per visą tą laiką maskoliai su lenkais krečiojos, norėdami, už kits kito viršų įgauti ant Lietuvos sostapilio. Lenkai, laimėjo, nes lenkiška srauja teip smarkiai po Vilnius paplūdo, juog tame tvane maskoliškas gaivalas suvis sutirpo, pranyko. Liaukiama buvo apie 15 tūkstančių svečių, bet suvažiavo daug daugiau. Netikt Lietuvos dvarponiai pribuvo, bet iš Lenkijos, o ypatingai iš Varšavos atvyko daugybė įvairių žemdirbystės ir kitų draugysčių pasiuntinių. <...> nors ant visų vartų ir paviljonų durių buvo matyti vien tikt

♦♦♦♦

466 J. Weyssenhoff, *Sabalas ir panelė*: [apysakų romanas], Vilnius: Vaga, 2006, p. 241.

467 Ten pat, p. 243.

maskoliški parašai, nors pats Muravjovas savo špižio akimis labai rūščiai ant susirinkusiųjų veizėjo, betgi visur skambėjo vien tik lenkiška kalba. Žinoma, maskoliai dantis griežė su širdgėla regėdami, kaip kelių dešimtų, metu „obrussenija“ karto sprogo, lig tartum muilo burbulas. <...> mūsų dvarponiai su atvykusiais lenkais iš kailio nērės, kad tik savo įtekmę ant Lietuvos krašto paženklintų. <...> Daugybė visokių korespondentų teip lenkų, kaip ir maskolių, šnipinėjo po miestą, norėdami parsitikrinti ar ištiesų jau paliko iš jo išginta lietuvių šmėkla. Lietuviuvi gi skurdu darės klaidžiojant po ta lenkystės parodą, klaiku buvo tryniotis tarp žmonių, kurių gįslose dar tebetvoksi Lietuvos kunigaikščių kraujas, o kurie vienok gėdijas savo prosenių kalbos, ir patį save laikydami už atėjūnus, nebranda jau kitionišų jausmų prie savo prigimtų brolių, kaip tik paniekimą⁴⁶⁸.

Toliau Aukmergiečiu pasirašęs korespondentas pasakoja: „Sekąs atsitikimas tat patvirtina. Užsimanė keli iš atvykusiųjų ponų lenktyti joti nuo Vilniaus lik Lintvaravos, ir apgarsino, juog kiekvienas, kurs įmokės į kasą penkis rublius ir turės gerą arklį, galės prie jų pridėti. Bet netikėtai, kaip Pilypas iš Kanapių, išlindo kažin iš kur šiaučius Kiassauskis ir užsiskė josiąs draug su ponais bajorais; bet tie nei už kokius pinigūs nenorėjo joti vienoje eilėje su šiaučiumi ir negalėdami nuo jo kitaip atsikratyti, prižadėjo jam 100 rub.; tas vienok neatsitraukė be 300, kuriuos gavęs, tuojaus atidavė ant labdaringų darbų, o pats išsibaręs su bajorais – atitraukė nuo jų.“⁴⁶⁹

Toliau autorius samprotauja, kokia lietuviams nauda iš tokių parodų. Ir atsako, kad jokios. Mes, lietuviai tik „dar sykį dabar persitikrinome, juog nėra ko **mums lietuviams laukti nuo mūsų dvarponių kokios nors pagelbos, netikt jau tautiškuose, bet ir medžiagiškuose reikaluose, nes ta luoma (bajorai) rūpinas vien tikt apie savo, žmonės jai tiek terūpi, kiek prie darbo reikalingi.** <...> dienos ir naktys labai greit praslinko tarp visokių linksmybių, kurios nors su paroda tikro ryšio neturėjo, bet parodė

♦♦♦♦

468 Tėvynės Sargas, 1902, nr. 12 A, p. 19.

469 Ten pat, p. 20.

*juog ką–kaip ką, o girtuokliauti ir paleistuviauti moka mūsų bajorai neprasčiaus už pačius maskolius <...>. Taip tat, broliai lietuviai, negaudami pagalbos nei nuo valdžios nei nuo kaimynų dvarponių, pradėkime patįs apie save rupinties. Riškimės į draugystes ant savtarpininės pašalpos, taisykime savo ūkes, teikdami geras padargas, sėdami geras sėklas, augindami geros veislės gyvulius, o juogei prie to viso reik išmanymo, dėlto apsišvieskime, – negailėkimės pinigų geroms knygoms, nes pasilikdami tamsybėje išeisime ant ubagystės ir ant dvasiškos prapulties!*⁴⁷⁰

Esme klausimo, kuris gvildenamas didžiulės apimties monografijose, pateikti amžininkų⁴⁷¹ liudijimai atspindi tegu ne visapusiškai, ne išsamiai, ne subtiliai, bet šiaip ar taip tiksliai.

Yra dar viena su „dvarų griovimu“ susijusi tema, kurią pastaruojų metu pamėgo jau nebe politikos, bet kultūros istorikai. Jiems (matyt, ne visiems) būdingas Egidijaus Mažinto požiūris. Mažintas, beje, iš pradžių konstatuoja kad „sulenkeję dvarininkai priešinosi nepriklausomos Lietuvos atkūrimui“, todėl visos partijos sutikusios, kad „Lietuvoje būtina reformuoti žemės valdymą, nes rusiška tvarka buvo nepakenčiama, buvo būtina aprūpinti žeme jos norinčius arba nepakankamai turinčius valstiečius, kad ją apdirbdami galėtų pragyventi.“⁴⁷² Taigi politinis momentas aiškiai iškeliamas aukščiau socialinio ar ūkinio. Tačiau toliau užgieda vos ne odę dvarininkų garbei. Šie, pasirodo, „nuolat stebėjo diskusijas aukščiausiuose valdžios sluoksniuose, aukštino individo orumą, žmogaus laisvę ir įgimtas dorybes, skatino viešąją labdarą, šelpė vargšų ligonines, prieglaudą, mokyklas ir nemokamą maitinimą.“⁴⁷³ Tiesa, dvarininkų dorybės netrukdytos jiems didinti „netikrumą“ dėl „rengiamos žemės re-

****

470 Ten pat, p. 21.

471 Juzefas Veisenhofas ir Valerijonas Meištavičius – XXa. pr. Lietuvos dvarininkai. „Tėvynės Sargo“ korespondentas – „naujasis“ lietuvis.

472 E. Mažintas, Reformų laisvė Lietuvos dvarų griovimo šešėlyje (1920–1926 m.), *Kultūrų dialogas ir asmenybė*, 2010, p. 49.

473 Ten pat, p. 49–50.

formos“, nes „Lenkijos užtariami ir padedami, jie bandė sukompromituoti Lietuvą Tautų Sąjungoje ir Vatikane, kur paskundė kunigą M. Krupavičių ir vyskupą P. Karevičių.“⁴⁷⁴

O šiaip, tai „bajorai ir dvarininkai palankiai vertino lietuvių kultūrą, papročius, tradicijas. <...> Visi, net ir lenkiškai ar gudiškai kalbantys dvarininkai, buvo ištikimi LDK tradicijoms, aktyviai dalyvavo žemaičių (lietuvių) tautinio ir kultūrinio sąjūdžio veikloje. Dalies bajorų norą išmokyti lietuviškai patenkino išleistas specialus vadovėlis „Lengvas pasabas išsimokoma liežuvių lenkiško ir lietuviško.“⁴⁷⁵ E. Mažintas net Leonidą Donskį pasitelkia idiliškam dvarininkų charakterizavimui: „Tokiose kardinaliai kintančiose erdvėse, kur senosios praeities dvasinės konstrukcijos jau iro, o daugelis naujų dar skendėjo ateities potencialų miglose, – ir teko gyventi, dirbti, kurti dvarininkams, kurie, kaip ir daugelis šeimų, auklėjo vaikus, leido juos į mokslą, mokė gerbti tautą, darbą, tėvynę, praeitį.“⁴⁷⁶

Na, suprantama, kad dvarininkai buvo labiau už „lietuvių muzikus“ išprusę, daugiau laiko už juos turėjo „dvasinių vertybių“ ugdymui, vaikų auklėjimui etc. Žinoma, jie puoselėjo senosios Lenkijos ir Lietuvos valstybės tradicijas, kurias jie dažniausiai vadindavo LDK tradicijomis... Na, nesame naivūs, tarp jų visokių žmonių būta – ir blogų, ir pikty, ir klastingų, ir kvailių... Bet sutinkame, taip, daugelis, tebūnie net dauguma, išties geri žmonės... Ypač kol tarp savųjų. Kol jie su dvarais. Kol jie lenkiškai, ir su jais lenkiškai...

O ką? Jei dvarininkai būtų kitokie, jei galvojė tik apie „naująją“ Lietuvą ir tekalbėję „muzikų kalba“, žemės reformos nebūtų imtasi? Gal ir Lietuvoje reikėjo laukti, kol atsitiks „kaip Rusijoje“? Niekas, regis, iš rimtesnių Rusijos istorijos tyrėjų (ne tik pačių rusų) net neabejoja, kad reformų reikėjo, tik ne 1917 m., o anksčiau, ir ne tokių, kokios realiai

♦♦♦♦

474 Ten pat, p. 51.

475 Ten pat, p. 52.

476 Ten pat. Nuoroda į: L. Donskis, *Moderniosios kultūros filosofijos metmenys*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 99.

atliktos. Na, kas nors pasakys, kad Rusija blogas pavyzdys... Ne, ne blogas! Bet jei nepatinka Rusija, kodėl nepasisukus į Lenkiją, į Rumuniją, į Čekoslovakiją, net į Vengriją... Visose jose bijota, kad gali įvykti kaip Rusijoje. Visose būta dvarininkų ir dvarų, kurie „sužlugdyti“ per žemės reformas...

Mažinto straipsnis tarsi teorinio pobūdžio, nors svarstymai pernelg spekuliatyvūs, be tikrų ekonominių žinių ir istorinės raidos pajautos. Pats reiškiny susikilninti praeitį ar kurį nors tos praeities aspektą nėra nei naujas, nei „lietuviškas“ reiškiny. Kai koks nors rimtas priešininkas galutinai sutriuškinamas (vokiečiai kryžiuočiai – prūsus, Amerikos kolonistai – indėnus etc.), n-toji nugalėtojų karta ima nugalėtuosius aukštinti ir net savotiškai garbinti. Vokietijoje į senąją Prūsiją atsikėlusius vokiečių (net ir suvokietėjusių lietuvių) palikuonys ėmė aukštinti „prūsų dvasią“, rinkti ir saugoti trupinius to, kas anksčiau jų protėvių naikinta „ginklu ir ugnimi“. Šiaurės Amerikoje beveik visus „raudonodžius kraugerius“ išnaikinusį atvykėlių palikuonys imasi kur nors pamiškėje statytiis vlgvamus...

Su lietuviais lygiai taip pat. XX amžiaus pradžioje per stebuklą išlikusios lietuvių tautos – valstiečių – vaikaičių dalis ima kliedėti dvarais ir egzaltuotai garbinti dvarų kultūrą, kurią, atseit, „be reikalo“, „be galvos“ „sunaikinę“ jų seneliai ir proseneliai. Būtent šia prasme E. Mažinto straipsnis (o jis tik vienas iš daugelio) įdomus ir analizuotinas, nes pristato ir atspindi tam tikros „inteligentų“ dalies (jie save, matyt, įvardija intelektualais) romantinius, mažą ką su tikrove turinčius vaizdinius.

K. Buchovskis taip pat pabrėžė ir dvarų, kaip lenkų kultūros Lietuvoje forpostu vaidmenį, bei paniekinantį lenkų bajorų požiūrį į lietuvius. Jis rašo: „*Lenkų dvarininkijos vaidmuo Lietuvoje buvo daug didesnis nei to tikėtasi pagal šios grupės dydį. Pirmiausia būtina pabrėžti didžiulę kultūrinę dvarų įtaką: jie išliko lenkiškumo forpostu tikra šio žodžio prasme. Dvarai spinduliavo į kitus lenkų visuomenės sluoksnius. Išlaikyti lenkiškąją tapatybę akalicy gyventojams padėjo iš kartos į kartą skiepijamas luominio atskirumo jausmas – pranašumas prieš valstiečius ir gilus*

*lenkiškasis patriotizmas. Tą jausmą stiprino vis dar gyva XIX a. sukilimų, kuriuose dalyvavo kone visas smulkiosios bajorijos sluoksnis, tradicija, o ypač prisiminimai apie 1863 metų sukilimą. Daugumas akalčių gyventojų priklausymą bajorijos luomui tebetapatino su lenkiškumu, peikė giminytės ryšius su lietuviais, o patį lituanizacijos procesą vadino chamėjimu.*⁴⁷⁷ Tai tam tikras „kitos pusės“ požiūris, bet nėra nieko, ką šiuo klausimu vertėtų dar pridurti.

Nebent priminti, kad XXI a. pradžioje kai kam atrodo „madinga“ aiškinti, kad lietuvių tautinio atgimimo veikėjai be reikalo „atplovė“ dvarininkus nuo tautinio sąjūdžio⁴⁷⁸. Atseit, „net po 1922 m., kai Lietuvos Respublikos Vyriausybė pradėjo žemės reformą (Lenkijos ir Lietuvos istorikai ją iki šiol vertina nevienodai), bajorijos atstovai ir toliau bandė tapti aktyviais Lietuvos valstybės visuomenės nariais.“⁴⁷⁹ Bet kas išties priklausė nuo tautinio atgimimo veikėjų?

Pasak Ryšardo Gaidžio, į pasirinkimo tarp senosios ir moderniosios tautos klausimą kai kurie bajorai žemvaldžiai bandė atsakyti dar XIX a. IX dešimtmėty. Pasak vieno savaitraščio „Kraj“ korespondentų, „kilmingasis luomas Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose“ yra ne vienalytis, o susidedąs iš dviejų pagrindinių grupių: smulkiųjų bajorų (80 proc. viso jų skaičiaus) ir vidutinių bei stambiųjų žemvaldžių (20 proc. viso bajorų skaičiaus). Pirmieji gyvenimo būdu, poreikiais, įpročiais dažniausiai tapatūs valstiečiams. Todėl laikui bėgant ši bajorų masė susiliesianti su lietuvių liaudimi. O antroji grupė savo „lenkiškumu“ neabejojanti, ir jos „susiliejimasis su liaudimi neįmanomas, kaip neįmanomas ir šios grupės nutautinimas“⁴⁸⁰.

♦♦♦♦

477 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai, p. 55–56.

478 Plačiau: A. Puksztos, Svajonės atkurti Abiejų Tautų Respubliką XX a. pradžioje, arba dar kartą apie dvilypę lenkų ir lietuvių tautinę savimonę, *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2008, t. 16, p. 123–133.

479 Ten pat, p. 132.

480 R. Gaidis, Kilmingo žmogaus pasirinkimo dilema: tarp politinės ir modernios tautos, *Lietuvių–lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*, Vilnius: VU, 2009, p. 157.

Tautiniai aspektai santykiuose tarp valstiečių ir žemvaldžių tapę aktualūs tik XX amžiaus pradžioje. R. Gaidis kartoja, kad pagrindiniai tokių kontaktų aspektai buvo „*tiesiogiai susiję su žemės ūkio ir žemės nuosavybės klausimais*.“ Aukštuomenė pati save laikiusi „*tradiciškai susiklosčiusios harmonijos kaime garantu*.“ Aukštuomenės pašaukimas esąs skiepyti privačios nuosavybės neliečiamumo ir pagarbos rašytinei teisei principus. Todėl daugumos aukštuomenės lietuvių tautinis sąjūdis vertintas kaip eventualiai pavojingas, nes galįs „*didinti įtampą tarp kaimo ir dvaro*.“⁴⁸¹ Kitais žodžiais, R. Gaidis kalba apie tai, kas anksčiau vadinta „klasine nuojauta“ arba „klasiniu instinktu“. Senųjų vaizdinių ir moderniosios tautos sampratos dilema turėjusi egzistencinę reikšmę. „*Reikėjo pasirinkti kuo būti. Pasilikti prie senų tradicijų ir mitų bei sumokėti už tai atstumtųjų ir nuošalėje likusių kainą, arba pasirinkti modernaus nacionalizmo pasiūlytą vietą ir prarasti reikšmingą dalį savo tapatybės ir individualumo*.“⁴⁸²

Kas ir kiek realiai priklausė nuo lietuvių tautinio atgimimo veikėjų? Bene geriausiai į tai, matyt, bus pabandęs atsakyti Aleksandras Srebrakovskis (Aleksander Srebrakowski). Jis nurodo, kad XIX amžiaus antroji pusė buvo jau visai kitas pasaulis, lyginant su Abiejų Tautų Respublikos laikais. Autorius rašo, kad iš pradžių abiejų pusių (ir lenkų, ir lietuvių) politikai pernelyg karštai apsižodžiavo, o vėliau nelaiku ištarti pernelyg stiprūs žodžiai dar labiau didino tarpusavio nepasitikėjimą ir prietarus. Lietuvių tautos neišvengiamos emancipacijos akivaizdoje abiem pusėm pritrūko atsakingų politikų, nors tautinių konfliktų atvejais nuo politikų apskritai mažai kas priklausė. Pagrindinė problema, su kuria susidūrė lietuvių veikėjai XX amžiaus pradžioje, buvo ne istorinės sąmonės trūkumas, o etninio atsiribojimo būtinybė. Situaciją komplikavo tai, kad politiškai sąmoningi lietuviai buvo dažniausiai kilę iš su lenkėjusių ar aplenkėjusių šeimų, dažnas net pats jaunystėje laikė save

♦ ♦ ♦ ♦
481 Ten pat, p. 158.

482 Ten pat, p. 161.

lenku. Idėja sujungti liaudį, išsaugojusią senąją lietuvių kalbą ir kultūrą, su bajorais, kurie pamiršo savąją kalbą ir tapo kitos kultūros žmonėmis, labai sunkiai įgyvendinama.

Tai, kad lietuviai atsidūrė lenkų kalbos ir kultūros areale, problema tik aštrino. Jauniesiems atgimimo lyderiams buvo aišku, kad vienintelis būdas atgaivinti lietuvių kalbą ir plėtoti lietuvių tautiškumą yra „lenkiškumo“ neigimas. Prisimenamas P. Losovskis, kuris rašė, kad „*tokia buvo nepermdaujama įvykių logika, ir niekas jos negalėjo pakeisti*“. Žinia, tokio atsiribojimo forma gali skirtis, būti daugiau ar mažiau agresyvi. Lietuvių ir lenkų atveju „skyrybos“ buvo labai radikaliai, virtusios tautine nesantaika. Iš dalies taip įvyko dėl nesusikalbėjimo tarp lenkų visuomenės daugumos ir polonizaciją suvokusių lietuvių⁴⁸³.

Iki Pirmojo pasaulinio, – tęsia A. Srebrakovskis, – lenkų ir lietuvių konfliktas darėsi vis aštresnis. Abi pusės tvirtino savo pozicijas. Nusileisti nenorėjo nė viena pusė. Socialinis klausimas tiesiog didino įtampą. Kai abejose konflikto pusėse susiformavo politinės jėgos, pakankamos nepriklausomam savo tautos gyvenimui, staiga paaiškėjo, kad grįžti į padėtį iki padalijimų neįmanoma. Kiekviena Rytų ir Vidurio Europos tauta siekė savos valstybės. Ir vėl. Daugeliui lenkų lietuvių ir kitų buvusios Lietuvos ir Lenkijos valstybės tautų siekis kurti nepriklausomas valstybes atrodė esąs rusų ir vokiečių sąmokslas prieš būsimosios Lenkijos valstybės vientisumą. Ir neatsirado kam paaiškinti, kad lietuvių veiksmai nenukreipti prieš Lenkiją ir lenkus, o tesiekia tenkinti savąsias tautines reikmes⁴⁸⁴.

Kalbant iš esmės, būtina aiškiai suformuluoti Lietuvos valstybei XX a. II dešimtmečio pabaigoje – III dešimtmečio pradžioje iškilusius svarbiausius politinius, socialinius ir ekonominius uždavinius. Tuomet ir žemės reformos uždaviniai, priežastys, motyvai ir tikslai taip pat turėtų tapti aiškesni.

♦♦♦♦

483 A. Srebrakowski, Budowa zrębów własnej państwowości przez polaków i litwinów, do 1922 roku. (Wokół sporu o Wileńszczyznę), *Lietuvių–lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*, Vilnius: VU, 2009, p. 166, 168–169.

484 Ten pat, p. 171.

Svarbiausieji politiniai, socialiniai ir ekonominiai uždaviniai 1919–1922 metais

Uždaviniai (pobūdis)	Gyvenamojo momento uždaviniai	Ilgalaikiai (strateginiai) uždaviniai
Ūkiniai (ekonominiai)	Įveikti suirutę, organizuoti gamybą, gauti kuo daugiau biudžeto pajamų	Plėtoti ūkį iki pažangesniųjų kraštų lygio. Žemės ūkyje: ♦ žymiai padidinti gamybą; ♦ pereiti prie intensyvesnio ūkininkavimo; ♦ persiorientuoti į pieno ir mėsos ūkį.
Socialiniai	Nedelsiant sumažinti maksimalaus lygio socialinę įtampą	♦ Užtikrinti, kad valstybėje visuomet būtų socialinio kompromiso galimybė; ♦ sukurti tvirtą ir kuo platesnį socialinį valstybės pagrindą.
Politiniai	♦ Organizuoti valdžios ir valdymo struktūrą; ♦ apsiginti nuo išorės priešų; ♦ įveikti antivalstybinės jėgos šalies viduje.	♦ Užtikrinti nepriklausomybę ir teritorinį vientisumą; ♦ užtikrinti normalų politinį gyvenimą.

Ekonominio pobūdžio uždavinius, bent teoriškai ir kalbant vien apie ekonominius aspektus, buvo įmanoma įgyvendinti keliais būdais. Galima buvo mėginti stambiają žemėvaldą tik apriboti. Apie galimybę dvarų ūkį išlaikyti nepaliestą, kalbėti nėra ko. Po Pirmojo pasaulinio karo tai nebuvo įmanoma jokioje Rytų Europos valstybėje. Net tokiose, kaip Vengrija ir Lenkija. Suprantama, daugiausia dėl neregėtai paaštrėjusios socialinės įtampos, nors nevalia atmesti ir grynai ekonominio pobūdžio aplinkybių. Kaip bebūtų, gamybai žemės ūkio sferoje intensyvinti daugiau mažiau stambios žemėvaldos sąlygomis būtina viena sąlyga – didelės (labai didelės) kapitalinės investicijos gamybai intensyvinti, ūkio kultūrai kelti ir „darbo jėgai“ apmokėti. Taip apmokėti, kad šioji būtų gyvybiškai suinteresuota ūkinės veiklos rezultatais.

Galima buvo mėginti veikti ir kitaip. Stambiają žemėvaldą iš esmės likviduoti ir remtis smulkiaisiais bei vidutiniais žemės ūkiais. Tam taip pat būtina viena sąlyga – aprūpinti žemės sklypais tūkstančius bežemių ir mažžemių. Likvidavus stambiają žemėvaldą galima buvo išsiversti su mažesniu kapitalu gamybai intensyvinti bei ūkio kultūrai kelti. Darbo našumas, bent skaičiuojant žemės ploto vienetui, smulkaus ir vidutinio žemės ūkio sąlygomis ne tiek priklausomas nuo įdėto kapitalo. Jį bent iš dalies pakeičia ūkininko pasišventimas. Smulkusis savininkas gali dirbti

net daugiau už žemės ūkio darbininką, materialiai gali gyventi net blogiau už bežemį, tačiau viltis įveikti visus sunkumus ir „prasigyventi“ jį daugeliu atveju sulaiko nuo itin agresyvių socialinio protesto formų, juoba nuo atsinaus požiūrio į atliekamą darbą.

Kalbama apie konkretų istorinį laikotarpį ir konkrečias ūkinio gyvenimo sąlygas. Absoliutaus vienintelio atsakymo į klausimą, kuris žemės ūkis našesnis ir intensyvesnis, geriau gyventi kaimais ar vienkiemiais, nėra ir negali būti. Čia šiek tiek primena klausimą, kuri kalba lengvesnė: anglų ar kinų? Juk viskas priklauso nuo aplinkybių: kam lengviau, vokiečiui ar vietnamiečiui? Taip ir žemės ūkyje...

Grįžkime prie ekonominių uždavinių Lietuvos žemės ūkyje ir jų sprendimo būdų. Kadangi Lietuvoje, kaip ir visur kitur Rytų Europoje, laisvų finansinių išteklių nebuvo, ekonominiai sumetimai neišvengiamai skatino rinktis stambiosios žemėvaldos apribojimo kelią. Koku mastu ir kaip stambioji žemėvalda privalėjo būti apribota, svarstyta, bet, kalbant iš esmės ir konkrečiai, po Pirmojo pasaulinio karo rytų europiečiams toks apribojimas buvo dalykas, dėl kurio neverta ginčytis. To, kas pasakyta, neverta ginčyti nuorodomis į debatus spaudoje, parlamentuose, vykdomosios valdžios įstaigose, kuriomis itin mėgsta operuoti politinės istorijos ir politologijos specialistai. Be abejo, prieštaraujančiųjų pakako, ypač tarp tų, kurių žemės turėjo būti nusavinamos... Bet gal kas nurodys bent vieną šalį, kurioje stambioji žemėvalda išvis nebuvo apribota?

Socialinis žemės reformos aspektas, bene, aiškiausias. Kaip ir atitinkami valdžios uždaviniai šioje visuomeninio gyvenimo sferoje (jei sąvoka „socialinis“ išvis skiriama nuo sąvokos „visuomeninis“). Konfliktas tarp gausybės bežemių bei mažžemių ir saujelės dvarininkų Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje ir tuoj po jo buvo pasiekęs neregėtos įtampos. Ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Rytų Europoje, nekalbant apie Rusiją, kurios pavyzdys anuomet visiems buvo prieš akis. Štai kas atsitinka, kai ignoruojamas didžiulio masto ir reikšmės socialinis pūlinys. Pavyzdys, kaip greitai žūsta režimas neturėdamas bent kiek platesnio socialinio pagrindo. Lietuvoje akivaizdu buvo (nebent išskyrus vieną kitą „Pažangos“

ideologų), kad bežemių ir mažžemių masėms turi būti nedelsiant pradėta dalyti žemė. Kaip ir kokiomis sąlygomis, kitas dalykas. Bet kad „privalo būti pradėta“, akivaizdu. Ir ne tik Lietuvoje ir lietuviams, bet ir Lenkijoje lenkams, Vengrijoje vengrams, Bulgarijoje bulgarams etc...

Ilgesnės perspektyvos socialinis uždavinys – socialinės atramos formavimas – taip pat iš esmės buvo aiškus. Dvarininkai negalėjo būti „naujosios Lietuvos“ „politinio elito“ socialinė atrama. Ir darbininkai negalėjo. Ir kaimo bežemiai, mažžemiai, kumečiai... Vienų per maža, kiti nenusiteikę naujosios valdžios palaikyti, tretį nepatikimi, neapsisprendę... Vadinasi, tik smulkioji ir vidutinioji valstietija transformuota į prekinio (kapitalistinio) žemės ūkio ūkininkus. Kad taip būtų visoje Rytų Europoje, nepasakysiu. Ir Lenkijoje, ir Vengrijoje, ir Rumunijoje ne taip. Bet Latvijoje, Estijoje, Bulgarijoje, Jugoslavijoje iš esmės lygiai taip pat, kaip Lietuvoje.

Ką reiškia kurti, stiprinti, įtvirtinti valstybės „socialinę atramą“. To siekiama tik konkrečiais darbais įrodant, kad „naujoji“ valdžia nuosekliai įgyvendina tų socialinių sluoksnių, kurie turėtų sudaryti formuojamą ar stiprinamą „socialinį pagrindą“, lūkesčius. Bežemiai ir mažžemiai virsti pasiturinčiais ūkininkais tegali gavę žemės. Nusipirkti išgali vos vienas kitas, visi kiti neturi kapitalo. Vadinasi, valdžia privalo imtis žemės santykių pertvarkos. Ten, kur į „naujosios“ valstybės ar bent „naujojo“ režimo „socialinį pagrindą“ įsikomponavo stambūs žemvaldžiai (dvarininkai), reformos vykdytos mažiau radikaliai (Vengrija, Lenkija, Rumunija). Tose šalyse, kuriose dvarininkai kaip socialinis sluoksnis net nemėgino būti lojalūs, itin radikaliai (Estija, Latvija, Lietuva, Bulgarija, kai kurie Jugoslavijos regionai). Ten, kur kaimo ūkininkui skirtas menkesnis socialinis vaidmuo, žemės reforma taip pat mažiau radikali (Čekija ir Moravija; kai kurie Jugoslavijos regionai).

Pereikime prie politinių uždavinių. Suprantama, atskirti socialinius ir politinius dalykus labai sunku. Politiniais vadinami klausimai ir sprendimai, kuriuos svarsto ir priima valstybės politinė viršūnė – aukščiausioji valdžia, „politinis elitas“ etc. Kitaip sakant, politiniai yra visi valdžios sprendimai. Bent jau politiniais jie gali būti pavadinti. Dar daugiau, galima

kalbėti apie politinius bet kokių valdžios sprendimų motyvus, tikslus ir uždavinius, nors tie sprendimai paprastai skirti reguliuoti vieną kurią iš visuomeninio gyvenimo sferų (ūkinę, socialinę, kultūros etc.). Galima nebent išskirti „*politinių sprendimų*“ siaurąją prasmę. Jis galėtų būti interpretuojamas kaip tenkinantis pirmiausia „*politinio elito*“ ar atskirų jo grupių interesus ir tikslus, nors konkretus sprendimas ar jo pasekmės gali būti labai svarbios ar net esminės ne tik atskiroms visuomeninio gyvenimo sferoms bet ir visai visuomenei. Pagaliau, tas pats sprendimas gali būti politinis arba socialinis priklausomai tik nuo to, kas jį priėmė. Jei kam dalyti žemės atrodė socialiai teisinga ir reikalinga, atitinkamas įstatymas pirmiausia būtų socialinio pobūdžio. O jei kas nors nieko „*socialiai teisingo*“ atitinkamame įstatyme neįžvelgia, bet jį priima, nes žino taip nepadaręs būsiąs iš valdžios „*iššpirtas*“, tuomet tai – pirmiausia politinis sprendimas.

Matyt, tam tikras sąvokų „*politinis sprendimas*“ ar „*politinis klausimas*“ neapibrėžtumas bei daugiaprasmiškumas turėjo įtakos naujausios akademinės daugiatomės Lietuvos istorijos autoriams, kurie trumpai drūtai leptelėjo, esą žemės reforma Lietuvoje pirmiausia buvusi politinio pobūdžio.⁴⁸⁵ Šiaip minėtoje „Lietuvos istorijoje“ žemės reformos įstatymas apibūdinamas taip. „*Stabilizuoti šalies padėtį*“ ir įveikti „*bolševizmo grėsmę*“, valdžios manymu, galėjo tik „*didelės apimties*“ žemės reforma. Toliau seka gana painiai ir prieštaringai formuluota mintis. „*Tačiau žemės reforma visų pirma buvo politinis, tik paskui ekonominis klausimas. Žemės reformą Lietuvos politikos veikėjai projektavo dar prieš nepriklausomybės paskelbimą. Lietuvoje (kaip ir Latvijoje, Estijoje) ji pradėta dar iki Steigiamojo Seimo susaukimo ir vykdyta sparčiai. Ją skatino ne vien socialiniai, bet ir politiniai motyvai, mat didelė dalis Lietuvos dvarininkų nepritarė Lietuvos nepriklausomybei. Žemės reforma vyriausybė siekė sumažinti tų dvarininkų ekonominę ir politinę įtaką.*“⁴⁸⁶ Taigi:

****

⁴⁸⁵ Lietuvos istorija. X tomas I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.), Vilnius: Baltos lankos, 2013, p. 485.

⁴⁸⁶ Ten pat, p. 485–486.

1. „Žemės reforma visų pirma buvo politinis <...> klausimas“ (kitaip sakant, svarbiausias klausimas, (motyvas, priežastis) – politinis; ekonominis žemės reformos aspektas menkesnis bent jau už politinį);
2. Reformą skatino „ne vien socialiniai, bet ir politiniai motyvai“ (vadinasi, svarbiausias motyvas (priežastis, klausimas) – socialinis, toliau politinis, galiausiai ekonominis);
3. Jei svarbiausias motyvas (priežastis, klausimas) socialinis, tai klaidinga teigti, esą „žemės reforma visų pirma buvo politinis <...> klausimas“;
4. Jei žemės reforma projektuota dar iki nepriklausomybės, galima kalbėti apie socialinę ar ekonominę reikalo pusę; politinė dedamoji čia tik ta, kad bet koks žemės reformos projektas neišvengiamai įgydavo politinio pareiškimo prasmę ir reikšmę.

Nepaisant viso to, kas pasakyta, grynai politinio pobūdžio sumetimų projektuojant ir vykdančią žemės reformą, be abejo, būta. 1919–1921 m. Lietuvos padėtis buvo, švelniai kalbant, labai trapi. Gyvenamojo momento uždaviniai, iš kurių svarbiausias – išlikti, turėjo du aspektus: apsiginti nuo išorės priešų ir įveikti antivalstybines jėgas šalies viduje. Antivalstybinės jėgos viduje galėjo būti įveiktos tik atitraukus nuo jų plačiąsias kaimo bežemių ir mažažemių mases (čia kalbant apie socialiniam ekstremizmui pasidavusius). Tad politinis uždavinys šia prasme akivaizdus – pradėti agrarinę pertvarką, aprūpinti nepatenkintus savo socialine padėtimi žemės sklypais. Uždavinys sustiprinti „naujosios“ valdžios kūrėjų ir šalininkų gretas vėlgi reikalavo tų pačių agrarinių pertvarkymų – žemės perskirstymo kaimo bežemių ir mažažemių naudai. Uždavinys susilpninti vidaus priešą (kalbant apie tautiniu atžvilgiu neloyalų ir net aktyviai kenkiantį elementą) taip pat reikalavo sunaikinti jo politinę, ekonominę, kultūrinę galią. Vadinasi, imtis žemės santykių esminio pertvarkymo, kuris vienu ir tuo pačiu metu ne tik pakerta minėto antivalstybinio elemento galimybes, bet ir žymiai pagausina socialinių šalininkų gretas bei juos neregėtai sustiprina.

Vadinasi, 1919–1921 m. politinė situacija Lietuvoje objektyviai buvo labai svarbus elementas radikaliam žemės reformos variantui parengti, Steigiamajame Seime priimti ir vėliau įgyvendinti. Bet buvo politinių sumetimų, kurie Lietuvos valdžios veiksmus žemės santykių pertvarkymo procese darė ne tokius „ryžtingus“ ir „beatodairiškus“, palyginti su analogiško pobūdžio sprendimais Latvijoje, Estijoje, Bulgarijoje. Priežastis vienintelė – Lietuvos dvarininkai net ir 1919–1921 m. Lietuvoje nebuvo visiškai svetimi. Skirtingai nuo dvarininkų vokiečių Estijoje, Latvijoje, Vakarų Lenkijos žemėse, kai kuriuose Jugoslavijos regionuose, nuo dvarininkų turkų Bulgarijoje, nuo dvarininkų vengrų Slovakijoje, Rumunijai atitekusioje Transilvanijoje, Serbijos Voivodinoje. Būtent tai, o ne vien (gali būti, ir ne tiek) „pasaulio didžiųjų“ ir Lenkijos spaudimas paveikė žemės reformos įstatymą taip, kad ir maksimali paliekamos žemės norma Lietuvoje liko kiek didesnė už Šiaurės kaimynių paliekamą, ir nebuvo punkto, skiriančio „*tautiečius*“ žemės savininkus nuo „*kitataučių*“. Kas kalba ir rašo apie „vargšų“ lenkų dvarininkų kančias ir nuoskaudas Lietuvoje, šiaip ar taip neturėtų pamiršti atitinkamų nuostatų Latvijoje, Estijoje, Bulgarijoje, Slovakijoje, Rumunijoje ir kai kuriuose Jugoslavijos regionuose.

Bet ar politinę situaciją ir politinius sumetimus galima laikyti svarbiausiu žemės reformos veiksmu, priežastimi, pobūdžiu? Akivaizdu, kad ne. Svarbiausiu neabejotinai laikytinas socialinis veiksnys. Ir tai, priimant žemės reformos įstatymą aiškiai suprasta. Neišsprendus socialinio pobūdžio problemų, nebuvo ko galvoti nei apie politines, nei apie ūkines, juoba ieškoti jų sprendimo variantų. Kad būtų aiškiau. Erdvėje, kurioje dabar Lietuva, gal ir galėjo likti kažkoks neaiškus valstybinio pobūdžio darinys. Be iš pradžių, kaip ir tikrovėje, lenkiško, o ilgainiui greičiausiai baltarusiško Vilniaus krašto. Nebūtų į kovą dėl „savos“ Lietuvos pakilę bežemiai ir mažžemiai, ir tarpukariu, matyt, tebūtų likusi Lenkijos provincija „Litwa“. Nebent „*Didžioji Latvija*“ būtų buvusią Kauno guberniją priglaudusi...

O tai, kad politinėje kovoje (apskritai kova su Lenkija, kova dėl Vilniaus, nesutikimas su Hymanso projektais etc.) lietuviai politikai

pabrėžė tautinį socialinį aspektą ir teigė, kad priimti Hymanso projektą reikštų atsisakyti žemės reformos, „*Lietuvą užplūstų lenkų dvarininkai, lietuviai būtų priversti tarnauti pasiturinčioms lenkų visuomenės klasėms*“⁴⁸⁷, visiškai suprantama ir natūralu. Politinė propaganda turi savus dėsnius.

Ekonominis ir politinis veiksniai daugmaž tolygūs, nors jų svarba skirtingo pobūdžio. Daugumai Lietuvos žemės ūkio specialistų konkrečiomis sąlygomis smulkus žemės ūkis atrodė perspektyvesnis. Bent jau dėl kapitalo stokos. Kaimyninėje Lenkijoje apie tai taip pat kalbėta. Bet Lenkijoje politinis vektorius itin radikaliems veiksams žemės ūkio sferoje nebuvo palankus – savi, dėl „naujosios Lenkijos“ aktyviai kovoję dvarininkai neturį itin skaudžiai nukentėti. Juoba šio socialinio sluoksnio atstovai valdžioje, juoba dvarininkų atstovai patys ir žemės reformos nuostatas formuoja...

O Lietuvoje visai priešingai. Dvarininkai, net nepaisant to, kad jie „*ne visai svetimi*“, lietuvių tautiniam sąjūdžiui kaip socialinis sluoksnis buvo svetimi, „naujajai“ Lietuvai iš esmės priešiški, žemės santykių neišvengiamą transformaciją suvokė nebent kaip „*pasaulio pabaigą*“. Čia ne apie atskiras išimtis, kurios, kaip sakoma, tik patvirtina kokią nors taisyklę. Valdžioje sėdi vaikai valstiečių „chamų“, su kuriais nė už ką suartėti nenori „kultūrniešiai“ lenkakalbiai dvarininkai. Dar daugiau, daugelis tų lenkakalbių dvarininkų jaučiasi „naujosios“ lenkų tautos dalimi, laiko Lenkiją tikrąją Tėvyne, Lietuvai teikdami tik gimtinės reikšmę (lenkiškai „*ojczyzna*“ ir „*Mała ojczyzna*“). Visa tai sudarė politinį foną radikalesniems veiksams. Dar daugiau. 1919–1921 metai buvo aktyvių karienių veiksmų lietuvių ir lenkų fronte metas, didesnė ir stipresnė Lenkija iš esmės diktavo sąlygas, todėl konkrečios situacijos grėsmingumas taip pat skatino „kirsti iš peties“.

****
487 A. Grodis, Lietuvos politinių partijų požiūris į Lenkiją 1920–1926 metais: nuo *modus vivendi* paieškų iki nuolatinės konfrontacijos, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 21, p. 50. Nuoroda į: SSD, I sesijos 124 posėdis, 1921 rugsėjo 20 d., p. 30–32.

Kitas dalykas, kad naujausioje „Lietuvos istorijoje“ daroma beape-
liacinė išvada: „*Visose trijose (Rytų Pabaltijo – G. V.) valstybėse reforma
atitiko tik dominuojančių tautų interesus.*“⁴⁸⁸ Tekste rašoma, kad dva-
rai (iš)skaidyti, dvarų žemė (iš)dalyta, panaikinti servitutai. Tarsi, jokio
„grynai“ lietuviško dalyko ir nėra. Lenkakalbių kaimai taip pat skirstyti,
naujus žemės sklypus ar priedus gavo visi teisę į tai turintys piliečiai, ne-
priklausomai nuo tautybės. Kad 8–9 iš 10–ties žemdirbių buvo lietuviai
dalyko esmės juk nekeičia.

Arba toliau. Žemės reforma prisidėjusi prie Lietuvos kariuomenės
kūrimo, bolševikų įveikimo, socialinių ir ekonominių santykių kaime
pertvarkymo, žemės ūkio modernizavimo⁴⁸⁹. Ir kas čia grynai „etniš-
kai“ lietuviško. Žydams ar lenkams visa tai nebuvo naudinga? Tik lietu-
viams?.. Na, vienas kitas tūkstantis lenkų dvarininkų pasijuto nuskriaus-
ti. Bet lenkų žemdirbiai juk ne vien dvarininkai. Pagaliau, tegu tam tikra
dalis lenkų nepatenkinta, tegu nepatenkinti rusai kolonistai, bet ir jiems
negi bolševikai geriau? Lietuvos valstybės išlikimas ir sutvirtėjimas, prie
ko labai prisidėjo ir žemės reforma, buvo naudingas absoliučiai daugu-
mai Lietuvos gyventojų, toli gražu ne vien lietuviams... Kaip šia proga
neatsiminsi K. Buchovskio, teigusio, kad stambiosios žemėvaldos ir dva-
rų likvidavimas dažnai mažino potencialią socialinę įtampą tarp kaimo
ir dvaro. Dvarų ir valstiečių žemės sklypų derinys kartais būdavo savo-
tiškos ūkinės simbiozės, tam tikromis sąlygomis tenkinusios abi puses,
atmaina⁴⁹⁰.

Tiesa, kai kas gali sakyti, tas pats K. Buchovskis rašo ir tai, kad net
tautininkų diktatūros metais lenkų padėtis Lietuvoje nepasikeitusi, nes
„*Lietuvos lenkai ir toliau buvo traktuojami kaip sulenkėję lietuviai*“, vadi-
nasi, Lietuvos valstybės uždavinys buvęs „*rūpintis jų sugrąžinimu į lietu-*

♦♦♦♦

488 *Lietuvos istorija*. X tomas I dalis. *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*, Vilnius: Baltos
lankos, 2013, p. 487.

489 Ten pat.

490 K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, s. 207.

vybę“. Tautininkų politika buvo dvilypė. „Dvarininkams, kitaip tariant – Lietuvos bajorijai, palikta galimybė sušvelninti žemės reformos sąlygas pakeitus tautinį priklausymą į lietuvių, o lenkų kultūrinė įtaka, kurią skleidė ši mažuma, nuolatos buvo laikoma didžiausiu pavojumi Lietuvai.“⁴⁹¹

Ir vėl. „Pakeitus tautinį priklausymą į lietuvių“... Kadangi teiginys „sutvirtintas“ nuorodomis į „Lietuvos aidą“ ir „Lietuvos žinias“, pravartu išsiaiškinti, kas ir kaip. „Lietuvos aide“ 1928 m. liepos 18 d. patalpinta Tautininkų suvažiavimo rezoliucija vidaus ir savivaldybių reikalais, kurioje reikalauta griežtesnių priemonių antivalstybinio gaivalo atžvilgiu bei pašalinti iš valstybinių pareigų tuos, kurie „demonstratyviai reiškia savo nelietuviškumą“.⁴⁹² Rezoliucijoje žemės ūkio reikalais parašyta, kad valdžia turėtų labiau rūpintis ne tiek naujų dvarų dalijimu, o jau išdalytų dvarų reikalais ir sklypininkų ekonominės padėties pagerinimu, kaimų skirstymu vienkiemiais, melioracija, ūkininkų kreditavimu. Be to, raginta greičiau priimti žemės reformos pataisą (turinys rezoliucijoje nekonkretintas) bei išvardyti keli smulkesni su ūkininkavimu žemės ir miškų ūkyje susiję dalykai⁴⁹³.

1929 m. sausio 22 d. „Lietuvos aidą“ numeryje apie žemės reformą nėra žodžio. Yra straipsnis „Būkim atsargūs!“, kuriame aštrių žodžių lenkų adresu nepagailėta. „*Taigi, mes turėtume atkreipti daugiau dėmesio į mūsų svetimšalius ir svetimtaučius. Nemokančius gerbti kultūros ir idealų šalies, kurios vaisingumu jie naudojasi, reikia mokyti. Pasitikėjimo negalima visiems atimti, bet negalima jo visiems ir duoti. Ypač reikalingas atsargumas su lenkais bei lenkininkais. <...> Kad mūsų lenkas laukia lenkų ateinant, apie tai, žinoma, negalima nė abejoti. Ir kaip jie elgtųsi, jei jiems pavyktų gauti viršus, šitai irgi, rodos, aišku. Mes nereikalaujam represijų*

♦♦♦♦

491 K. Buchowski, Retorsijos įkaltai, p. 76.

492 Tautininkų suvažiavimo rezoliucijos: Vidaus ir savivaldybių reikalais rezoliucija, *Lietuvos aidas*, 1928 07 18, nr. 135, p. 2.

493 Tautininkų suvažiavimo rezoliucijos: Žemės ūkio reikalais, *Lietuvos aidas*, 1928 07 18, nr. 135, p. 2.

*prieš visus lenkus. Mes nenorim sekti Lenkijos politika, kuri stengiasi išnaikinti visomis priemonėmis tautines mažumas. Bet mes privalom nepamiršti, kad lenkai užgrobdami Vilnių tapo savo laisvu noru mūsų priešais. Norim ar nenorim – turim su tuo skaitytis, ir turim būti labai atsargūs. Vidujinis priešas visuomet pavojingesnis už išorinį. O pavojingiausias tas, kuris veikia vilingai: išmoksta kalbą, nuduoda net didelį patriotą, stengiasi įgyti pasitikėjimą, užimti atsakingą ir net aukštą vietą.*⁴⁹⁴

Lieka „Lietuvos žinios“. Nurodytame 1929 m. vasario 18 d. numeryje nėra nieko apie žemės reformą, dar daugiau, nieko ir apie lietuvių bei lenkų santykius. Kiek susiję (nors tik netiesiogiai) su tema nebent straipsniai „Romos taika“ ir Lietuva“ bei „Vasario 16-tos dienos šventės reikšmė“⁴⁹⁵.

Klaidelių su nuorodomis pasitaiko visiems. Svarbu, kad tuo metu negalėjo būti svarstymų už pasiskelbimą „lietuviais“ lenkams dvarininkams palikti daugiau žemės. Suprantama, vienas dalykas „triukšmadyris“, kelias ant kojų draugas Varšuvoje ar Tautų Sąjungoje, kitas – lojalus valstybės pilietis, ypač jei dar ir suprantas bent socialinę būtinybę esmingai reformuoti žemėvaldos struktūrą. Lojali laikysena gal ir galėjo kiek nors palengvinti tvarkyti dokumentus, greičiau gauti įstatyme numatytas lengvatas ar išmokas etc. Ypač svarstant tokius dalykus kaip kad valstybinių, pavyzdinių, veislinių ūkių kūrimas... Visų dvarų vietoje tokių ūkių juk nekursi, tenka rinktis, kur ir kada... Bet ta prasme, kurią „lojaliai laikysenai“ ar „lietuvybės išpažinimui“ teikia K. Buchovskis, nei tautininkai, nei kas nors kitas „atsilietuvinti“ norą pareiškusiais dvarininkais nesirūpino.

O dėl nuolatinio tautininkų niurzgimo, kad reforma pernelyg radikali ir per daug skaudžiai palietusi senuosius stambuosius žemvaldžius, tai šis tautininkų nusiteikimas ne dėl kitokio ar pasikeitusio požiūrio į lenkus, o dėl principinio nusistatymo žemės reformos tikslų, uždavinių, priemonių ir metodų klausimais.

♦♦♦♦

494 Būkim atsargūs!, *Lietuvos aidas*, 1929 01 22, nr. 18, p. 1.

495 *Lietuvos žinios*, 1929 02 18, nr. 40, p. 1, 2.

Pats K. Buchovskis, regis, savo teisumu nė kiek neabejoja. Kad tautininkai neva siūlę dvarininkams lenkams tam tikrų nuolaidų už lojalumą jo darbuose kartojama kiekviena proga. „*Tautininkų elgesį su lenkų tautine mažuma iš esmės sąlygojo tiek vidaus, tiek ir užsienio politikos prioritetai. <...> Kita vertus, lietuvių politika lenkų tautybės gyventojų atžvilgiu po 1926 metų buvo programinė išvestinė sugrįžus į tautinėms mažumoms nepalankius laikus. Naujoji vyriausybė ją vykdė suvokdama lenkiškumo faktorių kaip potencialiai tautą ir valstybę dezintegruojantį veiksnį. Praktiškai buvo realizuojama laipsniškos asimiliacijos – lietuvinimo ir tautinių mažumų išstūmimo iš ūkinio gyvenimo programa* (čia ir kitose vietose pabraukta. – G. V.). Pačioje pradžioje tautininkų valdžia įvairiais veiksmiais bandė suardyti tautinių mažumų solidarumą, dalydami jas į daugiau ar mažiau lojalias ir žadėdama didelių nuolaidų neapibrėžtoje ateityje, arba – kaip lenkų dvarininkų atveju – siūlydama netgi konkrečius veiksmus ūkio srityje. Šiaip ar taip, valdžios politika buvo vienareikšmiškai nukreipta prieš mažumas.⁴⁹⁶ Dėl valdžios politikos, kuri „vienareikšmiškai nukreipta prieš mažumas“, šioje vietoje diskutuoti nėra nei vietos, nei laiko. Bet dėl „konkrečių veiksmų“ būtų „lenkų dvarininkų“ atžvilgiu, tai tokių nebuvo. Dar sykį. Tautininkai veikė vadovaudamiesi savo nuostatomis stambiosios žemėvaldos, žemės reformos tikslų, uždavinių, priemonių ir metodų klausimais. Tautinių aspektų būta, bet jie antriniai. Kas nors palengvinta dvarininkams – laimi visi dvarininkai. Na, dauguma dvarininkų lenkai, bet specialiai jie niekur neišskirti.

K. Buchovskio nuomone, laikotarpis tarp dviejų pasaulinių karų buvęs svarbiausias lietuvių ir lenkų santykių istorijoje, bent jau abiejų tautų viena kitos vaizdiniuose XXI amžiaus pradžioje. Lenkų visuomenė į lietuvių tautinį sąjūdį reagavo neigiamai⁴⁹⁷. Lenkų ir lietuvių konfliktas, paaštrėjęs Pirmojo pasaulinio karo metais, peraugo į ginkluotą susidūrimą, o Vilniaus atgavimo mitas sustiprino lietuvių tautinę savimonę.

♦ ♦ ♦

496 K. Buchowski, Retorsijos įkaitai, p. 77.

497 K. Buchowski, Litvomanai ir polonizatoriai, p. 51.

Šiaip jau, lietuvių visuomenėje esminiai lenko įvaizdžio elementai susiformavo iki Pirmojo pasaulinio karo. Vėlesni įvykiai kai ką dar labiau pabrėžė, ir viską įtvirtino. K. Buchovskis, tiesa, tvirtina, kad negatyviam lenko vaizdinui Lietuvoje formuotis svarbiausia buvo 1920 m. II pusmečio įvykiai. Lietuvių politikai iš pradžių vylėsi pasinaudoti Lenkijos nesėkmėmis kare su Rusija ir atgauti anksčiau prarastas teritorijas. Pasiremdamas Č. Laurinavičiaus knyga „Politika ir diplomatija“⁴⁹⁸, Buchovskis kalba apie „*lietuvių elitą*“ neracionalų ir gėdingą elgesį tikintis Lenkijos sąskaita susitarti su rusais bolševikais⁴⁹⁹. Lenkijos padarytos skriaudos jausmas užtemdęs lietuvių lyderiams protą. Lietuvių visuomeninė nuomonė flirtu su bolševikais nevertinusi nei kaip sąjungos prieš Lenkiją, nei kaip neutralumo atsisakymo. Lietuvos kariuomenė Vilniuje ir Suvalkuose suvokta kaip okupuotų teritorijų atgavimas⁵⁰⁰. Pralaimėjimas Suvalkuose sustiprinęs antilenkišką propagandą, bet antilenkiškų nuotaikų apogėjus – po generolo Lucjano Želigovskio „akcijos“ 1920 m. lapkričio 9 d. ir „Vidurio Lietuvos“ paskelbimo. Valdžios paskelbta, kad Želigovskis gina dvarininkų ir kapitalistų interesus, kad Lenkija sulaužiusi visus tarpvalstybinius susitarimus ir užpuolusi beginklę Lietuvą. Mitinguose ir susirinkimuose imta reikalauti atkeršyti „*lenkų išgamoms*“ – vietos dvarininkams⁵⁰¹.

Visa tai, suprantama, tiesa. Susiklosčiusiomis aplinkybėmis sunku ko nors kita tikėtis. XX a. III dešimtmečio pradžios kovų reikšmės niekas nė nemano neigti. Vis dėlto akivaizdu ir tai, kad nieko esmingai naujo lenko įvaizdžiui lietuvių akyse minėti įvykiai nepridėjo. Mintis, kad „*klastingiems*“ lenkams būtina pasipriešinti, kaip ir nuostata išdalyti dvarus – įsitvirtino gerokai anksčiau, nei įsiliepsnojo kovos, ilgiems metams apnuodijusios lenkų ir lietuvių santykius.

♦♦♦♦

498 Č. Laurinavičius, *Politika ir diplomatija: lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*, Kaunas: Naujasis Lankas, 1997, p. 235.

499 K. Buchowski, *Litvomanai ir polonizatoriai*, p. 164.

500 Ten pat, p. 165–166.

501 Ten pat, p. 168.

VOKIEČIAI

Vokiečių tautinė mažuma Lietuvoje nebuvo nei gausi, nei labai turtinga ar įtakinga. Iki Pirmojo pasaulinio karo įmonėse ir fabrikuose, tokiuose kaip Šakių ir Vilkaviškio žemės ūkio produkcijos perdirbimo įmonės, Šiaulių Frenkelio odos ir Pliaterio kartono fabrikai, Panevėžio alaus ir spirito varykla, Kauno Tilmansų (nuo 1868 m.) ir brolių Šmitų (nuo 1879 m.) metalo apdirbimo ir mašinų gamyklos, dirbo daug vokiečių. Vien brolių Šmitų įmonėse iki pusantro tūkstančio. Šančiuose net buvo susiformavęs vokiečių darbininkų kvartalas. Dalis prieš Pirmąjį pasaulinį karą veikusių vokiečių įmonių XX a. III–IV dešimtmečiais savo veiklą išplėtė. I. Jakubavičienė net pabrėžia, kad vokiečiai prisidėjo prie Lietuvos industrializavimo ir žemės ūkio mechanizacijos, ypač varkarinėje šalies dalyje, o jiems iki žemės reformos priklausę dvarai laikyti pavyzdiniais⁵⁰².

1923 m. Didžiojoje Lietuvoje (teritorija be Klaipėdos krašto) gyveno 29231 vokiečiai Lietuvos pilietis (1,44 proc. visų gyventojų) ir 1326 Vokietijos piliečiai (0,07 proc. gyventojų)⁵⁰³, dauguma, reikia manyti, taip pat vokiečiai. Bet apie Vokietijos piliečius daugiau nekalbėsime.

Didžiuosiuose miestuose (Kaunas, Šiauliai, Panevėžys, Ukmergė), 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, gyveno 3595 vokiečiai (2,50 proc. miestų gyventojų)⁵⁰⁴. Atitinkamai kaimo vietovėse – 25636 ir 1,36 proc. Daugiau vokiečių tuo metu buvo įsikūrę Vilkaviškio

♦♦♦♦

502 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, *Lituanistica*, 2011, t. 57, nr. 4(86) (Toliau: I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais), p. 405–406; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940 (im Vergleich zum Memelgebiet), *Annaberger Annalen*, 2011, nr. 19 (I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940), S. 68.

503 Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 13–18.

504 Ten pat.

(12,46 proc.), Šakių (4,24 proc.), Tauragės (3,36 proc.), Marijampolės (3,42 proc.) apskrityse ir Kaune (3,54 proc.)⁵⁰⁵.

Tai vadinamoji Didžioji Lietuva, t. y. teritorija be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų. Padarius atitinkamas pastabas ir pasitelkus 1925 m. surašymo Klaipėdos krašte ir 1931 m. surašymo Vilniaus krašte duomenis, galima teigti, kad 1923–1931 metais vokiečių dalis buvo lygi:

- 1923–1939 m. sienomis – 3,96 proc.;
- 1939 m. kovo – 1939 m. spalio sienomis – 1,45 proc.;
- 1940–1941 m. sienomis – 1,29 proc.;
- Dabartinėmis sienomis – 3,34 procento⁵⁰⁶.

Tiesa, buvo dar vadinamieji klaipėdiškiai – Klaipėdos krašto lietuvių kilmės gyventojai, dėl daugelio priežasčių nenorėję būti tapatinami su Didžiosios Lietuvos lietuviais („žemaičiai“). Vokiečių tyrėjai kalba apie „vokiško mentaliteto“ arba „vokiečių kultūros“ („vokiečių civilizacijos“) lietuvių kilmės Rytprūsių (įskaitant Klaipėdos kraštą) gyventojus. Jų 1923–1939 m. sienomis galima priskaičiuoti 1,50 proc., dabartinėmis – 1,22 procento⁵⁰⁷. Tačiau klaipėdiškiai negali būti priskiriami vokiečiams, todėl tolesnėje analizėje apie juos nekalbėsime.

Didžiojoje Lietuvoje 1923 m. vokiečiai buvo 1,34 proc. ekonomiškai aktyvių gyventojų, 1,00 proc. dirbusių žemės ūkyje, 2,77 proc. pramonėje, 2,03 proc. transporte ir ryšiuose, 1,76 proc. prekyboje, 2,32 proc. valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse organizacijose, 2,03 proc. kitose

♦♦♦♦

505 Ten pat.

506 Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. XXXVI–XXXVII, 13–15; *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 2: 1927–1928 m. Kaunas: CSB, 1929, p. 4; t. 12: 1939 m. Vilnius: CSB, 1940, p. 16; *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 6, p. 570; *Statistikos biuletenis*, 1939, nr. 3 (185), p. 91; A. Stanaitis, P. Adlys, *Lietuvos TSR gyventojai*, Vilnius: Mintis, 1973, p. 102; R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, Klaipėda, 1932, p. 267–268.

507 Ten pat.

sferose. Kalbant apie surašinėtojų išskirtas ekonomiškai aktyvių gyventojų socialines kategorijas, vokiečiai buvo 1,60 proc. savininkų ir administratorių, 1,20 proc. jų šeimų narių, 2,58 proc. tarnautojų ir 1,58 proc. darbininkų. 58,62 proc. vokiečių dirbo žemės ūkyje, 16,61 proc. pramonėje, 2,56 proc. transporte ir ryšiuose, 2,52 proc. prekyboje, 4,38 proc. valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse organizacijose, 15,31 proc. kitose sferose⁵⁰⁸.

Kalbant apie visus gyventojus, ne vien ekonomiškai aktyvius, vokiečių dalis Didžiojoje Lietuvoje buvo lygi 1,44 proc. (29231 iš 2028971). Vokiečiai buvo 2,50 proc. Lietuvos didžiųjų miestų (3595 iš 143634) ir 1,36 proc. kaimo gyventojų (25636 iš 1885337)⁵⁰⁹.

I. Jakubavičienė apie vokiečių skaičių ir jų lyginamąjį svorį yra parašiusi labai netiksliai (arba pernelyg painiai): „1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, Didžiosios Lietuvos miestuose gyveno 10132, arba 3,4%, miesteliuose – 2104, arba 1,1%, o kaimuose – 16995, arba 1,1% vokiečių“⁵¹⁰. Norėta pasakyti, kad didžiuosiuose miestuose (Kaunas, Šiauliai, Panevėžys, Ukmergė) vokiečiai sudarė 3,4 proc., miesteliuose – 1,1 proc. ir kaimuose – 1,1 proc. gyventojų⁵¹¹. Netiksliai autorės rašyta ir toliau. „Kadangi daugiausia vokiečių gyveno Lietuvos kaimuose, žemės ūkyje dirbo 10836 asmenys, arba 37%, pramonėje – 3070, arba 10,5%, užsiėmė amatais ar buvo samdomi darbuotojai – 2831, arba 9,68%, transporto ir susiekimo srityje dirbo 473, arba 1,63%, prekyboje – 466, arba 1,6%, valstybės tarnyboje bei visuomeniniame darbe – 809 asmenys, arba 2,76%“⁵¹².

****
508 Apskaičiuota remiantis: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295–296.

509 Ten pat, p. 13–18.

510 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 407. Nuoroda į: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys* (puslapis nenurodytas). Tas pat ir: I. Jakubavičienė, *Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940*, S. 72.

511 *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. XXXVII.

512 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 407. Nuoroda į: *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys* (puslapis nenurodytas). Tas pat ir: I. Jakubavičienė, *Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940*, S. 72.

Ūkyje dirbusių vokiečių skaičių⁵¹³ autorė padalijo iš visų vokiečių (ne tik ekonomiškai savarankiškų) skaičiaus, todėl bendra ūkyje dirbusiųjų procentinių dalių suma nelygi 100 proc. (37+10,5+9,68+1,63+1,6+2,76 = 63,17), o santykinis dirbančiųjų pasiskirstymas nurodytas netiksliai⁵¹⁴.

Vokiečiai, jei turime galvoje vien vadinamąją Didžiąją Lietuvą, aiškiai nebuvo tautinė mažuma, dėl kurios valdžia ūkio sferoje būtų turėjusi didesnių problemų. Pabrėšime: ūkio sferoje, o ne dėl vokiečių politinės veiklos ar jų kultūros ir švietimo poreikių. Suprantama, miestų „*atlie-tuvinimo*“ tendencija ir valstybinio bei kooperatinio sektoriaus stiprėjimas privačius verslininkus labai siaurai suprasta „naudos“, „patogumo“, „ramaus gyvenimo“, „verslo sąlygų palankumo“ prasmėmis lyg ir vertė kiek nerimauti. Pasak I. Jakubavičienės, XX amžiaus IV dešimtmetį vokiečių įmonės susidūrusios su stiprėjančia lietuvių konkurencija bei „*valstybinio lietuviškų įmonių protegavimu*“, ir tai turėję „*neigiamų pasekmių vokiečių verslui*“.⁵¹⁵ Kokie tie neigiami padariniai, autorė nepaaiškino, ir, reikia manyti, minėtas teiginys tėra tiesiog duoklė tam tikrai tradicijai. Dabar paprasčiausia madinga dejuoti vien dėl to, kad tarpukariu ir lietuviai pamažu ėmėsi verslo. Tegu iš pradžių per valstybinį ar pusiau valstybinį sektorius ir kooperaciją. Atrodo, tarsi verslo sąlygos ir galimybės valstybėje yra kažkoks baigtinis dydis. Tarsi autobusas, kurio keleiviai – verslininkai... Į tą autobusą veržiasi vis daugiau norinčių važiuoti, tad seniesiems vietos vis mažiau ir mažiau. Betgi gyvenime visai ne taip. Plečiantis ūkiui, jo apimtis ir ūkio subjektų galimybės vis didėja. Auga gyventojų perkamoji galia, auga vartotojų masė, auga poreikiai, tiek vartotojų, tiek kitų pramonės, prekybos, transporto, paslaugų sferos įmonių.

♦♦♦♦

513 *Lietuvos gyventojai: 1923 m. surašymo duomenys*, p. 295.

514 Tikslūs skaičiai nurodyti šios knygos skyriuje, kuriame aptarti 1923 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenys (žr.: 1–2 lentelės).

515 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 406; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 90–91.

Kalbant apie Klaipėdos kraštą ar visą Lietuvą su Klaipėdos kraštu, padėtis sudėtingesnė. Nors tuomet jau verta kalbėti ne tiek apie vokiečių problemą Lietuvos ūkyje, o apie Vokietijos veiksnį tame ūkyje. Kitaip sakant, apie kovą dėl Klaipėdos krašto integravimo į Lietuvos visuomeninį, kultūros ir ūkinį gyvenimą. O tai, griežtai kalbant, nėra Lietuvos vokiečių problema. Bent ta prasme, kuria kalbame apie žydų ir, iš dalies, lenkų „problemas“. Beje, lenkų atžvilgiu problemų ūkio sferoje taip pat nedaug, išskyrus dvarininkus skaudžiai palietusią žemės reformą.

Apie Lietuvos vokiečius valstybės ūkyje tarpukariu specialiai yra rašiusi Ingrida Jakubavičienė, kurios nemažos, beveik dviejų autorių lankų apimties straipsniai lietuvių ir vokiečių kalbomis šiame tekste jau minėti⁵¹⁶. Tai labai konkretūs ir informatyvūs straipsniai. Nors moksliniame darbe niekuomet negali pasakyti, kad viskas žinoma ir aišku, faktinė klausimo esmė I. Jakubavičienės pastangomis jau aptarta. Tačiau šioje monografijoje nagrinėjamu tautinės ūkio struktūros aspektu vokiečių tautinės mažumos vieta kiekybiškai dar nemėginta apibūdinti ir I. Jakubavičienės straipsniuose. Vieniems gali atrodyti, kad tai Lietuvoje buvo itin reikšminga ekonominė galia, kitiems – gal ir ne tokia svarbi. Jei ne tai, nebūtų ir poreikio rašyti šį skyrių. Šiaip ar taip, Lietuvos Respublikoje (su Klaipėdos kraštu) vokiečiai buvo trečioji pagal gyventojų skaičių ir ūkinę reikšmę tautinė grupė, o jos politinis svoris ir kultūrinė įtaka didesnė už grynai ekonominę reikšmę. Tiesa, vadinamojoje Didžiojoje Lietuvoje vokiečių buvo net mažiau negu rusų. Jų ekonominis pajėgumas taip pat mažiau pastebimas, lyginant su analogišku parametru visoje Lietuvoje.

Lietuvoje veikė keli šimtai didesnių ar mažesnių vokiečiams priklausiusių įmonių. Veikė taip pat dešimtys stambesnių Vokietijos kapitalo kompanijų, kuriose nuolat dirbo keli šimtai tos šalies piliečių. Klaipėdos

****
516 Be abejo, darbų, kuriuose aptariami tie ar kiti su vokiečių tautinės mažumos ūkine veikla susiję klausimai, gerokai daugiau. Bet tik Ingrida Jakubavičienė tai padarė kompleksiška ir išsamiai. Be to, juos rašydama autorė jau galėjo remtis ankstesniu įdirbiu.

krašte vokiečiai naudojami slapto ir nelegaliomis Vokietijos kredito bendrovėmis, teikiančiomis kreditus Vokietijos interesais besirūpinantiems asmenims.

Istoriografijoje konstatuota, kad Lietuvos vokiečių bendruomenės socialinė struktūra labai skyrėsi nuo struktūros, būdingos jų tautiečiams Latvijoje ir Estijoje, kur vokiečiai daugiausia gyveno miestuose ir turėjo savo verslą arba dirbo pagal profesiją. Lietuvoje du trečdaliai vokiečių gyveno kaimuose ir vertėsi žemės ūkiu arba amatais. Nurodoma, kad vokiečių socialinė padėtis nepriklausomoje Lietuvoje 1919–1940 metais beveik nepakito, „*tuo tarpu Latvijoje ir Estijoje ji gerokai pablogėjo – vokiečiai neteko valdančiųjų pozicijų, nors dauguma jų liko gyventi miestuose ir priklausė aukštam socialiniam sluoksniui*“.⁵¹⁷

XX amžiaus IV dešimtmečio viduryje (1934 m.) vokiečiams buvo išduotos 148 verslo licencijos: 78 maisto gamybai (52,70 proc.), 19 medienos apdirbimui (12,84 proc.), 14 drabužiams ir avalynei (9,46 proc.), po 10 metalo ir mašinų gamybai bei tekstilei (po 6,76 proc.), „*žemės ir akmens*“ apdirbimui – 9 (6,08 proc.), sanitarinėms paslaugoms – 3, chemijos įmonėms – 2, kailiams apdirbti, spaustuvei ir elektros gamybai – po vieną. Turint galvoje, kad 1933 m. Lietuvoje buvo 5435 pramonės įmonės, o 1934 m. išpirkta 5710 patentų pramonine veikla užsiimti, vokiečiams priklausiusių pramonės ir amatų įmonių buvo ne tiek ir daug (2,72 proc. nuo registruotų įmonių skaičiaus 1933 metais arba 2,59 proc. 1934 m. išpirktų patentų)⁵¹⁸.

Literatūroje nurodoma, kad savininkams vokiečiams 1938 m. priklausė 4 plytinės, 3 alaus ir spirito daryklos, 92 malūnai, 3 elektrinės, 88 įvairių prekių parduotuvės, 5 kirpyklos, 4 emigracijos ir turizmo biurai,

♦♦♦♦

517 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 407; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 72.

518 S. Kaubrys, *National Minorities in Lithuania. An Outline*, Vilnius: Vaga, 2002 (Toliau: S. Kaubrys, *National Minorities in Lithuania*), p. 231; I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 409; J. Audickas, Mūsų pramonės mokesčiai, *Tautos ūkis*, 1934, nr. 4, p. 106 (105–107); *Lietuvos statistikos metraštis*, 1938 m., Kaunas: CSB, 1939, p. 187; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 76.

3 vaistinės, knygynas ir kino teatras, 255 prekybos įmonės⁵¹⁹. Tai, suprantama ne viskas, bet aiškiai ne kažin kas... Žinant, kad 1938 m. buvo išpirkti 15717 verslo liudijimai pramoninei veiklai vykdyti ir 25514 patentai verstis prekyba⁵²⁰. 1931 m. duomenimis, tik 361 vokiečių priklausė kokioms nors verslo organizacijoms⁵²¹. Todėl daroma išvada, kad „vokiečiai Lietuvos verslo aplinkoje sudarė tik nedidelę dalį.“⁵²² Tiesa, pačioje XX a. IV dešimtmečio pabaigoje Lietuvos vokiečių valdomų fabrikų ir stambesnių įmonių padaugėjo.

Žinia, būta Lietuvos sąlygomis ir gana stambių įmonių, priklaususių vokiečiams. Richardui Tilmansui priklausė geležies ir statybos medžiagų fabrikas „Br. Tillmans ir ko. AB“, kuriame dirbo 130 darbininkų ir 12 tarnautojų⁵²³. 1925 m. „Br. Tillmans ir ko. AB“ fabriko nekilnojamojo turto vertė buvo 2,33 mln. Lt, kilnojamojo – per 5 mln. Lt, akcinis kapitalas – 8 mln. litų⁵²⁴. Bet XX a. IV dešimtmetyje įmonė nebeplėsta, dalis patalpų išnuomota, samdyta mažiau darbininkų. 1937 m. fabrikas gavo 53,6 tūkst. Lt pelno, 1939 m. – 280,3 tūkst. litų⁵²⁵. Tai labai nedaug.

♦♦♦♦

519 1938 m. žinios apie Lietuvos vokiečių prekybos, pramonės ir verslo įmones, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 159, l. 7; I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 409; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 76.

520 *Lietuvos statistikos metraštis*, 1938 m. Kaunas: CSB, 1939, p. 186–187, 193, 249–251.

521 I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 77; 1931 m. organizacijose dalyvaujančių narių skaičius tautybėmis, LCVA, f. 394, ap. 4, b. 278, l. 17.

522 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 409; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 77.

523 Lietuvos vokiečių prekybos, pramonės, verslo įmonių ir žemės ūkių aprašymas, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 159, l. 10–13; I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, *Lituanistica*, 2011, t. 57, nr. 4(86), p. 410; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 78.

524 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, *Lituanistica*, 2011, t. 57, nr. 4(86), p. 410; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 78.

525 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 410.

Tilmansų šeima buvo Kauno „Tilkos“ šokolado fabriko, kuriame dirbo 160 darbininkų, dalininkė. Jakubavičienė rašo, kad IV dešimtmetį, „lietuviškam kapitalui“ ėmus veržtis „į sėkmingai veikiančias kita-taučių valdomas bendroves“, būdavo pabrėžiama, kad „Tilka“ neva yra lietuvių kapitalo įmonė, „o jos direktorius Kaminskas ir visi darbininkai – lietuviai“⁵²⁶. Ir pratęsia: „Iš tiesų fabriko dalininku visą laiką buvo Tilmansų šeima, jame, nors ir buvo sulietuvinto personalo, visą laiką dirbo vokiečiai (pvz., chemikas daktaras Šenbergas (Schonberg)) ir kitų tautybių asmenys. Išibėgėjus verslo lietuvinimo akcijai, įmonių veikloje stengtasi kuo mažiau akcentuoti kitataučių darbininkų darbą, taip pat kokios tautybės asmenys sudaro įmonės priežiūros komisiją.“⁵²⁷

Nors mums rūpimu aspektu svarbu vien tai, kad vokiečiai Tilmansai buvo nemažo šokolado fabriko bendrasavininkiai, Ingridos Jakubavičienės komentarai apie „lietuviškojo kapitalo“ skverbimąsi, švelniai kalbant, keistoki. „Tilka“ įsteigta 1921 m. Jos savininkai buvo Saliamonas ir Borisas Kaganai bei Aleksandras Kaminskas. Jei taip, tai Aleksandro Kaminsko kapitalas ir laikytinas „lietuvišku“. Koks jau čia „lietuviškojo kapitalo“ skverbimasis IV dešimtmetį, greičiau jau Tilmansų „vokiškojo kapitalo“ įsiliejimas... Ir šaltinis, kuriuo remiasi Ingrida Jakubavičienė, – 1928 m. „Lietuvos žinios“, taigi, visai ne IV dešimtmečio... Kad dirbo vokiečių, tarsi, niekam nekliuvo. „Lietuvos žinios“ parašė, kad „visi darbininkai – lietuviai“. Netikslu? Gali būti, bet „chemikas daktaras Šenbergas“ savo buvimu to paneigti niekaip negali...

Gana garsus Lietuvoje buvo brolių Šmitų (kartais rašoma Šmidų) metalo dirbinių ir mašinų fabrikas Šančiuose. Fabriko kapitalas XX a.

♦♦♦♦

526 Ten pat, p. 410. Apskritai neaiškus teiginys. Nurodyta, kad remtasi 1928 m. „Lietuvos žiniomis“ (Mūsų pramonės įstaigos: „Tilka“, Lietuvos žinios, 1928 05 18, nr. 107, p. 4). Taigi, kalbama ne apie IV dešimtmetį, o apie III dešimtmečio antrąją pusę. Jei taip, tai prie ko čia „lietuviško kapitalo sėkmingas veržimasis“...

527 Ten pat; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 78.

III dešimtmečio pabaigoje buvo 7,5 mln. Lt, jame gaminta viela, vinys, grandinės, žemės ūkio padargai, cinkuoti indai, lygintuvai, rankenos, vyriai, spynos⁵²⁸. Tačiau tuo metu bankrutuojantį fabriką jau buvo nupirkę broliai Jonas ir Juozas Vailokaičiai...

Pasak Ingridos Jakubavičienės, vokiečiai „*pirmavo žemės ūkio mašinų ir automobilių pardavimo, geležies prekių gamybos ir prekybos, elektrotechnikos srityse*.“ Vokiečių kilmės savininkams priklausė geležies dirbinių parduotuvės Kaune, žemės ūkio mašinų ir traktorių parduotuvės Kaune ir Panevėžyje. Kaune vokiečių prekiauta elektrotechnikos gaminiams ir detalėms, automobiliais bei dviračiais⁵²⁹.

Marijampolėje milijonieriui inžinieriui K. Vitmozeriui (Wittmoser) priklausė technikos biuro ir mašinų dirbtuvė, Virbalyje – žemės ūkio mašinų gamykla. Vitmozerio įmonės gamino žemės ūkio mašinas, įrenginėjo vandentiekį ir centrinį namų šildymą⁵³⁰. Šakių apskrityje veikė Žemės ūkio mašinų ir įrankių fabrikas bei ketaus liejykla, priklausiusios Eugenijui Malcanui. Radviliškyje nuo 1922 m. veikė inžinieriaus Johano Fehlaerio įmonė, gaminusi „mazutinius“ (dyzelinius) variklius ir išcentrinus siurblius. Vokiečiai buvo stambių įmonių akcininkai ir akcinių bendrovių valdybų nariai⁵³¹. Daugiausia vokiečių įmonių veikė Kaune ir Marijampolės bei Kėdainių apskrityse.

♦♦♦♦

528 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 410; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 79.

529 *Lietuvos prekyba, pramonė ir finansai 1925–1926*, Kaunas: Nauda, 1927, p. 92; I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 411; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 79–80.

530 J. Zabieliavičius, *Virbalis mano atsiminimuose*, II dalis, Vinius, 2013, p. 44, 142; I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 411; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 80.

531 *Lietuvos prekyba, pramonė ir finansai 1925–1926*, Kaunas: Nauda, 1927, p. 92; Lietuvos vokiečių prekybos, pramonės, verslo įmonių ir žemės ūkių aprašymas, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 159, l. 10–13; I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 411–412; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 80.

Vienos kitos būta ir kitur (Mažeikių, Biržų, Kretingos, Panevėžio, Telšių apskrityse)⁵³².

Pagrindinis Lietuvos vokiečių verslas buvo žemės ūkis (net ir Klaipėdos krašte). 1938 m. Didžiojoje Lietuvoje vokiečiams priklausė 2781 žemės ūkis, kurių plotas – 39873 ha (vidurkis – 14,3 ha). Didesnių ūkių būta vos vieno kito. Pasak Jakubavičienės, vokiečių dvarai nukentėjo „*dėl žemės reformos, kadangi buvo atimta didesnė dalis žemės*“ (baronų Ropų (von der Ropp) šeima, grafai Pliateriai (Plater) ir kiti). Daugiausia vokiečių ūkininkų buvo Vilkaviškio (1111 ūkių, 13485 ha), Šakių (720 ūkių 10294 ha), Tauragės (454 ūkiai, 4793 ha) ir Marijampolės (223 ūkiai, 2616 ha) apskrityse⁵³³.

Su tam tikru diskomfortu ūkinėje veikloje Lietuvos vokiečiai susidūrė tik nuo XX a. IV dešimtmečio vidurio. Tai susiję, suprantama, ne su *vis stiprėjančiu lietuvių veržimusi į verslus* (pramonę, prekybą ir kitas ne žemės ūkio šakas). Nors būtent šis aspektas nuolat pabrėžiamas. Atseit, valdžia ir gyventojų daugumos nuomonė skatino lietuvius verslininkus jaustis vis tvirčiau ir elgtis vis agresyviau. I. Jakubavičienė rašo, kad „*Stiprėjantis lietuvių nacionalizmas, sunkūs 1929 m. pasaulinės ekonominės krizės padariniai, kaimo gyventojų darbo paieškos miestuose ir lietuvių veržimasis į su žemės ūkiu nesusijusias ekonomikos šakas sudarė didelę konkurenciją tautinių mažumų verslo atstovams. Lietuvos vyriausybė skatino verslo lietuvinimą ne tik proteguodama lietuvius verslininkus, bet ir valstybės lėšomis steigdama bankus, prekybos ir pramonės įmones.*“⁵³⁴ Jokių faktų, pagrindžiančių teiginį, kad būtent dėl „*lietuvių*

♦♦♦♦

532 Lietuvos vokiečių prekybos, pramonės, verslo įmonių ir žemės ūkių aprašymas, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 159, l. 10–13; I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 411; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 81.

533 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 414–415. Nurodytas šaltinis: Lietuvos vokiečių ūkiai pagal jų didumą, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 159, l. 9; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 86–87.

534 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 416; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 90–91.

ūkinės ekspansijos“ būtų nukentėjęs koks nors vokiečių verslas, autorė nenurodo.

Dalykas, be abejo, kitas. Vokiečių mažumos ūkinė, kultūros ir politinė padėtis Lietuvoje ėmė keistis pirmiausia dėl Vokietijos užsienio ir vidaus politikos.

Klaipėdos krašte „provokiškas elementas“ (nebūtinai tik vietos vokiečių) visuomet buvo stiprus, kaip ir Vokietijos politinis ir ūkinis poveikis. Bet po to, kai Vokietijoje į valdžią atėjo Hitleris, ir Vokietijos kišimasis į Klaipėdos krašto reikalus tapo intensyvesnis, ir vietos nacių veikla agresyvesnė. Valdžia ir visuomenė tai vienareikšmiai suprato kaip pasirengimą pasitaikius progai Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos atplėšti.

Kilo nepasitenkinimas ne tik Vokietija, ne tik Klaipėdos krašto vokiečiais, bet ir „savaisiais“ Didžiosios Lietuvos vokiečiais. Tą nepasitenkinimą dar labiau didino Vokietijos ekonominis spaudimas nuo 1934 m. kovo, vadintas „ekonomine blokada“ ir labai skaudžiai paveikęs Lietuvos ūkį. Įtampą didino ir tai, kad 1935 m. kovą Vokietija Rytprūsiose demonstratyviai dislokavo daugiau kariuomenės. Spauldoje imta kviesti vienytis kovai su vokiečių ekspansija. Tai viena.

Antra vertus, apie tai rašo ir I. Jakubavičienė, nuo 1934 m. Vokietijoje vis daugėjo antisemitinių akcijų, todėl „Lietuvos vokiečiai pajuto žydų įmonių savininkų boikotą. Tik nedidelė dalis žydų ir toliau savo įmonėse samdė vokiečių darbuotojus, didesnę dalis vokiečius atleido iš darbo.“⁵³⁵

Itin susipriešinta po 1935 m. kovo (nuosprendis Klaipėdos „vokietininkams“ Ernstui Noimanui ir Teodorui Zasui (Ernst Neumann (1888–1955) ir Theodor Freiherr von Saß) bei Vokietijos kariniai manevrai Rytprūsiose). Suaktyvėjo ne visada racionali antivokiška propaganda (tiksliau, kaip visuomet iracionali, nes iracionali bet kokia antipropaganda). Imta agituoti nepirkti vokiškų prekių, piktintasi

♦♦♦♦

535 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 416; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 91.

vokiškų prekių ir vokiečių savininkų parduotuvėmis, vokiškais kino filmais etc.⁵³⁶

Dėl vis prastėjančių vokiečių (oficialiai kalbėta – „*kitataučių*“) verslo sąlygų, Kulturverbando centro valdybos iniciatyva 1937 m. gruodžio 12 d. Kaune įvyko vokiečių amatininkų suvažiavimas. Jame piktintasi, kad Lietuvos Prekybos, pramonės ir amatų rūmai nebendradarbiauja su vokiečių amatininkais, kurie pirmieji į Lietuvą atnešė amatus. Esą nors Kaunas buvęs vokiečių amatininkų miestas, maždaug nuo 1840 m. vokiečius amatininkus iš savo pozicijų stūmę amatininkai lenkai, žydai ir rusai⁵³⁷.

Kaip nurodo I. Jakubavičienė, iš Lietuvos saugumo tarnybų mėnesinių apžvalgų galima spręsti, kad 1938 m. vokiečiai daug aktyviau negu bet kada anksčiau rūpinosi savo verslo reikalais. Iš Vokietijos gautos paramos dėka buvo įsteigtos dešimtys naujų įmonių. 1938 m. vokiečiams Didžiojoje Lietuvoje priklausė 225 pramonės ir prekybos įmonės, 1940 m. pradžioje – 331⁵³⁸. *Kulturverbandas* tapo ne tik už vokiečių kultūrą, bet ir už ekonominę veiklą atsakinga organizacija. Energingos pastangos davusios vaisių. Kitas dalykas, kad intensyvios ūkinės veiklos planų nebuve

♦♦♦♦

536 Keleivis, Kam reklamuot vokiškas prekes!, *Tėvų žemė*, 1935 vasario 16, nr. 7, p. 8; Gaudėjas, Per daug vertinam visa, kas vokiška, *Tėvų žemė*, 1935 vasario 16, nr. 7, p. 8; Gana užsienių avalinėsl!, *Tėvų žemė*, 1935 kovo 20, nr. 11–12, p. 8; Gana vokiškų nuodų!, *Tėvų žemė*, 1935 kovo 30, nr. 13, p. 8; Ar ilgai leisim vokiškoms filmoms save išnaudoti?, *Tėvų žemė*, 1935 birželio 18, nr. 24–25, p. 4; Kodėl mes atsilikę?, *Verklas*, 1935 kovo 2, nr. 12, p. 2; A.Br., Kodėl kapitalai atitenka svetimšaliams?, *Tėvų žemė*, 1935 birželio 8, nr. 23, p. 1; J. Kareckas, Nuolaidumu vokiečių neatsiginsim,*Tėvų žemė*, 1935 sausio 26, nr. 4, p. 2; V. A., Studentai prieš vokiečių šmeižtus, *Tėvų žemė*, 1935 balandžio 7, nr. 14, p. 4; A. Vėtra, Pakeiskim tos gatvės pavadinimą, *Tėvų žemė*, 1935 balandžio 17, nr. 15–16, p. 8; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 92–93.

537 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 418; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 94.

538 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, *Lituanistica*, 2011, t. 57, nr. 4(86), p. 419; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940 (im Vergleich zum Memelgebiet), *Annaberger Annalen*, 2011, nr. 19, S. 94–95.

lemta įgyvendinti. 1939 m. spalio 6 d. paskelbtas Hitlerio sprendimas vokiečius iškeldinti iš Rytų Pabaltijo⁵³⁹.

Kas kita Klaipėdos krašte, kuriame vokiečiai sudarė bemaž pusę krašto gyventojų ir dėl istoriškai susiklosčiusių sąlygų priklausė miesto prekybininkų ir pramonininkų sluoksniui. Vokiečių pozicijos buvo tvirtos visose ūkio šakose. Klaipėdos krašte vokiečiams priklausė stambiausi fabrikai (celiuliozės ir popieriaus, faneros fabrikų akcinė bendrovė „Bisdom u. Zoon“, laivų statybos įmonė „Lindenau u. Ko“, trąšų fabrikas „Union“, keturi tabako), keliolika smulkių baldų gamybos įmonių ir lentpjūvių, kelios alaus daryklos ir spirito varyklos, metalo ir mašinų, muilo ir skalbimo priemonių gamybos įmonės, dujų įmonės, durpių gamybos įmonė Šilutėje, elektrinių baterijų įmonės, saldainių, biskvitų ir vaflių kepyklos⁵⁴⁰.

Apie Klaipėdos krašto vokiečių verslo įmonių sąsajas su Vokietija rašė Petronėlė Žostautaitė⁵⁴¹. Klaipėdos krašte veikusių vokiečių bankų ir kredito bendrovių veiklą analizavo ekonomistas Vladas Terleckas⁵⁴², Klaipėdos krašto ūkio istoriją nagrinėjo Julius Žukas⁵⁴³.

Kalbant apie žemės ūkį, Klaipėdos krašte vokiečiai valdė 42,6 proc. visų žemės ūkio naudmenų. Klaipėdos krašto vokiečiai ūkininkai buvo gerai organizuoti ir savo ūkinius reikalus tvarkė susibūrę į Žemės ūkio draugijas. Visose Klaipėdos krašto apskrityse veikė įvairios vokiečių ūkinės organizacijos (namų savininkų, gyvulių, triušių ir paukščių augintojų, bitininkų, pienininkų, žvejų). Būdami šių organizacijų na-

♦♦♦♦

539 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 418–419; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 96.

540 P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 54–55, 372–381; I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 409–410; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 77.

541 P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 405 ir kt.

542 V. Terleckas, *Lietuvos bankininkystės istorija 1918–1941*, Vilnius: Lietuvos bankas, 2000, p. 444.

543 J. Žukas, Stambiosios pramonės atsiradimas Klaipėdos krašte (XIX amžiaus pabaiga – XX amžiaus pradžia), *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, nr. 19, p. 41–50.

riai Klaipėdos krašto ūkininkai galėjo tikėtis savo produkciją parduoti brangiau⁵⁴⁴.

Kalbant konkrečiai, Klaipėdos krašte vokiečiams tikrai priklausė bent pusė krašto ūkio. Net turint galvoje valdžios ir privataus kapitalo į Klaipėdos krašto ūkį investuotus (kartais tiesiog „išleistus“) 150 mln. Lt (iš to sk., 40 mln. Lt valstybės lėšų)⁵⁴⁵. Kadangi Klaipėdos kraštui teko iki 9..10 proc. (tiksliau, 8,5..9,5 proc.) visos Lietuvos nacionalinių pajamų, tai reiškia, kad Klaipėdos krašto vokiečiams teko atitinkamai 4..5 proc. visos Lietuvos nacionalinių pajamų. Tai daug.

Tačiau kad Lietuvos (Didžiosios Lietuvos) vokiečiai nebuvo itin turtinga ir įtakinga ekonominė galia, iškalbingai liudija duomenys apie 1941 m. į Vokietiją iškeldintų vokiečių palikto ir išvežto turto vertę, kurie kartu apibūdina XX a. IV dešimtmečio pabaigoje vokiečių valdyto turto dydį⁵⁴⁶. O tai apskritai labai tikslūs duomenys.

Mat dar 1939 m. pabaigoje Kulturverbando valdyba buvo įtraukta į organizuotas vokiečių persikėlimo iš Lietuvos operacijos vykdymą. Berlynas reikalavo kruopščiai suregistruoti visus vokiečių tautybės asmenis bei jų valdomą turtą. Pasak I. Jakubavičienės, „*rengiantis vokiečių iškeldinimui iš Lietuvos buvo kruopščiai suregistruotas visas Lietuvoje paliekamas vokiečių turtas. Ši statistika vertinga ir tuo, kad tiksliai buvo nustatyta paliekamo turto vertė.*“⁵⁴⁷

♦♦♦♦

544 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 415; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 88.

545 V. Terleckas, *Pinigai Lietuvoje: 1915–1944*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992, p. 163.

546 Istoriografijoje tai ne kartą gvildentas klausimas. Vytautas Venskūnas tyrė vokiečių išvežtą ir paliktą Lietuvoje nekilnojamąjį ir kitą turtą (V. Venskūnas, *Pasikeitimas repatriantais 1941 metais. Laikas ir įvykiai*, 1989, nr. 14. p. 16), išvykstančių vokiečių Lietuvoje valdytą turtą apibūdino Arūnė Arbušauskaitė (A. L. Arbušauskaitė, *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį*, Klaipėda, 2002, p. 35–36).

547 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 419; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 97.

1940 m. sausį *Kulturverbandas* vokiečių turtą įvertino 100 mln. litų. Lietuvos vokiečiai valdė 198 gamyklas, dirbtuves ir fabrikus, kurių vertė siekė 10,273 mln. Lt. Vokiečių valdyti 76 malūnai buvo įvertinti 4,93 mln. Lt, 36 šaltkalvių dirbtuvės – 0,871 mln. Lt, mėsos ir sūrio gamyklos – 0,351 mln. Lt, 17 smulkiosios dirbtuvės – 1,159 mln. Lt, keturios metalo gamyklėlės – 0,599 mln. litų⁵⁴⁸.

Pasak Vytauto Venskūno, išvykę vokiečiai Lietuvoje paliko žemės ir turto, kurių vertė – 211,220 mln. reichsmarkių (RM)⁵⁴⁹. Venskūno duomenys beveik sutampa su Aleksandro de la Krua (Alexander de la Croix) iškeldintų Lietuvos vokiečių turto registru. De la Krua skaičiavo, kad Lietuvoje vokiečių palikto turto bendra vertė siekė 210 mln. 965 tūkst. 995 RM⁵⁵⁰.

Taigi, ką išties rodo de la Krua ir V. Venskūno pateikti skaičiai (**38 lentelė**)? Vokiečių turtas kiek didesnis atrodo nebent tuomet, kai skaičiuojama pagal oficialų Vokietijos markės kursą. Žodžiu, kai skaičiuojama, kaip anksčiau sakydavo, „*popieriuje*“, nes Vokietija laisvo markės konvertavimo buvo atsisakiusi. Skaičiuojant pagal realų markės keitimo kursą Lietuvos banke, visas į Vokietiją išsikėlusius vokiečių turtas lygus vos 50 mln. Lt (**38 lentelė**). O tai reiškia, kad 50-čiai tūkstančių išvykusiųjų vidutiniškai teko vos po 1000 litų. Net laikantis visiškai neracionalios prielaidos skaičiuoti pagal oficialų kursą, kiekvienam vokiečiui tektų tik po 5..6 tūkst. litų. Tai visai nedaug, net atsižvelgiant į tai, kad dalį savo turto Lietuvos vokiečiai buvo spėję parduoti iki išvykdami...

♦♦♦♦

548 A. L. Arbušauskaitė, *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį*, Klaipėda, 2002, p. 35–36; I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 419; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 97.

549 V. Venskūnas, Pasikeitimas repatriantais 1941 metais, *Laikas ir įvykiai*, 1989, nr. 14, p. 16.

550 I. Jakubavičienė, Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, p. 420; I. Jakubavičienė, Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940, S. 98. Nurodytas šaltinis: Alexander de la. Croix, *Die Umsiedlung im Spiegel der Zahlen*, Heimatgruss, 1961, S. 58–59.

38 lentelė. Iš Lietuvos į Vokietiją 1941 m. repatrijavusių Lietuvos vokiečių turto registras*

Nuosavybės rūšis	Vertė			proc.
	RM	Lt**	Lt***	
Iš viso	210.965.994	297.361.632	50.041.134	100,00
Žemės sklypai	35.151.061	49.546.264	8.337.832	16,66
Žemės ūkio paskirties žemė	147.889.650	208.454.011	35.079.425	70,10
Amatininkų dirbtuvės	13.252.543	18.679.777	3.143.503	6,28
Namai	1.179.632	1.662.720	279.809	0,56
Indėliai bankuose	1.910.971	2.693.559	453.282	0,91
Įkeistas turtas	278.829	393.016	66.138	0,13
Vertybiniai popieriai	850.597	1.198.937	201.762	0,40
Kitas turtas	4.118.319	5.804.869	976.865	1,95
Skolos (turtiniai įsipareigojimai)	6.334.392	8.928.478	1.502.518	3,00

* Apskaičiuota remiantis: Ingrida Jakubavičienė, *Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais*, p. 405–406; Ingrida Jakubavičienė, *Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940*, S. 68. Nurodytas šaltinis: Croix, Alexander de la, *Die Umsiedlung im Spiegel der Zahlen*, Heimatgruß, 1961, S. 58–59. Šaltinyje nurodyta, kad bendra vokiečių turto vertė 210.965.995,21 RM, nors sudėjus pateiktus skaičius susidaro tik 210.965.993,50 RM. Turto vertė litais apskaičiuota pagal valiutos keitimo kursą Kaune 1938 metais (1000 RM = 237,20 Lt). Vokietija XX a. IV dešimtmetyje formaliai nekeitė deklaruotos markės vertės (1 JAV doleris = 4,2 RM), nors faktiškai jo nesilaikė ir laisvo markės konvertavimo atsisakė.

** Auksinės markės oficialusis kursas ir JAV dolerio pirkimo kursas Lietuvos banke: 1 RM = 0,238095 USD arba 1 USD = 4,2 RM; Atitinkamai Lt = RM/4,2×5,92.

*** Užsienio valiutų pirkimo kursas Lietuvos banke 1938 m. 1000 RM = 237,20 Lt arba 1 RM = 0,2372 Lt. Žr.: *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 11: 1938 m. Kaunas: CSB, 1939, p. 332.

Tai reiškia, kad IV dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje (be Klaipėdos krašto) vokiečių dalis šalies ūkio struktūroje galėjo būti maždaug tokia pati, kaip ir gyventojų struktūroje. Gal tik vos vos didesnė, nes vokiečių daugiau dirbta ne žemės ūkyje. Vadinas, apie 1,3..1,5 procento.

PABAIGA

Socialinių skirtumų ir, svarbiausia, socialinės nelygybės problema sena. Kaip ir socialinės, įskaitant tautinę, religinę ir rasinę nelygybės įveikimo būdų paieškos. Tautinių aspektų Lietuvos ūkio politikoje Pirmosios Respublikos laikais analizės aktualumas gali būti grindžiamas išimtinai politinės praktikos pobūdžio sumetimais. Kitais žodžiais, tautinių santykių reguliavimo ar tarptautinės politikos gyvenamuoju momentu poreikiais. Antra vertus, bet kuriai visuomenei, tautai ar valstybei būtina savianalizė ir tam tikras savosios istorijos vaizdinys, kuris bent teoriškai deklaruojamas kaip atitinkantis tikrovę. Pagaliau, bet kurio istorinio proceso analizėje pakanka išimtinai mokslinio pažintinio pobūdžio sumetimų ir tokiems tyrimams keliamų uždavinių.

Lietuvoje apie ūkio politiką tarpukariu tautiniu aspektu iki šiol kalbėta dviem aspektais. Vienas jų, ir neabejotinai svarbiausias, susijęs su tautinės nelygybės problema. Lietuviai dažniausiai pabrėžia savąjį ūkinį ir socialinį atsilikimą, kuris akivaizdus lyginant lietuvių ir žydų kiekybinio pobūdžio rodiklius ūkio bei su ūkiu tiesiogiai susijusioje socialinėje sferoje. Daug mažiau dėmesio skiriama lenkams, be to, tik kalbant apie žemės reformą, kuri likvidavo stambiąją dvarų žemėvaldą. Šiaip ar taip, du trečdaliai Lietuvos dvarininkų neabejotinai laikė save lenkais arba bent lenkų kultūros ir kalbos žmonėmis, kas lietuvio valstiečio ir apskritai „naujojo lietuvio“ akyse buvo tas pat. Mažesniųjų tautinių bendrijų vaidmuo Lietuvos ūkyje lietuviams nebuvo aktuali tema, nors viename kitame mokslinio pobūdžio darbe bent kai kurie aspektai ar atskiri faktai, suprantama, aptarti. Tai kalbant apie Lietuvos vokiečius, rusus, latvius, baltarusius... Šis faktas, be abejo, aiškintinas tuo, kad vokiečių, rusų, latvių, baltarusių, juoba kitų tautybių gyventojų Lietuvoje gyventa nedaug, antra vertus, labai trūksta bent kiek patikimos statistinės medžiagos jų vietai Lietuvos ūkio tautinėje struktūroje įvertinti.

Žydų ir lenkų (gali būti, iš dalies net vokiečių) tautinės nelygybės ūkio sferoje problema interpretuota kitaip. Jų akimis akivaizdus lietuvių, sukūrusių savo valstybę, siekis įsigalėti tos valstybės ekonomikoje. Nors dažniausiai pripažįstama, kad minėto pobūdžio tikslas buvęs natūralus ir pakankamai pagrįstas, paprastai pabrėžiami lietuvių arba lietuvių ir valdžios neekonominio pobūdžio veiksmai savo įtakai ūkio sferoje stiprinti ar net joje visiškai įsigalėti. Be temų, kurios, kaip jau rašyta, analizuotos lietuvių autorių („*atlietuvinimas*“ pramonėje, amatuose ir prekyboje bei žemės reforma), žydų ir lenkų darbuose keliamos su ūkio sfera susijusios, nors nebūtinai išimtinai ekonominio pobūdžio temos – kalbos, darbo laiko, profesinio švietimo ir kvalifikacinių reikalavimų etc. Mažesnės tautinės bendrijos į tokio pobūdžio temas dėmesio nekreipė anksčiau ir to nedaro dabar, nes būtinumas prisitaikyti prie daugumos joms akivaizdus. Rusai, latviai, baltarusiai ir kiti daugiau dėmesio skyrė ne bendresnio pobūdžio problemoms, o atskirų savo tautiečių pasiekimams ūkyje, konkrečių ūkio subjektų istorijai aptarti.

Antrasis ūkio politikos tautiniu aspektu analizės aspektas susijęs su mėginimais kiekybiškai apibūdinti tos ar kitos tautybės vietą Lietuvos ūkyje tiek apskritai tarpukariu, tiek koku nors konkrečiu laikotarpiu. Bandytų pateikti bendrą viso ūkio tautinės struktūros kiekybinį vaizdą iki šiol kaip ir nebūta.

Lietuvių paprastai akcentuota nuostata, kad kiekvienai tautai ūkio struktūroje turėtų priklausyti maždaug tiek, kiek tai ar kitai tenka šalies gyventojų struktūroje. Jei atitikimo nėra, vadinasi, akivaizdus ūkinės ir socialinės raidos netolygumas. Atveju, kai gyventojų struktūroje kuriai nors tautai tenka daugiau už tos tautos dalį ūkyje, konstatuotina tautinė nelygybė.

Šiuolaikinei lietuvių istoriografijai būdinga tai, kad darbų, kuriuose būtų analizuojami konkretūs kiekybiniai problemos aspektai, tik vienas kitas. Daugiausia, ypač pastaruoju metu, net kai kalbama apie ūkį arba tai, kas su ūkio raida susiję, linkstama abstrakčiai rutulioti nacionalizmo (ekonominio nacionalizmo), antisemitizmo, to ar kito socialinio

sluoksniu ideologinių nuostatų ir politinių pažiūrų temas. Tokiuose darbuose kiekybinės analizės nėra, o autoriai kartais net su pasididžiavimu tai deklaruoja, matyt, manydami, kad kiekybinės analizės nebuvimas daro jų darbą „moksliškesnį“ ir aukštesnio lygio. Bėda ta, kad kiekybinės analizės vengimas ar išvis nesugebėjimas kiekybiniais rodikliais operuoti pastaruoju metu susijęs su tam tikru istorinių tyrimų paviršutiniškumu. Postuluojami išoriškai giliaminčiai atrodantys dalykai, bet arba be konkretaus turinio, arba neatlaikantys elementarios patikros, vadinasi, ne moksliniai.

Daro įtaką, be abejo, ir ta aplinkybė, kad Lietuvos ūkio kiekybinės struktūros tarpukariu tyrimai pirmiausia ir daugiausia susiję su lietuvių ir žydų santykiais. Lietuvos žydų tragedija Antrojo pasaulinio karo metais į pirmąjį planą kelia ne socialinės nelygybės ir apskritai socialinių skirtumų problemas, o antisemitizmo temą, kuri norom nenorom užgožia visas kitas.

Žydų, lenkų, iš dalies net vokiečių istoriografijoje Lietuvos ūkio tautinės struktūros problemos suprantamos ir nagrinėjamos daugiausia kaip atitinkamos tautos vieta ir reikšmė. Bendresniems aspektams didesnio dėmesio neskiriama. Jei bent formaliai tos ar kitos tautybės reikšmė ar koks nors kiekybinis rodiklis didesnis už panašaus pobūdžio demografinio rodiklio reikšmę, paprastai pabrėžiama, kad tai tiesiog istorinės raidos pasekmė. Atvirkštinis atvejis dažniausiai vertinamas kaip tautinė nelygybė, tačiau tokių atvejų labai nedaug, nes ir žydai, ir lenkai bent pirmaisiais Lietuvos Respublikos metais ūkio sferoje neabejotinai buvo stipresni už lietuvius.

Tarpukario Lietuva buvo gana dinamiška valstybė. Per dvidešimtmetį pasikeitė labai daug kas. Ir ūkyje taip pat. Be žemės reformos, kuri dažniausiai minima, atsirado, tegu kukli, žemės ūkio produktų perdirbimo, maisto, tekstilės pramonė. Nutiesti keliai, plėtotas geležinkelių, automobilių ir jūrų transportas. Visa tai vienaip ar kitaip atsispindėjo ir Lietuvos ūkio tautinėje struktūroje. Be abejo, lietuvių lyginamasis svoris ūkyje išaugo. Kai susikuria valstybė, kurioje pagrindinė tauta ūkiniu at-

žvilgiu atsilikusi, taip atsitinka visada. Anksčiau privileijuotoje padėtyje buvusios tautybės tokiais atvejais visur ir visuomet ima ne tik kalbėti, bet ir pasijunta politinę valdžią įgijusių ankstesniųjų autsaiderių „skriaudžiamos“. Tarpukario Lietuva nėra išimtis. Tiek lenkai, tiek žydai iki šiol akcentuoja spaudimą, kurį jų tautiečiai patyrę Pirmosios Respublikos laikais. Net vokiečiai kartais rašo apie nusavintas vokiečių dvarininkų valdas arba jų verslininkų sunkumus XX a. IV dešimtmetyje.

Mažesnėms tautinėms bendrijoms minėtos nuostatos, regis, nebūdingos. Kaip minėta, jų ne itin daug, be to, socialinė struktūra artima šalies vidurkiui, tad politinės, socialinės ir ūkinio pobūdžio permainos juos lietė iš esmės taip pat, kaip ir lietuvių daugumą. O išskirtinių siekių dėl negausumo taip pat nebūta. Skirtingai nuo žydų ir lenkų, kurie kartais bent patys sau ne tik atrodė išskirtiniai, bet ir verti jiems vieniems taikomų išlygų bei specifinių politinių, kultūrinių, ūkinių sąlygų.

Kalbant apskritai, iki šiol Lietuvos ūkio tautinė struktūra būdavo apibūdinama remiantis vien pramonės ir prekybos įmonių savininkų tautine sudėtimi. Dėl konkrečių istorinių aplinkybių Lietuvoje miestų gyventojų lietuvių XX a. pradžioje būta labai nedaug. Lietuviai nesivertė, o ir galimybių verstis neturėjo nei prekyba, nei, juo labiau, pramonė. Todėl pramonės ir prekybos įmonių savininkų tautinės sudėties duomenys, net kalbant apie XX a. IV dešimtmetyje, iškalbingai liudija akivaizdų lietuvių atsilikimą. Kalbant apie pokyčius, tai esamų kiekybinių rodiklių dinamika lygiai taip pat iškalbingai rodo lietuvių pozicijų ūkyje stiprėjimą.

Operavimas vien pramonės, amatų ir prekybos rodikliais kelia dvi kiekybinio vertinimo tikslumo problemas. Lietuvių dalis ne žemės ūkio sferoje, palyginti su jų dalimi gyventojų skaičiuje, atrodo buvusi labai maža. Ypač patiems lietuviams. Pernelyg lengvai pamirštama, kad faktiškai kalbama tik apie Lietuvos ūkio dalį, tegu ir labai svarbią. Kartu kiekybiškai išreikštas lietuvių pozicijų pramonėje ir prekyboje gana spartus stiprėjimas kai kam, ypač žydų ir lenkų tyrėjams, sudaro tautinių mažumų (faktiškai, žydų ir lenkų) tikslingo ir pastovaus eliminavimo iš Lietuvos ūkinio gyvenimo išpūdį.

Tačiau atsižvelgus ne vien į pramonės, amatų ir prekybos rodiklius, bet ir į žemės ūkį, matyti, kad ūkio tautinė struktūra Pirmosios Respublikos laikais kito ne taip drastiškai, kaip kad dažnam iki šiol atrodė. Ir lietuviai toli gražu nebuvo tokie užguiti, kaip ne vieno manyta. Net XX a. pradžioje jų ūkinė padėtis nebuvo tokia bloga kaip, pvz., malajų Malaizijoje to paties amžiaus VII–VIII dešimtmečiais. Lyginimas su malajais ir Malaizija kai kam iš vis dar neatsikračiusių europocentrizmo apraiškų gali pasirodyti netinkamas, bet jis korektiškas⁵⁵¹. Juk Malaizijoje, atsižvelgus į žemės ūkį, pusei gyventojų (malajams) XX a. VII dešimtmetį teko koks 20 proc. ūkio, o per vėlesnį „naujosios ekonominės politikos“ dvidešimtmetį ta dalis išaugo bent iki 30..35 procentų. Vadinasi, santykis tarp dalies ūkyje ir gyventojų skaičiaus pasikeitė nuo 0,4 iki 0,6..0,7. Malaizijos „naujoji ekonominė politika“ pasaulyje studijuojama ir apskritai laikoma sėkmingu pavyzdžiu.

Lietuviams, jiems tradiciškai, nors ne visai tiksliai priskiriant valstybines, savivaldybių ir kooperatines įmones, 1924 m. teko iki 60..65 proc. nacionalinių pajamų, o XX a. IV dešimtmečio pabaigoje – apie 65..70 procentų. Atitinkamai žydams 1924 m. teko iki 27..29 proc. Lietuvos nacionalinių pajamų, o 1938–1939 m. – 22..25 procentai. Visiems kitiems 1924 m. teko iki 15 proc. Lietuvos nacionalinių pajamų (daugiausia dėl didesnio lenkų dvarininkų lyginamojo svorio žemės ūkyje), o XX a. IV dešimtmečio pabaigoje – 7..9 proc. Lietuvos ūkio (nacionalinių pajamų vertės). Santykis tarp dalies ūkio struktūroje ir gyventojų skaičiaus lietuvių atveju per 15 metų išaugo nuo maždaug 0,75 iki 0,8..0,85 procento⁵⁵².

Konkretus ir pagal galimybes dalykiškas žydų, lenkų ir vokiečių vietos bei reikšmės Lietuvos ūkyje aptarimas, taip pat su ūkio tautine struktūra

♦♦♦♦

551 Lyginti, perfrazavus Gilbertą Kitą Čestertoną (Gilbert Keith Chesterton; 1874–1936), galima bet ką, bet ne bet kaip. Iš Europos valstybių tinkamo pavyzdžio, tarsi, nėra. Kai kam gal norėtųsi nurodyti Albaniją, bet apie ją trūksta duomenų.

552 Tas santykis, nekritiškai priėmus teiginius apie kitataučių vyravimą Lietuvos ūkyje (40..60 ar net per 70 proc.), išėtų lygus 0,4..0,6 arba, geriausiu atveju, iki 0,7.

tiesiogiai susijusių politinių, socialinių ir ekonominių procesų analizė, tegu vis dar nepakankama ir neišsami, leidžia teigti, kad iki šiol istoriografijoje pernelyg daug dėmesio skirta politiniams problemos aspektams. Net akivaizdžiai socialiniai uždaviniai bei sumetimai beveik be išlygų priskiriami politiniams. Specifiniai ūkiniai arba, kitaip sakant, ekonominiai aspektai išvis ignoruojami. Susikoncentravus ties išimtinai politiniais problemos aspektais dažnokai ir, beje, visiškai nepelnytai, nors nebūtinai sąmoningai, pamirštama reikalo esmė. Neatsispiriama pagundai „paryškinti“ tautinės priešpriešos elementus, kaimo žmonių aiškiai artikuliuotas nusistatymas prieš dvarų žemėvaldą virsta išimtinai „bolševizmo“ pavojumi ir panašiai. Klausimo esmė ne ta, kad politinė dedamoji neverta dėmesio, ar ko nors, kas priskiriama politinei sferai, išvis nebūta. Konkrečiu atveju, tautinės priešpriešos arba bolševizmo grėsmės. Svarbu, kad taip sukeičiamos vietomis priežastis ir pasekmė, realus stimulus ir kartais tik menama arba dirbtinai išpūsta dingstis. Politinė retorika ir propagandiniai karai imami tapatinti su realiais visuomeninės raidos procesais.

Ūkio tautinės struktūros ir tautinių aspektų ūkio politikoje tarpukariu analizė leidžia taip pat teigti, kad išsamos mokslinės analizės dar laukia labai daug su tautiniais aspektais ūkio politikoje susijusių temų. Viena jų, pozityvioji diskriminacija ir „atlietuvinimo“ santykis. Kad apie antisemitizmą XX a. IV dešimtmetyje, konkrečiai LVS ir „atlietuvinimo“ idėją rašyta labai daug, aišku. Bet kad galybė problemos aspektų ne tik kad tinkamai neišnagrinėta, net ir nepaliesta, taip pat akivaizdu. Aišku, kad dar bus analizuojamos ir žemės reformos problemos. Tiek išimtinai ūkinio pobūdžio, tiek susijusios su tikrais ar menamais tautinių santykių Lietuvoje aspektais. Net dar daugiau, ryškėja, kad būtent „išimtinai ekonominio pobūdžio“ žemės reformos temos darosi itin aktualios tautinių reformos aspektų objektyviai analizei.

Tautinių aspektų, kalbant apie šalies ūkį ar valstybės ūkio politiką, tema daug platesnė už problemas, aptartas šioje monografijoje. Yra galybė platesnio ar siauresnio pobūdžio klausimų, kuriuos tikrai verta rimtai analizuoti. Viena tokių problemų – kontrabanda. Viena vertus,

kontrabandos įtaka Pirmosios Respublikos ūkio raidai buvo gerokai didesnė, negu įprasta manyti. Antra, ano meto kontrabandininkų tautinė sudėtis specifinė. Pagaliau, trečia, kai kam anuomet ji net atrodė priemonė Lietuvos mokamajam balansui išlyginti⁵⁵³. Vertos dėmesio ir tokios su ūkio politikos tautiniais aspektais susijusios temos, kaip kad kalbos klausimas aptarnavimo sferoje, darbo laiko ir kai kurių gamybinių procesų reglamentavimas, kvalifikaciniai reikalavimai transporto, prekybos ir viešųjų paslaugų sferose. Jie, žinia, ne svarbiausi ūkiniame gyvenime, bet ir ne bereikšmiai. Neabejotina, ateityje kils naujų klausimų, į kuriuos bus bandoma atsakyti, atsiras naujų temų, kurias bus pasistengta iširti.

♦♦♦♦

553 Žr.: Pr. Tamošaitis, 1934 m. Lietuvos mokamasis balansas, *Tautos ūkis*, 1935, nr. 6–7, p. 161–165.

MOKSLINĖ LITERATŪRA

ABROMAITIS, Audrius. Aspekty psychologiczne reformy rolnej na Litwie, *Biuletyn Historii Pogranicza*, Białystok: 2003, nr. 4, s. 21–32.

ABROMAITIS, Audrius. Kaip kito požiūris į Lenkiją: Lietuvos viešo-ji nuomonė 1920–1923 metais, *Darbai ir dienos*, Kaunas: VDU, 2004, t. 40 (*Grumtynės dėl Vilniaus krašto 1919–1923 metais: Lietuvių ir lenkų istorikų svarstymai*), p. 213–225.

ABROMAITIS, Audrius. Priešo įvaizdžio įsitvirtinimas: Lenkijos suvokimas Lietuvoje 1919–1920 metais, *Istorija*, 2002, nr. 53, p. 59–63.

ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus; KULAKAUSKAS, Antanas. *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, 359 p.

ANDRIUŠKEVIČIŪTĖ, Jadvyga. *Lyčių lygybės skatinimas moksle: BASNET forumas, LYMOS projekto rezultatai*, Vilnius: BASNET Forumas, 2012, 299 p.

ANTONS, Richard. *Agraarsuhted kodanlikus Eestis*, Tallinn: Eesti riiklik kirjastus, 1957, 269 lk.

ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė Liucija. *Anšliusas ir Klaipėdos krašto gyventojai (1939–1944)*, Klaipėda: KU, 2010, 311 p.

ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė Liucija. *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį*, Klaipėda, 2002, 312 p.

Ar senas geras BVP dar tinka ekonomikos gerovei išmatuoti?, *SEB Lietuvos makroekonomikos apžvalga*, 2009 m. rugsėjis, nr. 37, p. 17–20.

AŽUBALIS, Algirdas; BUILIENĖ, Diana; KAZLAUSKAITĖ-MARKELIENĖ, Rolanda. *Valstybinė kalba Lietuvos kariuomenėje (1918–1940)*, Vilnius, 2010, 212 p.

BENDIKAITĖ, Eglė. Nauja kolektyvinės tapatybės dimensija: sionistinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. pab. – XX a. pr., *Istorija*, 2004, nr. 61, p. 17–23.

BENDIKAITĖ, Eglė. Sionistinio judėjimo tendencijos Lietuvos Respublikoje (1918–1940), *Sociologija: Mintis ir veiksmai*, Klaipėda: KU, 2001, nr. 3–4, p. 68–77.

BENDIKAITĒ, Eglē. The Zionist press on lithuanian–jewish economic rivalry in the 1930s, *Lithuanian historical studies*, Vol. 10, Vilnius: LII, 2005, p. 121–144.

BĒRZIŅŠ, K.; KALNIŅŠ, J. Latvijas rūpniecības attīstība 1913.–1964. gadā, *Latvijas PSR tautas saimniecības attīstības jautājumi rūpniecība un finanses (LVU Zinātniskie raksti, 76. sēj., Ekonomikas zinātnes)*, Rīga: Zvaigzne, 1967, 3–37 lpp.

BUCHOWSKI, Krzysztof. Konflikto su Lietuva vaizdas tarpukario lenkų istorinėje sąmonėje, *Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos*, Vilnius: Versus aureus, 2012, p. 138–145.

BUCHOWSKI, Krzysztof. *Litvomanai ir polonizuotojai: Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, Vilnius: Baltos lankos, 2012, 608 p.

BUCHOWSKI, Krzysztof. *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku, 1999, 320 s.

BUCHOWSKI, Krzysztof. Retorsijos įkaitai: lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940, *Darbai ir dienos*, t. 34, Kaunas: VDU, 2003, p. 49–101.

BUTKUS, Alvydas. Baltų tautinio sąmonėjimo skirtumai ir jų įtaka dabarties politikai, *Lituanistica*, 2011, nr. 1, p. 93–103.

CHLIVICKAS, Eugenijus; BIKAS, Egidijus; LISAUŠKAITĒ, Vaida; RAKAUSKIENĒ, Ona Gražina. *Moterų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje*, Vilnius: MRU, 2007, 319 p.

CIVINSKAS, Remigijus. Kauno žydų integracija į miestiečių luomą, *Darbai ir dienos*, t. 28, Kaunas: VDU, 2001, p. 51–66.

ČIČINIENĒ, Dalia. Tarp nacionalinio identiteto ir demokratijos: Krikščionių demokratų santykiai su tautininkais 1918–1920 metais, *Darbai ir dienos*, Kaunas: VDU, 1998, t. 7(16), p. 91–120.

ČIEGIS, Remigijus. *Ekonominių teorijų istorija*, Kaunas: VU I-kla, 2006, 732 p.

DĄBROWSKI, Przemysław. Buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lenkų tautiniai demokratai ir lietuvių tautinis atgimimas XX amžiaus pradžioje, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 27, Vilnius: VU, 2011, p. 54–60.

DONSKIS, Leonidas. *Moderniosios kultūros filosofijos metmenys*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, 165 p.

DROMANTIENĖ, Leta; ČESNUITYTĖ, Vida. *Europos Sąjungos socialinė politika*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, 367 p.

EBERHARDT, Piotr. *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa: Przegląd wschodni, 1997, 307 s.

ELSBURGAS, Stasys. *Lietuvos žemės reforma* (diplominis darbas, rašytas pas prof. Vaclovą Biržišką 1933 m.), Kaunas: VDU, 1935, 71 p.

GAIDIS, Ryšard. Kilmingo žmogaus pasirinkimo dilema: tarp politinės ir modernios tautos, *Lietuvių–lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*, Vilnius: VU, 2009, p. 152–161.

GAIDIS, Ryšard. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos idėja ir tautiniai atgimimai: Vieno Lietuvos lenko perspektyva, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai* (Specialusis „Lietuvos istorijos studijos“ leidinys, t. 7), Vilnius: VU, 2009, p. 145–164.

GAJOWNIK, Tomasz. Rywalizacja wywiadowcza Polski i Litwy w latach 1921–1939: Problematyka badawcza 1923, *Europa orientalis*, 2009, nr. 1, s. 495–514.

GINAITĖ, Sara. *Tarybų Lietuvos gyventojų pajamos*, Vilnius: Mintis, 1970, 309 p.

GRODIS, Andrius. Lietuvos politinių partijų požiūris į Lenkiją 1920–1926 metais: nuo modus vivendi paieškų iki nuolatinės konfrontacijos, *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, t. 21, p. 37–57.

GUMBREVIČIŪTĖ-KUZMINSKIENĖ, Diana. Tiesioginės diskriminacijos samprata pagal rasių lygybės, užimtumo lygybės ir lyčių lygybės direktyvas, *Socialinių mokslų studijos*, 2010, nr. 3, p. 329–350.

GUMULIAUSKAS, Arūnas. Dar kartą Vilniaus klausimu, *Istorija*, 2008, nr. 70, p. 53–59.

GUMULIAUSKAS, Arūnas. J. Le Bideau tyrimai: naujas požiūris į Lietuvos ir Lenkijos santykius tarpukariu iš Šiaurės Afrikos, *Acta humanitara universitatis Saulensis*, 2012, t. 14, p. 246–260.

HARNA, Josef; LACINA, Vlastislav. *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*, Praha: Historický ústav AV ČR, 2007, 274 s.

IVANOVAS, Bernaras. Antilenkiškos nuotaikos Kaune bei jų atspindžiai krikščionių demokratų spaudoje, *Kauno istorijos metraštis*, 2007, t. 8, p. 219–227.

IVANOVAS, Bernaras. Kultūrinis žydų įvaizdis Lietuvoje ir tautininkų ideologija, *Problemos*, 2002, t. 62, p. 58–69.

IVANOVAS, Bernaras. Lietuvos krikščionių demokratų požiūris į žydus XX a. 4-ajame dešimtmetyje, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2004, t. 25, p. 117–137.

IVANOVAS, Bernaras. Lithuanian left-wing parties and anti-Semitism in the 1930's, *Humanities in new Europe*, nr. 2 (*Science and society*), Kaunas: VDU, 2008, p. 200–207.

IVANOVAS, Bernaras. Tautinių mažumų įvaizdžio samprata Lietuvių tautininkų sąjungos ideologinėse nuostatose, *Politologija*, 2002, nr. 2(26), p. 92–111.

IVANOVAS, Bernaras. *Tautiškumo beiėškant Antano Smetonos Lietuvoje: Tautinių įvaizdžių klausimas*, Vilnius: Versus aureus, 2005, 342 p.

JAKUBAVIČIENĖ, Ingrida. Die Deutschen in der litauischen Wirtschaft 1918–1940 (im Vergleich zum Memelgebiet), *Annaberger Annalen*, 2011, nr. 19, s. 68–99.

JAKUBAVIČIENĖ, Ingrida. Vokiečiai Lietuvos ūkyje XX a. 3–4 dešimtmečiais, *Lituanistica*, 2011, t. 57, nr. 4(86), p. 405–424.

JANAUSKAS, Pranas. *Istorinė byla: POW narių teismas Kaune 1920 metais*, Kaunas: VDU, 2005, 29 p.

JANAUSKAS, Pranas. Kodėl Lietuvos kariūnai 1919 m. viduryje keitė savo pavardes?, *Karo archyvas*, t. XXIV, Vilnius: LKA, 2009, p. 45–54.

JANAUSKAS, Pranas. Lietuviškasis lūžis: kalbų varžybos Kauno savivaldybėje 1918–1928 metais, *Darbai ir dienos*, Kaunas: VDU, 2003, t. 34, p. 33–47.

JANAUSKAS, Pranas. Polska Organizacja Wojskowa na Litwie: stosunek do państwa litewskiego, *Od armii komputowej do narodowej II: Dzieje militarne Polski i jej wschodnich sąsiadów XVI do XX wieku*, Toruń: Wydawnictwo UMK, 2005, s. 231–238.

JANAUSKAS, Pranas. POW Kaune: senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiai ar išdavikai?, *Kauno istorijos metraštis*, 2000, t. 2, p. 91–96.

JURGUTIS, Vladas. *Pinigai*, Vilnius: Mintis, 1996, 386 p.

KARNUPS, Viesturs Pauls. Latvijas tautsaimniecības un finanšu norises (1920–1940), *Latvijas Bankai XC*, Rīga: Latvijas Banka, 2012, 21.–42. lpp.

KARPUŠKIENĒ, Vita. *Ekonometrija: Paskaitų konspektas*. Vilnius: VU, 2007. Prieiga per internetą: <<http://www.scriub.com/limba/lituaniana/EKONOMETRIJA-Paskait-konspekta921019172.php>> [žiūrėta 2014 07 01].

KASATKINA, Natalija; MARCINKEVIČIUS, Andrius. *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918–1940 m.: istorinės retrospektyvos konstravimas*, Vilnius: Eugrimas, 2009, 359 p.

KASPARAVIČIUS, Algimantas. Don Kichotas prieš Prometėją: tarpukario lietuvių–lenkų iracionalioji diplomatija, *Darbai ir dienos*, Kaunas: VDU, 2002, t. 30, p. 49–72.

KASPARAVIČIUS, Algimantas. Kunigas Mykolas Krupavičius tarpukario Lietuvos politiniame diskurse, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2005, t. 27, p. 433–462.

KASPARAVIČIUS, Algimantas. Lietuvos ir Vatikano santykiai, arba Šventojo Sosto reikšmė tarpukario Lietuvos užsienio politikai, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2003, t. 23, p. 295–379.

KASPARAVIČIUS, Algimantas. *Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius: LII, 2008, 762 p.

KASPERAVIČIUS, Algis Povilas. Alternatyvos ginklui: tautininkai ir „Vidurio Lietuva“, *Darbai ir dienos*, Kaunas: VDU, 2004, t. 40 (*Grumtynės dėl Vilniaus krašto 1919–1923 metais: Lietuvių ir lenkų istorikų svarstymai*), p. 227–236.

KASPERAVIČIUS, Algis Povilas. Lietuvių visuomenės požiūris į Vilniaus ir Vilniaus krašto prijungimą prie nepriklausomos Lietuvos (1939 m. rudenio–1940 m. vasara), *Lietuvių–lenkų santykiai amžių tėkmėje, Istorinė atmintis*, Vilnius: VU, 2009, p. 216–237.

KASPERAVIČIUS, Algis Povilas. Problem przynależności Wilna i Wi-
leńszczyzny w świadomości litwinów, *Biuletyn Historii Pogranicza*, Bia-
łystok: 2000, nr. 1, s. 33–42.

KAUBRYS, Saulius. Lenkų visuomeninis organizacinis sąjūdis Lietuvos
visuomeninių organizacijų 1931 m. surašymo duomenimis: dalinis inter-
pretacijos bandymas, *Lietuvių–lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*,
Vilnius: VU, 2009, p. 204–215.

KAUBRYS, Saulius. *National Minorities in Lithuania: An Outline*, Vil-
nius: Vaga, 2002. 231 p.

KIAUPA, Zigmantas. *Lietuvos valstybės istorija*, Vilnius: Baltos lankos,
2004, 311 p.

KIRKIENĖ, Genutė. *Radvilų likimas XIX–XX a.*, Vilnius, 2011, 20 p. Prieiga
per internetą: <<http://www.mdl.projektas.vu.lt/wp-content/uploads/2013/03/gk-radvil2.pdf>> [žiūrėta 2014 07 01].

KLESMENT, Martin. Eesti majandusarengu dünaamika näitajaid söda-
devahelisel perioodil, *Tuna: Ajalookultuuri ajakiri*, 2008, nr. 1, lk. 25–37.

KLESMENT, Martin; VALGE, Jaak. *Eesti rahvastiku majandustegevuse
näitarve XX sajandil*, Tallinn, 2007, 181 lk.

KLIMECKI, Michał. Lucjano Żeligowskio karinė akcija: organizacija
ir veiksmai 1920 metų rudenį, *Darbai ir dienos*, Kaunas: VDU, 2004, t. 40
(*Grumtynės dėl Vilniaus krašto 1919–1923 metais: Lietuvių ir lenkų istorikų
svarstymai*), p. 71–78.

KNIŪRAITĖ, Vida. *1922 m. Žemės reforma Lietuvoje*, Vilnius: VPU,
1994, 83 p.

KRINAL, Valner; LOONE, Leida; SOIDRA, Ivo. *Majandusliku mõtte
põhijooni kodanlikus Eestis: (1920–1940)*, Tallinn: Eesti raamat, 1968, 256 lk.

LACINA, Vlastislav. K dynamice hospodárského vývoje v predmichovs-
ke ČSR, *Sbornik historický* 23, Praha, 1976, s. 119–166.

LAURINAVIČIUS, Česlovas. *Politika ir diplomatija: lietuvių tautinės
valstybės tapsmo ir raidos fragmentai*, Kaunas: Naujasis lankas, 1997, 303 p.

LEITS, Aleksandrs. *Buržuāziskās Latvijas ekonomika un saimnieciskie
sakari: (1929.–1939.) Apcerējumi*, Rīga: LVI, 1958, 239 lpp.

LESČIUS, Vytautas. Mėginimas 1919 m. pavasarį atsiimti iš bolševikų Vilnių, *Karo archyvas*, 2002, t. 17, p. 80–99.

Lietuvos istorija. X tomas I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.), Vilnius: Baltos lankos, 2013, 634 p.

Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu (Kazys MEŠKAUSKAS; Vytautas PURONAS; Malvina MEŠKAUSKIENĖ; Juozas JURGINIS), Vilnius: Mintis, 1976, 480 p.

ŁOSSOWSKI, Piotr. *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918–1934)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: 1972, 303 s.

ŁOSSOWSKI, Piotr. Stosunki międzypaństwowe Polski i Litwy 1920–1939, *Lietuvių-lenkų santykiai amžių tėkmėje, Istorinė atmintis*, Vilnius: VU, 2009, p. 179–190.

ŁOSSOWSKI, Piotr. *Stosunki polsko–litewskie w latach 1918–1920*, Warszawa: Książka i Wiedza, 1966, 409 s.

ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1983, 686 s.

LUKOŠEVIČIUS, Vincentas, Lietuvių verslininkų sąjungos susikūrimas, jos tikslai ir idėjinės nuostatos, *Pinigų studijos*, 2008, nr. 2, p. 61–72.

LUKOŠEVIČIUS, Vincentas. Apie Lietuvos sulietuvinimą ir Lietuvių verslininkų sąjungą, *Kultūros barai*, 2009, nr. 1, p. 75–82; nr. 2, p. 75–81.

MADDISON, Angus. Macromasurement Before and After Colin Clark (Shorter version appeared in the *Australian Economic History Review*, March 2004). Prieiga per internetą: <http://www.ggdc.net/maddison/articles/colin_clark.pdf> [žiūrėta 2014 07 01].

MADDISON, Angus. *Monitoring the World Economy, 1820–1992*, Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development, 1995, 255 p.

MADDISON, Angus. *The World Economy, Volume 1: A millennial perspective*, OECD, Paris: 2001, 384 p.

MADDISON, Angus. *The World Economy, Volume 1: A millennial perspective and Volume 2: Historical statistics*, OECD, Paris: 2006, 656 p.

MARTIŠIUS, Stanislovas Algimantas. Tarpukario Lietuvos statistika ir jos kūrėjai, *Lietuvos statistikos darbai*, 2009, nr. 48, p. 4–14.

MAŽINTAS, Egidijus. Reformų laisvė Lietuvos dvarų griovimo šešėlyje (1920–1926 m.), *Kultūrų dialogas ir asmenybė*, 2010, p. 42–63.

MIKNYS, Rimantas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos valstybingumo tradicija lietuvių tautinio judėjimo politinėje programoje (teorinis ir praktinis aspektai), *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*, t. 7, 2009, p. 117–143.

MIKNYS, Rimantas. Lietuvos lenkų tauta: XX a. projekcijos ir realijos, *Praeities baruose: skiriama akademikui Vytautui Merkiui 70-ies metų jubilėjus proga*, Vilnius: Žara, 1999, p. 243–254.

MIKNYS, Rimantas. Tautos, visuomenės ir valstybės sampratos ypatumai Vilniaus intelektualinėje aplinkoje XX a. pradžioje, *XX amžiaus pradžios Vilnius: Modernėjančios kultūros židinys*, 2004, p. 189–196.

MOCH, Michał. Michał Römer – „polak litewski“, „krajowiec“, spadkobierca tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego, *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego: Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy*, Bydgoszcz: Uniw. Kazimierza Wielkiego, 2010, s. 84–96.

NANEVIČ, Beata. Imitavusi valstybę: „Vidurio Lietuvos“ (1920–1922) vidaus politika, *Darbai ir dienos*, t. 40 (Grumtynės dėl Vilniaus krašto 1919–1923 metais: Lietuvių ir lenkų istorikų svarstymai), Kaunas: VDU, 2004, p. 171–190.

NORKUS, Zenonas. Agrarinių reformų Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos respublikose lyginamoji istorinė sociologinė analizė, *Sociologija: Mintis ir veiksmai*, 2012, t. 1(30), p. 5–52.

NORKUS, Zenonas. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai: Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius: Aukso žuvis, 2014, 704 p.

Nõukogude Eesti majandus: 1940–1960, Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960, 478 lk.

PALIULYTĖ, Regina; ULVIDIENĖ, Erstida. Amatų klausimas Lietuvos tarpukario spaudoje, *Pinigų studijos*, 2011, nr. 2, p. 41–53.

PETRYLAITĖ, Daiva; DAVULIS, Tomas; PETRYLAITĖ, Vida. *Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos darbo teisėje*, Vilnius: Registrų centras, 2008, 503 p.

PETRUŽIENĖ, S. Die jüdische Gemeinschaft in Klaipėda/Memel, *Annaburger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen*, 2008, nr. 16, S. 227–258.

POVILAITIS, Bronius. *Lietuvos žemės ūkis 1918–1940 m.: Jo raida ir pažanga*, Toronto, 1988, 367 p.

PRAZAUSKAS, Algimantas. Vilniaus krašto problema: etnopolitiniai ir tarptautiniai aspektai, *Darbai ir dienos*, t. 40 (Grumtynės dėl Vilniaus krašto 1919–1923 metais: Lietuvių ir lenkų istorikų svarstymai), Kaunas: VDU, 2004, p. 7–20.

PUKSZTO, Andrzej. Svajonės atkurti Abiejų Tautų Respubliką XX a. pradžioje, arba dar kartą apie dvilypę lenkų ir lietuvių tautinę savimonę, *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2008, t. 16, p. 123–133.

PUKŠTO, Andžej. W stolicy czy na partykularzu?: postawy polaków na Litwie wobec zarządu cywilnego ziem wschodnich i polityki federacyjnej Józefa Piłsudskiego od kwietnia 1919 roku do lipca 1920 roku, *Gdańskie Studia Prawnicze*, Sopot: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006, t. 15 (Studia z historii ustroju i prawa), s. 289–301.

RADZIWONOWICZ, Tadeusz. Lenkijos ir Lietuvos derybos Suvalkuose 1920 metų rugsėjo 30 – spalio 8 dienomis, *Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos*, Vilnius: Versus aureus, 2012, p. 13–40.

Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2010. Prieiga per internetą: <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf> [žiūrėta 2014 07 01].

RIMKA, Albinas. *Stambusis ir smulkusis žemės ūkis nuosavybės ir bendrojo valdymo santykiais*, Kaunas: Žemės reformos komisija, 1920, 33 p.

RIMKA, Albinas. Tautos pelnas ir metodai jam surasti, *Lietuvos ūkis*, 1926, nr. 3(42), p. 70–74; nr. 4(43), p. 105–110; nr. 5(44), p. 141–146.

ROSZKOWSKI, Wojciech. *Land Reforms in East Central Europe after World War One*, Warsaw: PAN, 1995, 255 p.

SAUKS, Feliks. *Kaubanduse arengust Eestis kapitalismi tingimustes: (1900–1940)*, Tallinn: Eesti raamat, 1968, 240 lk.

SIILIVASK, Karl. *Veebruarist Oktoobrini: 1917*, Tallinn: Eesti Raamat, 1972, 498 lk.

SNODGRASS, Donald R. *Successful Economic Development in a Multi-Ethnic Society: The Malaysian Case*, 23 p. Prieiga per internetą: <<http://www.earthinstitute.columbia.edu/sitefiles/file/about/director/pubs/503.pdf>> [žiūrėta 2014 07 01].

SPROĢIS, Janis; SPROĢE, Ilze; SPROĢIS, Andris. Latvijas ekonomika līdz 2006, gadam, *Proceedings of the International Scientific conference „Economic science for rural development“*, Academy of agricultural and forestry sciences of Latvia, Latvia university of agriculture, nr. 12, Jelgava, 2007.

SREBRKOWSKI, Aleksander. Budowa zrębów własnej państwowości przez polaków i litwinów, do 1922 roku (Wokół sporu o Wileńszczyznę), *Lietuvių-lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*, Vilnius: VU, 2009, p. 162–178.

STANAITIS, Algirdas; ADLYS, Petras Gediminas. *Lietuvos TSR gyvenotojai*, Vilnius: Mintis, 1973, 200 p.

SUŽIEDĖLIS, Saulius. The Historical sources for antisemitism in Lithuania and Jewish-Lithuanian relations during the 1930s, *Vanished world of Lithuanian Jews*, Amsterdam: Rodopi, 2004, p. 119–154.

SUŽIEDĖLIS, Saulius. Valdžia, visuomenė ir antisemitizmas, *Akiračiai*, 1995, nr. 4, p. 4–5.

SZPOPER, Dariusz. Stosunki polsko-litewskie na przełomie XIX i XX wieku – wybrane aspekty, *Lietuvių-lenkų santykiai amžių tėkmėje, Istorinė atmintis*, Vilnius: VU, 2009, p. 121–151.

ŠIDLAUSKIENĖ, Virginija. Ką atskleidžia moterų ir vyrų lygybės įmonėje vertinimas? Kaip priimti lyčių lygybės iššūkius darbovietėje?, *Lyčių studijos ir tyrimai*, 2010, t. 8, p. 32–50.

ŠIDLAUSKIENĖ, Virginija. Norminių teisės aktų dėl moterų ir vyrų lygybės nuostatos moksle ir studijose analizė, *Lyčių studijos ir tyrimai*, 2012, t. 10, p. 71–103.

ŠIDLAUSKIENĖ, Virginija; EITUTYTĖ, Daina. Lyčių lygybės strategijos diegimo įvertinimas Europos Bendrijos profesinio ir tęstinio mokymo institucijose, *Sociologija: Mintis ir veiksmai*, 2004, nr. 3 (14), p. 88–94.

TAMUTIENĖ, Ilona. Lyčių nelygybės matavimai ir interpretacija Europos Sąjungoje, *Sociologija: Mintis ir veiksmai*, 2004, nr. 3, p. 79–87.

TARVYDIENĖ, Marytė Elena. *Žemėtvarkos pagrindai: Mokomoji knyga*, Kaunas: Akademija, 2007, 142 p.

TATARŪNAS, Linas. Žydai Lietuvoje pirmosios sovietinės okupacijos metais (1940–1941 m.), *Istorija*, 2009, nr. 73, p. 37–50.

TERLECKAS, Vladas. *Lietuvos bankininkystės istorija 1918–1941*, Vilnius: Lietuvos bankas, 2000, 444 p.

TERLECKAS, Vladas. *Pinigai Lietuvoje: 1915–1944*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992, 195 p.

TRUSKA, Liudas. A. Smetonos valdžios politika žydų atžvilgiu (1927–1940), *Istorija*, 2004, nr. 59/60, p. 67–81.

TRUSKA, Liudas. Buržuazijna reforma agrarna 1922 r. na Litwie, *Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych*, t. 39, Warszawa–Poznań, 1978, s. 99–124.

TRUSKA, Liudas. *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: Antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius: VPU I-kla, 2005, 322 p.

TRUSKA, Liudas. Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis (1930–1940 m.), *Istorija*, 2003, nr. 58, 2003, p. 39–51.

TRUSKA, Liudas; VAREIKIS, Vygantas. *Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje: XIX a. antroji pusė – 1941 m. birželis*, Vilnius: Margi raštai, 2004, 332 p.

VALGE, Jaak. *Breaking away from Russia: Economic stabilization in Estonia 1918–1924*, Stockholm University, Department of History, 2006, 232 p.

VALGE, Jaak. Uue majanduse lätteil: Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938. Eelretsenseeritud artikliseeria, *Akadeemia*, 2003, nr. 10–12, Lk. 2202–2228, 2443–2486, 2712–2735.

VALSONOKAS, Rudolfas. *Klaipėdos problema*, Klaipėda, 1932, 427 p.

VAREIKIS, Vygantas. „Ne tu išlaikai šaknį, bet šaknis tave“: katalikų ir žydų santykių klausimu, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2004, t. 24, p. 153–179.

VAREIKIS, Vygantas. Žydų ir lietuvių susidūrimai bei konfliktai tarpukario Lietuvoje, *Kai ksenofobija virsta prievarta: lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmojoje pusėje*, 2005, p. 157–180.

VASKELA, Gediminas. *Lietuvos kaimo gyventojai: 1920–1940 (socialinis ir ekonominis aspektas)*, Vilnius: Academia, 1992, 224 p.

VASKELA, Gediminas. Darbo užmokestis ir darbininkų bei tarnautojų šeimų gyvenimo lygis Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje 1938–1940 metais, *Lituanistika*, 2007, t. 53, nr. 4(72), p. 19–37.

VASKELA, Gediminas. *Lietuva 1939–1940 metais: kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką*, Vilnius: LII, 2002, 266 p.

VASKELA, Gediminas. Lietuvių ir žydų santykiai visuomenės modernėjimo ir socialinės sferos politinio reguliavimo aspektais (XX a. pirmoji pusė), *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje: Tarp tarpininko ir konkurento*, Vilnius: LII, 2006, p. 133–176.

VASKELA, Gediminas. Mykolas Krupavičius, žemės reforma ir Lietuvos ūkio raida 1920–1940 m., *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2005, t. 27, p. 463–488.

VASKELA, Gediminas. *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.: Analizuojant Rytų ir Vidurio Europos agrarinės raidos XX a. III–IV dešimtmečiais tendencijas*, Vilnius: Lietuvos istorijos inst. I-kla, 1998, 320 p.

VASKELA, Gediminas. Žydai Lietuvos ūkio struktūroje (1919–1940 m.), *Lietuvos žydai: Istorijos studija*, Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 331–346.

VEILENTIENĖ, Audronė. Nepriklausomybė ar unija? Steigiamojo Seimo požiūris į santykius su Lenkija, *Istorija*, 2009, nr. 4(76), p. 30–38.

VENCLAUSKAS, Linas. Nauji žydų svetimumo aspektai XX amžiaus trečiojo–ketvirtojo dešimtmečių lietuvių periodikoje, *Darbai ir dienos*, t. 54, Kaunas: VDU, 2010, p. 75–93.

VENCLAUSKAS, Linas. Propagandos aksesuarai ar nuoširdus antisemitizmas, *Darbai ir dienos*, t. 50, Kaunas: VDU, 2008, p. 203–228.

VILKELIS, Gintautas. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*, Vilnius: Versus Aureus, 2006, 230 p.

VITKUS, Hektoras. Smulkiojo verslo lituanizacija tarpukario Lietuvoje: ideologija ir praktika, *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje: Tarp tarpininko ir konkurento*, Vilnius: LII, 2006, p. 177–216.

ŽEPKAITĖ, Regina. *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.*, Vilnius: Mokslas, 1980, 313 p.

ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius: Mokslas, 1992, 405 p.

ŽUKAS, Julius. Stambiosios pramonės atsiradimas Klaipėdos krašte (XIX amžiaus pabaiga – XX amžiaus pradžia), *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, nr. 19, p. 41–51.

ŽUKAS, Julius; SAFRONOVAS, Vasilijus; LUKOŠEVIČIENĖ, Rolanda. *Klaipėdos pramonės ir verslo istorija*, Klaipėda, 2012, 295 p.

МЭДДИСОН, Энгус. *Контуры мировой экономики в 1–2030 гг.: Очерки по макроэкономической истории*, Москва: Изд-во Института Гайдара, 2012, 584 с.

ETHNIC ASPECTS IN THE NATIONAL ECONOMIC POLICY FROM 1919 TO 1940

The issue of social differences and, more importantly, of social inequality is an old one – as old as the search for the ways of overcoming social inequality – including ethnic, religious and racial inequalities. The relevance of this analysis of the ethnic aspects in the economic policy of Lithuania in the period of the First Republic can be based exclusively on considerations of political practice, in other words, on the needs for the regulation of national relations or international policy at a particular point in time. On the other hand, any society, nation or a state needs self-analysis and a certain image of its history which must be declared, at least at the theoretical level, as corresponding to reality. Finally, considerations of an exclusively academic informative nature and objectives raised for research of this kind are sufficient for an analysis of any historical process.

In Lithuania, the inter-war economic policy from the ethnic point of view has so far been discussed from two angles. One of them – no doubt, the most important – is related to the problem of ethnic inequality. Lithuanians most often emphasize their economic and social backwardness, which is evident from the comparison of the Lithuanian and Jewish quantitative economic indicators and in the social sphere which is directly related to the economy. Much less attention has been paid to the Poles, and that has been only when discussing the land reform, which had liquidated the large-scale estate land ownership. In any case, two-thirds of Lithuanian land owners saw themselves as Poles or at least representatives of the Polish language and culture, which was the same in the eyes of the Lithuanian peasant and ‘the new Lithuanian’ in general. The role of the smaller ethnic minorities in the Lithuanian economy has not been a relevant theme to the Lithuanians, although some aspects or facts have been discussed in one or another academic work. This concerns Lithuania’s Germans, Russians, Latvians, and Belarusians whose

numbers were low in Lithuania. On the other hand, there is a lack of reliable statistical data that would make it possible to assess their place in the ethnic structure of the Lithuanian economy.

The issue of ethnic inequality of the Jews and Poles (and to some extent Germans) in the sphere of the economy has been interpreted differently. From their point of view the desire of the Lithuanians, who had founded their state, to establish themselves in the economy of that state was obvious. Although it is very often admitted that such an aspiration is natural and fairly well grounded, emphasis is usually laid on the non-economic actions of the Lithuanians, or of the Lithuanians and the authorities, directed at the consolidation of their influence on the economy, or even at taking overall control of the economy. In addition to the themes that have been addressed by Lithuanian authors (the 'relithuanianisation' of industry, crafts, and trade, as well as the land reform), Jewish and Polish authors raise such economy-related – although not necessarily economic – issues as language, working hours, professional education and qualification requirements, and the like. The smaller ethnic communities have not addressed such issues, because the necessity to adapt to the majority is obvious to them. Russians, Latvians, Belarusians and others have not so much focused on issues of a general nature as on the economic achievements of their particular compatriots, or on discussions of the history of individual economic subjects.

A single commonly recognized definition of the social structure (also called a social system) does not exist. According to the paradigm of social action, the social structure is a system of related social positions and roles, which can also be understood as a system of social relationships among individuals within groups or categories of people.

The structure of the economy is most often understood as a branch structure of economics. The ethnic structure of the economy is less often discussed. During the period between the two world wars, many countries organized special censuses for industry, trade, crafts and agricultural farms, which were aimed at an assessment of the ethnic structure of

the national economy. In Lithuania, however, censuses of this kind were not organized due to insufficient funds and the limited abilities of the statistical services. Attempts were made to assess the ethnic structure of the economy using other methods: by the number of trade and industry licences sold, and by the owners of corresponding companies (mostly by their surnames).

If a state is inhabited by a number of ethnic groups, almost each economic action, or a social or political action related to the economy, can have a different effect on each of those groups, especially if these ethnic groups belong to different religious confessions, have different social structures or a different status in society. Even the need to learn the language in order to carry out certain activities, to work certain hours and on certain days of the week can (and often does) acquire a specific ethnic aspect. That is in addition to the much broader political actions, such as a transformation of economic or property relations, which are closely linked to the development of the social structure and social (including ethnic) relations. It is these aspects of ethnic relations in the economic policy that are addressed in the present monograph.

There are two important factors which had the strongest impact on ethnic relations between the two wars: the land reform and the problem of the so-called 'business relithuanianisation'. In today's terminology, the latter could be called – with some reservations – the problem of overcoming 'the disproportions of the ethnic nature in the economic structure', a solution for which has been sought in a number of states up to the present time. The need for reservations can be explained by the fact that due to the rather radical moods of a fairly large part of Lithuanian society and some of the actions of the authorities, which can be interpreted as direct discrimination, at the beginning of the twentieth century there was a strong tendency towards racism.

A deeper analysis of the ethnic aspects of the economic policy is only possible when the ethnic structure of the economy is more or less accurately assessed. Since the Lithuanian statistical services of the inter-war

period did not supply accurate data of this kind, one of the objectives of the monograph was to undertake an additional analysis in order to assess the structure of the economy in general, and not only the structure of the national economy which, in fact, required the said overall analysis. The trouble is that during the inter-war period national accounts were not calculated in Lithuania, although preparations were made for it, and there existed calculations carried out by individual specialists. For this reason attempts have been made in the book to assess the volume and structure of the national product of Lithuania and to compare it with similar indicators of the neighbouring and other countries of the world. These data made it possible to compensate, at least partially, for the shortage of statistical data on the structure of the national economy.

It sometimes seems that against the background of the ethnic structure of the country's economy or, to be more precise, of quantitative indicators of this structure, the problem of the liquidation of social differences or social inequality is just an aim to establish that the share of each ethnic group in the structure of the economy would be more or less the same as its proportion within the population of the country. Although this has been said and written, it is not exactly true. The monograph aims to assess, at least approximately, the real parameters of the ethnic structure of the Lithuanian economy from 1919 to 1940.

Certain conditions are necessary for a purely economic political aspect, or one directly related to the economy, to be treated as a significant constituent of ethnic relations on the state-scale with respect of one particular ethnic minority. On the one hand, an ethnic minority must have some 'weight', that is, the comparative weight of the ethnic minority in the total population cannot be insignificant. Secondly, there must exist a certain social or political (ethnic, confessional or other) collision, which is topical for a particular country at a particular point in time. A specific international situation, a territorial structure and other factors can also have an impact. During the period of the First Republic the said criteria applied to three ethnic groups in Lithuania: Jews, Poles, and

Germans. Others were too scarce to become the subject of ethnic tension in the sphere of the economy on the state scale.

Talking of ethnic aspects of the economic policy, the Jews were relevant because, under the Lithuanian conditions, they comprised a fairly numerous ethnic group of a highly specific social and professional structure, who at the beginning of the independent life possessed the majority of industrial and trade objects of the young republic. The Poles, too, made up a sufficiently numerous ethnic group which at the outset of the independent life controlled the larger part of agriculture, and which felt the support of neighbouring Poland. The Germans were a not too numerous or significant ethnic group in Lithuania Major, yet they were significant, both politically and economically, in the context of the Klaipėda Territory and in relations with Germany. For the said reasons, these three ethnic groups each deserve a chapter in this book.

Any references – both then and now – to the ethnic structure of the economy in the First Republic actually begin from the 1923 general population census. ‘Actually’ pertains to the essence of the subject, while the preliminaries to this particular research can include descriptions of more general things and earlier periods, such as before World War I or starting from the late nineteenth century. The data of the 1923 census contains material on the distribution of economically active residents by branches of economy, social groups and nationalities. So far, the census data has been used frequently and widely, but not always correctly. Most frequently the total number of residents and the number of economically active residents are mixed up.

The monograph presents the data of the 1923 census and discusses it from a variety of aspects. The 1923 census in Lithuania is an extremely informative source for the description of the structure of the entire population and its separate ethnic groups. It is instrumental for the definition, in quantitative terms, of the significance (place) of individual ethnic groups in the structure of the economy of Lithuania, and finally, for a discussion and assessment, in quantitative terms, of the structure

of the Lithuanian economy during the inter-war period. However, it is important not to overlook the fact that the census data refers to a census of **population**, and not a census of **industry, crafts or trade**. The owners and administrators are not the same as the number of companies and the volume of capital, output and turnover.

The census data points to the agrarian nature of the country. In 1923, almost 78.95 percent of the population were engaged in agriculture, only 6.15 percent in industry, and 2.35 percent in trade. In agriculture, there were 84.51 percent of economically active Lithuanians, 83.30 percent of Poles, and 78.50 of Russians. In industry, there were only 4.77 percent of Lithuanians, 5.69 percent of Poles, and 7.53 percent of Russians. In trade the percentage of Lithuanians, Poles and Russians were 0.48, 0.71, and 0.80, respectively.

Compared to the composition of the entire population, in 1923 the distribution of Lithuanians, Poles and Russians by the fields of economy was more or less identical. The distribution of Germans and other smaller ethnic groups (Latvians, Belarusians and others, including foreigners) differed slightly from the country's overall structure, although it was also of a predominantly agrarian nature. The agricultural sector engaged 66.98 percent of the smaller ethnic groups of Lithuania and foreigners, and 58.62 percent of Germans (the discussed territory excludes the Vilnius region and the Klaipėda Territory). In industry, the numbers were, respectively, 11.86 percent and 16.61 percent, and in trade – 2.89 percent and 2.52 percent.

Compared to the entire population of Lithuania, the distribution of Jews was of a completely different nature. Only 5.96 percent of Jews were engaged in agriculture, as many as 29.99 percent in trade, and 21.61 percent in industrial enterprises.

Lithuania was quite a dynamic state between the two wars. Many things changed during those twenty years. This holds true for the economy, too. In addition to the frequently mentioned land reform, there emerged the industries, even if modest, of agricultural produce processing,

food, and textiles. Roads were built and railways, vehicle and sea transport was being developed. All this was reflected, in one way or another, in the ethnic structure of the Lithuanian economy. It goes without saying that the comparative weight of Lithuanians in the economy increased. This always happens when a state is founded, in which the dominant nation is economically backward. In such cases the ethnic groups which earlier found themselves in privileged positions will not only begin to talk, everywhere and always, about how they have been wronged by the former 'outsiders' who have acquired political power, but to feel that as well. The inter-war Lithuania was not an exception. Both Poles and Jews have to the present time have emphasized the pressure that their compatriots experienced in the years of the First Republic. Even the Germans sometimes write about appropriated holdings of German landowners or the difficulties their business people underwent in the 1930s.

It seems that such attitudes are not characteristic of the smaller ethnic communities. As has been mentioned above, there were not many of them, their social structure was close to the country's average, and therefore political, social and economic changes had the same effect on them as they did on the majority of Lithuanians. Due to their low numbers, there were no exceptional aspirations either. On the other hand, Jews and Poles, who at times not only looked exceptional to themselves, were convinced they deserved specific political, cultural and economic conditions that should be applied exclusively to them.

So far the ethnic structure of the Lithuanian economy has been described only in terms of the ethnic composition of the owners of industrial and trade companies. Due to specific historic circumstances, the number of Lithuanians-urban residents was very low in the early twentieth century. Lithuanians did not have opportunities to engage themselves in trade, not to mention industry. Therefore the data on the ethnic composition of the owners of industrial and trade companies manifestly point to the backwardness of Lithuanians in this area, even in the 1930s. Regarding the changes, the dynamics of the existing quantitative indicators points,

equally manifestly, to the strengthening of Lithuanians' positions in the economy.

Using only the indicators of industry, crafts and trade raises two problems in the accuracy of a quantitative assessment. Compared to the share of Lithuanians in the total number of the population, their share in the non-agricultural sphere of the economy seems extremely low, especially to the Lithuanians themselves. What is so easily overlooked is the fact that it is just a part, even if a very important one, of the Lithuanian economy that is referred to. To some, especially Jewish and Polish scholars, the quite rapid strengthening of the Lithuanians' positions in industry and trade expressed in quantitative terms creates the impression that ethnic minorities (actually, Jews and Poles) were being eliminated, single-mindedly and constantly, from the economic life of Lithuania.

However, if not just the indicators of industry, crafts and trade but also those of agriculture that are taken into account. It becomes obvious that during the years of the First Republic the ethnic structure of the economy was undergoing changes that were not as drastic as many would like to think. Lithuanians, too, were not as oppressed as many would imagine. The share of the national income in 1924 that fell to Lithuanians, who were traditionally but not quite accurately attributed public, municipal and cooperative enterprises, was up to 60–65 percent; late in the 1930s this number rose to about 65–70 percent. The share of the Lithuanian national income in 1924 that went to Jews was close to 27–29 percent, and 22–25 percent in 1938–39. The share of the Lithuanian national income in 1924 that went to all other ethnic groups was about 15 percent (mostly due to the larger comparative weight of Polish landowners in agriculture); in the late 1930s it was 7–9 percent of the Lithuanian national income. In the case of Lithuanians, the relation between the share in the economic structure and the number of residents officially grew from about 0.75 to 0.8–0.85. Taking into account the historically-evolved structure of the economically active residents, this relation increased from 0.85 to 0.9.

A specific and matter-of-fact discussion of the place and significance of Jews, Poles and Germans in the Lithuanian economy, and an analysis – even if not yet sufficient or exhaustive – of the political, social and economic processes related to the ethnic structure of the economy make it possible to argue that up till now too much focus has been laid on the political aspects of this issue. Even objectives and considerations which are obviously of a social nature are attributed to politics without any reservations. The specific economic aspects have been ignored altogether. When the exclusively political aspects of the problem are highlighted, its essence is frequently and undeservedly, although not necessarily consciously, overlooked. The temptation to ‘emphasize’ the elements of ethnic collision is not resisted, while the negative attitude of the rural people against the land holding of the estates becomes exclusively the danger of ‘Bolshevism’ and the like. The question is not that the political component is not worth considering, or something that is attributed to the political sphere – in this particular instance, the ethnic collision or the threat of Bolshevism – did not exist at all. What is important is that in this way the cause and effect, a real stimulus and sometimes just an ostensible or artificially inflated pretext are counterchanged. Political rhetoric and propaganda wars are identified with real processes of social development.

The analysis of the ethnic structure of the economy and of ethnic aspects in the economic policy during the inter-war period makes it possible to argue that a great number of themes related to ethnic aspects in economic policy are awaiting exhaustive academic analysis. One of them is the relation between positive discrimination and ‘relithuanianisation’. It is evident that a lot has been written on the anti-Semitism of the 1930s, in particular on the Lithuanian Businessmen Union and the idea of ‘relithuanianisation’. Equally obvious is the fact that not only a multitude of aspects of the issue discussed have not been properly researched, but not even touched upon. There is no doubt that the issues of the land reform, both of a purely economic nature and those related to real or ostensible

aspects of ethnic relations in Lithuania, will be addressed. Even more, it is becoming obvious that it is the themes of the 'exclusively economic nature' of the land reform that are becoming extremely topical in the objective analysis of the ethnic aspect of the reform.

Regarding the country's economy or the state's economic policy, the theme of ethnic aspects is much broader than the issues discussed in this book. There exist a multitude of narrower or broader questions that deserve to be seriously analysed. One such issue is contraband. Firstly, the impact of contraband on the development of the economy of the First Republic was considerably stronger than has been traditionally assumed. Secondly, the ethnic composition of the smugglers of those times was specific. And thirdly, back then there were views that contraband was a means to level off the balance of payments of Lithuania. Themes related to such ethnic aspects in the economic policy as the issue of language in the services sector, the regulation of working hours and certain production processes, qualification requirements in the spheres of transport, trade and public services also deserve attention. Although not the most important to economic life, they are not meaningless either. There is no doubt that the future will bring more questions which attempts will be made to answer, and there will be new themes which will be addressed.

Vaskela, Gediminas

Va345 Tautiniai aspektai Lietuvos ūkio politikoje 1919-1940 metais / Gediminas Vaskela ; Lietuvos istorijos institutas, 2014. – Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014. – 312 p. : ilustr.

Santr. angl. – Bibliogr.: p. 287-299.

ISBN 978-9955-847-78-6

Monografijoje analizuojamas Lietuvos gyventojų pasiskirstymas tautybėmis ir ūkio šakomis, mėginama kiekybiškai patikimai (kiek tai apskritai įmanoma) įvertinti atskirų tautų vietą ir reikšmę Lietuvos ūkio struktūroje Pirmosios Respublikos laikais. Atskirai aptariama žydų, lenkų ir vokiečių situacija Lietuvos ūkio struktūros bei ūkio politikos aspektais.

UDK 94(474.5)„1919/1940“+338.1(474.5)(091)+
316.3(474.5)(091)

Tautiniai aspektai Lietuvos ūkio politikoje

1919–1940 metais

Gediminas Vaskela

Redaktorė *Margarita Dautartienė*

Maketuotoja *Žydronė Jakonytė*

Dailininkė *Dana Šmitienė*

Vertėja į anglų kalbą *Diana Bartkutė Barnard*

2014 11 12. 15,34 leidyb. apsk. l. Tiražas 400 egz.

Lietuvos istorijos instituto leidykla

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

Spausdino „Standartų spaustuvė“

S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, LT-02189, Vilnius

9 789955 847786